

Yolsuzluk ile Savaşım Stratejileri
Uluslararası Sempozyum Bildirileri
(29 Eylül – 3 Ekim 1997)

boş...

Yolsuzluk ile Savaşım Stratejileri

Uluslararası Sempozyum Bildirileri
(29 Eylül – 3 Ekim 1997)

Hazırlayanlar:

Alman Kültür Merkezi - İstanbul (Goethe Institut – İstanbul), HFSA (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi), Amerikan Basın ve Kültür Merkezi (United States Information Service), İngiliz Kültür Merkezi – İstanbul (The British Council – İstanbul), İtalyan Kültür Enstitüsü – İstanbul (Istituto Italiano di Cultura – İstanbul)
LOGOLAR.....!!!

KIYI

Yolsuzluk ile Savaşım Stratejileri

Yayına hazırlayanlar: xxxxxxxxxxxxxxxx

Redaksiyon: xxxxxxxxxxxxxxxx

1. baskı: 1999, İstanbul

© Kıyı Yayınları, 1999

İsteme ve yazışma adresi: Kıyı Yayınları
Koca Ağa Sokak 6/1, 80060 Beyoğlu İstanbul
Tel.: (+212) 245 58 45 / Fax: (+212) 245 40 09

Ofset hazırlığı Kıyı Yayınları'nda yapılmış,
FastPrint Matbaasında basılmıştır.

ISBN 975-444-000-0

İçindekiler

Sunuş • 7

Toplumsal Bilimler ve Felsefe Açısından Yolsuzluk

- Yolsuzlukla Savaşmada Eğitimin Rolü • *Hüseyin Batuhan* • 11
Postmodern Yolsuzluk • *Sabri Büyükdüvenci* • 16
Yolsuzluk Sorununa Felsefi bir Bakış • *Betül Çotuksöken* • 20
Yolsuzluğun Anlaşılmasında Unutulan Bazı Boyutlar • *Ahmet İnam* • 26
Görünmez El, Rasyonellik ve Yozlaşma: Liberal Yaklaşım • *Vural Fuat Savaş* • 30
Yolsuzluk, Ekonomik Liberalleşme ve Demokratikleşme: Yolsuzluğa Karşı Stratejilerin Siyasal Ekonomisi • *Stephen Riley* • 43
Kamuda Rüşvetin Toplumsal Nedenleri • *Emre Kongar* • 53
Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Yolsuzluğun Kısıtlanması • *Dieter Dölling* • 59?

Yolsuzluk ve Politika

- Yolsuzluğun Ekonomi Politikası • *Saruhan Oluç* • (6)
Yolsuzluklar Üzerine Bazı Gerçekler ve Yolsuzluklarla Mücadele Yolları • *Coşkun Can Aktan* • (3)
Rüşvet ve Bürokrasi: İlişkilerin Niteliği ve İlgili Etmenler • *A. Ümit Berkman* • (13)
Siyasal Sistemde Yolsuzluğun Ekonomi Politik ve Kültürel Kökenleri: Türkiye Örneği • *Ersin Kalaycıoğlu* • (12)
"Temiz Toplum" Arayışı 97 • *Bozkurt Güvenç* • (6)
Siyasal Süreçte Kamu Güvenini Ahlak Reformu ile Geliştirmek • *Elliot Levitas* • ?
Rüşvet Üzerine bir Analiz Çalışması • *Tınaz Titiz* • (?)
TÜSİAD'ın Temiz Toplum ve Temiz Siyaset Arayışları • *Haluk R. Tükel* • (?)

Yolsuzluk ve Hukuk

- Avukatlık Meslek Sırrı ve Yolsuzluk • *Yücel Sayman* • (?)
Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Rüşvet Cürmü ve Çözüm Önerileri • *Emin Artuk* • (?)
Yolsuzluğa Yargısal Yaklaşımlar • *Luis Bates* • (?)
Berlin'de Yolsuzluk ve Savaşımı: Yargıdaki Tepkiler ve Önlemler • *Cornel Christoffel* • ?
İtalya'da Kamu Görevlilerinin Devlete Karşı İşlediği Suçlar: Reforma Bakış • *Roberto Guerrini* • (?)
Suç ve Ceza Politikası Açısından Yolsuzluklar • *Sami Selçuk* • (19)
Yolsuzluklarla Mücadelenin Yasal ve Hukuksal Çerçevesi • *İl Han Özay* • (3)
Yolsuzluk, Yozlaşma ve Hukuk İdesi • *Hayrettin Ökçesiz* • (8)

Yolsuzluk ve Özel Sektör

- Türkiye'de Devlete Rağmen Gelişen Özel Sektör • *İshak Alaton* • (?)
- Şirketlerin Yolsuzlukla Mücadele Programları: En Uygun Uygulama Üzerine bir Araştırma • *Nancy Zucker Boswell* • (?)
- Bankacılık Sektöründe Yolsuzluk Türü Olarak İçeriden Bilgi Sızdırma • *Peter Koslowski* • (?)
- Yolsuzluğun Yatırım Kararlarını Mikro ve Makro Düzeylerde Etkileme Biçimleri • *J. Benjamin H. Nye* • (?)
- Saygın Şirketler Yurtdışında Neden ve Niçin Rüşvet Öder? Bu Nasıl Engellenebilir? • *George Moody-Stuart* • (6)
- Rüşvete Karşı Servet Vergilemesi • *Orhan Şener* • (6)

Yolsuzluk ve Medya

- Yolsuzluk ile Savaşımında Medyanın Olumlu ve Olumsuz Etkileri • *Orhan Erinç* • (3)
- Bir Kamusal Alanın Yaratılması: Özel Ahlak Denemesinde Türk Basınının Rolü • *Andrew Finkel* • ?
- Bilişim Alanındaki Yeni Teknolojilerin Hukuksal Yansıması – İtalya'daki Durum • *Carlo Sarzana di S. Ippolito* • (15)
- Basın ve Yolsuzluk • *Peter Preston* • (6)
- Medyada Yozlaşma: Bilgi ve Bilincin İstismarı • *Umur Talu* • (8)

Yazarlar • (?)

35 bildiri - 21 dizildi (150 s.) = 14 eksik

278 + vs. = 288 s. (18 f.)

Sunuş

Elinizdeki kitap, yayına dönüşmesi hayli gecikmiş bir uluslararası etkinliğe dayanıyor: 1977 sonlarında düzenlenen "Yolsuzluk ile Savaşım Stratejileri" sempozyumu. Biraz da üzülecek belirtmek gerekir ki, aradan geçen yıllara karşın sempozyumun konusu olan yolsuzluklar ülkemiz açısından güncelliğini yitirmek şöyle dursun artan bir önem kazandı.

Sempozyuma sunulan ve bu kitapta yer alan 35 bildiri... İçerik... bölümler

Teşekkürler... Uluslararası ve özellikle de, sempozyumHayrettin Ökçesiz, Kurt Scharf ve Semra Aktaş... Sıraca son ama...en büyük pay katılımcı...

"dilek"ler cümlesi...

Kıyı Yayınları, 1999

I

Toplumsal Bilimler ve Felsefe Açısından Yolsuzluk

Yolsuzlukla Savaşmada Eğitimin Rolü

Hüseyin Batuhan

Eski bir felsefe geleneğine uyararak, sözlerime ahlaksızlıktan ne anladığımı belirtmekle başlayacağım. Ben "ahlaklı" terimini daha çok faydacı denilen İngiliz filozoflarının ahlak anlayışlarına uyararak, "uzun vadede insanların mutluluğunu artırıcı davranışların bir alt türü" olduğuna göre, "yolsuzluk" terimini ise "kişisel çıkar sağlamak amacıyla, kamu çıkarlarına zarar vermek" biçiminde tanımlamak eğilimindeyim. Kamu yararını korumak devletin görevidir. Buna göre yolsuzluk denince akla devlet memurlarının kişisel çıkar sağlamak amacıyla rüşvet alması, zimmetine para geçirmesi, resmi belgelerde tahrifat yapması gibi davranışlar akla gelir. Vergi kaçırmak, devleti dolandırmak gibi davranışlar da yolsuzluk kapsamına girer. Kamu çıkarlarına zarar veren bu tür davranışların, dolaylı biçimde insanların mutluluğunu azaltıcı bir etkisi vardır. İnsanlar genellikle hırsızlık, dolandırıcılık gibi ucu doğrudan doğruya kendilerine dokunan davranışların bazen şiddetle cezalandırılmasını istedikleri halde, yolsuzluk olaylarını genellikle hoşgörüle karşılamak eğilimindedirler. Bu nedenle rüşvet alan da veren de utanç bile duymaz, hatta bunu bir kurnazlık, dolayısıyla bir zeka belirtisi sayar. Bu şekilde davranmakla kamu mutluluğunu azaltacağını aklına bile getirmez veyahut buna aldırış etmez.

Bildiğiniz gibi, bugün Türkiye her türlü yolsuzluğun cirit attığı, ama pek az yolsuzluğun koğuşturulup cezalandırıldığı bir ülke. Hele eski bir Cumhurbaşkanı "benim memurum işini bilir!" dediği günden beri yolsuzluk neredeyse ahlaka aykırı bir davranış olarak görülmemeye başlandı. Bunun iktisadi nedenleri üzerinde burada durmayacağım, çünkü başka arkadaşlar herhalde bu konuyu inceleyeceklerdir. Aslında maaşıyla geçinemeyen küçük bir memurun arada bir rüşvet almasına kimsenin pek bir diyeceği yoktur. Bu gibi davranışları herkes aşağı yukarı hoşgörüle karşılar ama rüşvet alma bir insanda bir alışkanlık haline geldiği zaman, hele bir zengin olma, daha çok zengin olma aracı halinde kullanıldığı zaman, her şey değişir. Eminim, benden sonraki konuşmacılar, yolsuzluğu önlemenin, hiç değilse azaltmanın hukuki ve ekonomik boyutunu bulmaya çalışacaklardır. Ben ise konunun manevi anlamda ahlaki boyutu üzerinde durmak istiyorum. Bana sorarsanız, bugün bütün dünyada akut ve bulaşıcı bir hastalık haline gelmiş olan yolsuzluğun iki ana nedeni var. Birisi açgözlülük, öbürü kültürsüzlük. Açgözlülük daha çok zengin ve bizimki gibi zengin olma yolundaki ülkelerde görünen bir olay. Modern teknolojinin geliştiği, her konfordan yararlanmak isteyen modern insanda bu bir nevi tutku haline gelmiş bulunuyor. Modern reklamcılık da bildiğiniz gibi, bu arzuları, bu tutkuları daha da fazla kamçılıyor ve bu şekilde bir zengin olma yarışıdır başlıyor. Toplumda bu nedenle bir çeşit açgözlülük insanları sarmış bulunuyor. Açgözlülük bir çeşit sınır tanımayan bir tutku insanlarda, besbelli ki insanlar konfor ve

lüksün kendilerini daha mutlu edeceğine inanıyorlar ve bunun için de zengin olma yolunda her türlü yolsuzluğu adeta yasal sayıyorlar. Kültürsüzlüğe gelince: niyetim kimseye ahlak dersi vermek değil ama mutluluğu zenginlikte aramanın son derece yanlış bir inanç olduğuna inanıyorum.

Buna göre açgözlülük de bir bakıma kültürsüzlüğün bir sonucu yani, asıl neden belki de kültürsüzlük; yolsuzluğu önlemenin bir ve belki en önemli yolunun, insanların kültür düzeylerini yükseltmek olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Benim konum da *eğitim* ve *yolsuzluk*. O zaman ilkin kültürden ne anladığımı açıklamam gerekiyor. Kanımca kültür kavramının kapsamına insanoğlunun yaratmış olduğu bütün maddi ve manevi değerler girer. Bu sonuncular arasında bilim ve felsefe gibi düşünce ürünlerini, sanatla edebiyatı ve müziği, din, ahlak ve hukuk gibi insan davranışlarını belirlemeye yönelik fikir uğraşlarını sayabiliriz. Yolsuzluğun hemen hemen sadece maddi değerlere fazla tamah etmekten kaynaklandığı anlaşılıyor. Dolayısıyla bir insanın ahlaklı olması "manevi" değerleri her şeye üstün tutmasını gerektiriyor. Bunlar arasında "doğruluk" (veya "dürüstlük") özel bir yer tutar. Doğruluk ise insanın nasıl davranmak gerektiğini bilmesi ile mümkündür. Bildiğiniz gibi, filozoflar insanın bu bilgiyi nasıl elde edebileceğini araştırdılar. O zaman "bilgi nedir?" sorusuna bir cevap aramamız gerekiyor. Bilim felsefecilerinin çoğunluğu bilgiyi, "doğruluğu yeterince belgelenmiş, kanıtlanmış inanç veya iddia" diye tanımlıyorlar.

Buna göre, bir insanın doğruluğunu yeterince belgeleyemediği bir iddiada bulunmaması gerekir. Bu bir nevi inanma ahlakının ana kurallarından biri. Bu da insanda bir çeşit inanma *sorumluluğu* bilincinin doğmasına yol açar. Yani ben herhangi bir iddiayı, bir inancı kanıtlayamıyorsam, bu iddiada bulunmaya, bu inancı dile getirmeye hakkım yoktur. Bu da bir inanma sorumluluğu şeklinde ortaya çıkıyor. İnanma sorumluluğunun doğruluk sevgisinden kaynaklandığı bana apaçık görünüyor. Rüşvet alma veya vergi kaçırma gibi yolsuzlukların dürüstlüğe aykırı davranışlar olduğunu biliyoruz. İşin içine yalan girdiğine göre bu tür davranışlara yeltenenlerin doğruluk sevgisinden de yoksun oldukları meydanda. Bu sevgi dürüst davranabilmek için gerekli, ama gene de yeterli değil. Zira başka motiflerden ötürü insan dürüst davranmak istemeyebilir; bu motiflerin başında, hepimizin tahmin ettiği gibi, *bencillik* geliyor. Bencillik hem doğal, hem de son derece güçlü bir duygu, dolayısıyla bencilliğin yumuşatılması veya azaltılması için bile fazla çaba harcamak gerekli. Öyle sanıyorum ki, bunu sağlamanın en etkili yolu bencilliğin uzun vadede bencil kişiye de zarar verebileceğini ona anlatmak. Bunun için onun daha çok aklına hitap etmemiz, kendisini bu dürtüye fazla kaptırdığı takdirde, bundan ileride kendisine de zarar geleceğini ona anlatabilmemiz gerekir. Ancak, bu yöntem uzun vadeli çıkarlarını hesap edebilecek kadar zeki insanlarca uygulanabilir, aptal ve bilgisiz insanlar böyle bir yöntemi zaten anlayamazlar. O halde geriye kalıyor *duygusal* diye nitelendirebileceğimiz bir ikinci yöntem; buna insanları iyi olmaya, dolayısıyla dürüst davranmaya özendiren yöntem de diyebiliriz. Genellikle yardımseverlik gibi ahlaki açıdan bir *erdem* diye saydığımız davranışlar sevgi, sempati ve acıma duyguları çok gelişmiş olan insanlarda rastlanan davranışlardır. Sevgi başkalarını mutlu etme arzusunu, acıma ise başkalarının mutsuzluğunu azaltma isteğini dile getirir.

Eğer insanın ahlaki mizacı tümüyle genetik yapısı tarafından belirlenmiyorsa, biz

bu tür duyguları insanlarda uyandırabiliriz, ama nasıl? Kanımca bunun en etkili yöntemi insanlara, bu tür insanlardan büyük örnekler göstermektir. Çünkü, biliyorsunuz, insanlar daha çok örnek alarak iyiyi veya kötüyü taklit ederler. Bu çocuklar için haydi haydi geçerlidir ve ergin insanlar da çevrelerindeki insanlar örnek almaya değer insanlarsa, onlardan örnek alırlar; kötü insanlarsa kötü örneklerle kayarlar. İnsanların kötü örnekleri taklit etmesi çok daha doğal bir şey, çünkü her insan egoisttir, bencildir ve kötü örnekleri taklit etmek insanın işine gelir. Burada bir çeşit çığ-etsinden bile söz etmek mümkün. Nitekim Türkiye'nin bugünkü durumuna baktığımız zaman, milletvekillerinin, bakanların, hatta Cumhurbaşkanı'nın kötü örnek olan bazı davranışlarda bulunduğunu görüyoruz. O zaman insanlar "Aaa... başımızdakiler böyle yaparsa, biz haydi haydi yaparız," diyerek kendilerini haklı gösterebiliyorlar veya görebiliyorlar. Onun için ben de bu konuşmamda gene Batı dünyasından birkaç örnek vereceğim. Öyle zannediyorum ki, ne geçmiş tarihimizde, ne de bugünkü Türkiye'de iyi örnek olabilecek insanlar yok denecek kadar az. Okullarımızda 10 yaşından 18 yaşına kadar çocuklara "din kültürü ve ahlak dersi" veriliyor, fakat bu derslerin insanları ahlaklı, dürüst yapmak bakımından hiçbir etkisi olmadığı inancındayım. Tam tersine bu dersler verilmeye başlandığı günden beri, Türkiye büsbütün bir ahlaksızlık batağına batmış durumda. İnsanları böyle telkinlerle veya tehditlerle ahlaklı yapmaya çalışmak tamamen saçmadır. "Kötülük edersen cehenneme, iyilik edersen cennete gidersin" gibi laflarla insanları hiçbir zaman doğru yola sokmak mümkün değildir. Onlara niye iyilik yapmak, niye kötülük yapmamak gerektiğini rasyonel kanıtlarla anlatmamız gerekir.

Benim Batı'dan vereceğim adeta iyilik örneği diye saydığım insanlar arasından Albert Schweitzer, Florance Nightingale ve hatta Gandhi gibi insanlar var. Öyle sanıyorum ki, bu adlardan çok azını, belki hiçbirisini bizim çocuklarımız okullarda duymamışlardır. "Albert Schweitzer kimdir?" diye sorsanız bizim çocuklarımızdan belki hiçbiri size cevap veremez ama bir Alman ilkokul öğrencisine Albert Schweitzer kim diye sorarsanız, derhal size onun hayat hikayesinin belli başlı aşamalarını anlatmaya başlar. Nasıl onun 30 yaşında ünlü bir ilahiyat profesörü ve ünlü bir orgcu olduğu halde tıbbiye girip doktor diploması ildiğini, bu diplomayı alır almaz da her türlü konforu, rahatı bırakarak Afrika'nın ortasındaki küçük bir köyde modern bir hastane kurmaya çalıştığını ve hayatının sonuna kadar o zavallı insanlara, o zencilere hiç olmazsa sağlık bakımından yardım etmek için hayatını feda ettiğini size sesi titreyerek anlatacaktır. Bu duyarlılık maalesef bizim çocuklarımıza hiçbir zaman verilemiyor.

Bizim çocuklarımız belki Albert Schweitzer adını duymamışlardır ama ünlü pop şarkıcılarının, ünlü futbolcuların, sinema sanatçılarının, hatta modellerin adlarını çoğu kez ezber bilirler. Çünkü onların ilgi alanları öyle, onların dünyası o dünya. Belki bazıları yadırgayacak ama ben sadece iyi bir felsefe ve bilim eğitiminin değil, iyi bir edebiyat, müzik ve sanat eğitiminin de çocukların ahlak eğitimine katkıda bulunacağına inanıyorum. Hiç unutmam, ünlü orkestra şefi Nicolous Harnoncount bir gazeteciye televizyonda yaptığı konuşmada aynen şöyle demişti: "Klasik müziğin tadına varmayan, klasik müzikle heyecanlanmayan bir insana ben insan demem". Bu belki çok abartılı gibi görünebilir ama öyle zannediyorum ki iyi insanlar da aynı zamanda klasik müziğe düşkündürler. Belki ben klasik müziğe fazla düşkün olduğum için böyle konuşuyorum ama gene genellikle etrafımda gördüğüm insanlar, yaptığım gözlemler böyle

bir sonuç veriyor.

Şimdi, yukarda da bir nebze değindiğim gibi, eğer bizde bütün dersler, özellikle bilim dersleri, çocuklarda bilgi sevgisi ve entelektüel sorumluluk duygusu uyandıracak şekilde öğretilbilse, bunun onlarda dürüstlük hevesini kamçılayabileceği de düşünülebilir. Oysa bizim eğitim sistemimiz başkalarının üretmiş olduğu bilgileri bölük pörçük belletme temeline dayanıyor. Bir de özellikle liselerimizde müfredat programlarının çok ağır, çok yüklü olması nedeniyle, öğretmenler bu müfredat programlarını yetiştirme derdine düşüyorlar. Öğrenciler de bu acele, bu koşuşturma içinde ezberlemeyi tercih ediyorlar. Üniversiteye giriş sınavları da, adeta bu ezberciliği iyice kamçılıyor. Şimdi, öyle zannediyorum ki, ezbercilik öğrencilik hayatında kopyacılığa, kopyacılık da günlük hayatta köşe dönmeçiliğe alıştırıyor adeta. Eğitim sistemimiz o kadar kötü, o kadar bozuk ki, çocukları daha okulda iken bir nevi köşe dönücülüğe iteliyor. Belki bazılarınız buna itiraz edeceklerdir ama bu aradaki ilişkiyi ben çok önemli görüyorum. Muhakkak ki ezbercilik kopyacılığa ve kopyacılık da köşe dönücülüğe bir nevi çanak tutuyor veya vesile oluyor. Belki inanmayacaksınız, bir ara biz bütün lise hocalarına modern mantık kursları veriyorduk. Bu kurslara gelen öğretmenler arasında yaşlı başlı insanlar da vardı. Çok acıdır ki, bu yaşlı başlı insanlardan bazıları, bizim onların sırf bilgilerini denetlemek amacıyla, nereye kadar neleri öğrendiklerini anlamak amacıyla yaptığımız hafta sonu sınavlarında kopya çekiyorlardı. Düşünün, *öğretmen* kopya çekiyor! Defalarca uyarılarımıza rağmen kopya çekmekte ısrar eden öğretmenlere rastladım ki bu benim için acı bir hatıradır. Burada herkesin bildiği şeyleri uzatmakta bir yarar yok; şunu demek istiyorum: bizde ortaokul birinci sınıfından üniversitenin son sınıfına kadar kopya çekmeyi alışkanlık haline getirmemiş öğrenci sayısı yok denecek kadar azdır.

Üç üniversitede hocalık yaptım. Orta Doğu da dahil, çocuklara en küçük bir fırsat verin, biraz arkanızı dönün, hemen kopya çekmeye yeltenirler. Hatta bir ara Teo beyle bu kopyayı önlemek için bazı taktikler düşündük. Örneğin, 25 soru varsa, bu soruların her sıraya verilecek öğrencilerde yerlerini değiştirdik, yani kiminde birden beşe kadar sorular başta oluyor. Biz böylece kopyayı önleyebileceğimizi sanmıştık, oysa yanılmışız, zira bizim akıllı çocuklarımız bunu da kısa sürede farkettiler ve gereken çareleri almakta gecikmediler. Bu bakımdan üniversite öğretim üyelerinin durumu çok daha iç açıcı değil. Ben lise hocalarımdan sözettim. Üniversiteye geldiğimiz zaman akademik kariyere atlamak, akademik kariyerde çeşitli aşamaları aşmak için bir çok insanların –ama daha çok zeki olmayan ve karakteri zayıf insanların– doktora tezi, doçentlik tezi veya profesörlük tezi olarak orradan buradan çarpma bilgilerle işi yürütmeye çalıştıkları ve hatta bazılarının düpedüz bir yazardan çevirdikleri kitapları profesörlük tezi diye sunduklarını biliyorum. Bunları hepimiz duymuşsunuzdur.

Şimdi besbelli ki, size son derece karamsar bir tablo çizmiş bulunuyorum *Türkiye hakkında* ama bu karamsarlığı ben uyduruyor veya *vehmediyor* değilim. Kaldı ki, biz felsefeciler veya bizim gibi düşünenler bu tabloyu mecburen kara bir tablo olarak görmek eğilimindeyiz. Bu benim kabahatim değil; şimdi bir zamanlar Refik Saydam'ın dediği gibi, Türkiye'de her şey a'dan z'ye kadar değiştirilmelidir. Yalnız bu nasıl olacak? Bu yolda, biliyorsunuz, bizde gene ilk adımı atan Atatürk olmuştur. Atatürk yeni bir eğitim seferberliği başlatmış ve ancak insanlarımızı Batı'da olduğu gibi Batı zihni-

yetiyle eğitmek suretiyle her türlü ahlaksızlığın önlenebileceğini düşünüyordu. Çünkü, dediğim gibi, bencillik çok güçlü bir duygu insanlarda; şimdi etrafınıza baktığımız zaman görürsünüz, bugün ülkemiz biraz daha zengin olmak isteyen açgözlü insanlarla dolu. Politikacısı da açgözlü, tüccarı da açgözlü, hatta basit halk dahi açgözlü; eğer dalavereyle işlerini yürütemiyorlarsa, bir takım şans oyunları, kumarla vs. zengin olmaya çalışıyorlar. Böyle bir hava içinde Türkiye. Sabrınızı taşırmamak için burada sözlerime son vereceğim. Demek istediğim şu: kültürsüz insanlar refahla, lüksle beraber mutluluğun da geleceğini sandıkları için, herhalde bu yola gidiyorlar ve bugün o nedenle etrafımızda her türlü utanma ve acıma duygusundan yoksun, bencil, hoyrat ve küstah bir açgözlüler ordusu türemiş durumda. Acıma ve utanma yeteneğinden yoksun insanların doldurduğu bugünkü Türkiye Atatürk'ün düşlemiş olduğu uygar Türkiye idealiyle tam bir tezat oluşturmaktadır. İkinci bir Atatürk gelmeyeceğine göre, onun bu idealini paylaşan bizlerin ne yapıp yapıp gittikçe uzaklaştığımız Batı kültürüne bizi yeniden yaklaştıracak bir eğitim seferberliğine girmemiz gerekiyor. Bizi belki yıllar sürececek olan çetin bir savaş bekliyor. İdealimize ulaşabilmemiz için her şeyden önce saygımızı hızla artırmamız gerekiyor. Umudumuzu yitirmedığımız sürece adam olma savaşını kazanma şansımız da var demektir.

Postmodern Yolsuzluk

Sabri Büyükdüvenci

Değerli konuklar, sevgili meslekdaşlarım,

Sayın Ökçesiz'in "yolsuzluk"la ilgili toplantı çağrısı gerçekten naive bir hoca olarak şahsımı tedirgin etmedi değil. Çünkü kendimi hep "yollu" olarak görmekteydim. Birden "yolsuzluk"la hesaplaşma durumunda kaldım. Bu hesaplaşma ne kadar "yolsuz" olduğumu anlamama yol açtı. Bu nedenle kendisine müteşekkirim. Bu denemeye bu içten duygularla başladığımı belirtmek istiyor ve tümünüzü saygıyla selamlıyorum.

"Corruption" denilince anladığım bir tür bozulma, çürüme, zayıflama, çökme, ilişkilerde çözülme, dengelerin ortadan kalkması, yaygın egemen anlayışların önemsizleşmesi, güç istismarı gibi anlamlarla yüklü bir terim. Uygun bir Türkçe karşılık bulmada bu nedenle zorlanıyorum. Konuşmamda yer yer ifadeye uygun düşmesi bakımından bazen "yolsuzluk" bazende "corruption" terimini kullanacağım. Temele aldığım önkabul de şu: "corruption" doğal bir olgudur, ister doğada ister toplumsal ve bireysel yaşamda olsun organizmaların ve kurumların zaman içinde çözülüp yok olduğunu, zamanlarını durdurarak yaşamsallıklarını yitirdiklerine tanık olmaktayız.

Böyle bir önkabulü çıkış noktası olarak almamın bir diğer nedeni de, insana ilişkin yapılagelmiş tanımlamaların hemen hemen insanın tüm özelliklerini dile getirirken "yolsuzluk" boyutuna hiç değinmemeleri olmuştur. İnsan akıllı bir varlık, toplumsal bir varlık, inanan, seven, devlet kuran, sembol yaratan bir varlık olarak ve buna benzer çeşitli biçimlerde tanımlanmış ve bu türden okumalara konu olmuştur. Bu okumalara ve tanımlamalara farklı türden bir okuma denemesini eklemekte bir sakınca görmüyorum: İnsan, "yolsuz" bir varlık, tarihi de yolsuzluğun tarihidir. Bu Adem'le başlamıştır. Yolsuzluğun adı Adem'dir. Yolluluk bu nedenle olsa gerek Havva'ya uygun görülmüştür. Daha sonraki yaşam, bu yolsuzluğun çeşitli kılıklarda, biçimlerde gelişim göstermesiyle süregelenmiştir. Bunlara Kral denmiştir, Padişah, Vezir denmiştir. Zamanla incelik kazanmış "devlet" denmiştir. Bugünlerde meşrubatlara bulaşmış, "ayran" denmiştir. Kısa- ca takke düşmüş kel görünmüştür. Ama en önemlisi "krala" "çıplak" denmiştir.

Böyle bir okuma denemesine insanın insanı hangi araçları kullanarak istediği gibi egemenliği altına aldığı, "corrupt" ettiğinin, kullandığının iyice araştırılması gerektiği inancıyla girişiyorum. Ve bu henüz gereği gibi araştırılmış değildir. Konuşmama başlık ettiğim "Postmodern Yolsuzluk"u bu bağlamda bir neden olarak değil, bir sonuç olarak almaktayım.

İkinci önkabulüm, bu doğal dediğim "corruption" olayına insanın yaklaşımıyla ilgili, insanın mutluluk arayışında bunu engelleyici her oluşum bir "corruption" olarak görülmüştür. Ve çözümler buna göre üretilmiştir. Bu yönüyle "corruption" bir tür tıkanmadır, tıkanmanın ta kendisidir. Giderek gelişmesi de çözümsüzlüğün... "felsefe tıkan-

mıştır savı bu bağlamda ileri sürülmektedir. Postmodern arayışlar bu tıkanmışlığı aşma girişimlerinden başka bir şey değildir.

Benzer yaklaşımı, uygarlıkların gelişimi ve "corruption"ı içinde gösterebiliriz. Mısır-Mezopotamya uygarlığı hangi "corruption" sonucunda bitmiştir? Ya Yunan uygarlığı, islam uygarlığı ve tartışmaların odağını oluşturan Batı Avrupa uygarlığı... Bu konuda ayrıntıya girmek istemiyorum. Demek istediğim şu: her dönem kendi normlarını, ilkelerini oluşturuyor; çözüm üretmediği sorunlarla karşı karşıya kalana kadar... "corruption"ı aşamayan, bünyesine girmiş artık maddeleri elimine edemeyen boşaltım gücü tükenmiş bir yapı yitip gidiyor.

"Felsefe" denilen etkinliğe de bu açıdan baktığımızda, herhangi bir "corruption"a bir çözüm önerisinden başka bir şey olmadığını görürüz. Platon hangi "corruption"a bir çözümdü? Onun deyişle sofist, "corruption"a bir çözüm değil miydi? Ama aynı zamanda daha sonraki "corruption"ların da kaynağı olmamış mıydı? İnsanın ayaklarının yerden kesilmesi Platon'la başlamıştır... Ortaçağ bununla beslenmiştir... Düşüncenin konusunu görünenden görünmeyene kaydırmakla insanın "corruption"ına ortam hazırlamıştır. İnsanın "kul" olmasını böylece kolaylaştırmıştır. Kavramların boşluğunda yüzmeye başlamıştır insan... Doğadan, yaşamdan koparılmıştır. Ya skolastik "corruption"? Çözümü modernite sunmuştur. Aydınlanma bir çözümdü ama ya onun yol açtığı "corruption"? Konuşmanın odak noktası burasıdır. Postmodern yolsuzluğa açılan kapıyı burada yakalamak gerektiğini düşünüyorum; şöyle ki, özellikle yüzyılımızın ikinci yarısından sonra bu tür ussallığın (modernitenin dayattığı) yetersizliği anlaşılma-ya başlanmıştır. Empirik olarak doğrulanabilir gerçeklik anlayışının üzerine çıkabilecek, onu genişletebilecek yeni bir ölçüt oluşturma gereği giderek yaygınlık kazanmıştır. Modernitenin sınıflandırıcı usçuluğuna yönelik olarak ortaya çıkan tepkinin adıdır postmodernizm.

Demek ki, "dönem" denilen zaman dilimi belli bir türden bir söylemi de beraberinde getiriyor. Dönemleri böylece söylemlerine bakarak birbirinden ayırabiliyoruz. Ortaçağı antik dönemden, modernçağı ortaçağdan, böylece ayırmaktayız. Kendine özgü kuralları, ölçütleri, normları var dönemlerin. "Bunalım", "kriz", "kaos" terimleri sözkonusu dönemde uygulanan, geçerli olan normların, ilkelerin, akıl yürütme biçimlerinin, alışkanlıkların yaşamda ortaya çıkan yeni oluşumlar ve olgular karşısında yetersiz kalması, onlara açıklama getirememesi, sorunlar karşısında çaresiz kalmasını dile getiren terimlerdir... Sahip olunan evren ve dünya tasarımlarının parçalanmasının adıdır bu sözkonusu terimler. "Corruption"ın bir başka adını oluşturmaktadırlar. Daha önce sözünü ettiğim tepki, işte bunu aşma girişiminden başka bir şey değildir. (Ben buna yeni bir dönemin Rönesansı diyorum. Adına şu ya da bu demeyi de bir ayrıntı olarak görüyorum.)

Bu girişimi, son birkaç on yılın düşünce ve kültüründe ortaya çıkan köktenci değişikliklerden, toplumsal ve kültürel oluşumlardan ayıramayız. Bunların en kayda dağeri "insan ilişkileri" sorunudur. Ya da "insan" sorunudur. Bunun özellikle çağımızda niçin büyük bir sorun olduğunu bir iki noktada gündeme getirmek istiyorum: (i) insana yönelim sağlayan önceki ideallerin çağımızda geçerliğini yitirmekte olduğuna (ya da çöküşüne) tanık olmaktayız; entelektüel, dinsel, estetik ve etik'te, her şey için değişmez bir doğruluk ve erdemlilik ölçütleri arayan otoriter bir kültürün ürünü olan ideallerde

köklü bir değişim sözkonusudur. (ii) Ve bu oluşum beraberinde bir kimlik krizi, etik bir krizi de getirmiştir. (iii) Husserl'e göre kriz, nesnellik arayışlarında öznelliğin ortadan kalkmasıyla ilintilidir. Freud ise soruna daha değişik yaklaşıyor; "Civilization and its Discontents" adlı yapıtında bireyin karşı karşıya kalmak durumunda olduğu üç tehlikeden söz ediyor; (a) bedeninin hastalığı, (b) doğal felaketler, (c) ve başka insanlardan gelen düşmanlık... Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler sonucunda ilk iki tehlikenin azaldığını söylemek olası. Ancak insandan kaynaklanan tehdit hâlâ aynı şiddette varlığını sürdürüyor. "İnsan şiddettir" belirlemesiyle Yaşar Kemal de aynı soruna dikkatleri çekiyor. Bu sorun nasıl oluyor da hâlâ bir çözüme kavuşturulamamıştır? Yoksa insan doğası gereği bu olanaksız mıdır? Bunları sadece soruna ışık tutması açısından gündeme getiriyorum. (iv) Çağın gözlenen bir diğer niteliği, "gerçeklik", "hakikat", "doğruluk" anlayışlarının tartışmaya açılmasına yolaçan "dilsel dönüşüm"dür. Mutlak değerler arayışı yerine, yoruma açık seçeneklerle karşı karşıya kaldığımız yeni bir dünya oluşumu içindeyiz. "Gerçekliğin" sonsuz yorumlanabilirliği sözkonusudur. Sadece yorumlanabilecek bir dünya ile karşı karşıyayız. Nietzsche buna "Tanrı'nın ölümü" demişti; Tanrı öldü çünkü artık bilginin değişmez dayanaklar arayışı sona erdi. Bunun bir başka anlamı da, insanın ayağını basacağı sağlam bir zemin kalmadı. "Tanrı öldü" ama bu kez de bu kargaşada her şey toptan değersiz, anlamsız bulunmaya başladı.

Bu bağlamda "corruption"ı olumlu olarak ele almak gerekir diye düşünüyorum. Çünkü bizi bir hesaplaşmayla karşı karşıya bırakmaktadır. Belli bir zamanın ve mekânın sözcüklerini kullanmak yerine, gerçekliğin kendi dilini kullanan, insanı ruh ve beden olarak ikiye bölen anlayışla bir hesaplaşma... "Tek ve bir" olanın egemenliğine yönelik karşı bir oluşum... Bunun bir başka anlamı, artık toplumu modernist ütopyanın varsaydığı gibi kavramanın, yönlendirmenin ve yönetmenin olası olmadığıdır. Artık önemli olan, "hakikat/doğru nedir?" sorusu değil, hakikatin, doğrunun tarihsel olarak nasıl kurulduğu sorusudur... Ya da önemli olan "daha doğru" bilginin araştırılması değil, yeni doğruların oluşturulmasıdır. Bu ussallığın temelindeki önkabul; hiçbir şeyin esas doğası, gerçek bir özü olmadığıdır. Dürüstlük, insanlık, ahlak, doğruluk, adalet vb. kavramlar artık bir gerçekliği dile getirmekten çok bir egemenlik ilişkisinin maskeleri olarak algılanıyor. Bir dil oyununun ürünleridir bunlar. Genel ahlaksal anlayışlar ve uygulamalar geçerliğini kaybetmiştir. Vr sorunu genel ilkelere başvurarak çözüme girişimleri başarısızlığa mahkum görünüyor. Ve sanıyorum artık şu gerçek kendini dayatıyor: ahlaksal normların kaynağı yüce ilkeler değil gerçek koşullardır, doğal durumlarıdır... Belli insansal gereksinimleri karşılamak içindir bunlar... Yaygın ahlaksal normların işlev gördüğü toplumsal koşullar değişmiştir, ve bu nedenle de o sözkonusu kuralın işlevi sona ermiştir. Ama hâlâ varlığını sürdürüyor. Temel sorunu bu noktada görüyorum. "Ahlaksal gerçek" yeniden oluşturulmak durumundadır.

Konuşmamın başında "postmodern yolsuzluğu" bir neden olarak değil, bir sonuç olarak aldığımı belirtmişim. Bu paradigmatic anlayışın kendisinin ne gibi "corruption"lara yolaçağını ya da açmakta olduğunu gözden kaçırmamak gerekiyor. Ya da şöyle söyleyeyim; yaşadıklarımızı bu anlayışın türevleri olarak da yorumlayabiliriz. Artık Tanrının gözüyle bakmaya çalışmadığımız açık. Ama daha akılcı ve daha iyi bir anlayışı da oluşturamadık. Tıkanma tam da bu noktada. Güç dengelerinin kurulabilmesi, sivil toplum ve halkın güçlendirilmesi ya da güçlenmesi tek çözüm gibi görülüyor.

Kuşkusuz asıl çözüm radikal bir mentalite dönüşümünü gerçekleştirebilmekte... Bu konuda Ortega'nın ileri sürdüğü sanki bu sözkonusu mentaliteyi, geliştirilmesi gereken akıllı tutumunu dile getiriyor; yapılması gereken, mutlak ya da soyut aklın yerine yaşamsal akıllı koymaktır; belli bir ortamda gelişen, o yere ve o ana bağlı olan yaşama uygun bir akıl, bir evren tasarımı, bir yaşam taslağı oluşturmaktır. Yaşamsal akıl, gerçeği sonsuzluk terimleri içinde kavramaz. Gerçeğin kendisiyle yetinir. Bu ütopyacı tutumun ve katı kuralların bir yana bırakılması demektir; dış dünyadan kopuk bilgi anlayışının egemenliğine son vermek demektir.

Son sözü şöyle bağlamak istiyorum; "corruption"ın hem öznesi hem de nesnesi olan insan ve bu insanın içinde yaşadığı ona uygun bir yaşam alanının yeniden yapılandırılabilmesinde görüyorum çözümü... Birincisi, insanın eğitimini ve bu eğitimin "tek doğru"nun egemenliğine dayanmamasını gerektiriyor; popülist bir eğitim anlayışı; tek tek hiçbir felsefi görüşün, doktrinin, kendi içinde "doğru"nun tekeline sahip olmadığı, bu "tek doğru"dan sapan "yanlış görüş"leri, rasyonel argüman adına da olsa "doğru yola getirme" amacıyla hiç kimsenin caydırma, baskı ya da zor kullanma hakkına sahip olmadığı bir anlayış çerçevesinde işletilen bir eğitim. İkincisi ise, siyasal, toplumsal ve kültürel yeni bir yapılanmayı gerektiriyor. Aslında birinci nokta böyle bir yapılanma içinde gerçekleştirilebilir. Devletin toplum karşısında güçlü olduğu her yapı "yolsuzluk" üretmedir. Böylesi yapılarda bireyin "kulluğu" amaçlanan bir değerdir. İnsanın devlet için var olduğu yaygın, kabullendirilmiş anlayışın bir yaşam biçimi olarak dayatıldığı yerde, "yolsuzluk", "sömürü", "bozulma" ve çürüme zorunlu bir sonuçtur. Çıkış yolunu, "kulluk" üretmeyen bir yaşam biçiminde görmekteyim. Şöyle düşünüyorum; şayet tanrılar birarada yaşamak isteselerdi herhalde demokrasiyi yeğlerlerdi, çünkü diğerleri "kulluğu" zorunlu kılıyor, ancak insan henüz tanrı olmadı ve demokrasiyi de buna uygun biçimde yapılandırmada başarılı olamadı. Çocuklarımın utanmayacağı bir devlet düşlemenin bir ütopya olmadığına inanıyor ve düşlerime sansür koyan bir devlette yaşamamanın ızdırabını kimseye önermiyorum.

Yolsuzluk Sorununa Felsefi bir Bakış

Betül Çotuksöken

Olup bitenler üzerinde düşünme çok çeşitli biçimlerde kendini gösterebilir. Bu biçimler, zamanla "bilgi" kavramı ve terimi ile daha belirgin bir nitelik kazanırlar. Herhangi bir olayın yine herhangi bir düşünüşe konu olması, onun olgu haline gelmesini sağlar; çünkü olay herhangi bir varolan olarak ancak düşünmenin konusu olduğunda bir anlamda gerçekten "varolan" haline gelir. Eğer herhangi bir olayın üzerinde çok derinlemesine olmadan, hatta sadece o ana ilişkin olmak üzere duruluyorsa, düşünme edimi, sıradan ya da günlük boyutta gerçekleştiriliyor demektir. Düşünenler bu bağlamda düşünmelerine konu olan yapılar üzerinde pek de direngen tavır takınamazlar; sıradan çağrışımlara dayalı olarak, olup bitenler arasındaki bağlantıları tam da hesaba katmadan, düşünme gündemlerini genellikle geçerli olan yönlendirmeler ışığında doldururlar. Kısaca düşünme edimi burada edilgindir; yönlendirilmektedir.

Düşünme edimi olup biteni açıklama yoluna giderse, birbirinden farklı niteliklerde bilgi elde etme olanakları doğuyor demektir. Çünkü "açıklama" hemen her türlü bilginin elde etme sürecinde vazgeçilmez bir tutumdur/yoldur. Bilginin şu ya da bu niteliği kazanması, giderek de şu ya da bu adı alması, açıklamanın türüne, açıklamayı somutlaştıran yapılara bağlıdır. Açıklama eğer son derece bireysel yapılara yönelikse, elde edilen bilgi yine günlük bilgi düzeyinde kalacaktır. Ancak açıklama, açıklanan olgu kümesinin yapısının çözümlenmesine dayanıyor ve benzer nitelikte olgulardan oluşuyorsa ve zaman zaman da sınıyor, bilimsel bir bağlam artık yakalanmış demektir. Elde edilen sonuçlar bilimsel niteliklidir.

Felsefede olup bitenin kavramsal ve dilsel kalıplara dökülmesinden sonra onlara yönelme söz konusudur. Dışdünyaya kavramlarla yönelme, felsefi düşünme biçiminde son derece belirgindir. Felsefe ilkin kendi iç dinamikleri doğrultusunda kavramlarını ve dilsel yansımalarını (terimler) üretir. Ancak felsefenin işlevi her zaman salt kendi iç yapısı ile sınırlı değildir. Tam tersine felsefe, kendine özgü yapısıyla, hemen her alanda, dile dökülmüş her yapı üzerinde de ayrıca belirlemelerde bulunma gibi bir tavır içine girebilir, girmelidir de; işte "felsefe her şeyi kendine konu edinir/edinebilir" derken, anlatılmak istenen budur.

Felsefe bu anlamda yine olup biteni –ne türlü olursa olsun– konuşturır; kendisine mal eder; kendi konusu haline getirir. Böyle bir çabada felsefe, olup bitenleri daha doğrudan, daha kendine –olup bitene– benzer yapılarla açıklamaya/anlamaya çalışan bilime de, bilimsel çalışmalara da katkıda bulunur. Hiç kuşkusuz sadece bu anlamda değil; felsefe, öte yandan, bilimin kuruluş sürecinin bilinçli bir biçimde kavranmasında da büyük rol oynar.

Genel çerçeveyi, benimsenen yaklaşımı bu biçimde kısaca belirledikten sonra,

"yolsuzluk" olgusuna, kavramına, terimine felsefenin nasıl bakması gerektiği üzerinde somut bir biçimde durulabilir. Kavram ve terim olarak yolsuzluk kuşkusuz felsefenin kendi iç dinamiğinin bir kavramı değildir. Başka bir deyişle, felsefi çalışmalar boyutunda yaratılmış, oluşturulmuş, kullanılmış ya da kullanılmakta olan bir kavram değildir. Ancak durumun böyle olması, felsefenin bu kavramı ele almasına da engel değildir. Yolsuzluk kavramı, terimi, insanlararası ilişkilerde ya da insan-kurum ilişkilerinde, belli türden yapıları yansıtmak üzere oluşturulmuş bir kavramdır ve terimdir. Kuşkusuz kavramın ve dile yansıyan biçimiyle terimin, sözcüğün salt dilsel çözümlenmesi de yapılabilir; dilbilimciler, anlambilimciler bu çabayı üstlenebilirler. Kavramın özellikle insanlararası kimi ilişkilerde ortaya çıkması gibi ayırt edici özelliği de vardır. Günümüzde de bu ilişkilerin çoğu, çıkara dayalı ilişkilerdir; maddesel tabanı olan ilişkilerdir ve yine önünde sonunda bu tabana yönelen statü elde etme çabalarıdır. Kavram, toplumsal yapı içindeki kimi hak edilmemiş durumların, yapıların sanki hak ediliyor gibi yeni bir kılığa büründürülmesine de işaret etmektedir. Bu bakımdan kavram büyük ölçüde, etik ve hukukla da bağlantılıdır.

Ancak bir kalkış noktası olmak üzere yolsuzluk terimine ilişkin sözlüksel bir tanım vermek olanaklıdır: "Bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanarak yapılan yasaya, kurallara aykırı eylem: Adı yolsuzluklara karıştığından tüm saygınlığını yitirdi".¹ Bu kısa tanımda da görüldüğü gibi, büyük ölçüde etik ve hukuk bağlamında söz konusu olan kavramlar, terimler kullanılmaktadır: "görev", "yetki", "kötü", "yasa", "kural" gibi. Daha şimdiden söz konusu kavramın bilimsel/felsefi tutumla ya da araştırmalarla ne denli çok bağlantılı olabileceği belirginlik kazanmıştır denebilir.

Özellikle felsefenin nasıl bir yol izleyebileceği üzerinde bir kez daha durmak gerekmektedir: Görüldüğü gibi felsefi tutum, kavramın ve ardındaki olgunun çok yönlülüğünü ilk ağızda bize sezintilebilir. Ancak daha derinlemesine iş gören bir felsefi tutum ise, olguyu, oluşma koşullarını da gözler önüne serecek biçimde ele alabilir. "Yolsuzluk"un ortaya çıkma koşulları içinde en asli olan yön, tek başına insanın böyle bir tutum içinde olamayacağına ilişkindir. Tek başına insan, bu terimle nitelenen bir oluşumu hayata geçiremez, gerçekleştiremez. Öyleyse, ancak "birey" olma aşamasında, yani toplumsal ilişkilerde, toplum-birey dinamikleri içerisinde böyle bir durum ortaya çıkabilir. Böyle bir ortamda artık, birey-birey, birey-grup, birey-kurum; grup-birey, kurum-birey ilişkileri bağlamında, "yolsuzluk" diye nitelenebilecek yapılar, durumlar, oluşumlar meydana gelebilir.

Görünüşte bu ilişkilerin edimcisi (aktörü) olarak ortaya çıkanların birer "kişi" ve "yurttaş" olmasından söz edilebilir. Günümüzün toplumsal örgütlenişinde bu, bir bakıma böyledir: bu insanlar toplum içinde, belli etik ilişkiler bağlamında kişi; yine toplum içinde belli hukuk dizgeleri içinde ve toplumun devlet adı verilen bir yapı olarak kurumlaşmasından dolayı da "yurttaş" olarak kabul edilebilirler. Ama aslında bu tür oluşumların öznesi konumunda olan "insanlar, bireyler, birer kişi midirler, yurttaş mıdır- lar?" sorusunun sorulması gerekmektedir. Bir başka soru daha sorulabilir: "Bu bireyler, gerçekten modern ve çağdaş ilişkilerin taşıyıcısı mıdır- lar?" Öyleyse, burada benimsemiş ana yaklaşım ya da anasav da bir bakıma ortaya çıkmış oldu: yaptığı işler, kurduğu ilişkiler, elde ettiği kazançlar (maddi, manevi: paraya, servete ilişkin olarak; daha üstün bir toplumsal statü elde etmeye ilişkin olarak) "hak edilmemişlik" kavramıyla, ni-

telemesiyle birlikte gidiyorsa, böyle bir eylemin taşıyıcısı olan insan ne kişidir ne de yurttaşdır; ne moderndir ne de çağdaştır. Böyle biri, toplumda sadece bireydir; her nesnenin de önünde sonunda bir birey olması gibi; ancak bunun somut bir biçimde gösterilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda "kişi", "yurttaş", "modern", "çağdaş" kavramlarının özgül ayrımlarını, onsuз olunamazlarını çözümlmek büyük önem taşımaktadır. Kişi, eylemlerinin hesabını açıkça verebilen, sorumluluklarını yüklenebilen bireydir; etik ilişkinin, etik değerlerin taşıyıcısıdır; tüm eylemlerine, temelde etik ilişkinin, bilginin, etik değerler bilgisinin eşlik ettiği bireydir.² Bütün bunları gerçekleştirdiği için de özgürdür; özgürlüğün taşıyıcısıdır. Oysa, yolsuzluk gibi hak edilmemişlikleri (kuşkusuz burada toplumsal örgütlenmeyi ayakta tutan etik yapı ve hukuk düzeninin belirlemeleri ölçüttür) gerçekleştiren biri, bu hesap verme işine ne etik ne de hukuk bağlamında girişemez; ancak durum nesne düzenine taşındığında, başka bir deyişle bir konu haline geldiğinde, eylemin taşıyıcısına hesap sorulabilir; böyle biri bir kişi olmadığından kendi kendine ilişkin hesap sorma ve her şeyden önce kendine hesap verme işine girişemez. Etik ilişkilerin önplanda tutulmadığı, yurttaşlık bilincine dayalı hukuk düzeninin olmadığı ya da iyi işlemediği toplumsal ortamlarda, hesap sorma işine de pek girişilemez. Zaman zaman böyle bir hesap sorma işine girişiliyormuş gibi görünmesine karşın, çabalar göstermelik olmaktan öteye geçemez; uzun soluklu olamaz ve kısa zamanda neredeyse her şey unutulur ve henüz kişileşmemiş bireyler aslında içgüdüsel düzeydeki yaşamlarını, bu arada modern olanakları da en iyi şekilde kullanarak sürdürürler.

Yolsuzluk olarak nitelenen eylemin taşıyıcısı olan birey etik bir özne değildir; temelde kendi eylemlerinin taşıyıcısı değildir. Bir bakıma başta belki kendisi için, içgüdüsel boyutlu yaşamı için, ne olursa olsun birşeyleri elde etmek için, tümüyle bireysel ya da gruba yönelik ilişkileri koruyarak, kollayarak davranır. Bu anlamda da kişi olarak eylemlerinin ardında olması mümkün değildir; özerk bir varlık değildir.

Böyle bir birey yurttaş da değildir; yurttaş daha önce de değinildiği gibi, toplumun devlet adı verilen örgütlenişinin farkında olan ve bu örgütlenişin temel dayanağı olarak hukuk düzeninin üstünlüğünü önceleyen bireydir. Kuşkusuz burada sözü edilen hukuk düzeni, gücünü bizzat insan dünyasından alan, başka bir deyişle hümanist ve laik değerleri önceleyen bir düzendir. İnsanları biraraya getiren ölçütlerin soy, ırk, dinsel inançlar, cinsiyetler olmadığı düzendir. Böyle bir örgütlenişte; soya, akrabalık ilişkilerine, ırka, belli bir toprağa bağlı oluşa, ortak dinsel inançların taşıyıcısı olmaya, aynı cinsin üyeleri olmaya ilişkin geleneksel tutumlar ölçüt alınmazlar. İşte modernliği ve çağdaşlığı bu anlamda almak gerekir. Yaşamı, geleneksel olan ölçütlerle ya da modern ve çağdaş ölçütlerle kurmak/düzenlemek arasındaki farklar son derece çarpıcıdır. Modern olarak nitelenen araç gereçlerin kullanımı, bilimin sonucu olarak beliren teknolojinin günlük yaşamda ağırlıklı olarak yerini alması, bir insanı, "modern kişi" durumuna ya da bir toplumu "modern toplum" durumuna getiremez. Çünkü İonna Kuçuradi'nin dediği gibi, "Çıkar çarkları de bilgiyle ve 'bilim'le dönüyor dünyamızda; ama değer bilgisi yok sayılarak. Önce kendi çıkarımızı içgüdüsel olarak korumamız öğretilir bizlere; sonra da bu çıkarlarımızı korurken, 'başkalarına zarar vermememiz' gerektiği söylenir. Sanki olabilir miş gibi!... En ustaca sömürüler de, başkalarının durumlarını doğru saptamak ve açıklamakla yapılıyor: bilgiler toplanıyor, hesaplar yapılıyor bunun için; ve

en 'başarılı' bencil çıkar savaşları bilgisayarlarla veriliyor çağımızda".³ Günümüzde bilerek ya da çoğu zaman üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmadığı için, bir anlamda bilmeyerek çarpıtılan bir kavram olarak karşımıza çıkan modernliği yeniden yorumlamak gerekiyor. Teknik araç-gereç kullanımını modernliğin onsuz olunmaz koşulları arasında yerleştirmek son derece sığ bir bakıştır. Moderni belki de özgül ayrımlarıyla anlamının yolu, onu o olmayandan, örneğin geleneksel olandan ya da Anthony Giddens'in deyişiyle, "modern-öncesi"yle "modern" olanı birbirinden ayırmaktan geçebilir. *Modernliğin Sonuçları* adlı kitabında "modern-öncesi"yle "modern" olanı, "güven ortamı" ve "risk ortamı" bağlamında karşılaştıran A. Giddens şu sonuca varır özet olarak: "Modern-öncesi"nin genel bağlamı, bölgeselleşmiş güvenin baskın rolüdür. Toplumsal bağları istikrarlı kılmada akrabalık ilişkileri araç olarak kullanılır. Yerel topluluk, bireylere tanıdık bir ortam sağlar. Dinsel kozmolojiler, bireylerin olup bitenlere ilişkin başlıca açıklama yolları olarak görünür. Gelenek, bugün ile geleceği bağlantılandıran bir yoldur. İşte bütün bu öğeler, geleneksel yapıların egemen olduğu toplumların güven ortamını sağlayan araçlardır. Yine aynı yazara göre, "modern" kültürdeki ya da yaşama biçimindeki güven ortamını sağlayıcı etmenler arasında kişisel ilişkiler, soyut sistemler, geçmişle geleceği bağlantılandırmada da geleceğe yönelik düşünce tarzları yer alır. Her iki kültürel yapıyı "risk ortamı" bakımından da karşılaştıran yazar şu sonuçlara varır: "Modern-öncesi"nde bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, iklimin güvenilmezliği, sel baskınları vb. gibi doğal nitelikli tehditler ve tehlikeler; yağmacı ordular, yerel beyler, haydutlar ve hırsızlardan kaynaklanan insan şiddeti tehditi ya da dinsel kayırılmadan yoksun kalma, kötü bir büyü'nün etkisine girme gibi riskler söz konusudur. "Modern" kültürde yer alan "risk ortamı" ise modernliğin düşünsel işleyişindeki tehditler, savaşın endüstrileşmesinden kaynaklanan insan şiddeti tehditi ve modern yaşamın getirdiği kişisel anlamsızlık tehditidir.⁴ Burada yer alan belirlemeler ışığında günümüz toplumlarına baktığımızda, modern olan ile olmayanı ayırt etmenin nedenli incelikli düşünme ve çözümleme biçimlerine bağlı olduğunu anlamak mümkün gibi görünmektedir. Ayrıca ayrıntılı çözümleyici yaklaşımlar bizi, sıradan değerlendirme kalıplarına bağlı kalmama konusunda uyarılmaktadır. Bu bağlamda üstelik, modern olanı yeniden sorgulamak gerekmektedir. Modern olanı salt araçsallık düzleminde görmenin sakıncaları üzerinde de ayrıca durmak gerekmektedir.

Alain Touraine'in *Modernliğin Eleştirisi* adlı yapıtı bu bakımdan bizler için son derece uyarıcıdır. Yazar kapsamlı çalışmasında modernliği sorgular ve yeni yaklaşımlarla modernliği yeniden tanımlama, belirleme denemesine girişir. Yapıtın ilk bölümündeki şu düşünce okuyucular için son derece uyarıcıdır: "Modern toplumdan söz edebilmek için bilimin teknolojik uygulamalarının olması yeterli değildir. Buna ek olarak entelektüel etkinliğin siyasal propagandalar ya da dinsel inançlardan korunması, yasaların tarafsızlığının kişileri torpile, adam kayırmaya, particiliğe ve yolsuzluklara karşı koruması, kamu ve özel yönetimlerin kişisel bir iktidarın aracı haline gelmemesi, tıpkı kişisel servetlerle devletin ya da işletmelerin bütçelerinin birbirinden ayrı tutulması gibi özel yaşamla kamu yaşamının da birbirinden ayrılması gerekmektedir."⁵

Buradan da anlaşıldığı gibi, konumuzla olan bağlantının ışığında, "yolsuzluk" kavramı modern yapılanmalarda belli bir imlemi (referans noktası) olan bir kavramdır. Modern olmayan, geleneksel ilişkilerin, yaşam biçimlerinin geçerli olduğu ortamlarda

ya "yolsuzluk" diye bir belirleme söz konusu değildir ya da olsa olsa böyle belirlemeler, bu türden nitelermeler, nesnel dayanaktan yoksundur; büyük ölçüde iktidarı tek başına ya da bir grup adına elinde bulunduranın öznel yaşama kurallarına göre değerlendirilen, içi doldurulan bir kavramdır. Çok sonraki zaman kesitlerinde "yolsuzluk" diye görülebilecek bu kavram ve ad altında yapılabilecek değerlendirmeler, tam tersine yönetimi elinde bulunduranların doğal hakkı olarak görülebilir. Ancak iktidarların kimi zaman zorla el değiştirmesinde, büyük çıkar çatışmalarının oluşması halinde "yolsuzluk" gibi bir kavrama başvurulabilir. Ama bu durumda toplumun büyük çoğunluğu, daha baştan yönlendirilmektedir; sağlıklı değerlendirmeler böyle bir ortamda hiçbir şekilde söz konusu değildir.

Yolsuzluk bir varolan olarak öteden beri var kuşkusuz ama onun olgusallaştırılması, farkına varılması bir bakıma adının konulması ne denli yaygın olduğunun anlaşılması, ancak bireylerin kişi ve yurttaş olarak ortaya çıkmalarıyla mümkün olmuştur denebilir. Varılan bu nokta şöyle özetlenebilir: Yolsuzluk varoluşça, yapıcı, geleneksel formların bir ürünü; ancak salt o yapı içinde kalındığında son derece olağan bir durum. Ne zaman ki geleneksel formlar aşınmaya ve aşılmaya başlanıyor, özellikle gittikçe "sivilleşen" bir devlet yapısı oluşmaya başlıyor, işte o zaman, vaktiyle olağan sayılan durumlar yeni kavramlarla ve terimlerle açıklanmaya başlanıyor: artık kimi eylemler "yolsuzluk" olarak niteleniyor. Oysa salt varoluş bakımından, olgusal düzlemde bir farklılık yok; ama asıl değişim kavram planında, düşünsel düzlemde gerçekleşiyor. Öyleyse bir şeyin varolması ile o varolanın bilinmesini, anlaşılmasını, bu düzlem farkını, iyice açığa çıkarmak gerekiyor. Kuşkusuz en büyük sorun da, olup biteni yeni kavramsal yapılarla günışığına çıkaran, ama öte yandan da alışılmış kalıpların dışına çıkmakta direnen toplumsal yapılarda yaşanıyor: bireylerin büyük çoğunluğunun ve yöneticilerin henüz kişi ve yurttaş aşamasına *gerçekten* yükselmediği toplumlarda yaşanıyor.

Bireyin, kişiye ve yurttaşına dönüşmesi gerekiyor; bu dönüşmede bir bakıma lokomotif kurumlar, özellikle de eğitim kurumu; ama öte yandan da böyle bir eğitim kurumunun ayakta kalmasını sağlayacak olan yine devlet adını alan yasal örgüttür. Öte yandan devleti de dönüştüren *gerçek* anlamda kişiler, yurttaşlar: karşılıklı etki çok açık bir biçimde kendini gösteriyor. Yeniden yapılandırılan modern ilişkiler ortamında insan; birey, kişi aşamalarını da içselleştirerek yurttaş düzeyine ulaşabilir. Yine böyle bir ortamda, gelenek-görenek bağlarının yerini, tarafsız yasalar toplamının oluşturduğu hukuk dizgesi alır. Devlet adını alan örgütlenme, yasama ve yürütme gücüyle her bireyi-ne –artık burada yurttaş kavramı söz konusudur– eşit uzaklıktadır. Yurttaşların birey olarak sahip olduğu "bireysel özellikler", toplumsal örgütlenmede ölçü olarak alınmamaktadır; gerçekten de bu anlamda devlet "nötr" bir yapı durumundadır. Böyle bir örgütlenme içinde de yurttaş aşamasına yükselmiş olan birey, örgütlenmenin gerçek bir üyesi ve asıl taşıyıcısı olarak, bireysel özelliklerini, bireysel çıkarlarını, tutum belirlemelerinde tek ölçüt olarak almayacaktır.

Kişiye ve yurttaşına dönüştürülecek olan bireye verilecek eğitimde, kısa erimli bireysel ya da grupsal yarar, hatta çıkar sağlamaların, önünde sonunda o bireye ve tümüyle topluma zarar verecek şekilde sonuçlanacağını göstermek temel ilke olmalıdır. Bireylere, kendi bireysel eksenlerinden çıkmanın, çıkabilmenin son derece olağan bir

durum olduğu gösterilmelidir. Hiç kuşkusuz, bu, her şeyden önce örnek tutumlar sergilemekle olacaktır; toplumda yönetici durumunda olanlara büyük iş düşmektedir. Günümüzde katı hiyerarşiler yok gibi görünüyor bir bakıma; ama ne olursa olsun, önce yöneticiler, modernliği ve çağdaşlığı hayata geçirme şansı olan "kişi" ve "yurttaş" olmalıdırlar; önce kendilerine hesap vermeyi başarabilmelidirler. Çünkü toplumda az ya da çok söz sahibi olan insanlar bireysel eksenlerinin dışına çıkmadıkça ne yolsuzlukların sonu gelecek ne de toplumların acıları bitecektir.

Notlar:

1. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt: 24, s: 12585.
2. Bkz. İonna Kuçuradi, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu, Türk Felsefesi ya da Simurg dizisi, Ankara 1996 (ikinci baskı) .
3. A.g.y., s. 111.
4. Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 93, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994.
5. Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 24, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994.

Yolsuzluğun Anlaşılmasında Unutulan Bazı Boyutlar

Ahmet İnam

Çağımız insanı, yolsuzluklarla yaşanan bir dünyayı tanımaya çalışıyor. Dünyanın hemen tüm ülkelerinde yolsuzluk almış başını yürüyor. Neden var yolsuzluk? Nereden kaynaklanıyorlar? Nasıl önlenebilirler? Hele hele, herkesin çok açık olarak bildiğini sandığı için soruyorum, daha çetin bir soruyu: Nedir yolsuzluk?

Nedir Yolsuzluk?

Yolsuzluğun, Türkçedeki değişik anlamlarının yanında, en çok bilinen anlamı yoldan sapmışlıktır. Hukukta, siyasal bilimde, sosyolojideki yorumları bir yana, bu yazımda, yolsuzluğu, çağımın bir "çıkılmaz", tıkanmışlığı, geleceğe karşı yürünülen yollarda tükenmişliği, yolunu yitirmişliği olarak anlıyorum önce. Almancaya çevirdiğimizde "weglosigkeit" oluyor, Türkçedeki "yolsuzluk. "Weglosigkeit" ise, bir bakıma yol yitimi demek, Eski Yunancadaki "Aporia" karşılığı. "Aporia" ise "sorunsal" olarak çevrilebilir Türkçeye. Sorunsal: Problématique! Çağımızın sorunsal yolsuzluk. Yalnızca, siyasal, hukuksal, toplumsal, ekonomik, etik düzlemlerde değil yolsuzluk. Bilimde, düşüncede, belki duygularda da yolsuzluk var! Yoldan çıkmışlık. Çıkarılmışlık. Sapmışlık. Çürümüşlük. Kokuşmuşluk. ("Corruption" deyimi, "cor-rumpere"den geliyor, Latince ve bu kökten gelen dillerde "saflığını yitirme", bozulma, çürüme, ortadan kalkma anlamlarını içeriyor. Böyle bir anlamın yorumunu birazdan yapacağım.)

Demek ki, yolsuzluk bir yolu gerektiriyor. Bir düzeni. Bir düzen yoksa, yolsuzluk sözü anlamını yitiriyor. Düzenin ise, herkesçe bilinen en azından beş *boyutundan* sözedebiliriz. (Bu beş özelliğe, herhangi bir insan düzeninin beş *düzlemi* de diyebiliriz.) İnsanların oluşturduğu düzenin ahlaksal, toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal boyutları vardır. Hukukun yazılı hâle gelişi insan topluluklarının gelişimiyle sağlanıyor. Ne denli "ilkel" olursa olsun her insan topluluğu, ahlak kurallarına, değerlerine, yükümlülüklerine, sorumluluklara, toplumsal çatı içinde ekonomik ve siyasal (yönetimsel) yapıya bir anlamıyla sahiptir. Yolsuzluk bu beş düzlemde olabileceği gibi, bunların kesişimlerinden, bileşimlerinden ya da tek tek düzlemlerden de kaynaklanabilir. Örneğin, toplumsal düzlemde, toplumsal kurum içindeki yolsuzluğun, ahlaksal, ekonomik, hukuksal boyutları, düzlemleri olup, belki durumun yapısı gereği siyasal boyutu bulunmayabilir. Ahlak alanında bir bozukluğun (örneğin, iki kişi arasındaki dostluk ilişkisinde sözünü tutmama gibi) belki, ilk bakışta, ne toplumsal ne siyasal, ekonomik ne de hukuksal boyutları vardır. Öyleyse, karşılaşılan yolsuzlukların boyutlarını görebilmek, bu boyutlar arasındaki ilişkileri anlayıp yorumlayabilmek, değerlendirebilmek, alınacak önlemler açısından önemlidir. Bir "yol"daki yolsuzluğun farklı "yollarla" ilişkisi olabilir. Yine Türkçeden gelen bir çağrışımla, bu boyutlara ya da düzlemlere "yollar" dersem;

yolsuzluk, içinde birçok çıkmaz yollar taşıyan, alışılmamış bir Türkçe söyleyişle "yollarsızlık" oluyor. Her yoldan sapsimşikliğin bir yapısı vardır. Hukuk yolundan sapsimşiklik, toplumsal, ahlaksal, siyasal, ekonomik sapsimşiklikleri içinde taşıyabilir.

Yoldan çıkmışlık, düzenin işleyişinin bir göstergesi, belirtisi, semptomudur. Yolsuzluklarını çözümlenerek bir toplumu anlamak, denenmesi gereken yollardan biridir. Yol nasıl ortaya konmuş ve neden yoldan sapılmıştır? (Böyle bir sorgulama ile yolsuzluğun o toplumdaki soykütüğünü –geneology!– çıkarabiliriz.) Yolun hedefi neydi ve neden bu hedeften sapılmıştır? Böylesi bir köklere inen yolsuzluk sorgulaması, toplumdaki kirli çamaşırların ortaya çıkmasına yardımcı olabileceği gibi, düzenin dayandığı temel değerleri, ilkeleri, bu değerler ve ilkelerin hayata geçirilmesindeki sorunları, kuram (teori) ile eylem (praksis) arasındaki boşluğu ortaya çıkaracak; o düzendeki insanların iki yüzlülüklerini ortaya koyabilecektir. Bu yol ilginç bir yoldur: Bir toplumu hastalıklarından yola çıkararak tanımak. Yolsuzluğu bir hastalık olarak düşünüyorsak, sağlıklı toplumun nasıl olması gerektiğini çıkarmaya çalışabiliriz. Daha ilginç, şu sorularla açabiliriz toplumu: Toplum, düzeni içinde yolsuzluklara karşı nasıl önlem almaktadır? Hastalıklara nasıl teşhis koymaktadır? Hastalığından rahatsız mıdır yoksa, düzelmeyecek "kronik" bir bela ile yaşamaya alışmış mıdır? Çürüyerek yaşama yoluna mı girmiştir? En tuhafı ve acısı, yolsuzluklar, hastalıklar, çürümüşlük, o toplumu var kılmaya devam mı etmektedir? Hastalıklarımız, bizim sağ kalmamızı mı sağlıyor? İşte, hastalıkla sağlığın birbirine karıştığı, yolundan, usülünce, yolunca yürüyenin ortadan kaldırılıp, yoldan sapanların yollar edindiği bir toplumun devamını sağlayanın ne olduğunu sorgulamak, çağımız insanının pek üzerine gitmediği bir sorundur.

Değişme

Düzen hastaysa ya iyileştirilmeye çalışılır ya da, olanaklıysa, yerine yeni bir düzen konur. İşte yazımın başında sözünü ettiğim, yolsuzluğun "çürümüşlük" özelliği buradan geliyor. Çürüyen düzeni yine çürüyen düzen içinde kalarak "ıslah"a mı kalkışacaksınız yoksa yeni bir düzen mi kuracaksınız? Yolsuzluğun önlenmesi yolunda bu soruya verilecek yanıtlardan biri, düzenin değişmeyeceği umutsuzluğuyla, kendi içinde düzeltilmesi çabasına götürüyor insanı. Düzeltme, ama nasıl? Kökten önlemlerle, toplumsal düzeni değiştirerek mi? Sosyal, ekonomik yapıyı iyileştirerek mi? Hukuksal çalışmalarla mı? Her toplumun düzeni, diğer toplumların düzeniyle çok sıkı ilişkiler halinde; öncelikle teknoloji ve ekonomi ağırlıklı bir değişim ortaya çıkıyor, onu toplumsal, siyasal değişimler izliyor. Bu değişimler arasındaki ahenk yokluğu, büyük çatışmalara yol açıyor. Ahlak düzlemi, belki en yavaş değişeni. Kesin ilkeleriyle değişmesi çok zor bir düzlem olarak görülüyor. (Ahlakın, postmodern görünümü içinde değiştiği düşünülse de, *ezeli* insan sorunları hâlâ gündemdedir!) İşte hızla değişen bir dünyada, bu düzlemler ya da boyutlar arasındaki ilişki, bir ahenk, bir *harmoni* ilişkisi değilse, o toplum, bireyleri ve kurumlarıyla çok sıkıntı çekiyor. Fizikten bir benzetme yaparsak, bu beş vektörün bileşkesini almayı öğrenemedi insan daha. Üstelik, insan bir başka önemli vektörü unuttu: İçini. İç ahlakını.

Unutulan

Varoluşçu bir gözlükle bakıldığında, kimi varoluşçu adını alan filozofların farklı gö-

rüşleri bir yana, insan, evrene "atılmış", kendi ayakları üstünde durmaya çalışan bir varlıktır. Ölümlüdür, bitimlidir. Yapayalınadır. Ona yol gösterecek, yardım edecek bir "öte" varlık yoktur. Yaşadığı yaşamın, evrenin, varlığın, kendi başına hiçbir anlamı yoktur. Tüm bu olumsuz görünümlerine karşın, insan özgürdür. Bu özgürlüğü ile kendi hayatını "kurmak", adlandırmak, kendi ayakları üzerinde yükselmek zorundadır. Bu da onu, büyük bir sorumlulukla karşı karşıya bırakır: Kendine ve dışındaki insanlara.

Bu açıdan bakıldığında, yolsuzluğun olmadığı, rüşvet, hırsızlık, kayırmacılığın ortadan kalktığı bir dünya kurma olanağını kendinde taşımaktadır insan. Özgürdür, çünkü. İçine düştüğü boşluktan, birlikte yaşadığı, onlar için yaşadığı insanlara duyduğu kaygı (care), saygı, ilgi, sorumlulukla çirkinlikten kurtulabilir.

Ölümlüdür. Demek ki dünya malı onunla sonsuza dek sürmeyecektir. Yalnızdır. Demek ki düzendeki dayanışma, dostluklar görünüştedir. Derinliklerinde, insan yalnızdır. Hiçbir şeyin önceden verilmiş anlamı yoktur. Anlam yaratmak zorundadır. Böyle bir insan, özgürlüğü ile bu üç olumsuz öğeyi, anlamlı, güzel, iyi bir dünya için kullanabilir; *içindeki* sorumluluğu geliştirebilirse. Yalnızlığını, yalnız insanlarla paylaşmaya çabalayabilir. Ama bu üç öge, ona "iyi" bir dünyada yaşama güvencesi vermemektedir. Güvence yoktur bu dünyada. Mutlak bir koruyucu ve güç yoktur. Aynı insan, özgürlüğü ile bu üç öğeyi "kötüye" kullanıp, yolsuzlukların eksilmeyeceği bir dünya içinde yaşamayı seçebilir.

Yaşadığımız dünya düzeni insanı "âşinalıkların", alışkanlıkların, konformizmin içine itiyor. Her şeyi biliyor, bilmese de aldırıyor, kendini rahatın, kolaylığın, güvencenin kucağına atıyor. İşte yazımın temel savlarından biri de burada. Dünyadaki yolsuzlukların muhtemel kaynaklarından biri de, insanın yaptıklarını kendince "rasyonel" kıлып (ussallaştırma, rasyonelizasyon) toplumsal ve siyasal boyutta bunu meşru kılmaya kalkmasıdır. Yolsuzlar, bir yerden "dayanak" alan insanlardır. Nedir dayanakları? Kendi akılları, toplumdaki örnekler, aidiyet ve dayanışma duyguları, vatan, millet, Tanrı, d,n; insanlığı, mazlumları kurtarma amacı, siyasal, ekonomik, toplumsal güçler, hukukun çarpıtılıp bozulmaya elverişli yapısı ya da toplumda egemen olan hukuka güvensizlik ve saygısızlık... Hırsızların, yolsuzların, kayırmacıların "haklı" sayılabildiği bir düzende yolsuzluk olur. Yolsuzluğa el verildiği, dayanak sağlandığı düzenlerde. Bu anlamda, "varoluşsal" bir silkinme, insanın kendi "hiçliğini" duyması, belki yol gösterici olabilir. Yolsuzluğun çaresinin nihilizm olduğu bir dünya önerisi çoğumuza "saçma" gelebilir. Değerlerin kokuştugu, yolların saptırıldığı, yolsuzluğun yol yapıldığı düzenlere belki *nihilizm şoku* gereklidir. Artık, mutlakçı korkutmalar, rasyonalize edilip, meşru kılındığı için, bir çare olarak görünmemektedir. (Denize düşen yılanı sarılır, dendir Türkçede. Çağımız, değerlerin değersizleştiği dünyada, nihilist çıkışı anlayabilecek bilinç düzeyinde değildir hâlâ. Bu yüzden, bugün, kültürümüzdeki "tasavvufi hareket" çok yüzeysel olarak yaşanıyor!)

İç Ahlak

İnsan yalnız başına kaldığında, düşüncelerinde, düşlerinde, duygularını yaşarken, kendi iç dünyasında, diğer insanları taşımakta, onlar hakkında yargılarda bulunmaktadır. İşte, içimizde yaşayan dünyanın ahlakına *iç ahlak* diyorum. *İçimizden* hırsızlık yapar, yalan söyleyebilir, cinayet işleyebiliriz. *Dışımıza* yansımadağı sürece kimse bizi

suçlayamaz. Ahlaksız sayamaz. Hukuk düzeni iç dünyamıza giremiyor. (Ne kadar içselleştirebiliriz ahlakı ve hukuğu?) İçimiz ve dışımız arasındaki uçurum, önce içimizdeki yolsuzluklara yol açıyor. İlk yolsuzluğu içimizde işliyoruz. İçimize bakamadığımız, içimizle yüzleşemediğimiz, ona ayna tutamadığımız için dış düzende yolsuzluklara yönelim gösteriyoruz. "Öteki" insanlar, hem dışımızda hem de içimizde. İçimizdeki insanlara karşı yaptığımız ahlaksızlığı, ancak biz bilir, b,z yaşarız. Bütünsel (entegral) bir varlık olacaksak, bu olanaklı ise, isteniyorsa; bu parçalanmışlığımızdan, iç-dış uçurumundan kurtulmamız gerekiyor. Unutulan altınca boyut, *iç ahlak* boyutudur. Yolsuzluklar üzerinde ihmal edilmemesi gereken etkisi vardır. İnsan yalnızca, ahlaksal, toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal düzlemlerde yaşamıyor; bu düzlemlerdeki yaşamına etki eden, iç düzenini bir gün daha iyi anlayacaktır. Elbette içimizi anlayınca yolsuzluklar kalkmaz. "İç", bir boyut, altı boyut arasında. Ama, daha "iyi", daha "güzel" bir dünya için düşünür, teori yapar, düş kurarken, bu boyutun ihmali bizi yolsuz bırakır.

Görünmez El, Rasyonellik ve Yozlaşma: Liberal Yaklaşım

Vural Fuat Savaş

Giriş

Devlet gücünü temsil eden kişilerden (politikacı ve bürokrat) bazılarının yasadışı yollarla kendilerine çıkar sağladıklarını gösteren skandalların artması, kamuoyunun ilgi ve dikkatini "yozlaşma" (corruption) adı verilen bu konu üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Konu ile ilgili literatür, yozlaşmanın hem sebebini ve hem de çözümünü, genellikle devlet yapısındaki değişimlerde aramıştır. Devletin geleneksel görevlerine ek olarak, "refah devleti" kimliğinden doğan yeni görevler, devleti oluşturan kadroların (politikacı ve bürokratın, veya başka bir deyişle seçilmişler ile atanmışların) siyasi ve idari takdir yetkisiyle, zor kullanma gücünü artırmış, bu artan güç, kamuoyu tarafından gereği gibi kontrol edilememesi nedeniyle de politikacı ve bürokratın çıkar aracı haline dönmüştür. Öte yandan bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak siyasi ve idari yapı aşırı ölçüde merkezileşmiş ve geleneksel demokratik yöntemlerle kontrolü güçleşmiştir. Bu durum da yozlaşmanın bir başka sebebini oluşturmuştur.

Bu satırların yazarının da aralarında bulunduğu bir grup sosyal bilimci, yozlaşmanın ana nedeni olarak devlet yapısındaki bu değişmeyi görmüş ve yozlaşmanın önlenmesini sağlayacak çareleri de bu yapının değiştirilmesinde aramıştır. Bunların başında siyasi iktidarın ekonomik yaşama müdahalesinin sınırlandırılması, bunun için de gerekirse anayasal bazı kuralların getirilmesi, özelleştirme yolu ile devletin "minimal devlet" konumuna dönüştürülmesi, devlet bütçesinin denk olmasını sağlayacak önlemlerin alınması, personel atamalarının ciddi standart ve yöntemlere kavuşturulması gibi önlemler gelir. (Savaş, 1994, 1997/A)

Bu önlemlerin gerekli ve yararlı olduğunda kuşku yoktur. Nitekim tebliğimizin sonunda yapacağımız önerilerin başında yine bu kurumsal öneriye yer verilecektir. Ancak biz bu tebliğimizde konunun bir başka yönüne ağırlık vermek çabasında olacağız. Bilindiği gibi devlet soyut bir kavram olup, siyasi ve idari gücü kullanan kişilerin davranışları ile şekillenir. Dolayısıyla devletin işleyişi ve bu işleyiş içinde bir takım yasadışı faaliyetlerin bulunması, doğrudan doğruya devleti temsil eden ve devlet adına görev yapan kişilerin davranışlarından kaynaklanır. Bu nedenle devletteki yozlaşmayı incelemek ve önlemek için yukarıda kısaca açıkladığımız kurumsal yaklaşım yanında ve belki de ondan önce "kişi davranışları" nı incelemek gerekir. Kişiler devlet adına davranırken ve devlet otoritesini kullanırken nasıl davranırlar? Devlet adına görev yaparken kişisel çıkarlarını niçin ve nasıl gözetirler? Yasadışı bu gibi davranışlar nasıl önlenebilir? Kısacası, bireyin duygu ve davranışları nasıl şekillenir, bu duygu ve davranışların belli ahlaki normlar içinde kalması nasıl sağlanabilir? Bu tebliğimizde cevap arayaca-

ğımız konular bunlar olacaktır.

Böyle bir açıklamanın çeşitli bilim alanlarının ortak konusu olduğu açıktır. Başta ahlak ilmi olmak üzere, sosyoloji, sosyal psikoloji, siyaset ilmi, ahlak ilmi, felsefe, antropoloji ve tarih, insan davranışını belirleyen etkenlerin neler olduğu konusunda söylenecek çok şeyi olan bilim dallarıdır. Bu satırların yazarı bir iktisat öğrencisidir ve bu nedenle konuya iktisat ilminin çerçevesi içinde bakılacaktır.

İktisatta insan davranışlarını belirleyen etkenlerin önemli bir rolü vardır. Çünkü iktisadın temel amacı, diğer ilimlerde de olduğu gibi, "geleceği tahmin etmek"tir. İnsan davranışlarını belirleyen etkenlerin neler olduğunu bilmeden veya bu etkenlerin neler olduğu ile ilgili bazı varsayımlara başvurmadan, ekonomik olayların bugünden yarına nasıl bir seyir izleyeceğini, bugün alınan kararların kısa ve/veya uzun dönemde ne gibi sonuçlar ortaya koyacağını kestirmek mümkün olmaz. Geleceğin neler getireceğini kestirmek mümkün olmayınca da bugünün davranışlarını nasıl şekillendirmek gerektiği bilinemez. Bugün ile gelecek arasındaki bu karşılıklı etkileşim, insan davranışlarını belirleyen etkenleri bilmeyi, eğer kesin bir bilme sözkonusu değilse, bu etkenleri tahmin etmeyi gerektirir.

Özetle belirtmek gerekirse; iktisat doğrudan doğruya insan davranışları ile ilgilenen bilimlerden biridir. Dolayısıyla insan davranışlarını belirleyen etkenlerin neler olduğu iktisat için özel bir önem taşır. Bu önem nedeniyledir ki iktisat, bir ilim olarak ortaya çıktığı günden beri insan davranışlarını belirleyen etkenlere özel bir önem vermiştir.

Günümüz ortodoks iktisadının neoklasik teori adı verilen ve büyük ölçüde birey davranışlarının ekonomik analizi ile ilgili dalı, insan davranışları konusunda birbirini tamamlayan iki varsayıma dayanır. Bunlardan birincisi, insan davranışlarına egemen olan, onlara yön veren etkenin "kişisel çıkar" içgüdüğü olduğu varsayımdır. Buna göre kişiler, ister üretici ister tüketici olsun, daima kişisel çıkarını gözetecek ve bir ekonomik davranıştan elde edeceği ekonomik yararı (faydayı veya kârı) maksimize edecektir. Bir başka tanımla kişi belli bir faydaya en az zahmetle, belli bir kâra da en az masrafla ulaşmayı amaçlayacaktır.

Neoklasik iktisat teorisinin insan davranışları ile ilgili bir diğer varsayımı "rasyonnellik" varsayımdır. Bir başka deyişle insanlar akıl ve mantık kurallarına göre davranırlar. "Homo Economicus" (ekonomik insan) kavramında somutlaşan bir varsayım ile kişisel çıkar içgüdüğü arasında sıkı bir ilişki vardır. Aşağıda inceleneceği üzere rasyonnellik kavramının çeşitli tanımlarından bir tanesi kişisel çıkar içgüdüğüyle yapılan davranışları kapsar.

Bu kavramları, aralarındaki ilişkiyi ve yozlaşma olgusunun analizinde nasıl yorumlanacaklarını daha sonraya bırakarak, iktisat teorisinin konumuz yönünden önem taşıyan bir başka özelliğine kısaca değinmek yararlı olacaktır. Yozlaşma, ister kurumsal yönden isterse birey davranışı yönünden incelenirse, bir ahlak sorunudur. Ortodoks iktisat teorisi ise, hem neoklasik iktisat teorisi hem de makro iktisat ve onun içinde yer alan çeşitli düşünce okulları kendini "amoral" (ahlak üstü, ahlakla ilgili olmayan) bir bilim olarak tanımlar. Bununla kestdilen şey, iktisat teorisinin ekonomik olayların analizinde sadece "sebepler-sonuç bağıllığı" üzerinde durduğu, bireylerin ahlaki değer yargıları ile ve davranışlarının ahlaki yönleri ile ilgilenmediğidir. Bu nedenle bir ikti-

satıcının iktisat ilminin genel kuralları içinde, bireysel davranışların ahlaki olup olmadığı, ahlaki değilse nasıl ahlaki hale getirileceği ile doğrudan doğruya bir ilgisi yoktur.

Ancak insanın ekonomik davranışlarını belli amaçlara ulaşmayı mümkün kılacak şekilde düzenlemek söz konusu ise (örneğin yeni bir idari örgütlenmeye gidilmesi veya yeni bir yasa çıkarılması gibi) yapılacak düzenlemenin nasıl olması gerektiğini belirtmek de iktisadın ve iktisatçının görevidir. Çünkü yapılacak düzenlemenin *etkinliği*, yani hedeflenen amaca ulaşmadaki başarı derecesi, bu düzenlemenin insan davranışlarını belirleyen etkenlere uygunluğu ölçüsünde artar.

Bu nedenle iktisatçı, kendini ahlaki ilkeler ile ilgili saymayan bir bilim dalının öğrencisi olamkla birlikte, eğer insan davranışlarının belli amaçlara yöneltmesi gereği doğarsa alınacak önlemlerin niteliğinin ne olması gerektiğini söylemek gücüne sahiptir. Tebliğimizin son konusunu oluşturan ve yozlaşmayı önleyici, en azından, azaltıcı önlemler konusundaki öneriler neoklasik iktisat teorisinin temel kavramları olan kişisel çıkar içgüdüsü ve rasyonellik kavramlarının analizine ve karşılıklı ilişkisine dayanmıştır; ve bu konuda yapılan bir ilk deneme niteliğindedir.

Nitekim son yıllarda öncülüğünü yargıç Posner'in yaptığı ve Coase teoremine dayanan "Hukuğun İktisadi Analizi" adlı yeni bir bilim dalı hukuğun bütün dallarında mevcut ilkelerin, neoklasik iktisat teorisinin insan davranışı ile ilgili temel varsayımlarına göre, yani kişisel çıkar ve rasyonellik ilkelerine göre, düzenlenmesi gerektiğini öne sürmüş ve büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. (Posner, 1986; Cooter-Ulen, 1986 s.10'dan)

Kişisel Çıkar İçgüdüsü

İncelememize iktisadın temel varsayımlarından biri olan "kişisel çıkar" (self-interest) içgüdüsünün nasıl ortaya çıktığı, ne anlam taşıdığı ve iktisadın temel ilkelerinden biri haline nasıl geldiği konusunu ele alarak başlamak yerinde olacaktır.

İnsan davranışlarını, "kişisel çıkar" içgüdüsünün yönlendirdiğini öne süren görüş, insan düşüncesinin yarattığı en eski ürünlerden biridir. Bu kavramın geçirdiği tarihsel gelişimi incelemek konumuz yönünden gerekli değildir. (Ayrıntılı tarihçe için bkz.: Savaş, 1997/b, s.260 ve devamı.) Tebliğin temel amacı açısından ve özellikle yozlaşmayı önleyici önlemlerin belirlenmesi yönünden üç iktisatçının görüşlerini kısaca ele almak yeterli olacaktır. Bunlar Adam Smith (1723–1790), Jeremy Bentham (1748–1831) ve John Stuart Mill'dir (1806–1873).

Kişisel çıkar dürtüsünün iktisat teorisine köklü ve kalıcı bir biçimde girişi Adam Smith'in ünlü eseri olan ve kısaca *Ulusların Zenginliği* diye anılan kitabıyla olmuştur. Ancak önemle belirtelim ki bu kavramın "Görünmez El" (Invisible Hand) kavramı ile birleştirilip ayrıntılı bir biçimde açıklanması ise Smith'in bir başka önemli fakat ilki kadar tanınmamış kitabı *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde gerçekleşmiştir.

Smith *Ulusların Zenginliği*'nde kişisel çıkar dürtüsünü literatürde çok sık aktarılan şu sözleriyle açıklamıştır:

"Akşam yemeğimizi; kasabın, biracının ve fırıncının, iyiliksever olduklarından dolayı değil, fakat kendi çıkarlarını düşündüklerinden dolayı, hazır buluyoruz. Kendimizi onların insaniyetine değil fakat kendilerini sevmelerine bırakıyoruz ve kendi ihtiyaçlarımızdan değil, fakat onların çıkarlarından söz e-

diyoruz." (Smith, 1973, s.13)

Smith'e göre kişisel çıkar peşinde koşma, her kişinin ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirme isteğinden kaynaklanıyor ve ana rahminden mezara kadar insan yaşamının her alanında kendini gösteriyordu. Ancak Smith'in en önemli düşüncesi ve bizce liberalizmin temel taşı olan ilkesi kişisel çıkar peşinde koşan insanların "hiç istemeden ve hiç farkında olmadan" toplumun refahını da artıracaklarını öne sürmüş olmasıdır. Smith "Görünmez El" adını verdiği bu kavramı Ulusların Zenginliği'nde sadece bir defa ve ithal sınırlamaları ile kapital birikimi konusunu açıklarken kullanmıştır:

"Fert genellikle, ne toplumsal çıkarı teşvik etmeye niyetlenir ve ne de onu ne kadar teşvik ettiğini bilir. Yurtiçi sanayisini yabancı sanayiye karşı desteklemekle fert, sadece, kendi güvenliğini gözetir; ve sanayi üretimini en çoğa çıkaracak (maksimize edecek) şekilde yönetirken de sadece kendi kazancını düşünür ve fert bu durumda, diğer durumlarda olduğu gibi, bir *Görünmez El* tarafından, tasarıları içinde yer almayan bir amacı teşvik etmiş olur." (Smith, 1937, s.456, vurgulama bizim)

Adam Smith "Görünmez El" kavramının içeriğini ve toplumsal görevini Ahlaki Duygular Teorisi adlı eserinde geniş biçimde açıklamaya çalışır.

Heilbroner tarafından bir "şaheser" olarak nitelendirilen (Heilbroner, 1986, s.57) bu kitabıyla Smith, bireylerin ahlaki yargılarını nasıl oluşturduklarını, "fazilet" ve "günah" kurallarını nasıl tanımladıklarını açıklamaya yönelmiştir. Kitapta ele alınan konuların eksenini, Smith'in "Görünmez El" adını verdiği kavram olup, Smith bu kavramı "Tanrının insan faaliyetlerine yaptığı gizli müdahale" olarak tanımlanmıştır. İktisatçılar "Görünmez El"den genellikle serbest piyasa mekanizmasının kendi kendine düzenli bir biçimde işleyişini anlar. Oysa ki Smith'in teorisinde Görünmez El, bu düzenleme görevinin ötesinde çok daha önemli bir göreve sahiptir. Smith'e göre Görünmez El olmazsa ne ahlaktan ne de toplumsal düzenden söz etmek mümkün olur. Ayrıca "toplumsal düzenin istikrarı ve sahip olduğu hiyerarşik yapı", Görünmez El sayesinde sağlanır.

Ahlaki Duygular Teorisi'nin cevap aradığı ilk soru, kendi çıkarın gözetilen bireylerin nasıl olup da egoizmden sıyrılıp bazı ahlaki ilkeler oluşturabildikleridir. Smith, kitabının başında bu soruya şu cevabı verir:

"İnsan ne kadar egoist olursa olsun, doğasında mevcut bazı ilkeler onu başkalarının mutluluğu ile de ilgilendirir ve başkalarının mutluluğunu görmekten, kendine hiçbir çıkar elde etmese de, mutlu olur." (Smith, 1790; Heilbroner, 1986, s.65'den)

Bu sözler, ünlü "sempati ilkesi"nin (sympathy principle) ifadesi olup, Smith'in ahlak teorisinin temelini oluşturur. Smith'e göre sempati tek "orijinal tutku" olup ahlaki kuralların ana kaynağıdır. Çünkü sempati çevremizdeki insanların davranışlarını onaylayıp onaylamadığımızı gösteren bir kriter rolü görür.

Smith "sempati" ve "onay" ilkelerini (sempati zımni bir onaya dayandığı için sadece "sempati ilkesi"nden söz etmek daha doğru olacaksa da yozlaşma konusunun incelenmesinde ayrı bir öneme sahip olduğu için biz burada sempati ve onayı birbirinden ayrı ele almayı tercih ettik.) hem birey davranışlarında ahlaki duyguların oynadığı önemli rolü ve hem de toplum düzeninin istikrarının böyle bir tutumla sağlanacağını açıklamak için kullanılmıştır.

Smith'in sempati anlayışı "dinamik" bir yaklaşımı yansıtır. Bir başka deyişle değişen koşullar, sempati duyulan veya duyulmayan davranışları da değiştirir. Smith'e göre bir toplumda bireyler geleneksel ahlak kuralları ile sınırlı değildir. Aksine her birey yeteneklerine ve tutkularına göre davranmakta serbesttir. Bu nedenle Smith "ahlaki duyguların insanlara verilmediğini fakat insanlar tarafından yaratıldığını" söyler. Akla gelen soru ise şudur: Bu durumda toplum anarşiye ve bir ahlak kaosuna sürüklenmez mi? Bu soruya Smith "Hayır" diye cevap verir; çünkü, kaçınılması mümkün olmayan sempati ilkesi, kişileri toplumun onayını elde edecek şekilde davranmaya zorlayacaktır. Bu durumda bireyin, yeni koşullar yeni sempati biçimleri oluşturmuş olsa dahi, diğer bireylerce onaylanacak davranışlar dışına çıkması mümkün olmaz. Bu durum sadece birey davranışının günü "ahlaki normları"na uygun olmasını sağlamakla kalmaz, bu durumun bir sonucu olarak toplumda istikrar ve güven de sağlar.

Kişisel Çıkar – Görünmez El İlişkisi

Sempati ilkesi ile Görünmez El arasındaki ilişkinin açıklanması, kanımızca, *Ahlaki Duygular Teorisi*'nin en orijinal ve önemli katkısını oluşturur. Smith'e göre insan, doğası gereği, davranışlarının ne gibi sonuçlar yaratacağını, çok sınırlı bir alan dışında, önceden kestiremez. Öyleyse kişi nasıl bir davranışta bulunması gerektiğini nasıl bilecektir? İnsana görev duygusu ve vicdan gibi üstün ahlaki değerlerin Tanrı tarafından verildiğini savunan Smith, bu soruya da aynı yaklaşımla cevap vermiştir. Ona göre Tanrı, dünyayı yaratırken insana "akıldan daha güvenilir bir rehber" vermiştir. Bu da insanın "ihtiras"larıdır (passion). İhtirasların insan davranışlarını yönlendirici etkisi ve bu yönlendirmenin ortaya koyduğu sonuçlar "Görünmez El"i yaratır.

Smith'in sözleriyle, Görünmez El, "Doğanın Yaratıcısı" tarafından insana verilen ve insan aklının zayıflığına rağmen insanın Tanrı'nın istediği gibi bir yaşama ulaşmasını mümkün kılacak araçları ifade eder. Bu araçlar, Tanrı'nın insanın içine yerleştirdiği güçlü içgüdüler ve dürtülerdir. İnsanlar bu içgüdü ve dürtülere, onların uzun dönemli toplumsal amaçlarının ne olduğunu bilmeden uymak zorundadırlar. Böylece acil isteklerimizin karşılanması için giriştiğimiz hareketler bizi "amaçlamadığımız ve farkında olmadığımız" sonuçlara yönlendirir.

Fakir adamın çocuğunun zengininin sahip olduğu olanaklardan nasıl etkilendiğini ve servet sahibi olma büyümesine nasıl kapıldığını anlatan Smith, Görünmez El'in oynadığı önemli rolü açıklar. Fakirin zengin olma hırasının insan doğasından kaynaklandığını belirttikten sonra "Doğanın bizi bu tür tutkularla donatması iyidir" der. Çünkü Doğanın Yaratıcısı, bizi zenginliğin büyümesine kaptırmakla, insanüstü gayretlere yönelmemizi sağlamıştır. Para kazanma duygusu ile koşuştururken "toprağı sürer, evler yapar, şehirler ve devletler kurar, bütün bilimlerde ve sanatlarda yenilikler ve ilerlemeler sağlar..., ilkel ormanları hoş ve verimli ovalar haline dönüştürürüz." (Smith, 1790; Heilbroner, 1986, s.119–123)

Sadece kişisel çıkar için girişilen bu açgözlü davranışlar sonunda, zenginlik yaratan ve herkesin yararına olan toplumsal bir sonuç ortaya çıkar. Bu Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde savunduğu Görünmez El'in ekonomik yaşamdaki önemini gösterir.

Bentham ve "Utilitarianism"

"Kişisel Çıkar", "Görünmez El" ve "Özgür Birey" üçlüsünün gelişim sürecindeki ikinci aşama Faydacılık Doktrini'nin (Utilitarianism) kurucusu olan Jeremy Bentham'dır.

Eski Yunan felsefelerinden biri olan Hedonizm'den kaynaklanan ve "zevk (haz) psikolojisi" (hedonistic psychology) adı verilen bir temele dayanan Bentham, Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi*'nin son baskısı ile hemen aynı yıllarda (1789) yayınlanan *Ahlak ve Yasama Yasalarına Giriş (Introduction to the Principles of Morals and Legislation)* adlı kitabında, "Doğa, insanı, iki bağımsız efendinin, acının ve zevkin yönetimi altına koymuştur" dedikten sonra bu iki efendinin, yanlışı ve doğruyu ve sebep-sonuç bağıllığını gösterecek tek ölçüt olduğunu savunmuştur:

"Doğa insanlığı iki bağımsız efendinin yönetimi altına koymuştur: ACI ve ZEVK. Ne yapmamız gerektiğini ve ne yapacağımızı sadece bunlar gösterir. Bir taraftan doğru ve yanlıştın ölçütü, diğer taraftan da sebep ve sonuç bağıllığı onların tahtına bağlanmıştır." (Bentham, 1970, s.1; Harris, 1980, s.37'den)

Bentham'a göre bir davranışın doğru ve yerinde bir davranış olması ancak "faydalı" olması koşuluna bağlıdır. "Fayda ilkesi" (utility principle) adını verdiği bu ilkeyi de şu sözlerle açıklamıştır:

"Fayda ilkesi ile kastedilen, her hareketin, söz konusu tarafın mutluluğunu artırıp azaltmasına göre, veya başka bir deyişle, mutluluğunu teşvik edip etmemesine göre onaylanıp onaylanmayacağı ilkesidir." (Bentham 1970, s.2; Harris, 1980, s.37-7'den)

Faydanın ölçülmesinin mümkün olduğunu öne süren Bentham'a göre hem birey davranışlarının ve hem de devlet faaliyetinin yanlışı veya doğru olduğunun temel bir ölçütü vardır. "Temel Kural" adını verdiği bu ölçütü şöyle açıklamıştır:

"Yanlışı veya doğrunun ölçüsü, en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğudur."

"Zevk matematiği" (felicific calculus) diye adlandırılan bu düşüncelerden hareket eden Bentham "faydacı ahlak" (utilitarian moral) ve "faydacı devlet" (utilitarian state) kavramlarını yaratmıştır. İnsan davranışlarının sadece zevk ve acı ile yönlendiriliyor olması, hem bireysel davranışlarda ve hem de devlet faaliyetinde "fayda prensibi"nin (utility principle) dikkate alınmasını gerektirir. Ferde fayda sağlayan faaliyet "iyi" ve "mutluluk yaratıcı", acı veren faaliyet ise "istenmez" (kötü) ve "üzüntü verici"dir.

Bentham'a göre toplum hayali bir varlıktır ve ortak çıkar ancak bireysel çıkarın bilinmesiyle belirlenebilir. Çünkü toplum çıkarı denilen şey, "onu oluşturan bireylerin çıkarının toplamından meydana gelir". Ona göre devlet, zora dayanarak kurulmuş ve alışkanlıklarla devam ettirilmiştir. Bentham'ın bu görüşleri "bireycilik" (individualism) ve liberalizmin temellerini oluşturmuştur.

Ferdin çıkarından başka gerçek çıkar olmadığını ve bunu da fertten başka hiç kimsenin bilemeyeceğini söyleyen Bentham, ulusal zenginliğin ve mutluluğun artması için "devletin hiçbir şey yapmaması ve sadece susması gerektiği"ni iddia etmiştir.

Smith'in kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eden bireyin, onay ve sempati ile sınırlanması gerekeceğini düşünmesine karşılık Bentham, yukarıda kısaca belirttiğimiz devlet ile ilgili görüşleri ile tezat teşkil edecek bir tavır takınmış ve kişisel çıkar peşinde ko-

şan kişilerin davranışlarına yasal yönden müdahale etmeyi ve bir ceza tehdidi getirmeyi savunmuştur. Ancak bu yasalar bireylerin kişisel çıkarlarını izleyen doğal davranışlarına ters düşmemeliydi. Doğal biçimde davranan insanlar, öyle bir kural ve yaptırımlar sistemi içine yerleştirilmeliydi ki, kendi doğal davranışlarını takip ederek, hem kendilerini tatmin etsinler ve hem de "en büyük mutluluğu" yaratabilsinler. Bu nedenle Bentham, insanlığa yapılacak en büyük yardımın "iyi yasalar" yapmak olduğunu söylemiştir. İyi yasa yapmak için de iki ilkeye sadık kalmak gerekecekti. Birinci ilke "en çok sayıda insana en büyük faydayı sağlamak", ikinci ilke de "psikolojik hedonizm"e yani insanların zevke koşup acıdan kaçtıklarını söyleyen teoriye uygun davranmaktır. (Bentham'ın hukuk felsefesindeki yeri ve önemi için bkz. Güriz, 1992, s.255–286.)

J. S. Mill ve Aydınlatılmış Kişisel Çıkar

Üzerinde durduğumuz üçüncü aşamayı John Stuart Mill temsil etmektedir. Mill, hem Bentham'ın "ispatın mantığı" (rationale of evidence) adlı beş ciltlik kitabını yayınlamış ve hem de onunla birlikte "radikal filozoflar" adı verilen grupta yer almış olmasına rağmen Bentham'ın bazı görüşlerine karşı çıkmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Savaş, 1997/b, s.441 ve devamı.) Özellikle Bentham'ın insan davranışının sadece kişisel çıkar tarafından yönlendirildiği yolundaki görüşünü reddetmiş, Smith'in vurguladığı sempati ve iyilikseverlik (altruizm) gibi insancıl davranışlara yer vermediği için onu eleştirmiştir. Aynı zamanda faydacı teoride zevkler arasında bir derecelendirme yapılmamış olmasını, kişisel zevklerin birbirinden farklı olabileceğine yer verilmemesini eleştirmiştir. "Tatmin edilmiş bir domuz olmaktansa tatmin edilmemiş bir insan olmak daha iyidir" demek suretiyle zevk ve mutluluğun izafi (görelî) olduğunu belirtmiştir.

Ancak Mill'in bu eleştirileri faydacı teorisinin reddedilmesinden çok bu teorisinin ıslah edilmesine yöneliktir. Çünkü Mill de bir "hedonist", yani kişi davranışında zevklerin ve duyguların önemli olduğunu savunan bir düşünürdü ve davranışın ahlaki niteliğinin insanın mutluluğuna olan katkısı ile ölçülmesi gerektiğini düşünüyordu.

Faydacı teoriye Mill'in yaptığı katkı "aydınlatılmış kişisel çıkar" (enlightened self-interest) diye adlandırılan katkıdır. Gerçek yaşamda kişiler zevkler arasında bir tercih sıralaması yapabilir, uzun dönemde daha çok zevk elde etmek için bugünkü zevkenden vazgeçebilir veya elindekileri kaybetmemek için, bazı kişi veya gruplara bazı ödümler verip kendi zevkenden fedakarlıkta bulunabilir. İşte Mill bu gibi durumları incelemeye yönelmiştir. Bunun için de "fayda" kavramını yeniden tanımlamış, objektif bazı kriterlere göre zevkleri sınıflandırmaya ve aralarındaki nitelik farklarını belirlemeye çalışmıştır. Buna göre bazı zevkler sahip oldukları nitelik nedeniyle diğerlerinden üstündür. Bazıları az sayıda kişi için zevk kaynağı olabilir, bazıları ise çok sayıda insana fayda verebilir. Zevkleri bu şekilde sınıflandırma söz konusu olunca karşımıza kaçınılmaz bir sorun çıkar: Zevkleri, arzu edilebilirlik sıralamasına kim tabi tutacaktır? Bir "diktatör" mü, bir "filozof-kral" mı? Yoksa bireylerin kendi başlarına doğru tercihte bulunabileceklerini mi varsayacağız?

Bu önemli soruya Mill ve diğer faydacı düşünürler, "bireyin doğru tercihte bulunacağı" şeklinde cevap vermişlerse de, bütün ümitlerini *bireyin eğitime* ve toplumun orta sınıfını oluşturan kimselerin, hırslarını kontrol altında tutmayı başaracak *akıl ve basiret* sahibi olmalarına bağlamıştır. "Aydınlatılmış kişisel çıkar" kavramı, kişisel çı-

kar dürtüsü ile hareket eden bireyin davranışlarının ancak eğitim sayesinde diğer kişilerin onay ve sempatisini kazanacağını öne sürer (Macridis, 1986, s.32).

Buraya kadar anlatılanları ve Smith, Bentham ile Mill'in görüşlerini özetlemek gerekirse şunu söyleyebiliriz: İnsanlar kişisel çıkar içgüdüsü ile hareket ederler. Kişisel çıkar içgüdüsü ile hareket eden insanlardan oluşan bir toplumda, anarşinin değil, düzen ve istikrarın egemen olması ise, kişisel çıkar dürtüsü ile hareket eden insanların bu davranışlarının, bir taraftan kontrol altında tutulmasından (bu kontrol Smith'de sempati, Bentham'da yasa, Mill'de ise eğitim ile sağlanır), diğer taraftan toplumun tümünün, bireyler farkında olmasa da, zenginliğini artırmasından kaynaklanmasından kaynaklanır. Bu umulan olumlu sonucun ortaya çıkması ise, bireyin karar ve davranışlarında özgür olmasına bağlıdır. Liberalizmin benimsediği ve savunduğu insan davranışı ve insanlar arası karşılıklı ilişkiler, bu ilkelerden kaynaklanır.

Burada özenle altı çizilmesi gereken bir nokta vardır. Bu da "kişisel çıkar içgüdüsü" ile bütün insanlık tarihi boyunca, her türlü düşünce tarafından horlanan ve eleştirilen "açgözlülük" (avarice) kavramının birbirinden ayrı kavramlar olduğudur. Kişisel çıkar içgüdüsü insanın her türlü davranışını etkilediği halde, açgözlülük sadece "daha çok zenginlik" elde etme dürtüsüdür. Kişisel çıkar içgüdüsü insan yaşamının her alanında, ekonomide, siyasette, eğitimde ve sanatta "ideal"e ulaşma istek ve çabasını yansıtır. Bu nedendir ki basit bir "açgözlü davranış" (tamah veya hırs kavramları da eşanlamlıdır) olmayıp, "rasyonel" bir davranışı temsil eder. Kişisel çıkar dürtüsüne verilen bu anlam, bizi "rasyonellik" kavramını incelemeye götürür. Aşağıdaki bölümde kısaca bu incelemeyi yapacağız.

Rasyonellik ve Kişisel Çıkar İçgüdüsü

Kişisel çıkar içgüdüsünün yukarıda belirttiğimiz niteliği kabul edilince, rasyonellik ile arasındaki ilişkiyi ortaya koymak çok kolay olacaktır, çünkü aşağıda belirtildiği üzere kişisel çıkar dürtüsü ile rasyonellik tanımı arasında çok sıkı bir ilişki vardır.

Konu ile ilgili literatürde, rasyonellik iki şekilde tanımlanmaktadır. Bunlar "tutarlılık" (consistency) tanımı ile "kişisel çıkar" tanımıdır. Tutarlılık tanımına göre, rasyonellik çeşitli alt kümelerden yapılacak bir tercihin birbiriyle tutarlı olması demektir; bir başka deyişle "x ve y elemanlarına sahip çeşitli alt kümelerin hepsinde ve daima x'in y'ye tercih edilmesi hali"dir (Sen, 1987/a, s.69; Sen, 1987/b, s.15 ve devamı). Bu tanımı günlük yaşama uygularsak, rasyonellik, "belli koşullarda hep aynı davranışın tekrarlanmasını" gerektirir.

Rasyonelliğin ikinci tanımı ise doğrudan doğruya, kişisel çıkar içgüdüsüne dayanır ve rasyonel davranışı, "kişisel çıkar optimizasyonu" olarak tanımlar. Sen'in belirttiği gibi, insan davranışını belirleyen başka etkenlerden söz etmek mümkün olsa dahi, "acımasız bir şekilde, kendi çıkarını gözetken 'ekonomik adam' varsayımı iktisatta çok uzun süreden beri insan davranışını belirleyen bir rol oynamıştır" (Sen, 1987/a, s.69).

Neoklasik iktisadın temel konularını oluşturan "fayda maksimizasyonu" (tüketici dengesi) ve "kâr maksimizasyonu" (üretici dengesi) rasyonel bireyin ulaşmayı amaçladığı "ideal durum"ları gösterir. Bu ideal durumlara ulaşılması, ancak bireylerin kişisel çıkar dürtüsü ile hareket etmeleri halinde mümkündür. Çünkü ancak bu dürtü ile hareket eden bireyler arasında "iş bölümü", "rekabet" ve gönüllü mübadele" mümkün olur.

Bu konuya son vermeden önce bir noktayı belirtmek gerekiyor. Kişisel çıkar dürtüsüne dayalı rasyonellik kavramı, çok çeşitli yönlerden eleştirilmiş olmasına rağmen iktisadın neoklasik iktisat adı verilen ve bugünkü ders kitaplarında "fiyat teorisi" diye adlandırılan bölümünde temel yaklaşımı oluşturur. Keynesyen iktisat ile moneterismin bu yaklaşım ile ilgisi ya hiç yoktur veya çok zayıftır (Arrow, 1987, s.70). Son çeyrek yüzyılda ortaya çıkan ve "rasyonel beklentiler hipotezi"ne dayalı "yeni klasik iktisat" (new classical economics) teorisi "fertil optimize eder" ve "piyasalar dengeye getirir" ilkelerini makro iktisada uygulama gayreti içindedir. Yeni klasik iktisadın yaygınlık kazanması halinde kişisel çıkar dürtüsüne dayalı rasyonellik kavramı hem fiyat teorisinin ve hem de milli gelir teorisinin 8eğer birey davranışlarından soyutlanmış böyle bir teori varlığını sürdürebilirse) temel varsayım haline gelecektir.

Rasyonellik Yaklaşımının Eleştirisi

Yukarıda açıklanan rasyonel yaklaşıma çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmı rasyonellik için öngörülen koşulların, gerçek dünyada bireyler tarafından yerine getirilmesinin mümkün olmadığı konusunda yoğunlaşmıştır. Homo economicus kavramında şekillenen ve bireyin, ilgilendiği konu ile ilgili tüm enformasyona (information) sahip olduğu ve bütün alternatifleri inceleyip değerlendirdiği varsayımı gerçekçi değildir. Kişiler bir konu ile ilgili tüm enformasyona her zaman sahip olamayacakları gibi, elde ettikleri bilgileri de her zaman mantık kurallarına uygun biçimde değerlendiremeyebilirler.

Rasyonellik yaklaşımına yöneltilen eleştirilerin diğer bir kısmı da bu yaklaşımın, sadece kişisel çıkar dürtüsünü insan davranışını etkileyen tek etken olarak ele almasına yöneltilmiştir. Bu görüşe göre insan davranışını etkileyen sayısız etken vardır ve bu etkenlerin bir kısmı, örneğin elcilik (altruizm), ihtiyaç içindeki kimselere sadaka verme ve yardım etme gibi, kişisel-çıkara motifine aykırı etkenlerdir. Dolayısıyla rasyonel davranışın sadece kişisel çıkar duygusuna dayandırılması gerçekçi değildir. (Bu eleştiri için bkz. Etzioni, 1988.)

Birinci grup eleştirinin, yani kişilerin karar vermek için gerekli tüm enformasyonu toplayamayacakları ve mantıksal biçimde değerlendiremeyecekleri eleştirisi tam rasyonellik yerine "sınırlı rasyonellik" (bounded rationality) kavramının öne sürülmesine neden olmuştur. (Bazen bu yaklaşıma "eksik rasyonellik / imperfect rationality" adı da verilmektedir.) Ancak böyle bir rasyonellik anlayışı da esas itibarıyla, kişisel çıkar – rasyonellik ilişkisini reddetmemiştir.

Bireylerin kişisel çıkar dürtüsü yanında toplumda saygınlık kazanmak gibi manevi hazlar elde etmek veya diğer insanları mutlu etmek gibi elcil motiflerin de dikkate alınması halinde rasyonel davranışın kapsam ve amacı genişler. Dolayısıyla bu gibi etkenlerin de dikkate alınmasını savunanlar rasyonellik kriterlerinin genişletilmesini isterler. Bu tür bir yaklaşım da "genişletilmiş rasyonellik" (extended rationality) olarak adlandırılır.

Bu tartışmalar, rasyonellik ile ilgili literatürde geniş bir yer tutar. Neoklasik iktisat teorisinin, kişisel çıkara dayalı rasyonellik kavramını savunanlar, bu eleştirilere hak vermekte birlikte, kişisel çıkar kavramının kapsamının çok geniş olduğunu, diğer etkenlerin de bu kavram içinde düşünülebileceğini öne sürmektedir. Örneğin başkaları-

nın fayda ve mutluluğuna önem veren elcil (alturist) bir yaklaşımın da, özünde o kişilerin sempatisini ve güvenini kazanmak gibi, tamamen kişisel çıkar dürtüsüne dayalı bir davranış olduğunu savunan düşünürler de vardır (Hammond, 1975, s.115–132).

Birey Davranışı Üzerindeki Sınırlar ve Rasyonellik

Yukarıdaki açıklamalarımızda, rasyonelliğin, belli koşullar içinde bulunan bireyin "karar verme özgürlüğüne tam olarak sahip olduğu" bir durum için ele aldık ve bireyin, kişisel değerlendirmeleri dışında hiçbir sınırlamaya tabi olmadığını varsaydık. Böyle bir varsayım, hem yukarıda "kişisel çıkar – görünmez el" ilişkisi ile ilgili teorik açıklamalar yönünden ve hem de gerçek dünya koşulları yönünden gerçekçi değildir. Bireyler, davranışları ile ilgili kararları çeşitli sınırlamalar altında almak zorundadır.

İnsan davranışı üzerindeki bu sınırlamaları iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup sınırlamalara "bireyden kaynaklanan sınırlamalar" adını verebiliriz. Bu gibi sınırlamalar, büyük ölçüde Smith'in öne sürdüğü "sempati" ilkesinden kaynaklanır ve bireyin kendi düşünce ve inançlarına dönüşüp, davranışlarına yön veren "ahlaki ilkeler" halini alır. Mill'in büyük önem verdiği "eğitim" in, bu ilkelerin hem sayıca çoğalmasında ve hem de bağlayıcılıklarının artmasında etkin bir rolü vardır.

İkinci grup sınırlamalar ise Bentham'ın önemini vurguladığı türden sınırlamalar olup "kurumsal sınırlamalar" diye adlandırılabilir. Kurumsal sınırlandırmalar, birey davranışının diğer bireyler üzerinde olumsuz etkiler yapmasını engellemek amacıyla, bazı kurumlar tarafından getirilen sınırlar olup, bunların en önemlisi "yasalar"dır.

Bu iki grup sınırlamanın rasyonellik ilkesi ile ilişkisi birbirinden farklıdır. Bireyden kaynaklanan ve kısaca "ahlaki ilkeler" diye adlandıracağımız sınırlar, rasyonellik ilkesi ile uyum içindedir. Çünkü ikisinin de ana kaynağı bireyin kendi düşünce ve çıkar sistemidir. Bireyin benimsediği bir ilke onun rasyonellik sınırlarını da çizeceği için, ikisi arasında herhangi bir çatışma söz konusu olmayacaktır.

Durum yasalar için büyük ölçüde farklı olacaktır. Yasalar, belli davranışları, devletin zor kullanma gücüne dayanarak, sınırlayacak, hatta bazı hallerde tamamen imkansız kılacaktır. Bu nedenle "rasyonellik" ile "yasalara uyum" arasında devamlı bir "gerginlik" söz konusu olacaktır. Bu durum yasaların yapılış ve uygulanış biçiminin, toplumu oluşturan ve çeşitli çıkarları temsil eden birey tercihlerini yansıtmaması ölçüsünde daha da şiddetle kendini gösterecektir. Bentham'ın "iyi yasa" kavramını özenle neden vurguladığını, bu açıklamanın ışığında anlamak kolaydır.

Literatürde, yasalara uyum yönünden rasyonelliğin çeşitli tanımları yapılmışsa da (Hamlin, 1986, s.50–53) bu tanımların hiçbiri rasyonellikle yasaya uyum arasında bir çelişki olduğu gerçeğini gözardı edememiştir. Biz bu tartışmalara girmeksizin doğrudan iktisat teorisinde konunun nasıl ele alındığına değineceğiz.

Yukarıda ayrıntılı biçimde incelediğimiz ve kişisel çıkar dürtüsüne dayanan neoklasik iktisadın rasyonellik yaklaşımında bireyin yasa karşısında ne sorumluluğu ve ne de onlara uyma zorunluluğu vardır. Aksine yasa bireyin karar alma süreci üzerinde doğrudan hiçbir etkiye sahip değildir. Yasanın etkisi, dolaylı bir etki olup, bu da yasanın uygulanmaması halinde uygulanacak ceza tehditinin, birey davranışını "yasadışı" kılmasından ve böyle bir davranışın maliyetini artırmasından ibarettir (Hamlin, 1986, s.53). Dolayısıyla neoklasik iktisadın rasyonellik yaklaşımına uygun davranan bir bi-

rey, yasaya değil, getirdiği ceza tehditine önem verecektir. Böyle bir durumda da yasa, birey davranışını toplumca kabul edilebilir bir davranışa dönüştürecek bir sınırlama olmaktan çıkar ve alternatif davranış biçimlerinin maliyetlerini (dolayısıyla fiyatlarını) değiştiren bir unsur haline dönüşür.

Özetlemek gerekirse, altı çizilmesi gereken sonuç şudur: Neoklasik iktisadın rasyonelite anlayışı doğrudan doğruya kişisel çıkar dürtüsüne dayanır ve yasalar birey davranışlarının sınırları olarak değil, bireysel karar alma sürecinde, sadece, alternatif davranış biçimlerinin nisbi maliyetlerini (dolayısıyla fiyatlarını) etkileyen bir unsur olarak yer alır.

Yozlaşmanın İktisadi Analizi

Kendisini "amoral", yani "ahlaki değer yargıları ile ilgisiz" sayan bir bilim dalı, yozlaşmayı nasıl analiz eder ve önlenmesi için ne gibi çareler önerebilir?

Bu zor konunun incelenmesine önce yozlaşmanın, yani devlet parasını çalma (ihtilas), rüşvet alma (irtikap) ve adam kayırma (iltimas) gibi davranışların niteliğini ve taraflarını belirleyerek başlamak yararlı olacaktır.

Yozlaşma diye nitelendirilen herhangi bir davranış, her şeyden önce bir "değişim" (mübadele, exchange) işlemidir. Olayda bir alan (müşteri) bir de satan (kamu gücünü temsil eden kişi) vardır. Ancak değişim işlemi, piyasada meydana gelen değişim işleminden ayıran bazı özellikler vardır. Bunun başında *gizlilik* gelir. Gerçekleşen değişim, alan ile satan arasında hiç kimseye haber vermeden, gizli olarak yapılır. Dolayısıyla potansiyel alıcı ve satıcılar arasında herhangi bir rekabet söz konusu değildir. Rekabet olmayınca, değişimin sayısal büyüklüğü (piyasa benzetmesini sürdürürsek, oluşan fiyat) "karşılıklı monopol" (bilateral monopoly) piyasasında olduğu gibi belirsiz olup, tarafların pazarlık gücüne bağlı olarak şekillenecektir.

Sözkonusu değişim bir "gönüllü değişim"dir. Bir başka deyişle gizlilik ve fiyatın belirsizliği özelliklerine rağmen yozlaşmayı yaratan değişim, tıpkı bir piyasada olduğu gibi tarafların isteği ile gerçekleşen bir alışveriştir. Gerçi taraflardan birinin devlet gücünü temsil ettiği ve karşı tarafı bu güce dayanarak zorladığı düşünülebilirse de, karşı taraf istemezse, böyle bir işlem gerçekleşemez.

Bu gönüllü değişimde tarafların davranışı kişisel çıkar çıkar dürtüsü açısından benzerlik gösteriyorsa da, aslında durum böyle değildir. Alan taraf kişisel çıkar dürtüsüyle hareket etmekte ve rasyonel davranmaktadır. Çünkü alıcı, ödemeyi kabul ettiği fiyatın (yani devlet gücünü temsil eden kişiye sağladığı çıkar) karşılığında kendine sağlanacak faydadan (bir inşaat ruhsatı, teşvik tedbiri veya kredi gibi) az olduğu için böyle bir mübadeleye taraftar olmuştur. Devlet gücünü temsil eden bireyin davranışı "risk-yüklenen kişi" (risk-taker) davranışı olup rasyonellikten uzaktır. Yüklendiği risk "gizli" olan işlemin açığa çıkması riskidir. Böyle bir risk gerçekleştiğinde makamını kaybetmek, tazminat ödemek ve hatta hapse girmek tehlikesi vardır. Ancak neoklasik iktisatçı soğukkanlılığı ile şunu da eklemek zorundayız: eğer işlemin fiyatı bu riskleri de karşılayacak kadar yüksek tutulmuşsa, devlet gücünü temsil eden kişinin de rasyonel davranacağını söylemek gerekir.

Alan taraf ile satan tarafın davranışları arasındaki bir diğer fark da böyle bir işleme girişmekteki amaçları yönünden ortaya çıkar. Alan taraf, kişisel çıkar dürtüsünün kap-

sadığı bütün maddi ve manevi çıkarları (büyük kâr elde etmek, başarılı bir iş adamı olmak, yeni yatırımlar yapmak, toplumda saygınlık kazanmak vs. gibi) optimize etmek amacındadır. Onun için yapılan yolsuzluk, sorunu yasal yollardan çözmek mümkün olmuyorsa, kariyerinin bir gereğidir. Devlet gücünü temsil eden kişi için ise yolsuzluk bir açgözlülük davranışından ibaret olup, mesleki kariyerinin devamı için gerekli değildir. Bu bize kişisel çıkar dürtüsü ile açgözlülük arasında, yukarıda değindiğimiz, önemli farkı göstermektedir. İş adamı, davranışının, koşulları bilenler tarafından sempati ile karşılanacağını ümit edebilirse de, devlet temsilcisinin böyle bir beklentisi olmayacaktır.

Burada sorulması gereken soru şudur: Eğer bir yozlaşma oluşturan davranışlar taraflar arasında meydana gelen gizli ve gönüllü bir değişim ise, diğer fertleri neden ilgilendiriyor ve neden bir toplumsal sorun haline geliyor veya getiriliyor?

Bu soruya verilebilecek birinci cevap, yozlaşmanın, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatını artırmasıdır. Gerçekten de yozlaşmada alan taraf yozlaşmanın fiyatını (ödediği bedeli) ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa arz fiyatını yükseltmek suretiyle sağlar. Son günlerde IMF ve OECD gibi kuruluşların; ihracat, ithalat ve uluslararası ihalelerde yıllardan beri süre gelen yozlaşmayı birden sorun haline getirmesi, uluslararası ticarete şiddetli bir rekabetin ortaya çıkması nedeniyledir. Çünkü yozlaşmaya ödenen fiyatı, mal ve hizmet fiyatlarına yansıtmak gittikçe güçleşmekte ve bu nedenle uluslararası iş yapan firmaların kâr marjları azalmaktadır.

Yozlaşmanın toplumun dikkatini çekmesine neden olan bir başka yönü, bu tür ilişkilerin yarattığı fiili tekellerdir (monopoly). İşlemin gizliliği, satın alan tarafın bir süre sonra, ait olduğu üretim veya hizmet dalında monopol gücüne sahip olmasına yol açmakta, bu da monopolün bütün olumsuz yönlerinin (sınırlı üretim ve yüksek fiyat) doğmasına neden olmaktadır.

Normal düzeyinden daha yüksek fiyat ve monopol gücü, ulusal ve uluslararası ekonomide kaynakların optimal dağılımını da olumsuz yönde etkilemekte, yatırımların yönü ve miktarı, bu tür yozlaşmanın mümkün olduğu alanlara kaymaktadır.

Bu saydıklarımız ve bunlara eklenecek diğer sebepler (gelir dağılımının bozulması, bölgeler arası eşitsizliğin artması ve enflasyonist baskıların doğması gibi) yozlaşmayı, alan ve satanların dışında kalan bireyler için ciddi bir sorun haline getirmektedir.

Öyleyse, şimdi de, şu soruyu sormak gerekiyor: Yozlaşmayı önlemek için ne yapmak gerekir? Tebliğimizin başında belirttiğimiz gibi alınması gereken tedbirlerin en önemlisi devletin asli görevlerine (savunma, adalet ve polis hizmetleri) döndürülüp küçültülmesidir. Çünkü devleti temsil eden kişilere, bireylerin ekonomik davranışları ile ilgili izin, onay, mali yardım, teşvik, tahsis, kontrol ve benzeri takdiri yetkiler vermek, yozlaşmanın temel sebebini oluşturmaktadır. Devlet faaliyeti, asli görevlerle (savunma, polis, adalet) sınırlandırıldığında yozlaşmanın ana kaynağı kurutulmuş olacaktır.

Ana konumuz olan birey davranışları yönünden ise çözüm Smith, Bentham ve Mill tarafından yapılan önerilerin bir sentezinde bulunacaktır. Bireylerin onay ve sempatiyle serbestçe ortaya koymalarına imkan verecek önlemler alınmalıdır. Bunların başında gizliliği ortadan kaldıracak önlemlerin alınması gelir. Bunu için basın, radyo ve TV özgürlüğünün tam olarak sağlanması gerekir. Son skandalların ortaya çıkarılmasında yazılı ve görsel basının yaptığı büyük hizmet unutulmamalıdır. Gizliliği ortadan kaldı-

racak bir başka önlem, sözkonusu yasadışı değişimde satın alan tarafın, yolsuzluğu ihbarı halinde bu yasadışı değişime konu olan çıkarın güvence altına alınacağı yolunda bir yasal güvenceye kavuşturulması olabilir.

Özgürlük ile birlikte bireylerin eğitimi de ele alınmalıdır. İyi bir eğitim ile sadece eleştiren, soran ve sorgulayan bireyler değil aynı zamanda kendisine emanet edilen devlet gücünü yasal sınırlar içinde uygulayacak kamu görevlileri yetiştirilebilir.

Toplumsal düzenin sağlanmasında yasaların oynadığı önemli rol de unutulmamalıdır. Ancak yasalar, bireylerin özgür ve doğal davranışlarıyla uyum içinde olmalıdır. Bunun için de yasa koyucunun birey davranışlarını çok iyi analiz etmesi ve bu davranışlara aykırılığı en aza indirilmiş yasalar yapması gerekir.

Kaynaklar:

- Arrow, K.J.: "Economic Theory and the Hypothesis of Rationality". J. Eatwell ve diğerleri (ed.), *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*; The Macmillan Press, Londra 1987 içinde, s.69-75.
- Cooter R., T. Ulen: *Law and Economics*; Scott, Foresman and Co., Illinois 1986.
- Eker, A. (ed.): *Politik Yozlaşma ve Şeffaf Yönetim Sempozyumu*; Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü; İzmir 1994.
- Etzioni, A.: *The Moral Dimension: Toward a New Economics*; The Free Press; New York 1988.
- Güriz, A.: *Hukuk Felsefesi*; A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını; Ankara 1992.
- Hamlin, A. P.: *Ethics, Economics and the State*; St. Martin's Press; New York 1986.
- Hammond, P.: "Charity: Altruism or Cooperative Egoism?"; E. S. Phelps (ed.), *Altruism, Morality and Economic Theory* içinde; Russel Sage Foundation; New York 1975.
- Harris, J. W.: *Legal Philosophies*; Butterworths; Londra 1980.
- Heilbroner, R. L.: *The Essential Adam Smith*; Oxford University Press; 1986.
- Macridis, R. C.: *Contemporary Political Ideologies*; Little, Brown and Co.; Boston 1986.
- Posner, R.: *The Economic Analysis of Law*; 1986 (3. baskı).
- Savaş, V. F.: "Politik Yozlaşma Sürecinde Refah Devletinden Minimal Devlete"; Eker A. (ed.) içinde, s.188-205; 1994.
- Savaş, V. F.: *İktisadın Tarihi*; Avciol Matbaası; İstanbul 1997/b.
- Savaş, V. F.: *Politik Yozlaşma ve Şeffaf Yönetim Sempozyumu*; Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü; İzmir 1994.
- Sen, A.: *On Ethics and Economics*; Basil Blackwell; Oxford 1987/b.
- Sen, A. K.: "Rational Behaviour"; J. Eatwell v.d. (ed.) *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* içinde, s.68-76; The Macmillan Press; Londra 1987/a.
- Smith, A.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, E. Cannan (ed.); The Modern Library; New York 1937.
- Smith, A.: *The Theory of Moral Sentiments*; A. Millar 1756. (Biz bu kitabın Heilbroner, 1986'da verilen kısaltılmış baskısını kullandık. Metinde yer alan sayfa no.ları bu kısaltılmış metne aittir.)

Yolsuzluk, Ekonomik Liberalleşme ve Demokratikleşme: Yolsuzluğa Karşı Stratejilerin Siyasal Ekonomisi

Stephen Riley

Yolsuzluk, günümüzün gelişmekte olan veya geçiş dönemindeki ülkelerde genellikle “tersine Robin Hood” karakterine sahiptir: kaybedenler genellikle fakir, kadın ve marjinal kesimdenken, galip gelenler zaten zengin olup, etkisiz ve fazla büyük bir devletin parçasıdırlar. Ortaçağ İngiltere’sinin efsanelerine göre kanun kaçağı Robin Hood zenginleri soyup fakirlere yardımcı olurdu. Ancak çağdaş yolsuzluk genellikle zaten zengin olanları ödüllendirir: genellikle fakir olanlardan üst derecede görev sahibi olan ve (orta veya yüksek derecede) zengin olanlara tekrar dağıtım şeklindedir. Kaynakların yolsuzluk vasıtasıyla yanlış tahsisi, zenginliğin haksız dağılımı sonucu fakirliğin olduğu ve fakirlerin sosyal olarak dışlandığı yerlerde meydana gelir (UNDP, 1997). Bazı gelişmekte olan ve geçiş döneminde olan ülkelerde devlet etkili ve güçlü bir şekilde işlemez; tersine, yolsuzluk ve kötü yönetim sonucu, imkanların zaten varolan haksız dağılımını devam ettirir ve temel insan haklarının çiğnenmesine neden olur. Yolsuzluk ayrıca yeni haksızlıklar da yaratabilir.

Yolsuzluğa Karşı Stratejiler: Eski ve Yeni

Yolsuzluğun neden olduğu bariz zararların bir sonucu olarak, siyasetçiler ve kamu idaresi uzmanları yolsuzluğun etkisini azaltmak veya asgariye indirmek için birçok teşebbüste bulunarak, ilk olarak bir dizi “yolsuzluğa karşı strateji” belirlediler. Yolsuzluk kontrolü, veya yolsuzluğu ciddi bir şekilde kontrol etme teşebbüsleri yolsuzluğun kendisi kadar eskidir. Son yıllarda yapılan bir araştırma (Sen, 1997, ve bakınız Noonan, 1984) bazı eski örneklerden söz etmektedir. Eski Çin’de birçok devlet memuruna, dürüstlüklerinin devamının garanti altına alınması için, “yolsuzluk önleyici harçlık” ödenirdi; bu örnek, kıdemsiz devlet memurlarının düşük maaş düzeyi ile yolsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki hakkında son zamanlarda yapılan tartışmaları çağrıştırıyor. İ.Ö. 4. yüzyılda Hindistan’da bir siyaset bilimcisi olan Kautilya, kamu görevlilerinin yolsuzluğa karışabileceği kırk ayrı yol tesbit etmeye çalıştı. Ayrıca, yolsuzluğun azaltılması amacını taşıyan ve “ödül” ile “ceza” sistemini beraberinde getiren bir ani-teftiş sistemi geliştirdi. Bunun gibi eski yolsuzluk kontrolü teşebbüsleri son yıllarda, özellikle de 1960’lardan sonraki dönemde kamu görevlilerinin ve akademik analistlerin geliştirdiği sistemlerle benzerlik taşır. Bu yolsuzlukla savaşıma teşebbüsleri, kamu görevlileri için teşviklerin ve olası cezaların uygulanmasına dayalıdır. Bu modern stratejilerin beraberinde, daha dürüst olması olası olan görevlilerin işe alınması ve (dürüst olması tercih edilen) davranışları hakkında daha iyi bilgi elde edilmesi teşebbüsleri de olmalıdır (Gould, 1980; McKinney and Johnston, 1986; Klitgaard, 1988).

Üç Ayrı Yaklaşım

Yolsuzluğa karşı önerilen bir strateji genellikle yolsuzluğun nedenlerinin ve niteliklerinin özel analizine dayanır. Yolsuzluk ve yolsuzluğa karşı çağdaş stratejilerle ilgili üç ayrı yaklaşım vardır: ekonomik analizler, kitle kamu oyu perspektifleri ve kurumsal bakış açıları. Ekonomik analizler yolsuzluk ile yolsuzluğa karşı stratejilerin tesbit edilmesinde "asıl unsur – etken"e önem verirken, kitle kamu oyu perspektifleri, yolsuzluğun sosyal veya kültürel şartlarını inceler ve sonuç olarak yolsuzluğa karşı kitle davranışlarında değişime veya kamunun haberdar olmasına dayalı stratejiler tavsiye eder. Bu iki yaklaşım sağlam bir şekilde yerleşik ve saygı gören, geniş bir akademik literatürü ve bazı siyasal uygulamaları olan yaklaşımlardır.

Üçüncü ve daha yeni, kurumsal bir yaklaşım, kamu sektörü ile kurumsal reforma odaklanmaktadır. Yolsuzluğu inceleyip, alt düzey yolsuzluğa odaklanan kısa vadeli ve belirli siyasal tavsiyelerde bulunduğundan dolayı, önemli bir yaklaşımdır. Yolsuzluğa karşı stratejiler hakkındaki tartışmaların çoğu ekonomik teori ile onun uygulamalarına ve ilgili alanlarına dayandığı için, bu daha yeni yaklaşımın henüz siyasal oluşumlar üzerinde fazla etkisi olmamıştır.

Asıl Unsurlar ve Etkenler

Böylece, örneğin Klitgaard'ın stratejisi, neo–klasik (veya neoliberal) ekonomik teori-den türetilen "asıl unsur – etken" ekonomik analizine dayanır ve Afrika'da, Asya'da ve Latin Amerika'da, birbirinden son derece değişik, gelişmekte olan çeşitli ülkelerin şartlarında kendisi tarafından değerlendirilmiştir (Klitgaard, 1988; Klitgaard, 1991; Klitgaard, 1997). Bildiğiniz gibi, Klitgaard, hareketlerinde büyük serbestliğe, az sorumluluğa ve oldukça yüksek düzeyde tekel gücüne sahip memurların yolsuzluğa en çok karıştığı tezini savunur. Bu şekilde, ekonomistlerin (diplomatik bir şekilde) "rantiyeye" diye adlandırdıkları bedeli talep edebilirler. Daha az diplomatik olanlar buna yolsuzluk zenginliği derler. Klitgaard'a göre devlet gücünün azaltılması, memurların serbestliğinin sınırlandırılması ve bakanlıklardaki muhasebe bölümleri dahil olmak üzere, kamu görevlilerinin üzerindeki kontrolün güçlendirilmesi ile rantiyeler düşürülebilir. "Şeffaflık" da önemli bir kavramdır: daha önce gizli olan kamu görevlerini açmak, serbest ve sorgulayıcı bir basın ile aktif bir sivil toplum yoluyla halka açık serbest tartışmaların oluşturulması yolsuzluğun azaltılmasına yardımcı olabilir. Klitgaard'ın çalışmaları çok büyük etki sahibi olmuştur ve Susan Rose–Ackerman'ın çalışmaları ile birlikte Dünya Bankası'nın son yıllardaki analizlerinin temelinde yattığı görülmektedir (Rose–Ackerman, 1997; Dünya Bankası, 1997).

Yeni Gündem

Yolsuzluğa karşı stratejilerin etkinliği (veya tersi) hakkındaki bu tartışma, 1980'li yıllarda gelişmekte olan dünyada ve eski Sovyetler Birliği'nde yer alan olaylarla belirgin bir şekilde değişikliğe uğramıştır. Yolsuzluğun engellenmesi ile ilgili tartışmalar şimdi yeni şartlar altında yapılmaktadır: hem ekonomik reform ve yapısal düzenlemelerin yer aldığı, hem de gelişmekte olan ve geçiş dönemindeki ülkelerde, Samuel Huntington'un "Üçüncü Dalga" dediği demokratikleşme sürecinin olduğu bir dönemde yaşı-

yoruz (Huntington, 1991). 1970'li yıllardan beri, eski Sovyetler Birliği'nin tek partili devlet modelinin ve idare ekonomilerinin çökmesi ile, gelişim konusunda uluslararası çapta yeni bir fikir birliği ortaya çıkmıştır. Liberal demokrasi ile piyasa ekonomilerine geçmekte olan ülkeleri tarif etmek için "geçiş dönemindeki ülkeler" şeklinde yeni bir terim veya kavram doğarken, yardım bütçelerinin küçülmesine, dış borçların artmasına ve başlıca ihraç mallarındaki "ticaret şartlarının" gerilemesine rağmen gelişmekte olan ülkelerin hem ekonomik hem de siyasal açıdan reforma gitmesi beklenmektedir.

Bu yeni uluslararası fikir birliğinin önemli unsurları şöyle özetlenebilir. 1990'lı yılların yeni gelişim gündemi böylece gelişmekte olan ve geçiş dönemindeki ülkelerin piyasa ekonomisi ile liberal demokratik siyasal sistemi hedeflerine ulaşmakta gösterecekleri devamlı bir çaba beklentisini de dahil etmektedir. Son zamanlarda bu gündem, güçlü bir devlet ile yardım kuruluşlarının daha yüksek ahlaki standartları çerçevesinde fakirlerin ve marjinal olanların menfaatine de verilen önemi dahil etmiştir (UNDP, 1997; Dünya Bankası, 1997). Dolayısıyla bu hedeflere doğru ilerleme, gelişmekte olan ve geçiş dönemindeki ülkelerde daha iyi idare ile, yolsuzluğun elle tutulur bir şekilde azaltılması yolunda ciddi çaba gösterilmesi anlamına gelmektedir.

Yolsuzluk, özel sektörde veya çokuluslu şirketlerin etkinliklerinin bir ürününden, hatta yabancı yardım tahsislerinde yolsuzluktan çok, genellikle "kamu görevlerinde, kamu sektöründe, veya kurumsal yolsuzluk olarak tarif edilir. Burada iki ayrı tahmin yürütülmektedir: birincisi, devletin boyutu küçültülürse, kamu sektöründeki yolsuzlukların da azalacağıdır. İkincisi, daha serbest bir basın, rekabetçi parti siyaseti ile hukuki kurumlar ve mesleki dernekler gibi başka bağımsız kurumların tekrar oluşturulması veya yaratılmasını da içeren, liberal, çoğulcu siyasete doğru hareketlenme de yolsuzluğun teşhir edilmesini ve siyasal olarak zarar verici olmasını daha olası kılarak yolsuzluğu azaltacaktır.

1990'lı yılların yeni uluslararası siyasal gündemi aşağıdaki tahminleri de içermektedir. Hem gelişmekte olan hem de geçiş dönemindeki ülkelerde, sınırlı, yasal, dürüst ve şeffaf bir devletin gelişim sürecinin merkezinde yer alması gerekir. Bu genellikle böyle değildir ve kamu menfaati bu şekilde zarar görmekte ve insan hakları da çiğnenmektedir. ,oğunlukla devlet sektörü fazla büyük ve etkisizdir ve yolsuzluğa karışmıştır; kişisel ve grup olarak özel menfaatler toplu menfaatlerden önce gelir; kamu görevlilerinin de yerli veya yabancı iş adamlarının da işbirliği ile tekeli, alt düzey ve düşük maaşlı görevlerini istismar ederek kişisel bir zenginlik biriktirecek kadar serbestliğe sahiptir. Yolsuzluk genellikle kamu görevlilerinin hatırı sayılır bir serbestlik sahibi olduğu, devlet işlerinde az düzeyde sorumluluk ve şeffaflığın olduğu toplumlarda gerçekleşir; böyle toplumlarda "sivil toplum" kurumları genellikle zayıf veya gelişmemiştir.

Yolsuzluk Çeşitleri

Bu gibi tartışmaların çoğu, varolan yolsuzluk çeşitlerinin ve düzeylerinin üzerinde durmaz. Rastlantısal, sistematik ve sistem yolsuzlukları arasında farklılıklar olduğunu inanıyorum. Rastlantısal yolsuzluk, neredeyse bütün toplumlarda hayatın bir parçasıdır, ancak gelişmekte olan ülkelerde kamu kurumlarında sistematik olabileceği gibi, toplumun tümünde de sistemle ilgili bir hal alabilir (DeLeon, 1989; Riley, 1983). Hem yöre-

sel hem de planlanmış olabilir (Waterbury, 1973). Geçiş dönemindeki ülkelerde organize suçlar, büyük çaplı sahtekarlık ve yolsuzluk ile ilgili gittikçe artan sorunlar da daima endişe yaratan konulardır (Kaufmann, 1997). Böyle durumlarda, ekonomik liberalleşme, kontrolün kaldırılması ve kamu sektörü reform programlarının başlatıldığı zaman bile, yardım kuruluşları, sorumlu kamu görevlileri ve sivil örgütleri dürüst davranış ile iyi bir yönetim şekli arayışında zorlanmaktadır.

Yolsuzluğa Karşı Strateji Türleri

Bu meydan okumalara cevap vermek amacıyla son yıllarda yolsuzluğa karşı geliştirilmiş olan çeşitli strateji türleri vardır. Genel olarak dört düzeyde veya türde yolsuzluğa karşı strateji vardır: uluslararası, ulusal, bölgesel ve halkçı (Theobald, 1990). Daha önce de söylediğim gibi, 1990'lı yılların ortalarından itibaren yolsuzluğa karşı bir dizi uluslararası teşebbüs ortaya çıkmıştır (Kaufmann, 1997; RoseAckerman, 1997). Daha önceki yıllarda stratejiler, yolsuzluğa karşı kurumlar, kamu soruşturmaları, şikayet süreçleri ve kamu bilgilendirilmesi kampanyaları da dahil olmak üzere, ulusal ve bölgesel faaliyetlere dayanıyordu (Clarke, ed. 1983; Doig, 1995; Heidenheimer vd., 1989). Her ne kadar devlet memurları arasında yapılan temizlik gibi halkçı teşebbüsler fazla başarılı olmamışsa da, Hindistan'da ve Afrika'da hükümet-dışı örgütlerin ve diğer kamu menfaatleri gruplarının faaliyetleri sayesinde yolsuzluk konusu son yıllarda siyasal açıdan çok büyük önem kazanmıştır (Harsch, 1993; Guhan and Paul, ed. 1997; Theobald, 1990).

Belirsizlikler ve Sorunlar

Bu stratejiler göz önüne alınırken, ekonomik liberalleşme ve çoğulcu siyaset konusundaki iki çağdaş baskının düşünülmesi gerekir. Bunun gibi siyasal reform dürtüleri, 1990'lı yılların "Yeni Dünya Düzeni" çerçevesinde, uluslararası finans kurumlarından ve batılı yardım kurumlarından gelmektedir (Biersteker, 1995). IFI'nin ve yardım kurumlarının inancına göre, yolsuzluğu azaltmanın başlıca yolu, devletin küçültülmesidir. Serbestliğin ve hükümetin yolsuzluğa karışmış gelirinin azaltılması ile yolsuzluk da azalacaktır. İmkanların kısıtlanması ve devlet hizmetlerinin özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi ile daha dürüst bir sistem yaratılacaktır.

Ekonomik ve siyasal liberalleşme arasında bir simetri olduğu da iddia edilir: ekonomideki "serbest pazar"ın siyasette de "serbest pazar" (yani ideal bir liberal idare şekli) ile desteklenmesi gerekir. Ancak bu hedeflerin birbirine uygunluğu konusunda hem soyut hem de "gerçek dünya"da sorunlar vardır (Riley and Parfitt, 1994). Siyasal ve ekonomik liberalleşme arasındaki ilişki, savunucularının sandığı kadar açık değildir. Sıralama konusunda sorunlar vardır: hangisi önce gelir, ekonomik "tavuk" mu, yoksa siyasal "yumurta" mı? Ayrıca, her ne kadar daha küçük ve daha etkin bir devlet sektörü, liberal ve çoğulcu bir siyaset kadar çok isteniyorsa da, bu iki amaç ile yolsuzluğun azaltılması arasındaki ilişkinin çözülmesi zordur.

Birkaç Örnek

Bir çok gelişmekte olan veya geçiş döneminde olan ülkede devletin küçültülmesi ve siyasal liberalleşme amaçlanıyorsa da, bunların kamu sektöründeki yolsuzluğun

azaltılması için yeterli değil de gerekli olan şartlar olduğuna inanıyorum. Kamu sektöründe geniş çaplı yolsuzluk ile demokratik siyaset bir arada var olabilir. Batı Afrika'nın petrol üretici devi Nijerya'da, 1980'li yılların başında kısa bir demokratik idare dönemi olduğunda durum böyledi. Shehu Shagari'nin idaresinde Nijerya'da ticari ve kamu sektöründe büyük çapta yolsuzluk vardı; "hayalet işçiler", hayali veya ölmüş işçilerin maaşını alan işçilerdi; hükümete ait mülkiyet açıkça çalınıyordu; yurtdışına çok büyük yasadışı transferler oluyordu. Çağdaş bir araştırmada belirtildiği gibi, bu muazzam yolsuzluğa karışmış olanlar izlerini de kaybettirmişlerdi: "Afrika'nın en yüksek binası olan Telekomünikasyon binası, Dış İşleri Bakanlığı ve Abuja'daki Federal Başkent İdaresi Muhasebe Bölümünde, bu yerler ile ilgili çok yaygın sahtekarlık suçlamalarının ardından yangın çıktı" (Falola and Ihonvbere, 1985). Bir dizi esrarengiz (belki de pek esrarengiz olmayan) yangınlar kanıtları ortadan kaldırdı. Sivil hükümet önce yolsuzluğun boyutlarını reddetti, sonra da yolsuzlukla savaşmak için koca bir bakanlık oluşturdu. Sivil hükümetin ömrünün pek uzun olmamasına ve hükümet darbesinden sonra yerini askeri bir rejime bırakmasına rağmen, onu izleyenler de genellikle onun kadar kötü çıktı. Kamu sektöründeki yağmalama ve ekonominin yanlış idaresi, Nijerya'nın egemenliğini zayıflattı ve muazzam dış borcunun artmasına neden oldu.

Demokratik siyasetle kamu yolsuzluğunun bir arada olduğu, genel anlamda benzer örnekler günümüz Hindistan'ında, ve güney Afrika'da Zambiya'da görülür. Her ne kadar Hindistan'dan dünyanın en büyük demokrasisi diye söz ediliyorsa da, ekonomist J.K. Galbraith de dünyanın en büyük işleyen anarşisisi diye söz etmektedir. Tanımlaması ne olursa olsun, Hindistan'ın federal çokpartili siyasal sistemi bağımsızlığından beri var olmuştur, bu da geçen Ağustos 50 yılı bulmuştur. Ancak Hindistan'ın siyasal sistemi son yıllarda üst düzey ve alt düzey yolsuzluk sorunları ile kuşatılmıştır. İsveç'ten Hindistan'a silah satışı konusunda kopan "Bofors" skandalı hala çözümlenememiştir. Bihar eyaleti yolsuzlukla eşanlamlı bir hale gelmiştir: kötü şöhretli bir devlet bakanı yaptığı dalaverelerle, kendisi hapisteyken yerini karısının almasını sağlamıştır. Ayrıca, federal düzeyde, yani en yüksek düzeyde yolsuzlukla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Ancak bu konularda harekete geçildiğinden, umuma açık tartışmalar yapıldığından ve enerjik bir sivil toplumun varlığından dolayı, Hindistan farklılık göstermektedir (Guhan ve Paul, eds, 1997). Belki de buna cevap olarak, son Başbakan R.K. Gujral bu konularda kesin harekete geçme kararı almış ve çeşitli olağanüstü soruşturma komiteleri ile Hindistan'ın siyasal skandallarını incelemeye almıştır.

Zambiya'da olduğu gibi Hindistan'da son yıllarda bir ekonomik liberalleşme programı yer almaktadır. Ancak Zambiya kamu görevlerinde yolsuzlukla kuşatılmıştır. Frederick Chiluba'nın çok partili kabinesinde birçok bakanın adı yasadışı uyuşturucu kaçakçılığına karışmıştır. Başka yerlerde olduğu gibi Zambiya'da da ekonomik liberalleşme, yarı-hükümet mülkiyetinin şüpheli şartlar altında satışı yoluyla yolsuzluk için imkanlar yaratmıştır. 1990'lı yıllarda Kenya'da olduğu gibi, daha önce otoriter olan rejimlerin demokratikleşmesi (mükemmel olmasa da) yolsuzlukta elle tutulur bir azalma sağlamamıştır (Riley, 1992). Sık sık savunulan bir çözüm olan idarenin merkez dışına aktarılması da, yolsuzluğa karşı stratejilerden biri ile beraber yer almadığı

sürece alt düzey yolsuzluğa neden olabilir.

Yolsuzluk ve Ekonomik Gelişme

Ekonomik liberalleşmenin, fazla büyük ve etkin olmayan devletin "ağır elini" ortadan kaldırarak, ekonomik gelişmeyi ve büyümeyi teşvik etmesi gerekir. Ancak akademik ve diğer siyasal yorumcular, yolsuzluğun ekonomik neticelerinin, büyük çaplı sahtekarlık, organize veya "organize olmayan" suç veya iş dünyası suçları ve uluslararası hırsızlığın geniş çaplı etkilerinden ayırmanın zor olduğunu farkettiler. Ancak yine de, yolsuzluğun çarpıtıcı ekonomik neticelerine önem verilmektedir (Ades ve Di Tella, 1996; RoseAckerman, 1978; Shleifer ve Vishny, 1993). Literatürde kullanılmaya bağlanan "rantiye arayışı" analizi, tereddüt, risk ve "bulaşma etkisi" konuları, yeni oldukları kadar önemlidirler de. Fikir birliğine varılan bir görüşe göre, büyük boyutta yolsuzluğun çok zarar verici etkileri vardır (IRIS, 1996; Gouldie ve Stasavage, 1996).

Bazı akademisyenler, yolsuzluğun kısa vadeli ekonomik (ve diğer) bedelleri ile sözümona uzun vadeli gelişim faydaları arasında ayırım yapar. Uzak Doğu'daki gibi bazı toplumlarda, yolsuzluk büyük boyutlarda olup (ayrı bir siyasal küre içinde "tecrit" edildiye bile) hızlı bir ekonomik büyümeye engel oluşturmazken, yolsuzluk Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinde ekonomik durgunluğun ve gerilemenin ayrılmaz bir parçasıdır ve Latin Amerika'da da zarar verici etkileri vardır. Her ne kadar yolsuzluk ile özellikle uluslararası suç arasındaki bağlantılar ihmal edilmiş bir araştırma alanı ise de, dış borçlar, global sermaye akışı, altın ve yasadışı uyuşturucular gibi malların değiş tokuşu ve "off shore" vergi sığınakları alanlarında araştırmalar olmuştur (Naylor, 1987; 1996; Hampton, 1996; Robinson, 1994).

Son yıllarda yapılan akademik araştırmalar, J.S. Nye ve N. Leff'in yolsuzluğun ekonomik yararlarının (sermaye oluşumuna yardımcı olmak, gelişimi hızlandırmak ve siyaseti "insanlaştırmak" gibi) bedelinden daha ağır geldiğine dair ileri sürdüğü "değişiklik taraftarı" görüş noktasına meydan okuma eğilimi göstermiştir (Nye, 1967; Leff, 1964, hem Heidenheimer vd., ed. 1989). İster tesadüfi, ister sistematik, ister sistemle ilgili olsun, ister yöresel veya planlı olsun, yolsuzluğun genellikle çok büyük boyutta zarar verici ekonomik etkileri olduğu, ancak bazı bölgelerde etkisinin şu ana kadar sınırlı olduğu konusunda fikir birliği vardır.

Üç Ana Soru

Yolsuzluk, ekonomik liberalleşme ve demokratikleşme hakkındaki tartışmalar fazla yüksek veya fazla soyut düzeylerde yürütülmektedir. Aslında cevap verilmesi gereken bazı kesin sorular vardır. "Gelişmekte Olan ve Geçiş Döneminde Olan Ülkelerde Yolsuzluk ve Yolsuzluğa Karşı Stratejiler" konusunda devam etmekte olan ortak araştırmalarından ortaya çıkan üç ana soru soruyorum. Bu sorular şöyledir:

1. Hangi çeşit yolsuzluklar en zarar vericidir?

Bu soru, her çeşit yolsuzluğun aynı derecede zarar verici olmadığını ima etmektedir. Aynı şekilde, bazı yolsuzluk çeşitlerinin etkileri daha kolay bir şekilde azaltılabilir. Kamu görevlilerinin karıştığı küçük çaplı, adi yolsuzluk çeşitlerinin çok büyük etkileri olmayabilir. Devlet ileri gelenleri ile idareci sınıfların karıştığı büyük çaplı yolsuzluk-

lar –Marcos ve Mobutu ailelerinin yolsuzluğu gibi– itibarla ilgili sonuçların yanısıra, ekonomik büyümedeki sonuçlar açısından çok daha zarar verici etkileri olabilir. Yolsuzluk kontrolü veya yolsuzluğun ortadan kaldırılması bedeli ile karşılaştırılınca, bazı yolsuzluk çeşitleri tahammül edilebilir boyutta sayılabilir. Ancak durum gerçekten böyle midir? Ekonomik liberalleşme adı yolsuzluk çeşitlerini ortadan kaldırabilir, ancak demokratikleşme, bir “şeffaflık etkisi” yaratıp daha büyük, daha zarar verici yolsuzluk çeşitlerini azaltabilir.

2. Yolsuzluk ile fakirlik arasındaki bağlantılar nedir ve etkin, kuvvetli bir devlet yolsuzluğu azaltıp bu şekilde kitle fakirliğini hafifletmeyi nasıl başarabilir?

1990’lı yılların sonlarındaki yeni uluslararası gelişim tartışmaları göz önüne alınarak bu soruların incelenmesi gerekiyor. Yolsuzluk ile fakirlik arasındaki ilişki yukarıda tasvir ettiğim kadar basit midir? Bazıları yolsuzluğun fakirliğin bir sonucu olduğunu iddia eder: çok düşük düzeyde maaş alan (belki de maaş almayan) kamu görevlileri, ihtiyaçları olduğu için rüşvet isterler ve yolsuzluğa karışırlar; veya fakirlikten dolayı, ücretsiz olan kamu hizmetlerini (sağlık hizmetleri veya ilaç sağlanması gibi) “satma” yoluna giderler. 1990’lı yılların sonu için amaçlanan fakirlik azalması (daha yüksek okur–yazarlık oranları ve daha geniş çaplı eğitim imkanları gibi) yolsuzluğun azalması ile sonuçlanabilecek midir? Bu konudaki iddiam şöyledir. Özellikle gelişmekte olan veya geçiş dönemindeki ülkelerde yolsuzluk bir dereceye kadar bir dizi yönetim sorunlarından biridir. Önemli bir konu, kamu hizmetlerinin genelde topluma etkin ve tarafsız bir şekilde sağlanmasıdır; başka bir konu da devletin sabit ve tarafsız bir kaynak tabanı oluşturmasıdır. Daha etkin ve güçlü bir devlet çerçevesinde, o toplumun bir parçası olan fakirlerin ileri düzeyde ve devamlı bir kurumsal reforma ve kamu sektörünün güçlendirilmesine ihtiyacı vardır. Bu devlet, kamu hizmetlerinin özellikle en fakir yurttaşlara sağlanması için gerekli olan şartları sağlar. Bu büyük çaplı yönetim ve gelişim gündemi çerçevesinde yolsuzluğa karşı etkin ve maliyeti azaltan stratejilerin de göz önüne alınması gerekir.

Yolsuzluğun ve yolsuzluğa karşı stratejilerin daha geniş bir sosyal ve ekonomik gelişme ve sosyal gelişim yoksunluğu çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Yolsuzluğun bir konu olarak ortaya çıkışı, geliştirilmiş bir “sosyal” yaşamın, paralı ekonominin, güçlü bir sivil toplum ve oldukça yüksek derecede sosyokültürel homojenliğin yaratılması ile ilgilidir. Yolsuzluğa karşı önlemlerin aşağıdaki şartlar altında daha büyük zorluklarla karşılaşması mümkündür: büyük bir varlık sektörü, bağlantısız ve az bütünlüştürmüş bir ekonomi; ciddi çapta bölünmeler, zayıf bir sivil toplum ve kamuya yüksek düzeyde güvensizlik (Theobald, 1990). Dolayısıyla bu ikinci soruyu incelerken, yolsuzluğun ve yolsuzluğa karşı stratejilerin bu geniş sosyal, kültürel ve tarihi boyutlarını göz önünde bulundurmak gerekir.

3. Kısa ve uzun vadeli olarak yolsuzluğa karşı hangi stratejilerin en etkin olması daha olasıdır?

Daha önce de anlattığım gibi, yurttaş ve halk, kurumsal ve hukuksal, büyük çaplı ve kıdemli kamu görevlileri düzeyinde olmak üzere birçok strateji vardır. Yolsuzluk imkanları ve teşviklerinin sınırlanması ve yakalanma riskinin artırılması için, ayrıca

yurttaşların katılımına, şikayet ve ıslah sistemine de imkan veren hukuksal ve yapısal stratejilerin uygulanması gerekir. Burada ana konular tabii ki bedel, etki, etkinlik ve devamlılıktır, ancak yolsuzluğa karışmış olanların siyasal ve finansal güçlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Asıl lazım olan, maliyeti azaltan bir şekilde ve yurttaşların menfaati göz önünde bulundurularak yolsuzlukla savaşta planlı ve devamlı bir yaklaşımdır. Ekonomik ve siyasal liberalleşme ile yolsuzlukla savaş arasındaki ilişki açısından, ekonomik liberalleşme ile ilgili başlıca problem, piyasa kuvvetlerine dayanan uzun vadeli bir strateji olmasıdır. Hedeflerine hemen ulaşan reformlar sağlaması mümkün değildir. Siyasal liberalleşme ile ilgili başlıca problem de, "iyi yönetim" ile hep bir arada yer alamaması ve ekonomik liberalleşmeyi de zayıflatmasıdır. Bazı durumlarda, demokratikleşme "iyi yönetimi" zayıflatmıştır da (1990'lı yılların başında, Gana'da seçimi kazanmak isteyen reformcu hükümetin yoldan çıkması gibi). Mozambik'te olduğu gibi, yolsuzluğun artışı nedeniyle ekonomik açıdan liberal hükümetlerin büyük zorluklar çektiği bazı durumlar da vardır.

Dolayısıyla, yolsuzluğa karşı etkin bir strateji arama hedefi bazen amaçlanan başka ve daha geniş hedeflerle çakışabilir. Ekonomik liberalleşme de demokratik siyaset de daima yolsuzluğun azalması ile sonuçlanmaz. Ancak, yolsuzluğa karşı başarılı bir kampanyanın yürütülmesi için gerekli olan temelleri oluştururlar.

Yolsuzluğa Karşı Stratejinin Kararlaştırılması

Yolsuzluğa karşı bir stratejinin kararlaştırılmasında göz önüne alınması gerektiğine inandığım önemli konular hakkındaki düşüncelerimle bu bölümün sonuna geliyorum. (Tabii ki, belirli bir ülkede ekonomik reform ve demokrasiye geçiş durumuna göre bu düşüncelerin sadece bazıları uygulanabilir.) İlk olarak, stratejinin ayrıntılarının belirlenmesi gerekir. Kamu görevlileri ve siyasetçiler, belki de gazeteciler ve başka eylemciler dahil olmak üzere, yolsuzluk konusuyla ilgili kişilerin var olan yolsuzluk çeşitlerini ve yaygınlık derecesini belirlemeleri gerekir. Yerel ve uluslararası hükümet dışı örgütler ve Uluslararası Şeffaflık gibi baskı gruplarının idare ettiği ve strateji konusunda yeni fikir ve önerilerin geliştirildiği çeşitli "workshop" örnekleri vardır (IRIS, 1996). Konuyla ilgili olanların, yolsuzluğa yol açan yapısal şartları (yani bürokrasi çeşidi, resmi kurallar ve kamu görevlilerin maaş düzeyleri) ve bunların etkisini azaltmak için gerekli olan stratejileri incelemesi gerekir. Yolsuzluğa karşı böyle bir stratejinin nasıl ve ne gibi bir zaman süresinde uygulanması gerektiğini göz önüne almaları gerekir. Bunun için aşağıdaki konuları ele almak gerekir:

1. Zamanlama ve Sıralama

Yolsuzluğa karşı bir strateji kampanyası yürütülürken, başlangıcı iyi düşünülmelidir. Yüksek düzeyde bir kamu görevlisini örnek göstermek herhalde kamu görevlilerine genel bir dürüstlük çağrısı yapmaktan iyidir. Batı Afrikalı romancı A.K. Armah yolsuzlukla savaşma kampanyalarını sıradışı balık ağlarına benzetmiştir: bu balık ağları "küçük balıkları" yakalayıp "büyük balığı" kaçırlırlar. İlk iş olarak "büyük balığı" yakalamak daha doğru bir şey olup, iyi bir örnek olacaktır.

Yolsuzluğa karşı stratejinin ekonomik liberalleşme ile ilgili olarak zamanlaması da iyi düşünülmelidir. Yapısal bir düzenlemede "kaybedenler" in yolsuzluğa karışması da-

ha olasıdır. Düzenlemeler orantılı fiyatlarda büyük değişikliklere neden olup yeni imkanlar ve teşvikler sağlayacaktır. Dolayısıyla yolsuzluğa karşı stratejilerinin bir düzenleme döneminin yerleşmesinden sonra tekrar incelenmesi gerekir. Demokratikleşme de zamanlama ve sıralama konularını etkileyebilir. Yolsuzluğa karşı strateji bir kampanyada yapılan demagojiden ileri gitmeyebilir. Yolsuzluğa karşı sadece sembolik olan bir strateji ile gerçekten etkin olan bir strateji arasında ayırım yapmak zordur. Ancak demokratik bir hedefi olan reformcu bir hükümetin arkasında halkın iradesi olacaktır.

2. Tutarlılık

Yolsuzluğa karşı bir stratejinin zaman boyunca tutarlı olması gerekir: iyi bir şekilde koordine edilmeli ve belirli bir konu üzerine odaklanmış olmalıdır. Yolsuzluğa karşı bazı stratejilerin bir "maskot"u veya bir "slogan"ı vardır ve geniş çaplı kamu oyu kampanyaları yürütürler (Hong Kong'da ve Avustralya'nın eyaletlerinde olduğu gibi). Tutarlı olabilmek için, amaçlanan hedeflerin sınırlı olması gerekir. Çok büyük boyutlu amaçların ikna edici olması zordur ve başarılı olamaz. Yolsuzluğa karşı stratejiler, siyasal, yönetim ve iş dünyası ile ilgili bütün etkinlikleri kapsayacak şekilde yürütülmelidir. Yaklaşımında da tutarsızlık olmamalıdır. Tabii ki hükümetin bazı bölümleri (gümrük ve vergi bölümleri gibi) yolsuzluğa daha yatkın olarak görülebilir, ancak yolsuzluk ile ilgili olan herkesin aynı derecede riskte olması gerekir.

3. Reformun detayları ve devamlılığı

Yolsuzluğa karşı stratejilerle ilgili olarak son yıllarda geliştirilen bazı yenilikler vardır. Bunlar şunlardır:

- kamu sektörünün, gümrüğün, polis teşkilatının, maliyenin ve daha geniş siyasal sistemin neresinde yolsuzluğun var olduğunu anlamak için özel sektörde gizli araştırmaların yapılması. Böyle bir araştırma 1997 Dünya Gelişme Raporu'nda kullanıldı (Dünya Bankası, 1997).

- muhasebeci, kamu finansı uzmanları, hukukçuların ve onların mesleki kuruluşlarının yeteneklerinin kullanılması.

- Uluslararası Şeffaflık gibi kurumların hizmetlerinden yararlanılması. Bu kurumun gelişimi ile IMF ve Dünya Bankası gibi Uluslararası Finansal Kurumların (IFI) yolsuzluğa karşı stratejilere gösterdiği ilginin sağladığı avantaj, yolsuzlukla ilgili bir şeyler yapmak isteyen siyasal liderlere yardım sağlamasıdır. Liderlerin "bir şeyler yapmamız lazım; başkaları bunu yapmamızı istiyor" demesine imkan tanır. Ayrıca yolsuzluğun kendi ülkeleri ile sınırlı kalmayıp, çok daha geniş bir alanda yaygın olduğunu söyleyebilir, dolayısıyla yolsuzluğa karşı stratejilerin faaliyetlerine ve şeffaflığına karşı yapılabilecek "milliyetçi" itirazları engelleyebilirler.

Reformlar, devamlılığın yanısıra, siyasal olarak da mümkün olmalıdır. Siyasetçiler, kendi siyasal geleceklerini tehlikeye atmadan yolsuzluk önlemleri alabileceklerini anlamalıdır. Kendileri yolsuzluğa karışmadıysa, başarıyı üstlenip, suçlanmayı da bertaraf edebilmeliler. Zamanlama ve devamlılık açısından "başarılar"ın kayıtları tutulmalıdır. İlk birkaç ay içinde gözle görülür zaferler yoksa, yolsuzluğa karşı stratejiler zayıf ve yapmacık gibi görünecektir. Bir yıl kadar sonunda hiç bir belirgin ilerleme yoksa bütünü yapmacık gelecek, devamlılığı çok zor olacaktır.

4. Siyasal ve idari irade

Siyasal ve idari irade, yolsuzluğa karşı yürütülen herhangi bir stratejinin çok önemli bir yönüdür. Güçlü reform vaatleri, siyasal liderlerden kişisel örnekler ve vaatler olmadıkça, hükümetten gelen niyet beyanatları, reform çabaları ve stratejiler sadece kozmetik bir oyun olarak kalacaktır. Büyük boyutlu veya sistemle ilgili yolsuzluğun verdiği zararı kınayan, ancak etkin bir şeyler yapma konusunda başarısız kalan birçok siyasetçi olmuştur. Tabii ki sistemle ilgili yolsuzluklarda siyasal sistemin tepesinde bile olan siyasetçiler tek tek fazla bir şey yapamaz. Ancak başka konularla ilgili olan vaatlerini ispat etmek için harekete geçebilirler. Önemli değişikliklerin yer alması için demokratik güvenilirliklerini kullanabilirler. Son zamanlarda yapılan bir araştırmada bir liderin yolsuzluk konusu ile ilgili kendi ciddiyet düzeyini nasıl gösterebileceğinin örnekleri verilmiştir (Kpundeh, 1997):

- yolsuzluğa karışan bakanları işten almak ve işten alınmalarının nedenini resmi olarak ilan etmek,
- yolsuzluğa karşı stratejinin bir unsuru olarak polis teşkilatının tekrar düzenlenmesi,
- reform çabası dahilinde, kazanılmış hakları ortadan kaldırmak ve güçlü seçim bölgelerini ele almak,
- faaliyete geçmek için yasal olarak onaylanmış davalardan çok "skandal"ları kullanmak.

Demokratik siyasetçiler, belirgin siyasal menfaat görmedikleri ve (siyasal) bedelden korktukları zaman harekete geçmek konusunda ürkek olurlar. Harekete geçmeleri için siyasal iradelerinin güçlendirilmesi gerekir. Bunun için herhangi bir toplumdaki "demokratik denge"nin daha iyi hale getirilmesi (Johnston, 1997), reform için bir kamu seçim bölgesinin oluşturulması, serbest bir basın, bağımsız kurumlar ve finansal işlemlerde açıklık gibi, yolsuzluğa karşı stratejilere yardımcı olacak "sivil toplum" kurumlarını çoğaltmak gerekir. Yolsuzluğun "insani" bir hale getirilmesi de önemlidir: kaynakların genellikle soyut kalan yanlış dağıtımının insani boyuttaki bedelini ilgili olan herkesin anlamasını sağlamak gereklidir. Yolsuzluk konusunda harekete geçilmesi için demokratik siyasetçilerin siyasal iradelerini güçlendirmek zordur, ancak gereklidir. Bu konuda da sonuca ulaşmak isterim.

Sonuç

Reformun teşvik edilmesi ve devam ettirilmesi için olağanüstü siyasal ve idari irade gereklidir. Siyasal rekabetin siyasetçileri harekete geçmeye zorladığı demokratik toplumlarda bu daha çok görülür. Dolayısıyla yolsuzluğun azaltılması için demokratikleşme gerekli olan, ancak yeterli olmayan bir şarttır. Ekonomik liberalleşme de kamu sektöründeki yolsuzluk için, basit bir şekilde her derde deva değildir. Ancak devletin boyutunun küçültülmesi, potansiyel yolsuzluk "giriş"inin boyutunu küçültür ve kamu sektörünün, çağdaş etkin ve kuvvetli devlet idealine doğru hareket etmesini sağlar. Sofistike olan, zamanlaması ve sıralaması iyi yapılmış yolsuzluğa karşı stratejiler, ekonomik ve siyasal liberalleşmenin amaçladığı hedeflere yardımcı olacaktır.

Çeviren: Leyla Tonguç

Kamuda Rüşvetin Toplumsal Nedenleri

Emre Kongar

Tüm kamu alanını, yani tüm vatandaşları ilgilendirdiği için, "kamuda rüşvet" olatı, "Türkiye'deki rüşvet sorunu" anlamına gelir.

Rüşvet ve yolsuzlukların toplumsal yaygınlığı hiç kuşkusuz, dünyada da birçok örnekte görüldüğü gibi, siyasal ve bürokratik yozlaşma sonunda ortaya çıkar.

Bu olayın toplumsal nedenlerini çok kaba hatlarıyla "tarihten gelen nedenler", "kültürel yapıdan gelen nedenler", "siyasal yapıdan gelen nedenler", "ekonomik yapıdan gelen nedenler", "hukuksal yapıdan gelen nedenler", "bürokratik yapıdan gelen nedenler", "toplumsal yapıdan gelen nedenler" olarak yedi grup altında irdelemek olanaklıdır.

Bu kısa bildiride, yukarıda belirttiğim yedi grup neden üzerinde durduktan sonra, yine çok kısa olarak "çözüm yolları" hakkında da bazı önerilerde bulunacağım.

I. Kamuda Rüşvetin Toplumsal Nedenleri

1. Tarihten Gelen Nedenler

Türkiye Cumhuriyeti'nin, tarihsel mirasını devir aldığı Osmanlı İmparatorluğu'nda, "mültezimlik" gibi akçeli devlet görevlerinin, özel kişilere "ihale edilmesi" tarihsel olarak kamudaki rüşvetin temel nedenleri arasındadır. Özellikle "kamu denetimi" olmayan ve tüm "mülk" olarak Padişahın özel malı sayılan Osmanlı İmparatorluğu'nda, her türlü devlet işi, "özel servetin artırılmasının meşru bir aracı" olarak görülmüştür.

2. Kültürel Yapıdan Gelen Nedenler

Kültürel yapımız, rüşveti iki biçimde desteklemektedir.

Birinci olarak, yukarıda açıklanan tarihsel oluşum sonunda, ne yazık ki kültürümüzde, "bal tutan parmağını yalar", "devletin malı deniz, onu yemeyen domuz" gibi "özdeyişler" yer almıştır. İşin daha da acıklısı, bu "özdeyişlere" daha birkaç yıl önce, "benim memurum işini bilir" biçiminde çok daha "çağdaş" ve hatta güncel sözlerin de Türkiye Cumhuriyeti'nin en üst makamlarına gelmiş kişiler tarafından katılmış olmasıdır. Böylece, "toplumsal değerlerimiz" adeta rüşveti özendirir bir hale gelmiştir.

İkinci olarak, kültürel yapının bir eksikliğinin bir başka toplumsal yansımasının, rüşvet olayının engellenmesinde işlevsel olmadığını görüyoruz. Bu yansıma, "kamu yararı" kavramının bir "vatandaşlık bilinci" biçiminde gelişmemiş olmasıdır.

Osmanlı döneminde "kul" anlayışı ile, "kamu yararı" kavramını "büyüklerine" bırakmış olan insanlar, Cumhuriyet döneminde de, "kulluktan vatandaşlığa" terfi ederken, sadece "bireysel çıkarlarının" bilincine varabilmişler, ama bireysel çıkarların da

bir anlam ifade edebilmesi için gerekli altyapının kaynağı olan "kamu yararı" kavramını ne yazık ki geliştirememişlerdir.

Bu çerçevede, biraz aşağıda yine üzerinde durulacak olan "demokrasi kültürü" de yeterince gelişmemiş; "demokrasi", "kamu yararının sağlanmasının aracı" değil, adeta "bireysel yağmacılığın aracı" olarak algılanmaya başlamıştır. Böylece, "tarih ve tabiat varlıkları" gibi "kamu mülkiyetinde" bulunan yerlerin yağmalanarak, özel mülkiyete geçirilmesi sırasında, kimse kendi yararını da kapsayan kamu yararının yanını tutmamaktadır. Kentin en işlek yerine, yoğunluğu müthiş artıran ve trafik dahil tüm yaşam etkinliklerini felç eden bir gökdelen dikilmesinde, kimse, "toplum yararı" nı düşünmemektedir. Yeşil alanların yağmalanmasında, kimse, kendisi de dahil, kent halkının gereksinmesinin savunuculuğunu yüklenmemektedir. Sonuç olarak sürekli yağmalanan ve bir süre sonra yaşanmaz hale gelen, içinde yağmacıların da yaşaması olanaksızlaşan kentler üretmekteyiz.

Aynı biçimde "vergi mükellefi" ve "vatandaşlık" bilincimiz gelişmediği için, bizim vergilerimizden gelen fonların ya da bizim mevduatımızdan kaynaklanan paraların ötekine berikine, kişisel çıkar uğruna kredi ya da teşvik olarak verilmesinin peşinde koşmamaktayız.

3. Siyasal Yapıdan Gelen Nedenler

Siyasal yapıdan gelen nedenleri dört grupta toplamak olanaklıdır.

Siyasal yapıdan gelen nedenlerin birinci grubu "demokrasi kültürümüzün" eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de "demokrasi kültürü" yeterince gelişmemiştir. İnsanlarımız ne "vatandaş" ne de "seçmen" kimliklerinin gereklerini yerine getirmektedir. Bireyler, "demokrasinin" kendi yararlarını da kapsayan "kamu yararının" ve kendi çıkarlarını da kapsayan "kamu çıkarının" korunmasına yaradığını görememektedir. Tam tersine, mevcut siyasal sistem, özellikle de parti yapıları aracılığı ile "demokrasinin", bireysel çıkar, adam kayırma, kendi yandaşına çıkar sağlama gibi yolsuzlukların aracı gibi işlediği hakkında yaygın bir kanı oluşturmuştur.

Siyasal yapıdan gelen nedenlerin ikinci grubu, başta siyasal liderler olmak kaydıyla doğrudan siyasetçilerimizin çıkarıcılığından ve kalitesizliğinden kaynaklanmaktadır. Ne yazık ki Türkiye'de özellikle, siyasal partilerin sık kapatılmasının da etkisiyle, siyasetçiler, yeterince eğitilmeden ve süzülmeden Parlamente'ye girmektedir. Siyasal partilerin yapısı ise gerek milletvekillerinin, gerekse belediye başkanlarının kişisel çıkarlara alet edilmesine yatkın bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Siyaset, Türkiye'de, "kamuya hizmet etmenin" değil, "bireysel olarak yükselmenin ve zengin olmanın bir aracı" olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle kalitesiz ve niteliksiz siyasal liderlerin iktidarlarını sürdürebilmeleri için, çevrelerine bireysel çıkarları ön plana alan kişileri toplamaları, bu yozlaşmayı daha da artırmakta ve bir kısır döngüye çevirmektedir: Kalitesiz liderler, çıkarıcı çevreyi üretmekte, bu çevre de ancak kendi sayesinde başta kalan kalitesiz liderleri desteklemektedir. Böylece, lider ve çevresi arasında bir "çıkarcı bağı", bir "kara ilişki" ortaya çıkmakta ve bu ilişki, parti farkı gözetmeksizin, tüm politikaya ve bu yolla tüm ülkeye egemen olmaktadır. Ayrıca, politikacıların bu özelliği, önce bürokrasiye, sonra da tüm kamuoyuna, "örnek" olarak da kötü bir etki yapmakta, adeta eğitim yoluyla, sürekli bir ahlak yozlaşması, bir rüşvet ve yolsuzluk yaygınlaşması tüm ülkeyi

pençesine almaktadır.

Siyasal yapıdan gelen nedenlerin üçüncü grubu, bütün politikacıların şu ya da bu nedenle, bu rüşvet ve yolsuzluk mekanizmasına bulaşmasından dolayı, rüşvetin ve yolsuzlukların hesabının siyasal olarak sorulamamasından doğmaktadır.

Dördüncü olarak, rüşvet yolsuzlukların önlenmesinde alınacak tedbirlerin yasalara ilişkin olmasından dolayı, bu yasaları çıkartmayan ve daha da kötüsü bizzat rüşvet ve yolsuzluklara bulaşarak topluma örnek olan politikacılar, bu toplumsal yaranın hem ortaya çıkmasında hem de tedavi edilmemesinde birinci derecede sorumludurlar.

Aslında bu durum son derece vahim bir soruna işaret etmektedir: Rüşvet ve yolsuzluğun önlenmesi, yasal düzenlemelere bağlıdır. Oysa yasal düzenlemeleri yapacak olan politikacılar bizzat rüşvetin ve yolsuzlukların üreticisi durumunda olduklarından, durumu düzelterek yasal önlemlerin alınması olanaksızlaşmaktadır.

4. Ekonomik Yapıdan Gelen Nedenler

Ekonomik yapıdan gelen nedenleri, çok genel olarak, üç büyük grup içinde ele almak olanaklıdır.

Birinci olarak, genel ekonomik politikanın nitelikleri, rüşveti bir ölçüde özendirici etkiler yapmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, batı modeli kalkınmayı kendine hedef almıştır. Fakat, batı dünyasındaki kalkınmanın motoru olan sermaye birikimi, Cumhuriyetin ilk yıllarında yetersiz olduğundan, bu eksiklik, devletin müdahalesiyle ve devletin eliyle telafi edilmek istenmiştir. Bu çerçevede, devlet, bir yandan doğrudan yatırım yaparken, öte yandan özellikle yabancı tüccarlara karşı, yerli iş adamları desteklenmiştir. Bu uygulama, bir yandan ekonomik faaliyette bulunan devletin memurlarında bu faaliyetlerin "ürünlerinden yararlanmak" ve öte yandan da, devletin desteği ile zenginleştirilen bireylerin servetlerinden "pay almak" konularında önce arzuların, sonra da adeta "hak" haline gelen, "komisyon" adı altındaki rüşvet olaylarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çerçevede içinde, Türkiye'deki tüm devlet bankaları bugün rüşvetin ve yolsuzlukların baş nedenlerinden biri haline gelmiştir. Bu bankaların elindeki olanakların işadamları, bürokratlar ve politikacılar tarafından yağmalanarak paylaşılması sırasında ortaya çıkan sorunlar, sokak ortalarında mafya elemanlarının birbirlerini ve yüksek dereceli bürokratları yaralamaları ve öldürmeleriyle kamuoyu tarafından öğrenilmektedir. İşin daha da kötüsü, doğrudan hükümet, yani kabine bazı yatırımcı bakanlıklar, verdikleri teşvikler, gösterdikleri kolaylıklar yoluyla da bu "sermaye birikimine" yardımcı olurken, pay almaya başlamışlardır. Özelleştirme uygulamaları ise, işte bu yollarla üretilmiş bulunan kamu mallarının satışı sırasında, ek bir yolsuzluk ve rüşvet alanı olarak ortaya çıkmış görünmektedir.

Ekonomik yapıdan gelen nedenlerin ikinci grubu, "kayıt dışı ekonominin" yaygınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle 1980 sonrasında devletin de göz yumması ve hatta teşviki ile bir yandan "kayıt dışı" adıyla anılan, "faturasız işlemlere" dayalı bir ekonomi yurtdışı işlemler bağlamında büyük bir yaygınlık kazanırken, öte yandan kara para aklanması da bu alandaki önemli bir etkinlik halini almıştır. Kayıt dışı ekonominin ve kara paranın sistem içine sokulmasında ve aklanmasında başvuru işlemler, rüşvet mekanizması yoluyla yapıldığından, kayıt dışı ekonominin genişlemesi kamudaki rüşvetin yaygınlık kazanmasında da olağanüstü bir etki yapmaktadır.

Ekonomik nedenlerin üçüncü grubu gelir farklılaşmasından doğmaktadır. Pek çok tarihsel ve yapısal nedenin yanında, artık yapısal ve sürekli bir ekonomik özellik halini almış olan enflasyon, kara paranın ve kayıt dışı işlemlerin yaygınlaşması, ülkedeki gelir farklılaşmasını uçurum haline getirmiş, bu ise politikacıların ve bürokratların bu yağma sırasında ortaya çıkan "uçurum farklılıklarını" telafi ederek, ceplerini doldurma, kendilerini ve ailelerini güvenceye alma arzularını artırmıştır.

Bir başka deyişle, normal ve namuslu yollardan "memurluk" yaparak yaşamak git-tikçe zorlaşırken, eğitim, sağlık gibi hizmetlerin de serbest piyasa mekanizmasının belirlediği fiyatlara bırakılmakta oluşu, insanların en temel gereksinimleri bakımından yetersiz koşullarla karşı karşıya kalmalarına yol açmakta, bu da rüşvet ve yolsuzluk uygulamalarını teşvik etmektedir.

5. Hukuksal Yapıdan Gelen Nedenler

Hukuksal yapı dört açıdan Türkiye'de rüşvetin yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Birinci olarak bu yapı eskimiştir. Yasalar, yönetmelikler, yani hukuksal kurallar, vatandaşın işlerini yürütmesinde yeterli değildir. Ayrıca tüm sistem, devletin vatandaş "güvensizliği" üzerine kurulduğu için, engelleyici ve yasakçı bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla, "normal işlerin" yürütülmesinde bile hukuksal sistemden gelen zorluklar, rüşvetin yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

İkinci olarak bu yapı, bizzat Yargıtay başkanının da belirttiği gibi, siyasal yapıdan bağımsız değildir. Bu nedenle, bir yandan siyasal etkilere açık olarak, rüşvet ve öteki yolsuzluklardan etkilenmekte, öte yandan, siyasal yapı üzerindeki denetim gücünü kullanamamaktadır.

Üçüncü olarak hukuksal yapımız, rüşvet ve yolsuzluklarla mücadelede, etkin ve verimli bir düzene sahip değildir. Bir başka deyişle, hukuk düzenimiz, çağdaş yolsuzluklarla başedecek bir felsefeyle oluşturulmamıştır.

Dördüncü olarak, bu felsefe eksikliğinden de kaynaklanan bir biçimde, hukuksal yapımız, "organize suç" kavramı çerçevesinde etkin önlemlere sahip değildir. Rüşvetin çok önemli bir bölümünün "kara para" ve "organize suç" çerçevesinde ortaya çıktığı düşünülürse bu eksikliğin ne denli önem taşıdığı anlaşılır.

6. Bürokratik Yapıdan Gelen Nedenler

Bürokratik yapı da dört ayrı biçimde rüşvetin ve yolsuzlukların yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Birinci olarak bu yapı, kamu denetiminin yani vatandaş girişiminin eksikliğinden dolayı doğrudan doğruya "memurların insafına" terkedilmiş durumdadır. Yani mevzuat ne olursa olsun, vatandaşın işinin görülmesi memurun davranışına ve merhametine terkedilmiştir.

İkinci olarak, hukuksal yapı bölümünde belirtildiği gibi tüm sistem devletin vatandaşın güvensizliği üzerine kurulu olduğundan, yasakçıdır. İşlerin "normal olarak" yürütülebilmesi için bile, yardıma ve desteğe gereksinme vardır.

Üçüncü olarak, memurların yaşam standartları çok düşüktür. Ayrıca reel ücretleri zaman içinde, artma değil düşme eğilimi gösterir. Çünkü Türkiye'nin seçtiği enflasyonist kalkınma modeli uygulaması, kalkınmanın yükünü sabit gelirli vatandaşın üzerine

yıkmaktadır. Memurların sendika kuramamaları, hem ücret açısından, hem de meslek değerlerinin uygulanabilmesi ve belki rüşvetin bir ölçüde denetlenebilmesi açısından önemli bir eksiklik gibi görünmektedir.

Dördüncü olarak hem kültürel hem de siyasal yapı, memurları rüşvet almaya ve yolsuzluk yapmaya teşvik etmekte, bu durum bürokrasinin tümünü rüşveti besler hale getirmektedir.

7. Toplumsal Yapıdan Gelen Nedenler

Türkiye'de esas olarak yozlaşma, iç göç olgusunun ivme kazandığı, hukuk devleti kurallarının, yanlış bir popülizme kurban edildiği 1950'li yıllardan başlayan bir gecekondulaşma olayı ile çok yakından bağlantılıdır. Sanayileşmeye dayalı olmak yerine, tarımdaki makinalaşmanın ortaya çıkardığı bir iç göç olgusu, 1950'li yıllardan beri, Türkiye'yi etkilemektedir.

Siyasal iktidarların bu iç göç karşısında, arsa üretme yerine, kaba kuvvetle yapılan gaspın meşrulaştırılmasına yönelik "gecekondu affı" politikaları, Türkiye'deki hukuk devletini sarsan en önemli olaylardan biridir. Çünkü kırsal alanlardan gelerek, mafya ve benzeri örgütler aracılığı ile hazinenin, belediyelerin ve kimi zaman da özel şahısların mülkiyetinde bulunan arsaları gasp eden ve böylece zenginleşen aileler, bir süre sonra, bu yöntemi yaşamın tüm alanlarında kullanmaya başlamış ve sonuç da almışlardır. Bu yolla başarıya ulaşan aileler, bir süre sonra önce yerel örgütlere, sonra da ulusal parti politikalarına egemen olmuş ve hem yerel meclisler hem de ulusal delegelik aracılığı ile, tüm sistemi egemenlikleri denetlemeye başlamışlardır. Bu oluşum, hukuk devletinin temellerini önemli ölçüde sarsmış, politikacılar, kurallara göre değil, kendilerine destek veren bu "delegelerin" özel çıkarlarına göre davranmaya başlamışlardır.

İşte bu oluşum, hukuk devletinden önemli sapmaları getirmiş, bu sapmalar, demokrasinin yozlaşmasına yol açmış, sonunda, hukuk kuralları ve kamu yararı yerine, rüşvet ve yozlaşma tüm topluma egemen olmuştur. "Herkesin rüşvet aldığı" bir yapı içinde, birey ile sistem arasında bir kısır döngü oluşmakta, bireyler sistemi, sistem de bireyleri besler hale getirmektedir.

Sonuç olarak, bugün Türkiye, başta politikacılar olmak üzere, herkesin rüşvet aldığı, rüşvetin günlük yaşamda "normal" bir uygulama olduğu, insanların politikaya "köşeyi dönmek" için girdiği ve rüşvet alarak "köşeyi döndüğü" ve rüşvet alanların, aldıkları rüşvetlerin yanlarına kâr kaldığı bir ülke halini almıştır.

Kamudaki rüşvetin nedenleri üzerinde çok genel olarak durduktan sonra, şimdi yine çok kısaca, bu nedenlerin nasıl ortadan kaldırılabileceğine, yani rüşvetle mücadelenin nasıl yapılabileceğine bakabiliriz.

II. Kamuda Rüşvet Nasıl Önlenebilir?

Rüşvetin önlenmesi için üç genel ilkenin bilincine çok iyi varmamız gerekmektedir.

Rüşveti önlemenin birinci yolu demokrasi bilincinin, kamu yararı anlayışının, vatandaşlık kavramının ve dolayısıyla, kamu denetiminin, geliştirilmesidir. Bunun için de hiç kukusuz, her şeyden önce, Milli Eğitim Bakanlığının denetiminde olan okullardan işe başlamak gerekmektedir. Aile ve kitle iletişim araçları, etkinlik ve yaygınlık açısından okuldan sonra gelir.

Rüşveti engellemenin ikinci yolu şeffaf devletin geliştirilmesidir. İdarenin tüm işlem ve eylemleri yalnız yargı denetimine açık olmakla kalmamalı, tüm vatandaşların ve sivil toplum örgütlerinin her an bilgisine ve eleştirisine açık tutulmalıdır.

Rüşveti önlemenin üçüncü yolu, yasakları azaltmak, olanaklı ise kaldırmak, devletin ekonomik faaliyetlerini ve doğrudan kaynak aktarma işlerini azaltmak ya da yoketmektir. Bu çerçevede, başta Ziraat Bankası olmak kaydıyla, devlet bankalarının tümü, zaman yitirilmeden özelleştirilmelidir. Böylelikle, hem ekonominin kendi mantığına göre işlemesine olanak tanınmış olacak, hem de devlet eliyle, bireylerin zengin edilmesine, rüşvet ve yolsuzluk olaylarına son verilmiş olacaktır.

Bu iç genel ilkenin, yani demokrasinin geliştirilmesiyle, devletin şeffaflaştırılması ve küçültülmesi ilkelerinin uygulanması sırasında, hukuk düzeni ve bürokrasi, etkinlik ve dürüstlük açısından yeniden gözden geçirilmelidir.

1950'li yıllarda başlayan bir "gecekondulaşma" olayının getirdiği gasp ve yağma kültürünün siyasal partilere ve devlete egemenliğine son verilmelidir.

Siyasal partiler yasası, delege egemenliğini önleyecek biçimde yeniden ele alınmalıdır.

Bu çerçevede, bir yandan iç göç çerçevesinde arsa üretimi ve kent hukuku dışı alanların denetimine önem verilmeli öte yandan hukuk devletinin güçlendirilmesi için özel projeler hazırlanmalıdır.

Hem yargı, hem de bürokrasi, olanaklı olduğu ölçüde, siyasetten bağımsızlaştırılmalıdır.

Yargı, rüşvet ve yolsuzlukların insanların yanına kâr kalmayacağına ilişkin örnekleri mutlaka üretmelidir.

Ayrıca birinci ilkeye uygun olarak, rüşvetin ve yolsuzluğun bedeli mutlaka ama mutlaka siyaseten de ödettirilmeli, topluma örnekler gösterilmelidir.

Bu genel ilkelere ek olarak şu hızlı önlemler alınabilir:

Cumhurbaşkanına bağlı Devlet Denetleme Kurulu daha yaygın ve etkin bir yapıya kavuşturulmalı ve bu alanda da kullanılmalıdır.

Başbakanlık Denetleme Kurulu daha yaygın ve etkin olarak kullanılmalıdır.

Devlet Bankaları derhal özelleştirilmelidir.

İhaleler, Dünya Bankası'nın ihale sistemine göre yapılmalıdır.

İhaleler ve müteahhitlerin istihkak ödemeleri, kamuya açık ilanlarla duyurulmalıdır.

Vatandaşın resmi işlemleri sırasında, tüm istekleri için, sadece ve sadece beyanı ile yetinilmeli, kendisinden hiçbir ek evrak istenmemeli, ilerde yalan beyanı sabit olursa, aldığı hak iptal edilerek ve ek müeyyideler uygulanarak cezalandırılmalıdır.

Resmi muameleler sırasında, vatandaşın her ne ad altında olursa olsun, makbuz karşılığı bağış alınması da yasaklanmalıdır.

Sanıyorum, bu önlemler alınırca, rüşvetin "kökü kazınmaz" ama, bir toplumsal "norm" olmaktan da çıkar.

Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Yolsuzluğun Kısıtlanması

Dieter Dölling

ççç
ççç

Çeviren: Kadir Yerci

II

Yolsuzluk ve Politika

Yolsuzluğun Ekonomi Politigi

Saruhan Oluç

Türkçe'de bir deyiş var biliyorsunuz, "zenginin malı züğürdün çenesini yorar" diye. İşte birileri yolsuzluk yapıyor bize de bunun üzerine konuşmak düşüyor. Bu kısa sürede birkaç noktaya değinerek bir tablo çizmeye ve genel olarak yolsuzluğun ekonomi politigi hakkındaki görüşlerimi açıklamaya çalışacağım.

Türkiye'de halkın genel kanaati, politikacıların ya da şu veya bu düzeydeki yöneticilerin önemli bir kısmının kirli olduğu, rüşvete ve yolsuzluğa bulaştığı yönündedir. Böyle bir kanaat hakim olmasına rağmen, bugüne kadar yolsuzluk ve rüşvet nedeniyle yargılanmış ya da hüküm giymiş olan politikacı ve üst düzey yönetici sayısı son derece azdır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. En önemlilerinden bir tanesi, politikacıların Meclis dışında yaptıklarını da içeren büyük bir dokunulmazlık zırhı altında olmalarıdır. Esas olarak Ankara'da "iş takibi"yle uğraşan politikacılar dokunulmazlık zırhına sığınarak her türlü kovuşturmadan ya da soruşturmadan kurtulabilmektedirler.

İkincisi, Türkiye'de maalesef çok köhnemiş bir yapıyla karşı karşıyayız. Sadece bugünkü meclis açısından söylemiyorum bunu; bugün bir çok olay ayyuka çıkmış durumda, ama geçmişe baktığımızda da benzer örnekleri görebiliriz. Politikacılar arasında yolsuzluk ve rüşvet işlerine, "iş takibi" faaliyetlerine o kadar fazla bulaşmış insan vardır ki ve her birinin elinde diğerleri hakkında o kadar fazla dosya bulunmaktadır ki, bu da bir tür dokunulmazlık zırhı yaratmaktadır. Dolayısıyla, halk her şeyi bilmekte veya tahmin etmekte ama hiçbir şey tam olarak açığa çıkmamaktadır.

Öte yandan yolsuzluk ve rüşvet meselesini sadece Türkiye'yle sınırlamak da mümkün değildir. Özellikle 80'li yılların son, 90'lı yılların ise ilk dönemine bakacak olursak, Avrupa'nın hatta dünyanın birçok ülkesinde önde gelen politikacıların bu tür faaliyetleri nedeniyle yargılandıklarını, hüküm giydiklerini, kimisinin istifa etmek zorunda kaldığını hatta bazılarının intihar bile ettiğini hatırlıyacağız.

Kimi kez hükümet olmuş olan partilerin, kimi kez de muhalefet partilerinin yöneticileri, görevini kötüye kullanmak, mali ya da siyasi skandallara, yolsuzluğa, rüşvete bulaşmak nedeniyle kovuşturmaya uğradılar. Örneğin İtalya'da, Japonya'da, Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de, Brezilya'da, Venezuela'da bu olaylarla karşı karşıya kalındı. Japonya belki en ilginç örneklerden bir tanesi. 1989-94 arasında beş başbakan mali skandal nedeniyle istifa etmek zorunda kaldı. İtalya da bu açıdan çok ilginç örnekler içeriyor. Mafya ve iktidar ilişkilerinin en fazla içiçe geçtiği ülkelerden birisi İtalya ve bu ilişkilerin kökleri yine epey derine gidiyor. 90'lı yılların başında, 50'nin üzerinde parlamenter hakkında soruşturma açıldı; yaklaşık 60 bin devlet çalışanı görevini kötüye kullanmaktan kovuşturmaya uğradı; efsanevi iki başbakan, Craxi ve Androetti, yargılandılar. Benzer şeyler Fransa ve Almanya'da da yaşandı. Örnekleri artırmak mümkün ama uzatmayayım.

Bu anlattıklarımın bir gerçeğe işaret etmek istiyorum: 1990'larda yaşanmış olan ekonomik, mali, politik skandallar, devrilen hükümetler, istifalar, tutuklamalar, gelişmiş ülkelerde de sık sık rastlanan olaylar haline geldi. Elbette ki bu durum araştırmacıların dikkatini çekti ve şu gerçek açığa çıktı ya da bir kez daha doğrulandı: Yolsuzluk ve rüşvet sadece geri kalmış ülkelere has çarpıklıklar değildir; ekonomik büyüme ve kapitalist gelişmenin hızı ile rüşvet ve yolsuzluk arasında da ters bir orantı, bir uyumsuzluk yoktur. Kısacası, rüşvet ve yolsuzluk şu veya bu düzeydeki ülkelere değil, kapitalist sistemin geneline ait bir olgudur. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından olsun, Birleşmiş Milletler'in çeşitli kuruluşları tarafından olsun, bu konuda son derece detaylı araştırmalar yapıldı ve araştırmaların sonuçları bu gerçeğe işaret etti. O nedenle konuyu bir ahlak sorunu olarak ele almak ve bu çerçevede tartışmak yetersizdir. Son derece derin tarihsel köklere ve geçmişe sahip, ekonomik, ahlaki ve hukuki bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu görmek gerekir. O nedenle, hamasetin ötesinde bu işi büyük bir soğukkanlılıkla ele alıp tartışmak, çözüm önerileri üretmek gerekiyor.

Rüşvet ve yolsuzluk söz konusu olunca, biliyorsunuz iki taraf var; bir alan ve bir de veren; bir yolsuzluğu yapan ve bir de bundan faydalanan var. Rüşvet ve yolsuzluğu şöyle tanımlamak da mümkün olabilir: Kamu görevlilerinin gerek kendi aralarında gerekse de özel sektör ile yasalar dışında yaptıkları mal, hizmet ya da siyasi ayrıcalıkları içeren bir tür alışveriş. Burada sorun yaratan, bu alışverişin yasalar dışında ve gizlice yapılıyor olmasıdır. Burada üç etken dikkatimizi çekiyor. Birincisi, mal dolaşımını düzenleyen yasaların sınırları. İkincisi, kamu görevlilerinin ekonomik yetkileri. Üçüncüsü de toplumda zenginliğin dağılımındaki adalet ya da adaletsizlik.

Mal dolaşımını düzenleyen yasalar, mal dolaşımının karakteriyle uygunluk halinde değillerse, toplumda gelir dağılımı gittikçe bozuluyorsa, paylaşılacak pasta küçülüyorsa, ekonomide rekabet şiddetleniyorsa ve kamu görevlileri bu pastanın üzerinde kendi kişisel gelirleriyle uygunluk halinde olmayan güçlü bir kontrol uygulayabiliyorsa, o zaman mal dolaşımı yasaları zorlanacak, küçülen pastadan pay alma kavgası ve kamu görevlilerinin kontrol ettikleri zenginlikten pay alma eğilimi artacaktır. Sonuç olarak bugün tartıştığımız konu, yani yolsuzluk ve rüşvet bütün hatlarıyla ortaya çıkacaktır.

Tarihe, kapitalizm öncesine de baktığımızda, gerek Roma İmparatorluğu ve Osmanlı olsun gerekse Avrupa aristokrasisi olsun, rüşvet ve yolsuzluk olaylarının yaşanmış olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla, yolsuzluk ve rüşvet bu açıdan da özel mülkiyete, devlete ve bürokrasiye, bir tür sınıflı toplumlara ait bir sorundur. Bugün dünya üzerindeki verili üretim tarzı kapitalizm olduğu için, kapitalizm üzerine konuşuyoruz. Bunu gözönünde bulundurarak ve yukarıda sözünü ettiğim tanım ve etkenlere bağlı kalacak olursak, şu sonuca varabiliriz: Kapitalizm varoldukça, rüşvet ve yolsuzluk sorunu, kamu yönetimiyle piyasanın kesiştiği noktalarda ve alanlarda var olacaktır.

Kapitalizm çeşitli dönemsel krizler, iniş çıkışlar, kimi zaman da yapısal krizler yaşayan bir sistem. Ve ekonomik krizler yaşandığı zaman, ki siyasi krizleri bunun dışında tutuyorum, biraz önce değindiğim üç etken örtüşüyor, rüşvet ve yolsuzluğun hızla yaygınlaşmasının koşulları olgunlaşıyor. Çünkü kapitalizmde yaşanan ekonomik krizlerin iki önemli özelliği var. Birincisi, toplumda üretilen ve bölüşülecek pasta giderek ufalıyor ve sermaye, kendi birikim sürecini krize sokan etkenleri aşmaya çalışırken, ekonomik ve siyasi düzlemde çeşitli değişiklikler yaşanmaya başlanıyor. Kimi zaman yavaş

kimi zaman da hızlı bir biçimde yeni sınıf şekillenmeleri, sınıf fraksiyonları ortaya çıkıyor; var olan bazı sınıflar dağılmaya ya da değişmeye zorlanıyor. Kriz döneminde hem ufalan pasta üzerindeki rekabet şiddetleniyor, hem de yasal çerçeve ile hızlanan gelişmeler arasındaki uyumsuzluk oluşuyor ve büyüyor.

Böylelikle, gelişmekte olan sınıf veya sınıf fraksiyonları ile daha önce var olan iktidar ve kaynak kullanma noktalarına yerleşmiş sınıf fraksiyonları arasında çelişkiler ve uyumsuzluklar yaşanmaya başlanıyor ve bu uyumsuzluklar artıyor. Devlet ve yerel yönetimler personeli bu uyumsuzlukların merkezinde bulunmanın rantını yeme imkânına sahip oluyor.

Şimdi, bu genel çerçeve açısından baktığımızda İkinci Savaş sonrasına yönelik bir takım değerlendirmeler yapmak ve 70'lere/80'lere gelmek istiyorum. İkinci Savaş sonrasında yaşananlara konumuz açısından baktığımızda, üç önemli gelişme görüyoruz. Birincisi savaş öncesi ve sonrası gelişmelerin de bir sonucu olarak, Fordizm'in bir düzenleme mekanizması olan devlet kapitalizmi yaygınlaştı. Savaş sonrasında devlet hem genel kamu hizmetlerini sunmak hem de ücretin bir kısmını üstlenmek üzere büyük bir kamu işletmeleri ağı ve buna paralel bir mali sistem geliştirdi ve toplumda dolaşan artı değer kütesinin önemli bir bölümünü kontrol etmeye başladı. Ancak devletin bunu yapmasından daha önemli olan, bunun demokratik mekanizmaların, halkın doğrudan kontrolünün dışında, bakanlıkların arka odalarında alınan kararlarla gerçekleşmesi ve elde edilen artı değer nasıl tasarruf edileceğinin belirlenmesiydi. Böyle olunca, verilen kararlar, yapılan tercihler rant getirmeye başladı.

Bir devlet görevlisinin devletin parasını şu ya da bu bankaya ya da şirkete yatırmaması belki devletin hizmeti açısından pek büyük bir fark ortaya çıkarmıyordu ama özel şirketler, bankalar açısından bu tür yatırımlar adeta bir ölüm kalım savaşı haline dönüşüyordu. Çok büyük paralar dönmeye başladı ve bunun sonucunda kararları veren bürokratlar ve kararların oluşumuna katılan politikacılar, bakanlar, milletvekilleri açısından olağanüstü rant alanları oluştu.

Bir diğer önemli gelişme, dünyada çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması, bunların büyük bir hızla gelişmeye başlamaları ve toplumlardaki artı değer önemli bir kısmını kontrollerine geçirmeleriydi. Çokuluslu şirketler hakkında bazı verilere değinmekte fayda var. 90'lı yılların ilk döneminde dünyanın en büyük 100 ekonomik biriminden 50 tanesini bu şirketler oluşturuyor. Bu şirketlerin satışları dünya ekonomisinin %20'sini aşıyor. Bu şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlarına baktığımızda, 315 milyar dolar civarında çok büyük bir meblağ ile karşı karşıya kalıyoruz. Öte yandan yine bu dönemde döviz piyasasının hacmi günlük 1,5 trilyon doları geçmiş vaziyette. Olağanüstü bir para dolaşımı söz konusu.

Büyük şirketlerin artmasıyla birlikte, gelişmiş yöneticiler kadrosu oluşmaya başladı ve bunlar bir çok noktada kendi gelirlerinin çok üzerindeki paraları kontrol edebilir hale geldiler. Çokuluslu şirketler gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası düzeyde kıyasıya bir rekabete girdiler ve uluslararası rekabet alanında da devlet kararlarını kontrol edebilmek büyük önem kazandı. Böylece, çokuluslu şirketlerin yöneticileri ile ulus devletlerin bürokrasisi arasında da kesişme noktaları ortaya çıktı ve bu kesişme noktalarında ciddi rant imkanları oluşmaya başladı. 70'li yıllarda Türkiye'nin de bulaştığı ünlü Lockheed skandalı bunun sadece bir örneğidir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında diğer önemli gelişmesi de, birbiriyle ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda rekabet halinde olan iki bloğun oluşmasıydı. Bu durum, ekonomik, siyasi ve askeri mücadeleyi ve çok büyük çaplı istihbaratı gerektiriyordu. Bu süreçte her iki tarafta da çok güçlü istihbarat örgütleri oluştu. Bunlar bir taraftan karşılıklı mücadeleyi sürdürürken, aynı zamanda kendi içlerindeki toplumsal muhalefeti de kontrol altında bulundurabilmek için önlemler geliştireyordu. Ayrıca, bunlar aynı zamanda bloklar içindeki hegemonya mücadelesinin de bir parçası haline gelmişlerdi ve hegemonya ilişkilerini kontrol edebilmek için büyük ölçüde kullanılıyorlardı.

Bu istihbarat örgütleri ve bunlarla çalışan devlet içi yasadışı örgütler gizli faaliyet gösterirken, yasadışı işlere ve yasadışı kaynaklara başvuruyorlardı. Böylelikle yasalar ve meşru kurumlar tarafından kontrol edilemeyen, hatta hükümetler için dahi şeffaf olmayan ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişti ve bu istihbarat örgütleri ile uluslararası suç örgütleri arasında çok ciddi bağlar kurulmaya başlandı.

Bu gelişmelerin yanı sıra 70'li ve 80'li yıllarda dünyada ekonomik açıdan yaşanmış olanlara da bir göz atmak istiyorum. 80'lerde dünya ekonomisinde, sık aralıklarla iniş-çıkışlar gösteren ciddi bir dönemsel kriz başgösterdi. Ekonomik büyüme bir çok ülkede, özellikle gelişmiş ülkelerde yavaşladı; şirket karları geriledi; üretken yatırımlar azaldı. Buna karşılık sermaye esas olarak dolaşım alanlarına yöneldi ve orada sıkışmaya başladı. 70'lerin başında petrol krizinin yarattığı büyük fonlar, döviz piyasalarında serbestleşme ve dalgalanmaya, spekülasyona açıldı. Üçüncü dünya ülkelerinde büyük devlet borçlarının oluşmasıyla uluslararası sermaye de hızla büyümeye başladı. 80'lerde ise çok daha ciddi bir gelişme söz konusuydu. Sermaye dolaşımının serbestleşmesi arttı, küreselleşme kavramıyla tartışılan süreçte tüm sermaye biçimleri bu kapsam içine girmeye başladı.

Öte yandan Batı ülkelerindeki sermaye hareketlerinin üçüncü dünyanın az gelişmiş ülkelerine etkisine bakacak olursak, özellikle IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikaları, serbestleştirme ve özelleştirme politikalarıyla birlikte, bu ülkelerde de sanayi, tarım ve gıda sektörlerinin Batı'nın sanayi, tarım ve gıda sektörlerinin dampingine açıldığını görüyoruz. Serbestleştirme ve kontrollerin kalkmasıyla birlikte para-sermaye büyük bir otonomi kazandı; özellikle yeni yatırım araçlarının ve teknolojinin de yardımıyla yasadışı örgütlerin paralarının da aklanabilmesinin çok uygun bir ortam oluştu.

Sermaye hareketlerinin önemli bir bölümünü oluşturan türev piyasaları 1990-96 arasında 4 trilyondan 25 trilyon dolara yükseldi. Krizin etkisiyle gittikçe riski artan yatırım alanları ve daralan kaynak ortamında, özellikle az gelişmiş ülkeler, döviz sıkıntısına düştü. Politikacılar ise bu ülkelerde iktidarda kalabilmek için, 'döviz gelsin de nereden gelirse gelsin' anlayışını benimsediler. Böylece hem yasadışı parasal ilişkilere göz yummaya hem de sanayi ve ticaretin kriz ortamında kendini koruması için yasadışı işlemlere daha fazla başvurmasına ses çıkarmamaya başladılar.

Bu ikisi birleşince, Türkiye'de uzunca bir zamandır herkesin diline düşmüş olan, kayıtdışı ekonomi ile kara para ekonomisi gelişti. Bir çok az gelişmiş ülkede bu kayıtdışı ekonomi GSMH'ların yaklaşık yarısını oluşturuyor. Bu ekonomik gelişmeler elbette ki yeni bir sınıf şekillenmesi sürecini başlattı; uluslararası mali sermaye ve uluslararası mali oligarşi ağırlığını artırmaya başladı. Bu yeni sınıf fraksiyonunun üyeleri bü-

tün piyasalara girmeye, hükümetleri ve devletleri etkilemeye, bütün devletlerin bürokrasileriyle karşı karşıya gelmeye ve bu arada da devlet büyüklerine büyük olanaklar sunmaya başladılar. Esas olarak spekülasyon alanında sıkışan sermaye ve şirketler, biraz evvel de sözünü ettiğim istihbarat örgütleri ve yasadışı örgütler gibi eski bağlarının da aracılığıyla silah ticaretine, uyuşturucu ticaretine girerken buralarda büyük paralar dönmeye, kıran kırana bir rekabet yaşanmaya başladı.

Bu arada İkinci Dünya Savaşı sonrasına damgasını vurmuş olan soğuk savaş dönemi bitti ve istihbarat örgütlerinin personeli ve teknolojisi büyük ölçüde atıl hale geldi. Ancak son derece özel bilgilere ve yeteneklere sahip olan bu kurumlara ve kadrolara yeni faaliyet alanları bulmak gerekiyordu. 80'lere ve 90'lara bakacak olursak, bir dizi düşük yoğunluklu ya da bölgesel savaş ortaya çıktı. Çevre ülkelerde ulusalcı hareketler gelişirken, merkezi ülkelerde aşırı ırkçı örgütler büyümeye başladı; Sovyetler Birliği'nde devletlerin dağıldığı, yasaların işlemediği alanlar oluştu. Bu alanlar hem silah, uyuşturucu gibi yasadışı ticaretin hem de yolsuzlukların ve rüşvetin üslerini ve kaynaklarını oluşturmaya başladılar.

Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre uluslararası suç örgütlerinin yıllık geliri 1 trilyon doları aşıyor. Bu aslında dünya üzerindeki en yoksul ülkelerin GSMH'lerinin neredeyse toplamına eşit bir meblağ. Japonya'dan Rusya'ya kadar her türlü yasadışı örgütün işlediğini ve çok büyük erke sahip olduğunu biliyoruz. Bu örgütlerin paralarının aklanması ve ticari işlemlerinin yapılabilmesi için bir takım kuruluşlar gelişmeye başladı; batmış olan bir BCCI Bankası, First Boston, Beverly Hills gibi bankaların adları öne çıktı; off-shore bankacılık inanılmaz ölçülerde büyüdü, isimsiz hesaplarda yatan paralar açısından baktığımızda bunun hacmi 90'lı yılların ilk yarısında dünya GSMH'nin %15'ine ulaşmış durumda. İşte böyle bir ortamda, üstelik Türkiye'de olduğu gibi rüşvet alanların ve yolsuzluk yapanların yakalanmadığı ayan beyan olunca, hatta bu süreç bazı devlet adamlarının "benim memurum işini bilir" türünden açıklamalarıyla teşvik edilmeye başlanınca, iş çığrından çıktı.

Söylediklerimi toparlayacak olursam; toplumlarda, dünya ekonomisinde hızlı sınıf şekillenmeleri yaşanıyor; ekonomik yapılar değişmeye zorlanıyor; yeni ekonomik ilişkiler doğuyor; sermaye yeni değerlendirme alanları buluyor; ancak yasalar ve siyasi biçimler aynı hızla değişmiyor, aksine zayıflamaya, dağılmaya başlıyorlar; piyasa ekonomisinin kar dürtüsünün basıncı ile yasaların yetersizliklerinin keşiştiği noktalarda ise rant alanları oluşuyor; devletin meşruiyetinin azalmasından, demokratik kontrolün ve parti sisteminin zayıflamasından dolayı devlet personeli her türlü yasadışı ekonomik ilişkiye kolaylıkla girebilir hale geliyor.

İşte kabaca böyle bir dönem yaşanıyor. Türkiye'de rüşvet ve yolsuzluğun çok yoğun olarak tartışıldığı dönem esas olarak 90'lı yılların ortalarıdır. Belki de bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi ünlü Susurluk kazası oldu. Çünkü Susurluk kazasında bir Mercedes'in içinden çıkanlar, aslında şu çizmeye çalıştığım tablonun bütün unsurlarını içinde barındırıyordu. Bir tanesi uluslararası uyuşturucu ve silah ticaretine büyük ölçüde karışmış olan ırkçı bir anlayışın temsilcisi ve Türkiye'de 1970'lerde Gladio örgütünün önemli bir organizatörü, unsuru, tetikçisi Abdullah Çatlı. Yanında, tesadüfen orada bulunmadığı çok açık olan, özel tim kurucusu, çeşitli istihbarat görevlerinde bulunmuş, güneydoğu bölgesinde uzun yıllar işkencecilik yapmış olan Hüseyin Kocadağ.

Onun yanında ise, parlamenter olan, korucubaşı aşiretinin reisi, silah ve eroin kaçakçılığının içine tamamen battığı ileri sürülen ve eroin ticareti yolu üzerindeki en önemli merkezlerden birini kontrol eden Sedat Bucak çıktı.

Bu bir tesadüf değildi. Son derece anlamlı bir üçlüyü oluşturuyordu yanyana gelenler. İkinci Savaş sonrası dünyasında gelişen ve az gelişmiş üçüncü dünya ülkelerinde de beliren yapının bir örneğiydi aslında o hurdanın içinden çıkmış olan. Parlamenterlerin bir kısmı bu işe bulaşmış; üstelik devletin içinde büyük ölçüde bu işe bulaşmış, bir türlü ucu nereye vardığı bilinmeyen illegal örgütlenmeler var; yerel askeri ve sivil bürokrasi içinde bu işe bulaşmış olan çok sayıda insan var; ama bunlara bir türlü ulaşamıyor; dokunulmazlıklar kaldırılamıyor. Müthiş bir yapıyla karşı karşıyayız.

Gizli ordular kurulmuş, silah ticareti yapılmış, olağanüstü birikimler yaratılmış durumda. Bütün bunları ekonomik ve ticari alandaki gelişmelerle birlikte değerlendiresek; Türkiye'de batan bankalar, Kuzey Kıbrıs'taki off-shore bankacılık, kara para akalmaları, Türkiye'de eroin ticaretinden yılda en az 20 milyar doların döndüğü tahmini; bunlar olağanüstü bir çürümeyi ortaya çıkartıyor.

Peki bu kadar karanlık bir tablonun karşısında ne yapacağız? Bunun, kısa ve uzun vadeli iki tür çözümü olduğunu düşünüyorum. Uzun vadeden başlayayım. Sorun aslında üretim tarzının, kapitalizmin yapısal bir sorunudur. Her ekonomik kriz döneminde bu tür rüşvet ve yolsuzluk skandallarının ayyuka çıkması da aslında bunun önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla uzun vadeli çözüm açısından, bu üretim tarzının dönüştürülmesi, aşılması sözkonusudur.

Kısa dönemli çözüm yollarına bakacak olursak, çok kabaca şunu söylemek mümkündür: Ekonomi ve siyaset üzerinde demokratik bir denetim ve şeffaflık kurulmadığı müddetçe bu tür işler yoğunlaşarak devam edecektir. Ekonomi ve siyaset üzerindeki demokratik denetimin kurulması ise aslında ülkede demokratikleşmenin yaşanması, katılımın artması, toplumun siyaset ve ekonomi mekanizmalarında daha fazla yer alması ve denetlemeye başlaması, devletin şeffaflaşması ve evrensel hukuk kurallarının işlemeye başlaması iler oluşur. Bu gerçekleşmediği müddetçe bu tür ilişkilerin ve gelişmelerin önüne geçmek neredeyse mümkün değildir.

Umarım bu kısa süre içinde genel hatlarıyla bir toparlama yapmayı ve derdimi anlatmayı becerebildim. Dinlediğiniz için çok teşekkür ederim.

Yolsuzluklar Üzerine Bazı Gerçekler ve Yolsuzluklarla Mücadele Yolları

Coşkun Can Aktan

Rüşvet ve yolsuzluk olaylarının giderek yaygınlaştığı ülkemizde sorunun çözümü için "tanıdan tedaviye" bir yaklaşımın benimsenmesi gerekir. Tedavi için doğru tanı (teşhis) gereklidir. Nitekim, son yollarda siyaset bilimi içerisinde "Siyasal Patoloji" adı verilen bir yeni araştırma alanında rüşvet, yolsuzluk ve diğer türde siyasal yozlaşmaların ve kirliliklerin analizi yapılıyor, teşhislerde bulunuluyor, bunlar ampirik çalışmalarla test ediliyor ve bu şekilde çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılıyor. Biz de bu yazımızda yolsuzlukların önlenmesi konusunda "tanıdan tedaviye" görüş ve önerilerimizi ortaya koymaya çalışacağız:

1. Rüşvet, yolsuzluk, irtikap, adam kayırmacılık ve saire kirlilikler sadece bugünün ve ülkemizin sorunu değildir. Rüşvet ve yolsuzluklarla mücadelenin tarihi çok eskilere kadar uzanıyor.

2. Toplumsal yapı ve kurumlar değiştikçe yeni türde yozlaşmalar ortaya çıkıyor. Rüşvet, belki de en eski siyasal yozlaşmalardan birisi. Rüşvet ve yolsuzluk, ilkel toplumlarda olduğu kadar modern, hatta postmodern olarak nitelendirilen toplumlarda da medeniyeti tehdit eden ciddi hastalıklardır.

3. Sosyo-ekonomik gelişmeye paralel olarak siyasal yozlaşmaların yeni türleri ortaya çıkıyor. Bugün rüşvet ve torpil dışında yeni türde yozlaşmalarla yaşıyoruz. Siyasal kayırmacılık, patronaj, rant kollama, suvasyon (gönül yapma), logrolling (oy ticareti), hizmet kayırmacılığı ve saire adlar verilen yeni türde siyasal yozlaşmalar ortaya çıkıyor ve bunlar yaygınlaşıyor.

4. Rüşvet ve yolsuzluklar ve daha genel bir ifadeyle tüm siyasal yozlaşmalar, sadece ahlaki bir problem değildir. Bu olaylar ekonomik kalkınma üzerinde de olumsuz sonuçlar doğuruyor.

5. Siyasal yozlaşmaların nedenleri bir değil, pek çoktur... En başta rüşvet ve yolsuzluk olaylarının kaynağının devlet olduğunu belirtmeliyiz. Devlet müdahalesi arttıkça ve siyasal karar alma sürecinin kapsamı genişledikçe siyasal yozlaşmalar artmaktadır. Devletin ekonomiye doğrudan ve dolaylı olarak müdahale ettiği ülkelerde yozlaşmaların hem türleri hem de boyutları genişlemektedir.

6. Devlet malı ve parası soygunun kaynağıdır. "devletin malı ve parası, milletin malı ve parasıdır" sözü bir yutturmaca ve aldatmacadan başka bir şey değildir. İnsanlar kendi sahip olmadıkları mülkiyeti korumaya daha az çaba ve özen gösterirler. Devletin parasını harcayan politikacılar kendi paralarını harcarken gösterdikleri titizliği göstermezler. Kamu kaynaklarındaki israfın, savurganlığın, yolsuzluğun kaynağı devlet mülkiyetidir. Dolayısıyla özel mülkiyet düzeni, yani liberal ekonomik düzen, rüşvet ve yolsuzluklara daha kapalıdır.

7. Yolsuzluk ile ekonomik sistem arasında yakın bir ilişki vardır. Devletçi ülkelerde daha fazla yozlaşma, devlet müdahalesinin daha az olduğu piyasa ekonomilerinde ise göreceli olarak daha az yozlaşma vardır.

8. Yolsuzluk ile siyasal sistem arasında da yakın ilişki vardır. Daha demokratik devletler, otokratik devletlere oranla daha az rüşvet ve yolsuzluk olayları ile karşı karşıya kalırlar. Otokratik ve totaliter rejimlerde devlet yönetiminde açıklık olmaması rüşvet ve yolsuzluk olaylarının yeraltında yürütülmesini sağlar. Bizdeki gibi "spastik demokrasi"ye sahip olan ülkelerde değil, gerçekten demokrasinin temel değerlerini ve ilkelerini benimsemiş ülkelerde yolsuzluklar daha azdır. Basın özgürlüğü, yönetimde şeffaflık, bilgi edinme hakkı ve özgürlüğü, adil yargılama, etkin denetim ve saire faktörler demokratik ülkelerde yolsuzluk olaylarını sınırlar.

9. Yolsuzluk ile yoksulluk arasında da çok yakın bir ilişki var. Daha yoksul olan ülkelerde yolsuzluklar daha fazladır. Zengin ülkelerde ise yolsuzluklar nispeten daha az düzeydedir. Zenginliğin kaynağı, piyasa ekonomisi olarak kabul edilirse, buradan hareketle yolsuzluk ile ekonomik sistem arasındaki ilişki daha iyi kurulabilir. Yani, ekonomik yönden daha özgür olan, dolayısıyla devlet müdahalesinin az olduğu ülkelerde yolsuzlukların daha az olması bir rastlantı değildir.

10. Rüşvet ve yolsuzlukları ortadan kaldırmanın en iyi ilacı demokrasiyi ve piyasa ekonomisini geliştirmektir. "Liberal demokrasi", bana göre yolsuzluğu ortadan kaldırmanın, daha doğrusu önemli ölçüde azaltmanın temel reçetesidir.

11. İyi bir sosyal düzen için oyuncuların eğitilmiş ve ahlaklı olması kadar, oyunun kuralları da önemlidir. Oyunun kuralları (sistem kalitesi) ve oyuncuların kalitesi (insan kalitesi) iyi bir oyun için gereklidir. Biri olmadan diğeri olmaz. Dolayısıyla, daha temiz bir toplum istiyorsak, sistem ve insan kalitesini artırmalıyız. Ünlü sosyolog Emile Durkheim'ın kuralsızlık/normsuzluk olarak adlandırdığı "anomie" toplumsal hastalıkların ve kirliliklerin temel nedenidir. Kurallar, insanların davranışlarını sınırlandırır.

12. "Balık baştan kokar" sözü son derece doğru ve anlamlıdır... Dolayısıyla, dürüst lider ve yöneticiler temiz bir toplum için son derece önemlidir. Lider ve üst yönetim kötü ise organizasyon da kötü işler.

13. Devlette üst yönetimde görev alan kimselerin uzun süre aynı makamı işgal etmeleri despotizmi ve yozlaşmaları artırır. Bu bakımdan "görev süresinin sınırlandırılması" çok önemlidir. Devlet makamları ve özellikle yöneticilik pozisyonları asla ve asla bir kişi tarafından uzun süre işgal edilmemelidir.

14. Temiz toplum ve temiz siyaset için mutlaka bazı hukuki düzenlemeler önem taşır. Bunları sadece ana başlıkları ile saymaya çalışalım:

- Devlet yönetiminde uyulacak usul ve esasların mutlaka Devlet Ahlakı Yasası içerisinde düzenlenmesi gerekir.

- Direkt Başbakan'a bağlı bir Devlet Ahlakı Kurumu'nun oluşturulması önem taşımaktadır. Ülkemizde hiçbir fonksiyonel işlerliği olmayan ve Cumhurbaşkanı'nın istek ve arzusu dahilinde çalışan bir anayasal kurum olan devlet Denetleme Kurulu mutlaka kaldırılmalı ve direkt parlamentoya hesap verecek bir devlet Ahlakı Kurumu oluşturulmalıdır.

- Milletvekillerinin dokunulmazlıkları onları rüşvet ve yolsuzluk olaylarına karşı korumaktadır. Dokunulmazlıkların mutlaka kaldırılması gerekir.

- Üst düzey kamu görevlilerinin (Başbakan, Bakan va.) gelir, mal ve mülklerinin idaresi kayyuma bırakılmalıdır.
 - Mal bildiriminde bulunulması ile ilgili esaslar yeniden düzenlenmeli ve bunların rutin ve göstermelik bir iş olmaktan çıkarılması ve fonksiyonel işlerliğe kavuşturulması gereklidir.
 - Rüşvet ve yolsuzluk suçları ile ilgili cezai müeyyideler mutlaka artırılmalıdır. Bunun için kapsamlı bir hukuk reformu gereklidir. Ülkemizde olduğu gibi adaletin "rezalet"e dönüştüğü bir ülkede adalet ve yargı hizmetlerinde ciddi yapısal ve kurumsal değişime ihtiyaç vardır.
 - Teşvik, satınalma ve ihale mevzuatlarının çok iyi bir şekilde düzenlenmesi ve şeffaflık içerisinde uygulanması gereklidir.
 - Özellikle idari aşamada ortaya çıkan rüşvet ve yolsuzluk olaylarının ortadan kaldırılması için bürokrasi ve kırtasiyeciliğe son verilmesi gerekir.
 - Rüşvet ve yolsuzluk olaylarının en sık yaşandığı kurumlarda sıkı denetim ve kontroller yapılmalıdır.
- Sonuç olarak, rüşvet, yolsuzluk ve siyasal yozlaşmalar alın yazısı değildir. Bunları yapan, yaygınlaştıran biz insanlarız. Bunu düzelterek olan da yine bizleriz. Ciddi, samimi, dürüst ve kararlı olduktan sonra gerekli önlemleri almamız pekala mümkündür. Bireyler ve sivil toplum kuruluşları olarak eğer bu konuda daha fazla duyarlı olmayı ve mücadele etme kararlılığını gösterebilirsek rüşvet ve yolsuzluk olaylarının üstesinden gelebiliriz diye düşünüyorum.

Rüşvet ve Bürokrasi: İlişkilerin Niteliği ve İlgili Etmenler¹

A. Ümit Berkman

I. Giriş

Kamu yönetimi sürecinde, kamu yetkilerinin çıkar karşılığı yasadışı kullanımı yadsınamayacak bir olasılıktır. Bu yazıda, bu olasılığı etkileyen etmenler rüşvet türü yolsuzluk örnek alınarak saptanmaya ve incelenmeye çalışılacaktır.

Rüşvet iki taraf arasında bir değiş-tokuş içermektedir.² Bir taraf yasal düzenlemelerde öngörülme-yen bir etki aracı kullanarak diğer tarafın yani kamu görevlisinin konumundan kaynaklanan yetkisini isteği doğrultusunda saptırmaya çalışmaktadır. Bu etki ya da güç ile kamusal yetki bir bakıma takas edilmektedir. Bu etki aracı genellikle para, mal gibi maddesel niteliktedir. Ekonomik nitelikteki bu güç ile kamu görevlisinin kararı etkilenmek istenmektedir. Bu kazanç karşılığı kamu görevlisi çıkarı sağlayanın istemi doğrultusunda işlem yapmaktadır.

Bir kamu işleminin rüşvet yolu ile etkilenmek istenmesi için işlemin "müşteri" bakımından bir değeri, çoğu kez ekonomik değeri, olması gerekir. Örneğin, kişiler ya da kuruluşlar belli faaliyetlerde bulunabilmek için bürokrasiden belli belgeler, izinler almak durumunda ise, bu konuda yetkili kamu yöneticilerinin kararları ekonomik bir değer kazanır.³ Kamu kuruluşları mal ya da hizmet satın alacakları zaman ihaleye ilişkin karar aynı biçimde ekonomik bir değer ya da fırsat içerir.⁴ Bunun gibi, kamu kuruluşlarının sağladığı eğitim, sağlık, haberleşme gibi hizmetlere olan istemler sunumu aşarsa da, bu dengesizlik söz konusu hizmetlerin dağıtımında yetkili olan kamu görevlilerinin kararlarının ekonomik bir değer kazanmasına yol açar.⁵

Kamu işlemlerine ilişkin bu tür kararların tümünü programlamak yani soyut ve genel kurallar ile her somut durumu düzenlemek olanaksız olduğundan, bürokrasinin çeşitli basamaklarına yetki devir ve takdir yetkisi tanımak kaçınılmazdır.⁶

Nitekim, bürokraside çalışanlara hiyerarşik konumlarına bağlı olarak belli yetkiler verilmiştir. Bu yetkiler, yukarıda belirtildiği gibi, zaman zaman ekonomik değer kazanabilmektedir. Bu yetkinin maddesel çıkar gözetilerek, çıkarı sağlayanın isteği doğrultusunda kullanılması rüşvet olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle, yetkinin yasal düzenlemelere aykırı biçimde kişisel çıkar için kullanılma olasılığı vardır.⁷

Bu olasılığı etkileyen (azaltan-çoğaltan) etmenler nelerdir? Bu etmenler kişilere, rüşvete konu olan işleme, örgüte ve çevreye ilişkin etmenler olarak dört kümede incelenecektir. Bu incelemenin temel amacı, rüşvet olayındaki ana etmenleri saptamak, bunlar çerçevesinde rüşvete ilişkin bazı önermeler geliştirmek ve böylece rüşvet ve olasılığı konusunda kuramsal bir model oluşturma çabalarına bir katkıda bulunabilmektir.

Söz konusu etmenler ilk elde çözümlemeyibasitleştirmek amacı ile tek tek ele alınmakla birlikte, bunların birbirleri ile etkileşim halinde oldukları gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin, kişilere ilişkin etmenlerin oynadığı rol ya da yolsuzluk olasılığına etkileri, örgüte ve çevreye ilişkin etmenlere bağlıdır. Diğer bir deyişle, örneğin yolsuzluğa yatkın niteliklere sahip bir kişinin başkasına oranla yolsuzluğa karışma olasılığının daha yüksek olduğu söylenebilir; ancak, örgütsel ve çevresel etmenler gözönüne alındığında, örneğin yolsuzluk olaylarının kolaylıkla açığa çıkarıldığı bir ortamda, kişilerin yolsuz davranışta bulunma olasılıklarının azalacağı ileri sürülebilir. Bu açıdan, her etmen kümesine ilişkin olarak geliştirilen önermeler, o kümenin çerçevesi içinde değerlendirilmelidir.

II. Rüşvet Alan ve Verene İlişkin Etmenler

Rüşvet olayında ana oyuncular, rüşvet alan ve veren kişilerdir. Rüşvet verme ve alma "kararları" kişiler tarafından verilmektedir. Kişiler böyle bir karara varırken, yani yolsuz davranmaya yönelirken, hem kendilerine özgü niteliklerinden (değerleri, mali olanakları, beklentileri gibi), hem de kendileri dışındaki nesnel koşulların niteliklerinden (yolsuz işlemin içerdiği risk, örgütün denetim yapısı gibi) etkilenmektedir. Diğer bir deyişle, örneğin mali durumundan hoşnut olmayan ve beklentileri yüksek olan bir kamu görevlisi yolsuz davranışa yönelmeye yatkın olabilir. Ancak, nihai kararını kendi dışındaki diğer etmenleri de değerlendirerek verecektir.⁸ Örneğin, sıkı bir denetim yapısına sahip bir örgütte çalışıyorsa, kişi yolsuz işlemin içerdiği riski (yani yakalanma olasılığını) yüksek bulabilir ve bu da yolsuz davranışta bulunma olasılığını azaltır. Başka bir deyişle, yolsuzluk sadece kişiye ilişkin etmenlerle açıklanamaz. Ancak, kişilerin kendileri dışındaki bu koşulları değerlendirişleri ya da algılayışları da, kendilerine özgü niteliklerine bağlı olarak değişebilir. Bir kişi örneğin yolsuz işlemin içerdiği riski ya da kazancı diğer bir kişiden farklı, yani daha az ya da daha çok görebilir. Bu nokta ileride tekrar ele alınacaktır. Şimdi kişiye ilişkin etmenler, rüşveti alan ve veren açısından incelenmeye çalışılacaktır.

1. Rüşvet Alana İlişkin Etmenler — Kamu görevlisinin yetkisini kişisel çıkarı için kullanma ya da kullanmama kararının, söz konusu yolsuz işlemin içerdiği maliyet ve yararların karşılaştırılmasına dayanacağı söylenebilir.⁹

Rüşvet almak memur için aşağıdaki maliyetleri içermektedir:

- a) Hapis ve para cezası
- b) Yargılanma sürecine ilişkin mahkeme ve avukat masrafları
- c) Memuriyet haklarının ve ayrıcalıklarının, maaş ve emeklilik gibi, süreli ya da süresiz kaybı
- d) Statü ve saygınlık kaybı
- e) Başka bir işte istihdam edilme olasılıklarının azalması ya da yitirilmesi
- f) Rüşvet almanın, kişinin değerlerine aykırı düşmesinin ya da yakalanma endişesinin yaratacağı ruhsal huzursuzluk.

Rüşvet almanın kamu görevlisi için yararları ise para, mal ve benzeri gibi maddesel kazançlardır. Ancak rüşvet almanın yararları yolsuz işlemin ortaya çıkmaması halinde elde edileceği, maliyetleri de yolsuz işlemin açığa çıkması halinde ödeneceği i-

çin, kişi maliyet–yarar hesabını yaparken yakalanma olasılığını da göz önünde tutacaktır. Bu açıdan, kişilerin yolsuz davranışta bulunma olasılıkları genelde cezaların ağırlığı, yakalanma olasılığı, yargılanma sürecine ilişkin masraflar, memurun yitireceği maaş, emeklilik hakkı ve memuriyete ilişkin benzeri ayrıcalıklar ve psikolojik maliyetler ile ters orantılı, rüşvetin sağlayacağı para, mal ve benzeri gibi maddesel kazançlar ile doğru orantılı olacaktır.

Ancak, kişiler bu maliyet ve yarar öğelerine farklı ağırlıklar verebilir ya da yakalanma olasılığını farklı değerlendirebilirler. Başka bir deyişle, aynı tür bir yolsuz işlem için kişiler kendi niteliklerine ve çevresel koşulları algılayışlarına bağlı olarak farklı maliyet ve yarar hesabı yapabilirler. Örneğin emekliliğine az bir süre kalmış olan kamu görevlisi için rüşvet almak çok riskli gözükabilir. Mali sıkıntı içinde bulunan ya da kendini böyle hissedenden kamu görevlisi yolsuz işlemin sağlayacağı yararı bir başka kamu görevlisine oranla daha yüksek görebilir. Yeni atanmış bir görevli, kuruluş ve kuruluşun işlemleri ve girdisi–çıkıtısı hakkında yeterli bilgi edinmeden rüşvete yönelmeyebilir. Bunun gibi, kamu görevlisi olarak iyi bir statü ve saygınlığa sahip bulunduğu inanan bir memur, bunları yitirme olasılığını ağır bir maliyet sayabilir. Yasalara ve kurallara saygılı olunmasına içten inanmış, yasadışı davranışları toplumun ve devletin düzenini sarsıcı gören bir kamu görevlisi ise hiç maliyet–yarar hesabına girmeyebilir.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında kamu görevlisine ilişkin etmenler,

- a) Görevlinin genelde ve mesleği hakkında değerleri ve tutumu
- b) Görevlinin kamuda ve kurumundaki hizmet süresi ve konumu
- c) Görevlinin yolsuz işlemin içerdiği riski değerlendirışı
- d) Olası yararların kamu görevlisi için önemi (memurun mali durumu ve beklentileri), olmaktadır. Bu alt etmenlerin birbirlerini etkilemeleri doğaldır. Örneğin, memurun yolsuz işlemin içerdiği riski değerlendirışı ile değerleri ya da bürokrasideki konumu arasında yukarıda değinildiği gibi belli bir ilişki vardır.

Bir genelleme yapmak gerekirse, yukarıdaki etmenler çerçevesinde biçimlenen maliyet–yarar hesabı sonucunda kamu görevlisi olası maliyetlerin olası yararları aştığına kanaat getirirse yolsuz davranışta bulunmayacak, olası yararları olası mal, yetleri aştığına karar verirse yolsuz davranışta bulunacaktır.¹⁰

2. Rüşvet Verene İlişkin Etmenler — Konuya yolsuz işlem isteminde bulunan kişi açısından bakılınca, maliyetin aşağıdaki öğelerden oluştuğu söylenebilir:

- a) Hapis ve para cezası
- b) Yargılanma sürecine ilişkin mahkeme ve avukatlık masrafları
- c) Rüşvetin tutarı
- d) Rüşvet vermenin kişinin değerlerine (ya da firmanın normlarına) aykırı düşmesinin ya da yakalanma endişesinin yaratacağı ruhsal huzursuzluk.

Rüşvet veren için yarar, yolsuz işlemin kendisine sağlayacağı çıkarlardır. Ancak rüşvet vermenin yararları yolsuz işlemin ortaya çıkmaması halinde gerçekleşeceği, maliyetlerin de (rüşvetin tutarı hariç) rüşvetin açığa çıkması halinde ödeneceği için, kişi maliyet–yarar hesabına yakalanma olasılığını da katacaktır. Rüşvet alan örneğinde olduğu gibi, rüşvet verenler de maliyet–yarar öğelerine farklı ağırlıklar verebilirler. Örneğin, bir ihalenin kazanılması bir firma için, başka bir firmaya oranla yaşamsal olabi-

lir. Bu firmanın göze aldığı riski ya da ödediği rüşvet miktarını başka bir firma kabullemeyebilir.

Rüşvet alanda olduğu gibi, rüşvet verene ilişkin etmenler de, a) Rüşvet verenin değerleri ve tutumu, b) Rüşvet verenin mali durumu, c) Yolsuz işlemin içerdiği riski değerlendirışı ve d) Olası yararların rüşvet veren için önemi, olmaktadır.

Bir genelleme yapmak gerekirse, yukarıdaki etmenler çerçevesinde biçimlenen maliyet-yarar sonucunda, olası yararların olası maliyetleri aştığına kanaat getirirse, kişinin rüşvet verme olasılığı artacaktır.

Bu arada rüşvet veren ve alan arasındaki ilişkilerin uzmanlaşmış "aracılar" vasıtası ile de kurulabileceğini belirtmek uygun olur. (Nitekim, Türk Ceza Yasası'nın 226. maddesi rüşvet alan ile veren arasında ilişki kuran üçüncü şahıs -raış- hakkındadır.) Rüşvete konu olan işlemin niteliğine bağlı olarak aracı seçildiği söylenebilir. Konumuz açısından aracılardan önemi, rüşvet alan ve verenin riskini azaltmasıdır. Buna karşılık aracı, hizmeti karşılığında, rüşvetten bir pay almaktadır. Dolayısıyla, rüşvet veren ve alan açısından aracının hizmeti yarar, ücreti ise bir maliyet ögesi olmaktadır.

III. Rüşvete Konu Olan İşleme İlişkin Etmenler

1. Genel Etmenler — Rüşvet olayında iki taraf arasında bir değiş-tokuş olmaktadır. Bir çıkar ile yetki, bir bakıma, takas edilmektedir. Bu takasa konu olan da yolsuz bir işlemdir. Rüşveti veren yolsuz işlemi "almakta", rüşveti alan da yolsuz işlemi yapmaktadır. Önceki bölümde, yolsuz işlemin niteliğine ayrıca bakılmaksızın (ya da bunu sabit sayarak), kişilerin yolsuz davranışta bulunma olasılıkları hakkında bazı önermeler geliştirilmeye çalışılmıştı. Bu bölümde, rüşvete konu olan işleme ilişkin etmenler saptanmaya, incelenmeye ve bu çerçevede yine bazı önermeler geliştirilmeye çalışılacaktır.

Rüşvet karşılığında kamu görevlisinden yapması istenilen yolsuz işlemi ana hatları ile "çabuklaştırıcı işlem" ve "çarpıtıcı işlem" olarak görmek olanaklıdır. Birinde yasal düzenlemelere uygun bir kamu işlemi çabuklaştırılmakta, diğerinde yasal düzenlemelere uygun olamayan bir kamu işlemi yapılmaktadır. Diğer bir deyişle, çabuklaştırıcı işlemde memura, yapması gerekli bir işlemi daha süratli yapması için, çarpıtıcı işlemde memura, yapmaması gereken bir işlemi yapması ya da yapması gereken bir işlemi yapmaması için, rüşvet verilmektedir.

Çabuklaştırıcı ve çarpıtıcı işlem farklı "riskler" içermektedir. Yasalara aykırı bir kamu işlemi, süratlendirilmiş bir kamu işlemine oranla daha "ağır" bir suç oluşturur. Bu nedenle çarpıtıcı işlem çabuklaştırıcı işleme oranla daha fazla risk taşır. (Nitekim Türk Ceza Yasası'nın 212 ve 213. maddelerinde hafif ve ağır rüşvet suçu ayrımı yapılmakta ve bunlara farklı cealar öngörülmektedir.) Bu açıdan, çabuklaştırıcı işlemin çarpıtıcı işlemden daha sık görülmesi daha büyük bir olasılıktır. Ancak içerdiği riske bağlı olarak çarpıtıcı işlemin fiyatının (yani rüşvet tutarının) çabuklaştırıcı işlemin fiyatından daha yüksek olması beklenir. Öte yandan, işlemin içerdiği risk arttıkça yolsuz işlem olasılığı da azalacaktır.

Çabuklaştırıcı işlemde müşterilerin, yani rüşvet verenlerin, istemleri aynı niteliktedir: ilemin hızlandırılması. Burada müşteriye sağlanan çıkar, çarpıtıcı işleme oranla kı-

sıtlıdır. Bu çıkarı elde etmek isteyenler arasında yoğun bir yarışma yoktur, çünkü yasal düzenlemelere uygun bir işlem geç de olsa yapılacaktır. Ayrıca bu çıkara ilişkin "sunu" belli bir düzeye kadar "istemi" karşılayabilecek durumdadır. Bu durumda çabuklaştırıcı rüşvetin fiyatı, çarpıtıcı işleme oranla sabitleşmeye daha yatkın görünmektedir.

Çarpıtıcı işlemde ise müşterilerin istemleri birbirlerinden farklıdır. İşlem müşterinin isteği doğrultusunda biçimlendirilmektedir. Bu istemin, yani bozulacak kuralın, niteliğinde ve istem sahibinin sonuçta elde edeceği ayrıcalığın değerine bağlı olarak rüşvetin içerdiği risk ve fiyat oynayacaktır. Örneğin, sağlık, trafik kazası, işyeri denetimi ve yapı hakediş raporlarının rüşveti verenlerin istediği biçimde düzenlenmesinde, söz konusu çıkarlar ve riskler farklı düzeylerde. Bu koşullarda, çarpıtıcı işleme ilişkin rüşvetin fiyatının sabitleşmesi zordur.

Ayrıca, birden fazla müşterinin aynı istemde bulunması ve söz konusu işlemin yaratacağı ayrıcalıktan ancak tek bir müşterinin yararlanabilmesi durumunda, örneğin ihalede, çarpıtıcı işlem için bir yarışma doğmuştur. Diğer bir deyişle, çarpıtıcı işleme olan istem işlemin sunusundan fazladır. Bu durumda sunuyu elinde tutan kamu görevlisinin "pazarlık gücü" artmakta ve rüşvetin fiyatı da yükselmektedir.

Çabuklaştırıcı işlemin daha çok bürokrasinin alt ve orta düzeylerinde, çarpıtıcı işlemin ise bürokrasinin daha çok üst ve orta düzeylerinde görülmesi beklenir.

Yolsuz işlemin niteliği gibi, yolsuz işlem sürecine katılan kamu görevlisi "sayısı" da önemli bir etmendir. Yolsuz işlemin gerçekleşebilmesi için yetkisini kötüye kullanmaları gerekenlerin sayısı az olursa, rüşvet olasılığı artacaktır.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, rüşvete konu olan yolsuz işleme ilişkin alt etmenler: a) İşlemin niteliği (çabuklaştırıcı ya da çarpıtıcı işlem), b) İşlemin içerdiği risk, c) İşlem peşinde olanların sayısı ya da işlem için istem, d) İşlemden yararlanabileceklerin sayısı ya da işlemin sunusu ve e) İşlemin gerçekleşebilmesi için yolsuz davranışta bulunması gereken görevli sayısı olmaktadır.

2. Bazı Karar Alanlarında Yolsuz İşlemlere İlişkin Etmenler — Rüşvete konu olan yolsuz işleme ilişkin bu inceleme, kamu bürokrasisinin düzenleyici, satın alıcı ve hizmet sağlayıcı bazı işlevleri örnek alınarak somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

A. Düzenleyici İşlevler: Ekonomik ve toplumsal yaşamda kamu bürokrasilerinin düzenleyici ve denetleyici işlevleri, nüfus cüzdanından ölüm belgesi düzenlemeye, sürücü ehliyetinden dışalım izni vermeye kadar çeşitli, yaygın ve kapsamlıdır. Bu işlevler merkezi kuruluşlar, taşra teşkilatı kuruluşları ve yerel yönetimler gibi çeşitli düzey ve nitelikteki kamu kuruluşları vasıtası ile yürütülmektedir.

Düzenleyici işlevlerin temel özelliği bunların devletin tekelinde olmasıdır. Başka bir deyişle, bu işlevler sadece kamu bürokrasileri tarafından yerine getirilmektedir. Örneğin, sürücü ehliyeti, vasıta, bina ya da işyeri ruhsatı, müteahhitlik karnesi ancak ilgili kamu kuruluşlarından sağlanabilir. Aynı şekilde trafik, işyeri, vergi ya da gümrük denetimleri sadece ilgili kamu kuruluşları tarafından yapılır.

Bu tür gözetim ve denetim işlevlerini tekelinde bulunduran kamu kuruluşları, bu işlevlere ilişkin tek karar kaynağı olmaktadır. Diğer bir deyişle, kişinin peşinde olduğu bu tür işlemi yapacak ya da kararı alacak başka kuruluşlar yoktur. Doktorun ya da avukatın hizmetinden memnun olmayan bir müşteri başka bir doktor ya da avukat bulabi-

lir. Fakat, ehliyet sınavında başarısız olan bir kişi yine aynı kuruluşa başvurmak ve aynı süreçten geçmek zorundadır. Kişiler ya da firmalar yatırımlarda bulunabilmek, dışalım ve dışsatım yapabilmek, vergi indirimlerinden, gümrük bağımsızlığından ve kredi olanaklarından yararlanabilmek için ilgili kamu kuruluşlarından belli belgeler ve onaylar almak zorundadırlar. Kamu kuruluşlarının vereceği diğer bazı kararlar da, dışalım belgelerinin tahsisi, özel dersanelerin açılması-kapatılması, kent alanının planlanması ve vergi hesaplamaları gibi, bazı kişiler için büyük kazançlara ya da kayıplara neden olabilmektedir. Kısacası, birtakım kararlar kamu kuruluşlarının tekelinde olduğu gibi, bunların bir bölümü de "ekonomik değer" yaratan ya da yitirten niteliktedir. Bu durumda kararlardan etkilenenler zaman zaman yasal olmayan yöntemler kullanmak yoluna gidebilmektedirler. Bu tür kararlar almaya yetkili kişiler de konumlarından bir "rant" çıkarmayı düşünebilirler.

B. Hizmet Sağlayıcı İşlevler: Kamu bürokrasisinin düzenleme alanındaki "tekelci konum"una karşılık, hizmet alanında "hizmete olan yoğun istem" önemli bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Kaynakların kıtlığı nedeniyle bazı kamu hizmetlerinin (sağlık hizmeti gibi) sunusu bu hizmetlere olan istemi karşılayabilecek düzeyde olmamaktadır. Bu tür hizmetlere ilişkin sunu-istem dengesizliği bir "karaborsa" oluşmasına ve bu hizmetleri sağlamada ya da dağıtımında yetkili olan kişilere bir kaynak aktarımına olanak tanıyacak bir ortama yol açmaktadır.¹¹ Burada, yetkili ya da karar verici sayısını artırarak rüşveti azaltmak olanaklı değildir, çünkü temel belirleyici karar azlığı-çokluğu değil, kaynak kıtlığıdır. Örneğin, hastaneye hasta yatırma konusunda belirleyici olan hastanedeki yatak sayısıdır.

Eğer bu hizmetler, Sovyetler Birliği'nde konut tahsisi gibi, sadece kamu kuruluşları tarafından sağlanan hizmetler ise (yine "tekel" ögesi oluyor), rüşvete konu olma olasılığı daha da yüksektir.

Özetle, kaynakların kıtlığı nedeni ile kamu hizmetinin sunusu istemi karşılayamıyorsa, söz konusu hizmetin özel kesim tarafından da sağlanmasına karşılık fiyatı kamu kesimindekinden yüksek ise, bu durumda kimi kişiler bu hizmetlerden yararlanabilmek için "öngörülmeyen" ödemeler yapmaya yönelebilirler.

C. Satınalma Kararları: Kamu kuruluşlarının satınalma işlemlerinde rüşvet olgusu "ekonomik fırsat"tan kaynaklanmaktadır. Örneğin satıcının malının tek alıcısı (savaş uçaklarında olduğu gibi), ya da önemli bir alıcısı (büyük yapı ihalelerinde olduğu gibi) devlet ise ortada önemli bir ekonomik fırsat bulunmaktadır. Satılacak malın ya da hizmetin devlet dışında alıcısı olmakla birlikte, toplu satışın sağlayacağı kazanç büyük ise böyle bir durumda da, ekonomik fırsat doğmaktadır. Sonuçta ihaleyi bir kişi ya da bir firma kazanabileceği için, söz konusu ekonomik fırsat için yarışma vardır. Bu yarışmanın rüşvet biçimine dönüşmesi olasıdır.

Konuyu şöyle açmak olanaklıdır. Bir kamu kuruluşunun satın almayı öngördüğü malın nitelikleri açıkça belli ise ve söz konusu malın kamu kuruluşları dışında da pazarı yani alıcısı var ise, satınalma sürecinde rüşvet olasılığı azalacaktır. Malın niteliklerinin açıkça saptanmış olması fiyat-kalite karşılaştırmasını kolaylaştırır. Malın pazarının olması fiyatının bilinmesini sağlar. Tercih edilecek mal ile ilgili takdir yetkisi bu durumda azalmaktadır. Bu koşullarda, satınalma görevlisinin rüşvet olarak yüksek fiyatlı ya da düşük kalitede bir malı tercih etmeye kalkışması riskli bir durumdur.¹² Her ne

kadar satın alınan malın fiyatının yüksekliği ya da kalitesinin düşüklüğü ile alınan rüşvetin miktarının da artması beklenirse de, satın alınan malın dikkati çekmesi ve soruşturma konusu olma olma olasılığı da aynı oranda artmaktadır. Bu arada, malın pazarının bulunması kuramsal olarak satıcının malını kamu kuruluşları dışındaki kuruluşlar ya da kişilere de satabilmesi demektir. Bu koşullarda, satıcının satınalma görevlisine rüşvet verme gereği ve olasılığı azdır.

Buna karşılık, bir kamu kuruluşunun satın almayı öngördüğü malın nitelikleri açıkça saptanamıyorsa ya da satıcıların malları farklı özelliklere sahip olup anlamlı bir fiyat–nitelik karşılaştırmasına kolayca olanak vermiyorsa (örneğin savaş ve yolcu uçakları) tercih edilecek mal ile ilgili takdir yetkisi ve dolayısıyla rüşvet olasılığı artacaktır. Malın kamu kuruluşları dışında pazarının olmaması ya da çok az sayıda alıcının bulunması halinde, malın satıcıları tek alıcı ya da çok önemli bir alıcı olan söz konusu kamu kuruluşuna satış için yarışacaklardır. Bu ekonomik fırsat için yarışmanın yasal olmayan biçimlerde sürdürülmesi olasılığı vardır. Satıcıların malları farklı özelliklere sahip olduğu için fiyat–nitelik karşılaştırması zorlaşır. Bu nedenle, tercih edilecek mal ile ilgili takdir yetkisi artar ve satın alınan malın fiyatı ve niteliğine bakarak rüşvet alınıp alınmadığı kolayca anlaşılabilir. Bu açıdan, satınalma görevlisinin rüşvet alma olasılığı artar. Buradan bir genellemeye gitmek gerekirse, takdir yetkisinin geniş olduğu durumlarda yolsuzluk olasılığının görece olarak artacağı ileri sürülebilir.

3. *Sonuç* — Kamu kuruluşlarının düzenleme, hizmet sağlama ve satınalma alanlarındaki bazı faaliyetlerinin irdelenmesi göstermektedir ki, farklı biçimlerde ve niteliklerde olmakla birlikte kamu işlem ve kararları zaman zaman ekonomik değer taşımakta ve ekonomik fırsatlar yaratmaktadır. Bu tür kararlara olan istem ise genellikle karar sunusunu aşmaktadır. Bu sunu–istem dengesizliği karşısında kişilerin, hem karar peşinde olanların hem de karar verecek kamu görevlilerinin, yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi, yasal düzenlemelerde öngörülme ya da yasaklanan yollara yönelme olasılıkları artmaktadır.

Kişilerin yolsuz işlem girişimleri bir kamu örgütü içinde oluşmaktadır. Örgüte ilişkin etmenler ise, hem kişileri hem de yolsuz işlemin niteliğini etkilemektedir. Başka bir deyişle, rüşvet olayında ve olasılığında diğer önemli bir etmen örgütün kendisidir. Şimdi bu konu incelenecektir.

IV. Örgüte İlişkin Etmenler

1. *Örgütün İşlevlerinin Niteliği* — Kamu örgütünün hangi nitelikleri rüşveti etkilemektedir? Önemli bir belirleyici, örgütün işlevleridir. Örgüt ne tür işlevleri yerine getirmektedir? Hangi alanlarda ve ne tür karar verme yetkisine sahiptir? Bu kararların ekonomik değeri var mıdır?

Kamu kuruluşunun işlevleri ve kararları kişiler ya da kümeler için ekonomik değer taşıyor ya da ekonomik fırsatlar yaratıyorsa, rüşvete konu olma olasılığı artacaktır. Örneğin, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı ile Devlet Personel Dairesi, işlevlerinin niteliği açısından farklı rüşvet gizilgücü taşımaktadır.

Aynı biçimde, bir kuruluşun yürüttüğü işlevlerin önemi belli koşullarda değişebilir.

Örneğin Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üye olması halinde, belki de Dışişleri Bakanlığı'na verilecek bazı işlevler, bu kuruluşun rüşvete açılma olasılığını artıracaktır. Ya da, hızlı kentleşmenin, kent alanındaki mekanların kullanımına ilişkin küçümsenemeyecek ekonomik fırsatlar yaratmakta ya da yoketmekte olması yerel yönetimlerin rüşvete konu olmasına yol açmaktadır.

2. Yetkinin Dağılışı, Karar Biçimi ve Uzmanlaşma — Örgütün yapısı ile yakından ilgili bir etmen kuruluş içindeki yetkinin dağılışı biçimidir. Yetkilerin örgütsel kademeler arasında dağılım biçimi hangi basamakta ne tür kararların verilebileceğini ve bunların nasıl denetleneceğini belirler. Bu belirleme de rüşvet ilişkilerinin oluşumunu etkiler. Örneğin, örgütsel yapı sıkı bir merkeziyetçiliğe dayanıyorsa, önemli kararların ve denetimin üst düzeylerde toplanması nedeniyle rüşvetin üst düzeylerde görülme olasılığı artacaktır. Bu durumda, özellikle çarpıtıcı rüşvetin üst düzeylerde oluşma olasılığı yüksektir.

Yetkinin dağılışı biçimi gibi karar biçimi de rüşvet ilişkilerinin oluşumunu etkiler. Örgütün işlevlerine ilişkin süreç ve kararlar programlandığı ölçüde kamu görevlisinin seçenekler karşısında izleyeceği yol belirlenmekte, takdir yetkisi azalmakta ve üzerindeki bürokratik denetim olanağı artmaktadır. Bu koşullarda belirlenmiş davranıştan sapma daha kolay saptandığından, rüşvete konu olma olasılığı görece olarak azalmaktadır. Buna karşılık, programlanmamış kararlarda görevlinin izleyebileceği seçenekler genişlemekte, takdir yetkisi artmakta ve bürokratik denetim güçleşmektedir. Genellikle kademe yükseldikçe, programlanan karar sayısı da azalmaktadır.

Bu bağlamda örgütün işlevlerinde uzmanlaşma derecesi ve biçimi de önem kazanmaktadır. Uzmanlaşma, ilgili konu ya da süreç hakkında ayrıntılı mesleki bilgi ve beceriyi içerir. Bu niteliği ile kamu görevlisine yetki ve güç sağlar.¹³ Kamu kuruluşlarında çalışan ve uzmanlaşmış bir karar konumu işgal eden yapı denetim mühendisleri, proje etüt uzmanları, vergi uzmanları, çay ve tütün "eksper"leri, doktorlar ve bilirkişiler buna örnektir. Uzmanlaşma ile birlikte takdir yetkisi genişlemektedir. Bu koşullarda rüşvet gizilgücü artmaktadır. Ayrıca, söz konusu kararı verecek uzman sayısı azaldıkça rüşvet olasılığı artmaktadır. Örneğin, Tekel yönetiminin çay ve tütün alımlarında malın alımı ya da imhası hakkında tek ya da bir den fazla "eksper"e karar yetkisi verilmesi farklı rüşvet olasılıkları taşır.

Bu bölümü toparlamak gerekirse, örgütte yetkinin dağılışı biçimi (merkezi–yerel), karar biçimi (programlanmış–programlanmamış) ve uzmanlaşma derecesi, rüşvetin oluşumunu ve olasılığını etkileyen alt etmenlerdir.

3. Örgütün "Sabıkası" ve Görüntüsü — Örgüte ilişkin bir başka alt etmen "sabıkası"nın ya da söz konusu kuruluşta açığa çıkmış rüşvet olaylarının bulunup bulunmamasıdır. Bir rüşvet olayının ortaya çıkarılması o kuruluşta çalışan kamu görevlileri için "caydırıcı" nitelikte bir örnektir. Yakalanma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu açıdan, açığa çıkmış rüşvet olaylarının bulunması, örgütteki görevlilerin rüşvet alma olasılığını azaltıcı bir etken gibi görünmektedir. Ancak bu konuda bir genellemeye varmak zordur. Çünkü, örneğin ihalelerde, gümrüklerde, tapu dairelerinde ya da sürücü ehliyet sınavlarında zaman zaman rüşvet olaylarının ortaya çıkarılmasına karşın, bura-

larda rüşvetin devam ettiği gözlenmektedir. Olasıdır ki, açığa çıkan rüşvet olaylarından gerekli "dersler" alınmakta ve yeni rüşvet biçimleri ve ilişkileri geliştirilmektedir. Örneğin araçlar kullanılmakta, iletişimde yeni işaretler ve simgeler oluşturulmakta, para yerine daha değişik araçlar ile ödeme yapılmaktadır.

Kamuoyunun örgüt hakkındaki kanısı da bir etmen olarak görülebilir. Kamuoyunda bir örgüt hakkında rüşvet alındığı, rüşvetsiz iş yapılmadığı yönünde bir kanı yaygınlaşsa, kişiler bu kuruluşa işi düşüklerinde rüşvet vermeye hazır olabilirler. Bu kuruluşta çalışanlar da yapılan öneriler karşısında rüşvet alabilirler. Başka bir deyişle, örgüt hakkındaki olumsuz görüntü, örgütün rüşvete yatkın normlarını pekiştirebilir ve ortaya kısır bir döngü çıkabilir.¹⁴ Eğer örgüt hakkındaki olumsuz görüntü gerçekte abartılmış ise, bu durumda yöneticilerin konuya duyarlı olmaları, dedikoduların çıkmaması için yasaların harfiyen uygulanmasını istemeleri olasıdır. Böyle bir örgütsel ortam ise, işlerin çok yavaş gitmesine neden olabilir. Bu yavaşlığı "süratlendirmek" için de kişiler kamu görevlilerine rüşvet vermeye yönelebilir ve yine kısır bir döngü oluşabilir.¹⁵ Kısacası, gerçeği yansıtsın ya da yansıtmassın, örgüt hakkında olumsuz bir görüntü rüşveti azaltmaktan çok artırıcı nitelikte gözükmektedir.

4. Örgütün Düzgüleri (Normları) — Örgüte ilişkin bir diğer etmen örgütte geçerli olan düzgülerdir. Diğer örgütsel değişkenler ile birlikte bu değişken, örgütte çalışanların rüşvet olgusunu değerlendirişlerini ve buna ilişkin davranışlarını (örneğin maliyet-yarar hesaplarını) etkiler. Örgütte geçerli olan kurallar ile biçimsel kurallar arasında farklılık olabilir. Örgüt düzgülerinin bürokratik kurallardan "sapma derecesi" rüşvetin niteliğini ve olasılığını etkiler. Örneğin yolsuz davranışların tepkiyle karşılandığı bir örgütsel ortamda, memur rüşvet almaktan kaçınabilir. Buna karşılık, yolsuzluğun yadırganmadığı bir örgütsel ortamda rüşvetin kurumsallaşması bile olanaklıdır. Örgütlü rüşvet olgusu bu tür bir örgütsel ortamda oluşmaktadır.¹⁶ Bu gibi durumlarda örgütün amaçları, kamu yararı ve hizmeti gibi bürokratik düzgüler geçerliliğini yitirmekte; örgüt, çalışanların yasal olmayan çıkarlarını sağlayan bir araç ("arपालık") olarak görülmekte ve kullanılmaktadır. Genellikle, karar sürecine katılan üst ve orta düzey yöneticilerinden oluşan bir "yiyici" küme, örgütte diğer çalışanların yakınma ve ihbar olasılıklarını azaltmak için alt düzeylerde rüşvet alınmasına göz yumabilir. Sonuçta bürokratik kurallar ve yaptırımlar geçersiz ve etkisiz kalır. Bu tür örgütlerde, üst düzeylerde büyük meblağları içeren, alt düzeylerde ise görece olarak daha küçük miktarlarda ancak yaygın bir rüşvet düzeni oluşabilir.

Örgütlü rüşvetin bir örneği Amerika Birleşik Devletleri'nde "yeraltı dünyası"nın ilgili güvenlik görevlilerine yaptığı düzenli ödemelerdir.¹⁷ Güvenlik görevlileri bu kişilerin yasalara aykırı eylemlerine, örneğin kumar oynatmak, kadın ve uyuşturucu madde satmak gibi, göz yummak, başka bir deyişle yasaları uygulamamak için düzenli rüşvet almaktadır. Bu tür bir "maaş"ın tutarı hiyerarşik konum ile doğru orantılıdır. Filipinler'de buna "tong" denilmektedir.¹⁸ Türkiye'de de, örneğin kimi gümrük müdürlerinin gümrük mevzuatını uygulamamaları için bazı kişilerden düzenli rüşvet aldıkları yolsuzluk soruşturmalarında ve yargı sürecinde ortaya çıkmıştır.

5. Sonuç — Kişilerin yolsuz işlem girişimleri bir kamu örgütü içinde oluşmaktadır. Ör-

güte ilişkin bazı etmenler kişileri, yolsuz işlemi ve yolsuzluk olasılığını etkilemektedir. Öte yandan, kamu örgütleri de bir çevre içinde bulunmakta ve bu çevreye ilişkin bazı etmenler de örgütleri, yolsuz işlemi, kişileri ve yolsuzluk olasılığını etkilemektedir.

V. Çevreye İlişkin Etmenler

Kamu bürokrasisinin rüşvet gizilgücü içeren dizgeler olduğu gözönüne alınırsa kamu bürokrasisinin olduğu her yerde rüşvet olasılığından söz edilebilir. Ancak, rüşvetin niteliği ve olasılığı kişilere, söz konusu yolsuz işleme, örgüte ve çevreye ilişkin etmenlere ve bunların etkileşimine bağlıdır. İlk üç etmen kümesi incelenmiş olup, bu son bölümde kamu bürokrasisinin içinde bulunduğu çevreye ilişkin bazı etmenler üzerinde durulacaktır.

1. Toplumsal Sistemin Değişim Hızı — Toplumsal sistemin değişim hızı ile yolsuzluk arasında bir ilişki kurulabilir. ¹⁹ Toplumsal yerleşik norm dizgeleri belirli bir zaman dilimi içinde neyin iyi neyin kötü olduğunu belirler. Örf–adet, aktöre, yasa gibi çeşitli biçimler alan ve farklı düzeylerde kurumsallaşan bu düzgüler, toplumdaki güç dengeleri, çekişmeler, teknolojik gelişmeler sonucu etkilenmekte ve zaman içinde yeni normlar ortaya çıkmaktadır. Eski ve yeni normlar arasındaki farka ve zaman aralığının süresine bağlı olarak birlikte, genellikle geçiş döneminde normlar belirsizleşmekte ve bu zaman diliminde, hoşgörü sınırının genişlemesi ile, kuraldışı davranışlar için görece olarak daha uygun ve daha serbest bir ortam oluşmaktadır.

Düzdışı bir davranış türü olan rüşvet de böyle bir ortamda daha kolay işleme olanağı bulmaktadır. Bu açıdan toplumsal dizgenin değişimi ve hızı ile rüşvet olasılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu ileri sürülebilir. Bazı düşünürler gelişmiş ülkelere oranla az gelişmiş ülkelerde yolsuzluk ve rüşvetin daha yaygın oluşunu toplumsal dizgenin değişim hızına bağlamaktadırlar.²⁰ Bu yazarların bazıları, bugünün gelişmiş ülkelerinin 19. ve 20. yüzyılın başlarında, bazı farklılıklar olmakla birlikte, günümüzün az gelişmiş ülkeleri gibi büyük bir değişim sürecinden geçtiklerini, bu süreç içinde devlet, vatandaş, kamu hizmeti, ekonomik ve toplumsal siyasa gibi kavram ve konularda toplumsal kuralların yeniden biçimlendiğini, bu geçiş döneminde yolsuzluk ve rüşvetin yaygın olduğunu, normların zamanla "yerleşmesi" sonucunda da yolsuzluk ve rüşvetin azaldığını belirtmektedirler.²¹ Bu çerçevede içinde, toplumsal dizgenin hızlı bir değişim içinde olduğu toplumlarda rüşvet olasılığının görece olarak artacağı söylenebilir.

2. Toplumsal ve Bürokratik Normlar Arasında Uyum — Toplumsal sistemin değişimi ve yeni normlara geçişin diğer önemli bir boyutu da, bu süreç içinde örf–adet, aktöre, ekin gibi normlar ile devletin normlarının yani yasal düzgülerin, koşut bir biçimde ve düzeyde değişip değişmedikleridir. Yazılı ve yazısız bu kural ve değer türlerinin içerdiklerinde belirgin farklılıklar olabilir. Yasalar genellikle toplumsal düzgülerden kaynaklanmakta ise de, yasaların başka toplumlardan alındığı örnekler de vardır. Böyle durumlarda, "devletin" ve "toplumun" yasaları farklı olabilir ve genellikle devletin koyduğu kurallar geçerliliklerini ve yaptırım etkilerini yitirirler.²² Örneğin görevlilere hediye ya da bahşiş vermenin kültürel düzgülere ters düşmediği bir toplumda, yasal ve bürokratik kuralların bunları rüşvet sayıp dışlaması pek de etkili olmayabilir.²³

Bu bağlamda, "toplumun" ve "devletin" yasaları arasındaki uyum derecesinin yolsuzluk ve rüşvet olasılığını etkilediği ileri sürülebilir. Rüşvetin kuraldışı bir davranış olarak toplumsal düzgülerin yaptırımı ile karşılaştığı ortamlarda yasal kuralların etkisi de artar. Rüşvete ilişkin yaptırımlarda toplumsal ve yasal kuralların birbirini desteklemesi durumunda rüşvet olasılığı azalır, düzgülerin çelişkili olması halinde rüşvet olasılığı artar.

3. Kamu ve Özel Sektörün Karşılıklı Konumları — Kamu bürokrasisinin olduğu yerde rüşvet potansiyelinin de bulunduğu belirtilmişti. Bu açıdan ister kapitalist, ister sosyalist olsun, kamu bürokrasileri rüşvete açık olabilir. Ancak, bu sistemlerde rüşvet biçim, miktar ve düzey açısından farklılıklar gösterebilir ve göstermektedir.

Güçlü bir özel kesimin ve örgütlü çıkar kümelerinin bulunduğu gelişmiş kapitalist ülkeler ile bunların bulunmadığı ve kamu kesiminin mutlak egemen olduğu sosyalist ülkelerde rüşvet olgusu farklı niteliktedir. Sosyalist sistemlerde kamu kesiminin aldığı kararlar ve yürüttüğü işlevler görevli olarak kapsamlı olmakla birlikte, bunlar kişiler için büyük ekonomik fırsatlar ya da çıkarlar yaratıcı nitelikte değildir. Bu nedenle, rüşvet daha çok konut ve araba tahsisi ya da sağlık raporu temini gibi hizmete ilişkin kamu işlemlerinde kendini göstermektedir.²⁴ Örneğin eski Sovyetler Birliği'nde bazı kentlerde konut bulmak büyük sorun olup, kişiler başvurularının öncelikli değerlendirilmesi, işyerlerine yakın olan ya da birkaç odalı bir konutun tahsisi için kamu görevlilerine rüşvet vermektedir.²⁵ Bu tür rüşvetin miktarı sağlanan ayrıcalığa bağlı olmakla birlikte, "müşterilerin" kısıtlı mali olanakları rüşvet miktarını sınırlandırmaktadır.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde ise, kamu bürokrasisinin kararları ve işlemleri zaman zaman büyük ekonomik fırsatlar ya da çıkarlar yaratıcı nitelikte olmakla birlikte, genellikle özel kesim istemlerini ve çıkarlarını örgütlenerek siyasal sisteme yansıtmaya çalışmakta, örneğin yasama sürecinde etkide bulunarak bunları meşrulaştırmak yoluna gitmektedir. Böyle bir ortam bürokrasiye yönelebilecek muhtemel baskıları azaltmaktadır. Öte yandan baskı kümeleri, kamuoyu, basın gibi kurumlar da bürokrasinin etkin ve verimli çalışması için baskıda bulunmakta, böylece önemli ölçüde bürokrasinin dış denetimi sağlanmaktadır.

Bu koşullar, rüşvet olasılığını görece olarak azaltmakta ancak büyük ekonomik çıkarların söz konusu olduğu yönetsel kararlarda, çıkar peşinde olanların güç, sayı ve rekabetine bağlı olarak rüşvet olgusu yine de ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda, rüşvet miktarı görece olarak büyük olmakta ve bürokrasinin üst düzeylerinde görülmektedir.

Sosyalist sistemlerde ise, yukarıda değinildiği gibi genellikle rüşvet miktarı kısıtlı olmakta ve bürokrasinin orta ve alt düzeylerinde gözlenmektedir. Her iki sistemde de rüşvet az gelişmiş ülkelere oranla daha az görünmektedir. Özetle, kamu kesimi ile özel kesimin toplum ve devlet bağlamında birbirlerine karşı görece konumlarının belirgin bir biçimde kurallara bağlandığı ve kurumlaştığı toplumlarda, kamu bürokrasisinde rüşvet olasılığı görece olarak azalmaktadır.

4. Denetim Mekanizmaları — Çevreye ilişkin etmenlerin sonuncusu, rüşvete karşı geliştirilen sosyal ve siyasal denetim mekanizmaları ve bunların etkinliğidir. Basın, medya, kamuoyu, sivil örgütler, baskı kümeleri, siyasal partiler, yürütme, yasama ve yargı

gibi kurumların bürokrasi ve rüşvet üzerindeki denetimleri, rüşvet olasılığını etkilemektedir. Bu tür bürokrasidışı denetimlerin etkili olduğu ortamlarda rüşvetin açığa çıkma olasılığı ve dolayısıyla riski artmakta, bu da rüşvet olasılığını azaltmaktadır. Özetle, toplumun "gelişmiş ve olgun", vatandaşın da "bilinçli ve sesli" olduğu demokrasi-lerde rüşvet olasılığı iyice zayıflamaktadır.²⁶

VI. Sonuç

Bu yazıda kamu bürokrasileri, rüşvet gizilgücü içeren sistemler olarak ele alınmış ve bu gizilgücü ya da olasılığı etkileyen etmenler saptanmaya ve incelenmeye çalışılmıştır. Kişilere, rüşvete konu olan işleme, örgüte ve çevreye ilişkin etmenler olarak dört ana küme bağlamında kuramsal bir model geliştirilmeye ve rüşvetin nedenleri, temel nitelikleri ve işleyişi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu modeli oluşturan etmenlerin birbirleri ile sınırları açıktır ve iç içe geçişler vardır. Bunlar birbirlerini etkiledikleri gibi, değişik zaman ve mekanlarda ya da toplumlarda farklı ağırlıklar kazanmakta ve dolayısıyla rüşvetin olasılığı, niteliği, miktarı ve yaygınlığı gibi boyutlar da farklı olabilmektedir.

Notlar:

1. Bu yazı, yazarın *Az gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet* (Ankara, TODAİE, 1983) başlıklı eserinde yer alan bazı kısımlardan yararlanarak hazırlanmıştır.
2. Örneğin, bkz., S. Hussein Alatas, *The Sociology of Corruption: The Nature, Function, Causes and Prevention or Corruption*, Singapur, Donald Moore Press, 1968, s.13.
3. J. R. Shackleton, "Corruption: An Essay in Economic Analysis", *Political Quarterly*, C.49, S.1 (Ocak-Mart 1978), s.28.
4. Susan Rose-Ackerman, "The Economics of Corruption", *Journal of Public Economics*, C.4, 1975, s.187-8.
5. Robert O. Tilman, "Emergence of Black-Market Bureaucracy: Administration, Development and Corruption in the New States", *Public Administration Review*, C.28, S.5 (Eylül-Ekim 1968).
6. Naomi Caiden, "Shortchanging the Public", *Public Administration Review*, C.39, S.3 (Myıs-Haziran 1979), s. 296; Shackleton, "Corruption: An Essay in Economic Analysis", s.27-28; Anthony Downs, *Inside Bureaucracy*, Boston, Little Brown and Company, 1967, s.63.
7. Shackleton, "Corruption: An Essay in Economic Analysis", s.27; Robert Dowse, "Conceptualizing Corruption", *Government and Opposition*, C.12, S.2 (1977), s.250-1; Edward C. Banfield, "Corruption as a Feature of Government Organization", *Journal of Law and Economics*, C.18, S.3 (Aralık 1975), s.591-605; Downs, *Inside Bureaucracy*, s.61-2, 64.
8. Caiden, "Shortchanging the Public", s.296; Shackleton, "Corruption: An Essay in Economic Analysis", s.31.
9. Bu bölümde Shackleton, "Corruption: An Essay in Economic Analysis"den yararlanılmıştır. Ayrıca, O.E.G. Johnson, "An Economic Analysis of Corrupt Government, With Special Application to Less Developed Countries"den, *Kyklos*, C.28, S.1 (1975) de dolaylı olarak yararlanılmıştır.
10. Shackleton, "Corruption: An Essay in Economic Analysis", s.32 ve Michael Beenstock, "Corruption and Development", *World Development*, World Development, C.7, S.1 (1979), s.19-21.
11. Tilman, "Emergence of Black-Market Bureaucracy", s. 42-44.
12. Beenstock, "Corruption and Development", s.17.
13. Bkz. örneğin, Peter Blau ve Marshall W. Meyer, *Bureaucracy in Modern Society*, New York, Random House, 1971 (2. baskı), s.73-75.
14. Gunnar Myrdal, *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*, New York, Random

- House, 1968, s.941.
15. Caiden, "Shortchanging the Public", s.298.
 16. Gerald Caiden ve Naomi Caiden, "Administrative Corruption", *Public Administration Review*, C.37, S.3 (Mayıs-Haziran 1977), s.306; Ledivina C. Carino ve Raul P. de Guzman, "Negative Bureaucratic Behavior in the Philippines: Its Causes, Developmental Consequences and Control Measures – Past and Prospective", *Uluslararası Siyaset Bilimi Derneği'nin toplantısına sunulan bildiri*, Moskova, 12–18 Ağustos 1979, s.3.
 17. John A. Gardiner, *The Politics of Corruption: Organized Crime in an American City*, New York, Russell Sage Foundation, 1970, passim.
 18. Carino ve Guzman, "Negative Bureaucratic Behavior in the Philippines", s.3.
 19. Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven, Yale University Press, 1968, s.59–71; Scott, *Comparative Political Corruption*, s.3, 29–33; Jose V. Abueva, "The Contribution of Nepotism, Spoils and Graft to Political Development", Arnold J. Heidenheimer (der.), *Political Corruption: Readings in Comparative Analysis* içinde, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970, s.534–539.
 20. *Ibid.*
 21. Ronald Wraith ve Edgar Simpkins, *Corruption in Developing Countries*, Londra, George Allen and Unwin, 1963, s.33; J. David Greenstone, "Corruption and Self-Interest in Kampala and Nairobi", *Comparative Studies in Society and History*, C.8, S.2 (Ocak 1966), s.194–210.
 22. M. McMullan, "A Theory of Corruption", *Sociological Review*, C.9, S.2 (Temmuz 1961), s. 181–201.
 23. Furnival, *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*, s.170–178.
 24. Sovyet gazetelerinden alınan örnekleri içeren bir çalışma için bkz. John Kramer, "Political Corruption in the U.S.S.R.", *Western Political Quarterly*, C.30, S.2 (Haziran 1977), s.214–216.
 25. *Ibid.*, s.215. Ayrıca bkz. Charles A. Schwartz, "Corruption and Political Development in the U.S.S.R.", *Comparative Politics*, C.11, S.4 (Temmuz 1979), s.425–443.
 26. Maurice Punch, "Key Issues", Maurice Punch et.al. (der.), *Coping With Corruption in Borderless World* (Boston: Kluwer, 1993) içinde s.17.

Siyasal Sistemde Yolsuzluğun Ekonomi Politik ve Kültürel Kökenleri: Türkiye Örneği¹

Ersin Kalaycıoğlu

Giriş

Soğuk Savaş biterken, kamusal iktidarın yasal (*legal*) ve/veya meşru (*legitimate*) olarak kabul edilmeyen biçimlerde kişisel çıkar temini için kullanılması olarak tanımlayabileceğimiz siyasal yolsuzluk (*political corruption*) küresel bir olgu olarak belirdi. Önce Japonya "*Recruit*" skandalı ile çalkalandı. Liberal Demokrat Parti'nin önde gelenlerini yerlerinden edip hapse gönderen gelişmeler sürerken, bu kez İtalya, Milano'daki "*Tangentopoli*" skandalı ile sarsıldı. İtalya'da da, Japonya'da olduğu gibi tüm üst düzey politikacılar siyaset sahnesinden silinirken, eski başbakanlar bile mahkemeden mahkemeye sürüklenmeye başladılar. Bunu İspanya ve Yunanistan'daki mali içerikli siyasal skandallar izledi. Nihayet, bunları Fransa, İngiltere ve ABD'deki seks ilişkileri ve mali ilişkilerden kaynaklanan skandallar ve yolsuzluk soruşturmaları izledi. Sanki iki bloklu dünyadan tek merkezli bir dünya sistemine doğru geçerken siyasal sistemlerdeki iç hesaplaşmalar ön plana çıkıverdi. Güvenlik sorunları nedeniyle üzerinde durulmayan ahlak ve etik sorunları, artık dehşet dengesi altında yaşamayan seçmenlere daha önemli gelmeye başladı. Sosyalist sistemin yetersizlikleri kadar, kapitalist, sanayi ötesi demokrasilerin dengesizlik ve aksaklıkları da ortaya çıktı.

Bu gelişmeler içerisinde Türkiye'de de ciddi boyutlara varan siyasal yolsuzluk görüntüleri ve suçlamaları medyanın en önemli haber malzemesi haline geldi. Ancak, ne Türkiye'de, ne de sanayi ötesi demokrasilerde siyasal yolsuzluk sadece 1980'lerin sonunda ortaya çıkan bir olgu değildir. Cumhuriyet öncesinde de, ilk yıllarından itibaren Cumhuriyet döneminde de siyasal yolsuzluk mevcuttu.² 1945 sonrasında başlayan demokratik hayatla birlikte siyasal yolsuzluk haberleri ve suçlamalarının azalmadığını, bilakis daha da arttığını söylemek mümkündür. Bu durum demokrasiyle birlikte basın ve yayın organlarının çalışmalarında ortaya çıkan görece serbestlikten, muhalefetin açıklık ve etkinlik kazanmasından kaynaklandığı gibi, demokratikleşme ve devlet destekli iktisadi gelişmenin ivme kazanmasından da kaynaklanıyor diye düşünülebilir. Bu durumda hem siyasal hayatın daha açık bir biçimde izlenmesi, hem de devlet denetimindeki iktisadi kaynakların büyümesi nedeniyle ortaya çıkan bir siyasal yolsuzluk yaygınlaşmasından bahsedilebilir. Çeşit ve sıklık bakımından basın ve yayın organlarında rapor edilen siyasal yolsuzluk olaylarının bir artış gösterdiği söylenebilir. Örneğin, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinin ilk sayfaları karşılaştırıldığında, siyasal yolsuzluk olgusu olarak kabul edilebilecek haberlerin aylık ortalama sıklığı, 1950–59'da

3, 1960–69'da 5, 1987–1993 döneminde ise 9 gibi bir rakama ulaşmaktadır. Üstelik çeşit olarak karşılaştırıldığında yolsuzluk haberlerinin 1950'lerde patronaj ve kayırma ağırlıklı olduğu, 1990'larda rüşvet, patronaj ve kayırma yanısıra kara para aklama, uyuşturucu trafiği gibi yeni boyutlar kazandığı da görülmektedir. Ayrıca, 1990'lardaki yolsuzluk iddiaları cumhurbaşkanı, başbakan ve yakınları dahil olmak üzere her düzeyde siyaset adamı ve üst düzey bürokrati da içeren bir nitelik kazanmış bulunmaktadır. Nihayet, aynı haber içeriklerine bakılacak olursa, söz konusu yolsuzlukların mali boyutlarında, sabit fiyatlarla büyük bir artış söz konusu olmuştur. Eğer basın ve yayın organlarında çıkan ve yargı takibatında olan ve "Bir Dakika Karanlık" eylemi gibi protesto gösterilerine konu edilen yolsuzluk iddialarını izleyecek olursak, Türkiye'de siyasal yolsuzluk olgusunun çok ciddi boyutlara tırmandığını iddia etmek mümkündür.

Siyasal yolsuzluk olgusunun bu derecede büyük bir boyuta ulaşması nasıl mümkün olabilmiştir? Üstelik, yolsuzluk olgusunun yaygınlığına karşın siyasal partilerin bu konuyu pek ciddiye almadıkları gibi, bu olguya yaklaşımları arasında da ciddi farklar sergilemişlerdir. Bazı siyasal partilerin yolsuzlukları savunmakta olduklarını dahi söyleyebilmek mümkündür. O zaman siyasal yolsuzluk olgusu, nasıl olup da siyasal partiler üzerinde farklı etkilerde bulunmakta ve onları adeta iki farklı gruba ayırabilmektedir? Nihayet, seçmenin gözünde siyasal yolsuzluk olgusu ne kadar büyük bir önem taşımaktadır? Seçmenden kaynaklanan bir siyaseti temizleme baskısı mevcut mudur? Bu baskının niteliği ne tür bir siyasal sonuca yol açmaktadır? Aşağıdaki satırlarda bu sorulara yanıt oluşturacak bir kuramsal çerçeve geliştirmeye çalışacağız.

Türk Siyasal Sisteminde Değişim ve Yolsuzluk

Türk siyasal sisteminin temel yapısını kısaca betimlemek gerekirse, bunu Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras olarak kalan, aynı kültürü (değer, inanç ve tutumları) içselleştiren, fakat siyasal iktidarı paylaşmak eğiliminde olmayan bir "merkez" ile onun karşısında yer alan, türdeşlikten uzak bir kültüre sahip olan "taşra (kenar)" arasındaki etkileşimle ifade edebiliriz (Mardin, 1975: 7–32). Bu mirasın bir patrimonyal geleneksel yapıdan hareketle ortaya çıktığını unutmaksızın, 19. yüzyıldaki modernleşme ideolojisinin Osmanlı'daki uyarlamalarından ve bürokratik rasyonelleşmeden etkilenmiş olduğunu da bilmekteyiz (A.g.y. 15–19). Ancak, tüm bu değişme eğilimlerinin merkezin taşra ile olan uzaklığını gidermediğini ve 20. yüzyılda da, merkez ile taşra arasındaki bağların merkezin temsilcisi bürokratla taşranın temsilcisi eşraf arasındaki ilişki ve çatışmalardan geçtiğini de görmekteyiz (A.g.y. 15–19).

Türkiye Cumhuriyeti'nde de merkezîyetçi ve devletçi yönetim üslup ve geleneği sürmüştür, fakat buna milliyetçi, popülist, devrimci ve laik bir içerik eklenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti rejimi süresince, yukarıda zikredilen özde anlaşmış olan siyasal seçkinlerin eliyle üretilen politikalara karşı, 1900'lerin başından beri varolan bir muhalefet, adem, merkezîyet, kişisel girişim ve yerel politik tercihlere öncelik verilmesi savıyla ortaya çıkmışsa da, uzun ömürlü olamamıştır. Ancak, bu karşıtlığın tarihsel ve kültürel sürekliliklere dayanan kökenleri olduğu, 1940'larda çok partili yaşama geçildiğinde görülmüştür.

Merkezdeki siyasal seçkinler ve bürokrat gözünde taşra ulusal politikaların yapımında etkisine güvenilmeyecek olası bir fitne, fücür ve başkaldırı bağlamı olarak algı-

lanmaya devam etmiştir. Bu nedenle, her iki kültüre de aşına olan eşraf, siyasal bir bağlantı mekanizması olarak kitle ve seçkinler arasındaki siyasal bağlantıları sağlayan bir işlev görmeye devam etmiştir. Eşraf, taşrada yakın çevresi, yandaşları veya izleyicileri (*client*) olan bir yerel güç odağı olarak hem siyasal hareketlenme (*political mobilization*) temin edilebilen bir lider, hem de etrafına merkezin nimetlerini sunan bir *patron* olarak önem taşımıştır (Sunar ve Sayarı, 1986: 171).

Bu mekanizma 1040'lardaki demokratikleşmeye kadar, taşrada ayakta kalmıştır. Ancak, 1940'larda Demokratik Parti'nin temsil ettiği yerel ve geleneksel kültüre sahip çıkan bir devlet oluşturma önerisi güçlü bir destek bularak taşranın 1950'lerde Türk siyasal hayatına damga vurmasına yol açmıştır. (Sunar, 1990: 750–1). 1950'lerden itibaren, sivil ve asker bürokratlar, milletvekilleri ve aydınlar (özellikle üniversite öğretim üyeleri ve ilk ve orta öğretimdeki öğretmenler) koalisyonunun sahip olduğu "iyi toplum ideali" yavaş yavaş nitelik değiştirmeye başlamıştır.

DP milletvekilleri toplumsal köken olarak CHP'li meslekdaşlarından farklı olmasalar da, asker ve sivil bürokatlara olan muameleleri adeta bir statü savaşına dönüşmüş ve bürokatların maaş ve mevki kaybı 1950'ler boyunca sürmüştür. Nitekim 1960 askeri müdahalesi hakkındaki savlardan bir tanesi de kaybolan bu statü yüzünden askerin harekete geçtiğini vurgulamaktadır (Weiker, 1967: 13–20). Ancak merkezdeki asıl dağılma 1960'larda başlamıştır. 1960'lar Devlet Planlama Teşkilatı'na ve 1970'lerde çeşitli bakanlıklara taşranın değerlerini taşıyan memur ve şube müdürü atamalarının yaygınlaşması ile süren gelişmeler, adeta eşrafın çocuklarının bürokatların yerlerini almaları olarak ifade edilebilecek bir gelişme yaratmıştır. Bürokrat yetiştirmek işlevini yüklenen kurumların yeni kurumların yeni kadrolara merkezin değerlerini aktaran bir toplumsallaştırma işlevi görememesi merkezdeki aşınmayı hızlandırmıştır. Ancak, merkezdeki türdeşliği temelden etkileyerek merkez içindeki koalisyonu çatlatan gelişme taşranın 1950'lerden itibaren taşra değerleri ile toplumsallaşan kadroları yasama, yürütme ve yargıya yerleştirmekteki başarısı olmuştur.

Bu gelişme 1950'lerden itibaren temsili sistemin bir gereği olarak yerelliği artan milletvekillerinin sayısındaki artışla da güçlenmiştir (Tachau, 1988:113). Milletvekillerinin 1924–45 dönemindeki seçilişlerinde aranan ideolojik türdeşlik, 1950 sonrasında demokratik seçiliş sürecinde yerelliği yansıtan ve dolayısıyla taşrayı temsil eden bir içeriğe doğru dönüşmüştür. Böylece, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 1920'ler ile 1940'lar arasındaki ortak bir "iyi toplum imgesi"nin hayata geçirilmesi için çaba gösteren bir heyet olma özelliğinden, çatışan "iyi toplum imgeleri"nin arenası konumuna dönüşmüştür (Frey, 1975: 41–45).

Aydınlara konumu da bu gelişmeleri bir zaman farkı ile izlemiştir. Aslında, üniversiteler değişmeye en dirençli kurumlar olmuşlardır. Ancak, 1960 askeri rejiminin üniversiteye 147 öğretim üyesinin uzaklaştırılması ile indirdiği darbe yeterince belirgin bir uyarı olmamışsa da, 1971 yılındaki askeri müdahalenin bazı üniversite öğretim üyelerini de hedef alması ve 1970'lerde öğretim üyesi ve öğretmen derneklerinin de farklı "iyi toplum imgeleri" etrafında kurulmaları ile aydın–merkez ilişkileri iyice değişmiştir. Aydınlar da, tıpkı milletvekilleri ve bürokatlar gibi, merkez ile taşranın temsil ettiği "iyi toplum imgeleri" arasında bölünmüşlerdir.

Tam bu aşamada 1980 askeri müdahalesi oluşmuştur. 1980–83 döneminde oluştu-

ruhan ve 1982 Anayasası'nda somutlaşan yeni siyasal rejim ve onun kurduğu siyasal yapılar, 1970'lerde belirginleşen merkezdeki aşınma ve çatlamanın tescili ve sürdürülmesinden ibarettir.

1980 Sonrasının Siyasal Rejimi

1980'lerde Türkiye'deki siyasal rejim merkezin işlevlerini ve etki alanını yeniden tanımlamıştır. 1980–83 askeri rejiminin uygulamaları ve 1982 Anayasası açısından bakılacak olursa merkezin milliyetçi, merkezîyetçi, popülist, devletçi ve laik "iyi toplum imgesi" bir hayli değişiklik içermeye başlamıştır. 1980–83 döneminde ekonomik sorunlarla ilgilenmenin sadece sivil kadroların uzmanlık alanına terkedilmiş olması ve 1983 sonrasında uygulanan özel teşebbüs ağırlıklı ve "devleti ekonomik hayatta küçültme" amacına yönelik uygulamalar, devletçiliğin artık merkezin pek de önemsemediği bir politika niteliğinde olduğu izlenimini vermektedir. Merkezi hükümetin kaynaklarının bir ölçüde yerel yönetimlere devrine olanak sağlayan yasal düzenlemeler de buna eklendiğinde (Heper, 1989), adeta adem-i merkezîyet fikrini kabul eden demesek bile hoşgören bir mali-ekonomik yaklaşımın merkezde kabul gördüğünü söyleyebiliriz (Ergüder, 1989: 30–33).

Merkezin milliyetçilik özelliğinde bir azalma olmaksızın, Türk milliyetçiliğinin kökenindeki etnik özelliğe dönme eğilimine girilmiştir. Etnik milliyetçilik özü ön plana çıkartılan bir Türk milliyetçiliği anlayışı 1983 sonrasında da merkezdeki etkinliğini sürdürmüş ve bu kimlikle bakanlık, üst düzey bürokratik ve milletvekilliği, Anavatan Partisi (ANAP) iktidarlarında da 1999'lardaki koalisyon hükümetlerinde de sıkça rastlanan bir olgu olmaya devam etmiştir.

Bu arada yerleşik siyasal kurumları bir kenara bırakan ve doğrudan doğruya halkla iletişim içine giren bir "popülist lider" rolü ortaya çıkmıştır. Bu rolü başarıyla ilk kez oynayan Kenan Evren olmuştur. Parlamento, siyasal parti veya kamu bürokrasisinin aracılığına dayanmaksızın, doğrudan, hatta yüz yüze konuşmak suretiyle halkla iletişim kuran, halkı meydanlarda bilgilendiren ve ondan fikir ve uygulamaları için meydanlarda destek ve onay isteyen popülist, tatlı-sert, samimi, kamil devlet adamı rolünde babacan bir siyasal lider tipi 1980 sonrası Türkiye'sinin temel siyasal unsurlarından birisi olmuştur. 1990'lardaki çok partili yapı içerisinde bu rol kurtarıcı "baba" tiplemesine dönüşmüştür. Ancak, siyasal kurumlar üstü ve onları kaale almadan, kendi uzgörürlüğü (veya şimdiki ifade biçimiyle vizyonu) ile hareket ederek siyasal kararlar alan ve uygulayan bir siyasal lider tipi 1980–83 askeri rejimi ve 1982 Anayasası ile birlikte hayata geçirilmiştir. Bu durumda, siyasal otorite, etrafındaki seçilmemiş ve siyasal yahut hukuki sorumluluğu bulunmayan veya bu sorumluluğun ne olduğu son derece muğlak olan bir danışmanlar heyeti ile istişare ederek, TBMM ve kamu bürokrasisini es geçerek, Bakanlar Kurulu üyelerine önceden imzalatılmış olabileceği basında defaten zikredilen kanun hükmündeki kararnameleri tek başına düzenleyerek siyasa (politika) üreten bir başbakanı siyasal rejimin odağına yerleştirmiştir. Bu tür bir siyasal yapı, siyasal kararların hukuken ve siyasal olarak sorumlu olan milletvekilleri, kamu bürokratları, siyasal parti üyelerini devre dışında bırakarak kişisel ve keyfi siyasal kararlarla yönetim uygulamasına yol açan bir niteliktedir. Bu tür bir siyasal yönetim üslubu, geleneksel (patrimonyal) siyasal otorite tipinde görülür. Örneğin, İran Şahlığı, Kral Faruk

dönemi Mısır'ı, Osmanlı İmparatorluğu, bu tür kişisel ve keyfi siyasal yönetim üslubu ile yönetilmiştir (Bill ve Springborg, 1994: 150–175).

Merkezde meydana gelen önemli bir diğer gelişme de laiklik konusunda merkezin gösterdiği değişimdir. 1982 Anayasası'na din derslerini zorunlu hale getiren bir maddenin eklenmesiyle birlikte, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir Anayasa maddesi ile din dersi okutulmaya başlanmıştır. Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı dönemindeki meydan nutuklarında Kur'an'dan ayetler okuması, Türk-İslan sentezi kullanılarak Türkiye'nin bütünlük ve istikrarının korunmasının hedeflenmesi de bu döneme rastlamıştır. Devlet radyo ve televizyonundan Mevlevilik gibi tarikatların tanıtımı ve özendirilmesine ağırlık verilerek toplumsal hoşgörünün yaygınlaştırılmasına çalışılması, vefat eden devlet büyüklerinin yakınlarının Nakşibendi tarikatı şeyhinin kabrinin yanına gömülmesi gibi gelişmeler de "devletin hoşgörüsü ile dindarlaştırma" diye adlandırabileceğimiz bir gelişmeyi 1980'lerde başlatmıştır.

Patrimonyal siyasal sistemler dindarlığı teşvik ederek itaat sağlamayı amaçlayan rejimlerdir. Kişisel popülist siyasal yönetim üslubu, tarikatların faaliyet alanını genişleterek dindarlığın yaygınlaştırılması, kamu bürokrasisi dışlanarak liderin etrafında yetki ve sorumluluğu belli olmayanların katılımı ile alınan siyasi kararlarla keyfi bir yönetim üslubunun egemen kılınması ve nihayet, kamu bürokrasisinin de liyakata dayalı kamu siyasaları uygulama mekanizması olmayıp lidere şahsi bağlılık ve sadakat, akrabalık veya kayırma esasına oturan bir işe alma ve terfi sisteminin etkisiyle örgütlenmesi olarak ifade edilebilecek olan patrimonyal yapı Türkiye'ye yabancı değildir (Oktay, 1983: 203–216). Nitekim, bu yapının en mükemmel örneğini II. Abdülhamit yönetimi döneminde bu toplum denemiştir. Şimdi, çağdaş bir siyasal görüntü içinde aynı siyasal rejimin tekrar 1980'lerde hayata geçirildiğini görüyoruz. Bu rejime onun için, neo-patrimonyal bir içeriğe sahip olması dolayısıyla *neo-Hamidiyenizm* adını uygun görmekteyim (Kalaycıoğlu, 1992a: 111–113).

Bu yapıdaki temel özellikleri siyasal otoritenin kişiselleştirilmesi ve keyfileşmesi, siyasal kurum ve süreçlerin ikincil bir role itilmesi ve siyasal otorite tarafından önemsenmemesi, kamu bürokrasisinin liyakat yerine kayırma ve nepotizme işe alma ve terfi öncelik verilmesi (Oktay, 1983: 203–216; Acuner, et.al., 1993: 83 ve 89–91), dinsel ve kan bağına dayalı ilkel/geleneksel (primordial) değerlere göre işleyen örgütlenmelerin siyasal hayatta ağırlığının artması olarak ifade edebileceğimiz kanısındayım

1982 Anayasası'nda yasama ve yargıyı geri plana atarak yürütmeyi diğer iki kuvvetin üzerinde bir önemle aşırı teçhiz eden düzenlemelerin *neo-Hamidiyen* siyasal rejim esprisini teşvik ettiğini söyleyebiliriz. Kültürümüzdeki özelliklerle de birleştiğinde patrimonyal bir görüntü veren 1980 ve 1990'lar siyasal rejiminde geleneksel merkezin daha küçük, fakat türdeş olarak mevcut olduğunu önermek de mümkündür. Bu kez merkez, milli güvenlik, asayiş, kültür, eğitim politikaları ve dış politika ile ilgili işlevler odağında "iyi toplum" algılamaları benzeşen asker ve sivil bürokratlar, milletvekilleri ve aydınları içeren ve Atatürk Dil Tarih ve Kültür Kurumu, Yüksek Öğretim Kurulu gibi yeni oluşturulan resmi kurumlarla bütünleşen bir yapıya sahiptir. Ancak, bugünkü merkezin 1920 ve 1930'larda oluşan "iyi toplum" imgesindeki merkezîyetçi, devletçi, laik değerleri ne derece içselleştirdiği ciddi bir tartışma konusudur. Bunlar yerine, bugünkü merkezin neo-patrimonyal bir siyasal rejimin değerlerine daha yakın bir

görüntü çizdiğini söyleyebiliriz. 1970'lere oranla daha türdeş, daha ufak ve daha güçlü bir merkez 1980'lerde oluşmuş gibi görünmektedir.

Bu durumda, yeni bir merkez ve onun değerler sistemi, geleneksel merkez'in 1920 ve 1930'larda çizdiği "iyi toplum" imgesine dayanan değer sistemi ve taşranın çeşitli, elvan değer sistemlerinden oluşan bir siyasal kültür çeşnisi Türk siyasal hayatına 1990'larda damgasını vurmaktadır.

Neo-Hamidiyenizm'de Siyasal Rejim, Siyasal Katılma ve Yönetim

Neo-Hamidiyenizm modern birer yapı görünümündeki siyasal kurumlarla işleyen bir rejimdir. Ancak, bu rejimin işleyiş üslubu siyasal kayırma, nepotizm, üstlere kişisel sadakat gibi ilkel/geleneksel (primordial) değerlere öncelik veren bir niteliktedir. Kayırmanın işe alınma ve terfide temel değer haline geldiği bir bürokratik ortam, geleneksel kültürel kalıplardan türetilen yeni bir patronaj mekanizmasının gelişmesine olanak sağlamış gibi görünmektedir (Oktay, 1983: 203-216).

Siyasal seçkinlerle kitlenin ilişkisini neo-Hamidiyen siyasal rejimde kan bağı ve hemşerilik gibi ilksel değerler, tarikat bağları gibi dinsel bağlar ve karşılıklı kişisel çikara dayalı örgütsel ilişkilerden oluşan patronaj mekanizmalarıdır (Sayarı, 1975; Kalaycıoğlu, 1992). Patronaj ilişkisi temelde bir değiş-tokuş (mübadele) ilişkisidir. Güçlü bir kimse ile güçsüz bir kişi arasında kurulan, güçlünün temin ettiği koruma, iş, güvenlik gibi olanaklara karşılık güçsüz kişinin emeği, oyu, seçim kampanyasındaki bedelsiz çalışması gibi yollarla yaptığı geri ödemedenden oluşan bir alış-veriş, ilişkinin temelini oluşturur (Scott, 1972: 178). Burada belirtilen güçlü bir kişi bir toprak ağası, şeyh, arazi mafyası, milletvekili, bakanlık müsteşarı, şirket yöneticisi veya belediye başkanı olabilir. Tarım toplumlarında ağalık ve şeyhlik en yaygın olarak görülen "patron" türleridir (A.g.e.: 179). Türkiye'de de uzun süre etkili bir patronaj mekanizması ağa-yanaşma ilişkisi olarak siyasal hayatımızda rol oynamıştır (Kutad, 1975; Nuhurat, 1971; Sayarı, 1975; Özbudun, 1975).

Ancak, Türkiye'deki iktisadi gelişme ile birlikte kent nüfusunun artması, kırdan mobilize edilecek oyların kente göç dolayısıyla azalması, tarımda gelişen teknoloji ile ağa-yanaşma ilişkisinin siyasal hayattaki görece önemini azaltmış görünüyor. Bunun yerine, kentlerde artan nüfus yeni bir patron talebi ve patron-yanaşma ilişkisi doğurmuşu benzemektedir. Kentlerde yılda %4,5 gibi astronomik bir hızla artan nüfusun konut ve iş temini ile belediye, sağlık, eğitim ve güvenlik sorunları ortaya çıkmaktadır (Kara, Köksal, 1989). Bu ortamda, yeni gelen nüfus, kentlerde öncelikle kamu arazisi üzerinde, yasal olarak mülk edinilemeyen ve belediyelerin imar mevzuatına uygun olmayan bir biçimde konut edinmeye başlamıştır. Gecekondu mahalleleri ve nihayet kentleri oluşmuş, ancak burada yaşayan insanlar gündelik kararlarla yasallık dışında kalan bir alan yaratılarak orada yaşamaya terk edilmişlerdir. Gecekondu bölgelerine güvenlik, belediye, sağlık ve eğitim hizmetleri götürülmesi planlanmadığından, ayrıca kamu ve yerel yönetim bürokrasilerinin gücü bu hizmetleri vermeye zaten yetmediğinden, gecekondu bölgeleri ile yerleşik kentliler arasında hemen farkedilen ciddi bir görüntü kontrastı belirmiştir. Bu gelişmenin siyasal katılma üzerindeki etkisi kentsel toplumun çöküşü dolayısıyla siyasal katılmanın azalması biçiminde ortaya çıkmıştır (Kalaycıoğlu, 1992: 98-104).

1990'larda hukuk dışılık genişleyerek bir yaşantı biçimi haline gelmiş bulunmaktadır. Nitekim, "Türkiye'de Değerler Araştırması"nın 1997 Ocak ayında tamamlanan alan araştırmasında sorulan "...rüşvet ve yolsuzluğun ne kadar yaygın olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusuna verilen yanıtlar, kamu görevlilerinin çoğunun rüşvet ve yolsuzluğa karışmış olduğu inancının çok yaygın olduğuna işaret etmektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye'de Yolsuzluk Yaygınlığı Algılaması (1996–97)

	%
Çok az istisna dışında kamu görevlileri yolsuzluğa karışmaz	4,4
Az sayıda kamu görevlisi karışır	25,7
Kamu görevlilerinin çoğu rüşvet ve yolsuzluğa karışır	31,2
Neredeyse tüm kamu görevlileri bu işlere bulaşır	31,5
Yanıt yok, bilmiyor	7,2
Toplam	100,0

Örneklem büyüklüğü: 1907

Kaynak: Türkiye'de Değerler Araştırması (1996–97).

Benzer olarak, halkın önemli bir kısmının da ülke yönetiminde kendilerinin fazla bir etkiye sahip olmadıklarını, ülkenin kendi çıkarları peşinde olan az sayıda grup tarafından yönetildiğini düşündükleri göze çarpmaktadır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Siyasal Etkinlik Duygusu (1996–97)

	%
Ülkeyi az sayıda çıkar grubu yönetiyor	71,5
Tüm halk yönetiyor	22,3
Yanıt yok, bilmiyor	6,2
Toplam	100,0

Örneklem büyüklüğü: 1907

Kaynak: Türkiye'de Değerler Araştırması (1996–97).

Nitekim, 1991–97 arasında bu düşüncenin yaygınlaştığı da görülmektedir. Bu bulgular ışığında düşünüldüğünde kayırmacılık ve yolsuzluk içinde sıkışmış bir siyasal sistem algılamasının seçimde yaygın olduğu, dolayısıyla siyasal sistemin kurum, kural ve süreçlerinin meşruluklarının sorgulanmasına fırsat yaratan bir ortamın doğduğunu ifade edebiliriz. Kaldı ki, 1982 Anayasası'nın içerdiği siyasal rejimin siyasal seçkinler tarafından da benimsenmemiş bulunması ile birleştiğinde hukuk devletinin yapılandırılması ve işlenmesini zora koşan bir ortam oluşmaktadır. Zaten, seçmenin ülkenin öncelikleri arasında gördüğü hususlar arasında düzenin sağlanması (asayiş) ve ekonomiye çeki düzen verilmesi ön planda gelmektedir. Özgürlükler, asayiş ve ekonomik endişelere göre daha önemsiz bir niteliktedir (Bkz. Tablo 3). Bu durumda, Türkiye'deki

seçmenin gözünde, hukuk devleti talebinin iş, enflasyon, düzenin korunması, asayiş gibi konulara göre daha önemsiz olduğu sonucuna varılabilir.

Tablo 3. Ülkedeki Öncelikler (1996–97)

Soru: "...bir seçim yapacak olursanız, aşağıdakilerden hangisi en önemlidir?"	%
Asayiş ve düzenin korunması	36,7
Hükümet kararında halka daha fazla söz hakkı	21,1
Fiyat artışları ile mücadele	19,8
İfade ve düşünce özgürlüğünün korunması	18,8
Yanıt yok, bilmiyor	3,6
Toplam	100,0
Soru: "...size göre, bunların içinde en önemlisi hangisidir?"	
İstikrarlı bir ekonomi	39,5
Daha insancıl bir topluma doğru ilerleme	19,7
Fikirlerin paradan önemli olduğu bir toplum	17,4
Suç ve suçlularla mücadele	18,2
Toplam	100,0

Örneklem büyüklüğü: 1907

Kaynak: Türkiye'de Değerler Araştırması (1996–97).

Bu ortamda, yasal kurumların meşruluklarının ve etkinliklerinin sorgulanmasından dolayı bir boşluk (vakum) ortaya çıkmakta, bunu da terör örgütleri, arazi mafyası, tarikatlara gibi yasal olmayan kuruluş ve örgütler patronaj ilişkileri çerçevesinde doldurmaya başlamaktadır. 1970'lerde "kurtarılmış bölgeler" bu ortamda kurularak, güvenlik, sağlık, eğitim gibi hizmetleri vermeye talip olan alternatif sistemler oluşturmuşlardır. 1980'lerin başındaki askeri müdahale dönemi "kurtarılmış bölgeler" uygulamasına son vermekle birlikte, yasal olmayan konutlaşma ve hukuk boşluğu sorununu ortadan kaldıramamıştır. Üstelik, 1983–84 sonrasında kırsal göç yine teşvik edilmeye başlanmıştır. 1980'lerde kentlerde ikamet eden, fakat yerleşik kent nüfusuyla bütünleşmemiş kır kökenli kitleler (*lumpen proletarya*) özellikle kişisel içerikli iş, sonra da güvenlik, korunma, belediye hizmetleri, sağlık, eğitim talepleriyle siyasal sisteme yönelmiştir (Kalaycıoğlu, 1995: 52–54). Bu talepleri Türk siyasal sistemi karşılayamamakta, ortaya çıkan boşluğu ise "yeni patronlar" doldurmaya talip olmaktadır. Burada belirtilmesi gereken, yeni patronaj ilişkilerindeki görüntünün eskisine göre olan farklılığıdır.

Yeni patronaj ilişkisi, ağalık–yanaşmalık ilişkisinde olduğu gibi sadece iki kişi arasında kurulan bir alış–veriş ilişkisinden ibaret, taşranın bir oluşumu değildir. Patron artık kentsel toplumda konumlu bir kurum, kuruluş veya örgüt olmaya başlamıştır. Yeni patronaj ilişkileri tamamen modern bürokratik yapılar olan devlet veya özel bankalar, sermaye piyasaları, finans şirketleri gibi kurumların içinde oluşan ve zengin bir politik

rant sektörü olarak beliren modern örüntülü bir niteliktedir. Ayrıca, yeni kentsel kaynaklar ciddi ölçülerde büyümüştür. Toprak, "casino", borsa, uyuşturucu vb. rantları artık yedi rakkamlı ABD doları cinsinden ifade edilmeye başlanmıştır. Bu rant tekil kişilerin kendi başlarına denetleyemeyeceği kadar büyük boyutlara erişmektedir. Bu durumda, patronaj ilişkisinin örgütsel bağlara oturması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece *lumpen proleterlere* de hizmet veren, (örneğin geniş çaplı arazi ve gecekondu üreten ve pazarlayan) yeni kentsel patronaj mekanizmaları kurulmaya ve siyasal faaliyette bulunmaya başlamışlardır.

Siyasal partilerin örgütlenmesi ilçe düzeyinde kalan bir ölçeğin altına inemediğinden, daha küçük birimlerdeki siyasal örgütlenmeler açık veya gizli başka kuruluşlar eliyle yapılabilmektedir. Bu durumda, özellikle üyeleriyle güçlü bağları olan, sadece açık ve yasal olarak faaliyet göstermek zorunda olmayan örgütlerin belirgin bir üstünlüğe sahip olmaları doğaldır. Böylece bu yeni siyasal/toplumsal yapılar belediyeler ve siyasal partilerle ilişki içinde olabilen inşaat ve taahhüt işleri ile uğraşan birey ve şirketler halinde yeni göç dalgalarının kamu arazilerinde ikamet edebilmesine yardım temin eden girişimlerde etkin patronlar olabilmektedir. Yerel düzeydeki siyaset bu ortamda en etkin örgütlenmeyi becerebilen kuruluşların egemenliğine doğru kaymaktadır.

Mali piyasalar ve ekonomik yapıdaki gelişmeler de yukarıda zikrettiğimiz patronaj ağına destek temin eden önemli etkenlerdir. Emlak, Vakıflar, Halk ve Ziraat Bankaları gibi devlet bankalarının fonları da, benzer olarak siyasal iktidarların kullanımına sunulan, genişleyen olanaklardır. Devlet bankalarındaki mali kaynaklar, yıllık faiz oranlarının %100'ü aştığı bir aşamada %40 faizli kredi olanakları olarak bazı çıkar gruplarına sunulurken, sanki patron–yanaşma ilişkileri daha üst bir düzeyde yeniden oluşturulmaktadır (Sabah, 20 Mart 1994). Böylece, yine bir alış–veriş ilişkisi ihdas olunarak oy karşılığında ucuz kredi, taahhüt işleri, yeni mali kolaylıklar olarak geri sunulduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, bir çok büyük kentte milletvekili seçilebilmek için birkaç milyar TL. harcama yapabilmeyi göze almak gerektiğini artık kamuoyu da bilmektedir. Bu düzeyde gelire sahip olmayanlar için kaynak temini patronaj ilişkilerinin yeni boyutlarda oluşması için ideal bir ortam oluşturmaktadır. Mali güçler (patronlar) milletvekillerine (izleyicilerine) destek vermek suretiyle onları seçtirmek, sonra da onların temin edeceği iktisadi olanaklarla zenginliklerini büsbütün artıracak bir ortam elde etmeyi amaçlayan bir görüntüdür. Bu haliyle, siyasal rejimimiz, gelir dağılımını büsbütün bozacak bir mekanizma haline dönüşmüş bulunmaktadır. Türkiye'nin *plutokratik* rejime doğru kaymasını ve 1990'lar başındaki İtalya veya Japonya'da olduğu gibi *kleptokratik* eğilimlerin güçlenmesine neden olacak bir siyasal yozlaşma (*decay*) bunalımına doğru sürüklenmesini sağlayan bir noktaya ulaştığı görülmektedir.

Sonuç

Türk siyasal hayatı ilksel (*primordial*) değerler etrafında düzenlenen patronaj ilişkilerinin siyasal katılma ve siyasal temsil ilişkilerinin özünü oluşturduğu bir görünüme sahiptir. Bu görüntüsüyle Lübnan, İtalya'nın güneyi, ABD'nin güney eyaletlerinde görülen aile, tarikat, hemşerilik ilişkilerine dayalı, seçmenin siyasal desteğine karşılık ona "arpalık" temini üzerine kurulu bir alış–veriş mekanizması Türkiye'deki siyasal temsil

ve katılmayı etkileyen temel özelliklerden bir tanesidir.

Bu ortamın yasallığa fazla tahammülü yoktur. Ancak, 1982 Anayasası ve ona dayanarak oluşturulan yasa ve uygulamalar, yürütme üstünlüğüne dayalı ve etkin siyasal ve hukuki denetim mekanizmalarından uzak bir siyasal rejim oluşturmuştur. Bu durumda keyfi bir yönetim uygulaması teşvik olunmakta ve yasadışılığın bir norm olarak yerleşmesi kolaylaşmaktadır. Bu yasadışı alanın genişlemesi, korunma, güvenlik, iş temini gibi gereksinimlerden kaynaklanan yeni patronaj taleplerinin ve mekanizmalarının doğmasına neden olmaktadır. Bu durumda da, yasadışılık hem kurumsallaşmaya başlamakta, hem de kamu kaynaklarının yasal süreçlere uygun olmasına bakılmaksızın (örneğin İSKİ olayında görüldüğü gibi), "paylaştırılmasına" ya da rüşvet, irtikap, ihtilas gibi yollarla kaynak temin edilmesine yol açmaktadır.

1982'de oluşturulan *neo-Hamidiyen* siyasal rejim, demokrasinin gerektirdiği sınırlı, denetim altındaki iktidar fikri etrafında düzenlenen yeni bir siyasal rejime ikame edilmedikçe, hakça bir siyasal yönetimin oluşturulması ve siyasal yozlaşmanın engellenmesi olanağının olmadığı söylenebilir. Siyasal yolsuzluk, aslında işlevsel de olabilir (Nye, 1972). Ancak, uzun süreli ve geniş çaplı olduğunda siyasal iktidarın adil ve hakça bir yönetim olmadığı duygusunu yayarak bir siyasal meşruluk bunalımına yol açma riski de taşır. Meşruluk bunalımları radikal siyasal çözümleri gündeme getiren en önemli nedenlerdir. Bu nedenle, Türkiye'nin önemli ve ciddi tercihlerle karşı karşıya kalmaya başladığını ve bunlara oluşturacağı yanıtların da Türkiye'nin siyasal rejimi ve demokrasisi açısından kritik olduğu unutulmamalıdır.

Yolsuzluk, sosyo-ekonomik ve kültürel etkenlerin siyasal rejimle kesiştiği bir alanda geniş uygulama alanı bulmaktadır. Bu yüzden Türkiye'de ciddi boyutlara ulaşan bir yolsuzluk patlaması 1980'ler sonrasında ortaya çıkmıştır. Ancak, yolsuzluk her siyasal sistemde ortaya çıkan bir olgudur ve Türkiye'ye de has değildir. Burada vurgulanması gereken Türkiye'de yolsuzluğun siyasal rejim, kültür ve iktisadi ilişkilerden beslenen bir olgu haline gelmiş olması ve düzenli olarak uygulanan hiçbir hukuksal veya siyasal yaptırımının bulunmamasıdır. İtalya, Japonya, Fransa, ABD ve diğer yerleşik demokrasilerde yolsuzluk iddialarının yaygınlaşması hem siyasal hem de hukuksal yaptırımların işlenmesini sağlamakta, yolsuzluk iddialarına konu olanlar yargı önünde hesap vermekte ve seçmen tarafından seçilmeyerek cezalandırılmaktadır. Yerleşik demokrasilerde yolsuzluk siyasal liderlerin kariyerlerinin son bulmasının en güçlü nedenlerinden birisini oluştururken, Türkiye'de yolsuzluk iddialarına konu olan hiçbir siyasal lider ne yargı önünde hesap vermiş ne de siyasal kariyerini bitirebilecek bir seçim hezimetine uğramıştır. Bu durumda yolsuzlukların yaptırımı konu olması açısından yerleşik demokrasilerle Türkiye arasında ciddi bir fark bulunduğu görülmektedir. Oysa, yolsuzlukların oluşması açısından Türkiye ile bir İtalya veya bir Japonya arasında ciddi bir fark bulunmamaktadır. Yolsuzluk yerleşik demokrasilerde cezalandırılırken, Türkiye'de yolsuzluğun cezalandırılması seçmen nezdinde ve dolayısıyla siyasal seçkinlerde de önem arzetmeyen bir görüntü çizmektedir. Cezalandırma riski taşımayan davranışların tekrarlanması bir psikolojik eğilimdir. dolayısıyla, seçmen ve yargı tarafından cezalandırılma riski taşımadığı sürece de Türkiye'de yolsuzlukların önünün alınması beklenmemelidir.

Notlar:

1. Bu yazının ilk taslağını okuyarak eleştirilerde bulunan Prof. Dr. Yeşim Arat'a teşekkür ederim.
2. Bu konuda, örneğin Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya* adlı anı kitabına bir göz atmak yeterlidir.

Seçilmiş kaynakça:

- Nermin Abadan (1966). *1965 Seçimlerinin Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından Tahlili*; Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayını.
- Selam Acuner ve Songül Sallan (1993). "Türk Kamu Yönetiminde Yönetici Kadınlar", *Amme İdaresi Dergisi*, 26: 77–92.
- Engin Akarlı ve Gabriel Ben–Dor (der.) (1975). *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*; İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi yayını.
- Niyazi Berkes (1973). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*; İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- James A. Bill ve Robert Springborg (1994). *Politics in the Middle East* (4.baskı); New York: Harper Collins.
- Christopher Clapham (1988). *The World Politics: An Introduction*; Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Karl W. Deutsch (1961). "Social Mobilization and Political Development", *American Political Science Review*; 55: 493–514.
- Üstün Ergüder (1989). "Patterns of Authority", Metin Heper (der.) *Local Government in Turkey: Governing Greater Istanbul* içinde s.30–35; Londra: Routledge.
- Üstün Ergüder ve Richard Hofferbert (1988). "The 1983 Elections in Turkey: Continuity or Change in Voting Patterns", Metin Heper ve Ahmet Evin (der.) *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980's* içinde s.81–102; Berlin, New York: Walter deGruyter.
- Frederick W. Frey (1975). "Patterns of Elite Politics in Turkey", George Lenczowski (der.) *Political Elites in the Middle East* içinde s.41–82; Washington D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- Hamit Fişek, Yılmaz Esmer, Ersin Kalaycıoğlu (1986). *Türkiye'de Sosyo–Ekonomik Öncelikler: Sosyolojik ve Demografik Yapı ile İlgili Bulgular, Metodoloji ve Uygulama, Cilt 1*; İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Metin Heper (1989). "Introduction", Metin Heper (der.) *Local Government in Turkey: Governing Greater Istanbul* içinde s.1–11; Londra: Routledge.
- Ersin Kalaycıoğlu (1990). "Cyclical Breakdown, Redesign, and Nascent Institutionalizing", Ulrike Liebert, Maurizio Cotta (der.) *Parliament and Democratic Consolidation in Southern Europe: Greece, Italy, Portugal, Spain and Italy* içinde s.184–222; Londra ve New York: Pinter.
- Ersin Kalaycıoğlu (1992a). "1960 Sonrasında Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Neo–Patrimonyalizm ve İstikrar", Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* içinde s.87–126; İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ersin Kalaycıoğlu (1995). "The Turkish Grand National Assembly: A Brief Inquiry into the Politics of Representation in Turkey", Çiğdem Balım et.al. (der.) *Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s* içinde s.42–60; Leiden, New York, Köln: E. J. Brill.
- Nihal Kara ve Sema Köksal (1989). "İstanbul'da Yerel Politika ve Büyük Şehir Yönetimi" *Cumhuriyet gazetesi* (19–23 tarihleri arasında yayınlanmış yazı dizisi); İstanbul.
- Ruşen Keleş ve Artun Ünsal (1982). *Kent ve Siyasal Şiddet*; Ankara: A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.
- Ayşe Kutad (1975). "Patron–Client Relations: The State of Art and Research in Eastern Turkey", Engin D. Akarlı ve Gabriel Ben–Dor (der.) *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems* içinde s.61–87; İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Şerif Mardin (1975). "Center–Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Engin Akarlı ve

- Gabriel Ben-Dor (der.) *A.g.e.* içinde s.7–32.
- Şerif Mardin (1978). "Youth and Violence in Turkey", *European Journal of Sociology*, 19: 229–254.
- Lester W. Milbrath (1965). *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?*; Chicago, Illinois: Rand McNally.
- Cenap Nuhurat (1971). "Türkiye Köylerinde Olağandışı Oy Verme", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26: 219–244.
- Joseph S. Nye (1972). "Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis", Norman T. Uphoff ve Warren F. Ilchman (der.) *The Political Economy of Development: Theoretical and Empirical Contribution* içinde s.463–475; Berkeley, California: Univ. of California Press.
- Cemil Oktay (1983). *Yükselen İstемler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*; İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ergun Özbudun (1975). *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*; Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını.
- Ergun Özbudun (1980). "Turkey", Jacob M. Landau, Ergun Özbudun, Frank Tachau (der.) *Electoral Politics in the Middle East: Issues, Voters and Elites* içinde s.107–143; Londra: Croom Helm.
- Sabri Sayarı (1975). "Some Notes on the Beginning of Mass Political Participation", Engin D. Akarlı ve Gabriel Ben-Dor (der.) *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems* içinde s.121–133; İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- James C. Scott (1972). "Patron-Client Politics and Political Change", Norman T. Uphoff ve Warren F. Ilchman (der.) *The Political Economy of Development: Theoretical and Empirical Contributions* içinde s.177–189; Berkeley: Univ. of California Press.
- İlkay Sunar (1975). *State and Society in the Politics of Turkey's Development*; Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları.
- İlkay Sunar ve Sabri Sayarı (1986). "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter ve Laurence Whitehead (der.) *Transitions from an Authoritarian Rule: Southern Europe* içinde s.165–186; Baltimore ve Londra: The John Hopkins University Press.
- İlkay Sunar (1990). "Populism and Patronage: The Demokrat Party and its Legacy in Turkey", *Il Politico*, 4: 745–757; İtalya: Univ. Pavia.
- Frank Tachau (1984). *Turkey: The Politics of Authority, Democracy and Development*; New York vd.: Praeger.
- Frank Tachau (1988). "Political Leadership in Turkey: Continuity and Change", Metin Heper ve Ahmet Evin (der.) *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980's* içinde s.103–117; Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Walter Weiker (1967). *The Turkish Revolution: 1960–1961: Aspects of Military Politics*; Washington D.C., Brookings Institution.

"Temiz Toplum" Arayışı 97

Bozkurt Güvenç

Durum: Sorun ve Öncüller

Bu sabahki sohbet konumuz "Temiz Toplum Arayışı". Biraz da İtalyanların "Temiz Eller" operasyonundan esinlenerek toplumca "Temiz Toplum" arayışı içine girmiş bulunuyoruz. Yozlaşma ve çürümeden ya da düştüğümüz karamsarlıktan kurtulmak için temizlik ve arınma istiyoruz. Olup bitenlere bakarak toplumun ve kurumların kirlendiğini ya da "ahlaki bir çöküntü" içinde bocaladığını, bir bunalım nöbeti geçirdiğini söylüyoruz. Telaş içinde bir çıkış yolu, yapısal sorunlarımıza çözüm arıyoruz. Kaygılı ve telaşlıyız çünkü birşeyler yapamadığımız takdirde, varlığımızın temeli olan ülkemizi daha zor günlerin beklediğini görüyoruz.

N'apalım, temizliğe nereden başlayalım? Öneriler, söylentiler ve seçenekler öylesine çeşitli ve çelişik ki birbirimizi anlamıyor, bir oydaşıma varamıyoruz. Medya kurumları, haberleşme, bilgilendirme ve kamuoyunu oluşturma görevlerini yerine getirirken, tansiyonu düşüreceklerine, kaygıyı ve telaşı sanki yükseltmek için yarışıyorlar. Gerçi parlamenter demokratik cumhuriyetimiz, 10'ar yıllık aralıklarla gelen üç askeri müdahaleyi 1990'da olaysız atlattı ama 1995'de başlayan hükümet (koalisyon) bunalımı henüz atlattılamadı. Bir yandan yüksek enflasyon, öte yandan ülkeyi bölmeye çalışan terör örgütüne karşı yıllardır sürdürülen mücadelenin yüksek maliyeti, artan borçlar, uyuşturucu trafiği ve silah ticaretinden kazanılan karaparanın yasadışı yollardan aklanması, faili meçhul (kalmış) cinayetler zinciri, %30'lara çıktığı söylenen işsizlik, gerçekleşmeyen seçim vaatleri, ülkemizi bir karar kavşağına getirdi. Susurluktaki kamyon kazasını izleyen gelişmeler toplumu öyle sarstı ki... İyimseri karamsar, sağcı-solcusu, laiki dindarı, artık bu gidişe bir dur demek zamanının geldiği görüşünde birleşiyor. Dur derken soruyoruz birbirimize, kendimize, peki ama neden?

Neden? Nerelerden, Nasıl Geldik Bugünlere?

Nerelerden, nasıl geldik bugünlere? 70 yıl önce kazanılan bir milli kurtuluş savaşı, ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine taşıyacağına inandığımız reform ve devrimler, parlamenter (çoğulcu ve özgürlükçü) demokrasi, planlı kalkınma, devrimci güçlerimizin kurup koruduğu milli birlik, huzur, barış ve Atatürkçülük yolunda adım adım ilerleyerek! Ülkeyi içine sürüklendiği bunalımlardan kurtaran Silahlı kuvvetlerimiz, geçmişten aldığı derslerle "bu sefer sıra silahsız güçlerde" deyip geleneksel görevine pek de hevesli görünmüyor. Doğru da yapıyor. Gidişe bakılırsa, bu kez görev ve sorumluluk, *baba* tarafına (devlete) değil de dayıgillere (millete) düşecek gibi görünüyor. Peki ama neden? Uygarlık yolunda güzel güzel ilerlerken, AB'ye girmeye, cep telefonlarıyla "küreselleşme"ye, bilgisayarlarla "bilişim çağı"na hazırlanırken, nereden çıktı çağdışı

davranışlar? Kim yapıyor, neden oluyor bütün bunlar? Başlıca açıklama eğilimleri şöyle özetlenebilir:

1) Atatürk devrimleri, dini cemaatleri topluma, ümmeti ulusa, monarşik devleti çağdaş bir cumhuriyete dönüştürürken, dini ahlakın yerine *laik bir ethic* (davranış kodu) koyamadı;

2) Devrimin sindirdiği geleneksel güç ve değerleri iktidara ortak eden çok partili parlamenter demokrasi (veya "karşı devrim"), eğitim birliği, medeni hukuk, tekke ve zaviyelerle ilgili devrim yasalarını uygulayamadı;

3) Türk Devrimi, yüzyıllardır uyuyan güçleri uyandırdı; çağdaşlık yönünde harekete geçirecek sanayileşme ve kentleşmeyi başlattı ama sosyo-ekonomik eşitliği (toprak ve vergi reformu, hakça gelir dağılımı, yasalar karşısında eşitlik) sağlayamadı (Kili 1981);

4) Plansız, sınırsız, hızlı ve düzensiz bir çağdaşlaşma (kalkınma ve kentleşme) sürecinin yarattığı çalışma (işsizlik), sağlık (hastalık) ve eğitim (ikilem) sorunları, hukuk devletinin otoritesini sarstı;

5) Ekonomik ve yerel güçlerin dünyaya açılma ve ekonomik gelişme adına, giderlerini kısmak istediği devleti küçük ve zayıf düşürdü.

Sonuç olarak, devleti oluşturan kurumlar ve kurallar, olup bitenlerden sorumlu tutulmakta, devleti işletmekle görevli hükümetin başbakan "devletin çöktüğünü" ilan etmekte, devletin tepeden tırnağa yeniden yapılanması önerilmektedir. 1961 Anayasası, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılması ilkesine dayanıyordu. 1971 ve 1980 müdahalelerini yapanlar, "topluma bol gelen anayasa"nın toplumsal bilinci ekonomik kalkınmanın önüne geçirdiği gerekçesiyle değiştirmişti anayasayı.

1982 Anayasası, öğretmenleri, öğrencileri, okur-yazarları, sanatçıları, düşünürleri, devlet görevlilerini, gençleri, köylüyü ve kentliyi, silahsız fakat zinde güçleri politika dışında tutan yasal önlemleri alarak;

i) yasamayı, kasabanın gelenekçi, tutucu dünya görüşüne;

ii) yürütmeyi, bu yasama meclisinden çıkacak hükümetlere;

iii) bağımsız yargıyı da yürütmenin gözetim ve denetimine; bıraktı.

Kamuoyu araştırmalarına göre, Türk toplumu, demokrasi inancını korumakla birlikte, *yasama* meclisindeki parti sandalye dağılımının ülkeyi (bölgeleri, kentleri, köyleri ve yöreleri) yeterince temsil etmediğini, *yürütmeyi* (yöneticileri) pek de güvenilir bulmadığını ve *yargının* bağımsız ve hakça olmadığını söylüyor. Yazılı ve sözlü medyada yürürlükteki anayasanın değiştirilmesini, yasamanın, yürütmenin ve yargının yeniden yapılanmasını isteyen görüşlerin dayandıkları gerekçelerdir bunlar. Şer'i hükümlerin kaynağını oluşturan kutsal Kur'an değiştirilemeyeceğine göre, gerekli düzenlemelerin, demokratik (çoğulcu) cumhuriyetin temeli olan anayasada yapılması öngörülmektedir.

Öyleyse TC ve Türk toplumu bugün tarihi bir karar kazşağındadır. Cumhuriyet devriminden önce devlet işleri düzenli yürüyor muydu? Yargı adil ve hakça mıydı? Hırsızlık, yolsuzluk, güç (nüfuz) ticareti ve rüşvet yok muydu? Şair Fuzuli'nin rüşvet sayılmayan selamının alınmadığı, devlet yönetimini eleştiren Nefi'nin derisinin yüzüldüğü, aklını kullananların boğulduğu, düşünen başların kesildiği, reform isteyenlerin sürüldüğü, Şair Eşref'in fikirlerini ele geçirmek isteyen devletten yakındığı unutuldu

mu? Şeriata göre yaşamak isteyenlerimiz, Osmanlı'da, kamu hukuku ve hak arayan bir kanun sözcüsü (savcı) olmadığını bilmiyor olabilir ama cumhuriyet vatandaşları biliyor mu acaba yurttaşlık hukukunu ve özgürlüklerin kaynağını? (Durant 1992)

Kamu hayatındaki yolsuzlukların, ahlak dışı davranışların nedenlerini ve çaresini yasamada ve liderlerde aramakla, yeterli tarih ve varlık bilincine sahip olmadığımızı ve belki de yanıldığımızı düşünüyorum. Eflatun, ünlü diyalogların birinde (*Phaidon* olabilir), Sokrates'in ağzından, ahlaksız felsefecilerin ahlak dışı davranışlarını eleştiren kişiyi şöyle yanıtlar: "Şimdi istersen, filozofların ahlaklı olup olmadığı sorusunu bir yana bırakalım da, felsefi ahlakı (*ethik*) konuşalım." Şeriat isteyenler, aynı akıl yürütmeyle, "Müslümanların geri kalmışlığını bırakalım da İslamın güzel ahlakını tartışalım (kusur dinde değil biz insanlarda)" derler, siyasal ahlak konusunda Atatürk'ün laik cumhuriyetini sorumlu görürler.

Japon tarihçi Baba Masakata bir yöneticinin başarısını şöyle anlatır:

"Onda 'dan Honda'ya Japon ahlakı"

Matsuşiro Beyliği bunalım içindedir. Sel baskınları nedeniyle çeltik üretimi düşmüş, onarım-bakım giderleri yükselmiştir. Son yangında yerle bir olan Tokyo'nun imarı için Beylerbeyliği toprak vergilerini peşin toplamaktadır. Köylü yoksul, beyler güçsüzdür. Tüccarlar ve memurlar yasadışı kredi-borç işlemleriyle bunalımdan yararlanmaktadır. Çözüm arayışları başarılı olamamış. Durum umutsuz. Bilge Onda göreve gelmiş ve 4-5 yıl içinde devlet işlerini düzene koymuştur (şu beş somut ilkeyle):

- 1) Devlet adına hiç yalan söylemeyeceğim, sizler de;
- 2) Yalnız çorba ve pirinçle yaşıyacağım, sizler de;
- 3) Hediye ve rüşvet almayacağım, sizler de; herkes gerçekleri konuşunca rüşvete gerek kalmayacak;
- 4) Pamuklu giyip, pamuklu giyen kişilerle çalışacağım;
- 5) Kimseye ceza vermeyeceğim; dürüstlüğü esas alınca, kimse ceza gerektiren suçları işlemeyecek.

Japon asıllı iktisatçı Ozaki'ye göre, "Onda'dan Honda'ya ve Mitsubishi'ye" uzanan "Japon mucizesi"nin sırrı buradadır (Güvenç 1995: 372-73). Japonya'da kamu yönetimi ve ticaret ve siyasal ahlakı kuşkusuz bu kadar erdemli değil. Ancak, Başbakan Tanaka, Lockheed davasında 2 milyon dolar rüşvet almaktan yargılandı. Yasama dokunulmazlığından yararlandı. Aldığı rüşveti ülkesine geri ödeyerek hapisten kurtuldu.

Toplum ve İnsan Bilimleri Açısından

Bilim ve felsefe (*ethik*) açısından yönetim hukuku, optimal dengelerin aranması, bulunması ve korunması sorunudur. Her toplumda ve her zaman biri *ideal* (olması gereken) öteki *gerçek* (fiilen yaşanan) olmak üzere bir kültür ikilemesi vardır (Hoebel 1971). İki kültür kısmen binişik olmakla birlikte tümüyle *örtüşük*, *özdeş* değildir. Günlük yaşamdaki bireysel davranışlar, ideal değerlere nice uygun olursa olsun, ideallerle çakışamaz. İyinin daha iyisi olacaktır; yoksa bulunacak, yaratılacaktır. Sosyal değişmelerin hız/ivme kazandığı dönemler bu ikilemi daha belirgin kılar. Tarımdan en-

düstriye geçildiğine, eşitlikçi köyden hiyerarşik (katmanlı) kente göçüldüğünde, ideal–gerçek ikilemi önce ikiye, sonra, geometrik olarak dörde, sekize ve daha üst katlarına bölünür. Birlik çeşitlenir. Çağdaş demokrasilerin "Birlik içinde çeşitlilik" ilkesi böyle doğar. Sosyal değişme süreci bir göç kervanı gibidir: önde başı çekenler, arkadan yetişmeye çalışanlar, öncüyle artçıyı birarada bağlamaya çalışan *ara (orta)* sınıf veya *alt kültürler* vardır. Herbirinin ideal ve gerçek değerleri ötekilerden farklıdır. İdeal ve gerçekler tam oydaşır gibi olurken başlayan yeni değişim dönemi, kurulmuş dengeleri alt üst eder. Sosyalbilimci Wilson (1945), tam bu anlamda, düzenli (kararlı), dengeli, doğal veya ideal sayılabilecek tek bir değişme modeli yoktur ve olamaz, der. Değişenlerin bileşkesi olan değişim süreci, varılan toplumsal dengeleri bozar, yapısal ve işlevsel ve kurumsal yepyeni dengesizliklere, çelişkilere yol açar. Bütün–parça ilişkileriyle çelişkilerini inceleyen Lange (1965: 1–2) "Öyleyse, bütünler sürekli olarak değişmek zorundadır" yargısına varır. değişmezlik toplumun doğasına ters bir varsayımdır. Batı dünyasının tarihi bu açıdan incelendiğinde, çağdaşlık Ortaçağlar sonunda Rönesansla başlar; dinde reform, bilimde keşifler, toplumda aydınlanma, ekonomide endüstrileşme, toplum–devlet ilişkilerinde uluslaşma ve demokratikleşme, teknolojiye bilişim ve küreselleşme ile sürer gelir günümüze. Devrimci atılımların herbiri, etik çelişkilere, bireysel sürtüşmelere, kurumsal çatışmalara, ulusal iç ve uluslararası dünya sevaslarına yol açmıştır. Girişilen her ulusal ve kültürel devrimin bedeli, şehit kahramanlarla, kanla, ıstırapla ödenmiştir. Amerikan Bağımsızlık ve İç Savaşlarını, İngiliz ve Fransız Devrimlerini, Meksika Devrimini, Rus Devrimini, İspanya İç Savaşını, Çin ve Küba Devrimlerini ve Vietnam Savaşlarını hatırlayalım. Kendi Kurtuluş Savaşımızı unutmadan. Filozof–rahip Johann Eckart'ın söylediği gibi, "İnsanoğlunu olgunluğa ulaştıran en hızlı at ıstıraptır". Yalnız insancıkları değil, toplumları sağduyuya, erdeme ve bilgelğe erdiren en etkili süreç, savaş ve savaşların yol açtığı felaketler ve ıstıraplardır. Yakalamak istediğimiz uygarlık ile aramızdaki ortalama 200–250 yıllık ya da on kuşaklık gecikmeyi bir iç savaşa meydan vermeden 75 yıl veya 3–4 kuşakta ve barış içinde bu kadar kapatabildik. Yaşadığımız kültürel değişmelerin kapsamı ve ivmesi, Batı ülkelerinde görülenlerin kat kat üzerindedir. İçinde bulunduğumuz çalışmalar, güçlükler, köklü sosyal değişimin kaçınılmaz sonucudur (Bkz. Tablo 1)

Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti'nde modernleşme süreci:
Sayısal bazı göstergeler (1923–1993)

	<u>1923</u>	<u>1945</u>	<u>1993</u>
Nüfus (milyon)	13	19	60
Ömür beklentisi (yıl)	34	40	68
Okur–yazarlık	%6	%15	%80
Kentli nüfus	%15	%25	%62
Kıyı/kara nüfus oranı	%10	%12	%55
Üniversite sayısı	1	3	57
Üniv. öğrencisi sayısı	2000	5000	1 000 000
Müslümanlar	%90	%98	%99

Kaynak: DİE (Güvenç; "Türkiye'de Yoksulluğun Yenilmesi Konferansı, Birleşmiş Milletler Yoksullukla Mücadele Yılı Semineri", 12 Aralık 1996.

Sorunlarımız neden bunca büyük diye umutsuzluğa kapılmadan, büyük depreme nasıl dayanıyoruz diye övünebiliriz de. Savaşların yol açtığı daha şiddetli ıstıraplar sonucu, toplum olarak belki daha çabuk olgunlaşabilirdik. Niyetim savaş çıkırtkanlığı yapmak değil. Sadece, tarihinin en uzun barış dönemini yaşayan Türk halkının, Portekiz, İsveç ve İsviçre gibi birkaç Avrupa ülkesiyle birlikte, son 75 yılda savaş felaketini ve ıstırabını yaşamamış birkaç nadir (ve mutlu) ülkeden biri olduğu gerçeğini hatırlamak isterim. Ayrıca, dayanışma (birlik) duygusunun, refah ve huzurun bölüşülmesinden çok, ıstırabın paylaşılmasıyla beslendiğini de biliyoruz. ("Bir musibet bin nasihat-ihtiyar" meseli.)

N'apalım, Nasıl Yapalım, Nereden Başlayalım Temizlenmeye?

"Temiz Toplum" söylemi, beraberinde, temizliğe nereden başlayalım sorusunu da getirir gündeme. İlk akla gelen, kirlenmeye yol açan ilişkileri ayıklayıp temizlemektir.

Siyaset–Polis–Mafya, Tarikat–Siyaset–Mafya, Din–Diyanet–Siyaset Δ'leri; Siyaset–Bürokrasi–Medya–Mafya, Anayasa–Yargı–Demokrasi–TSK Δ'leri gibi. Üçler ve dörtler (Trivium ve Quatrivium) diyebileceğimiz bu ilişkilerde ağırlık, yönetim kurumları üzerindedir. TC devleti, kuruluş döneminde sosyal değişmeyi başlatmaktan sorumlu tutulabilirdi ama bugün, toplumun tüzel kişiliklerinin tüzel kişiliği demek olan devlet, toplumsal değişimin gerisinde kalmıştır. Değişmeyi denetleyip yönlendirecek yeterli güç ve araçlardan yoksundur. Devlet, demokratik geleneklere uygun olarak, halk adına politikacılar tarafından yönetilmekte, sorumluluk devlete yüklenmektedir. Bu yargı, devletin biz yani yurttaşların sorumluluktan aklandığı anlamına gelmez. Söz gelişi TC planlı kalkınma döneminin başlarında (1950'ler), "madem ki çağdaş uluslar kentleşmiş uluslardır, iç göçü sınırlamayalım, Türk toplumu kentleşerek çağdaşlaşacaktır" varsayımının ne büyük bir yanılğı olduğu anlaşıldı. Bugün nüfusun 2/3'ünü barındıran kentlerimizin kısaltılmış envanterine bir bakalım (Tablo 2).

Tablo 2. Kent Envanteri / Tipolojisi

Zorkent	Bitmez kent	Yokkent	Uydu kent
Geçginkent	Yenikent	Sankikent	Karşıkent
Kırkent	Korkukent	Ötekent	Arakent
Bizimkent	Kabakent	Nadirkent	Otokent
Susuzkent	Çöpkent	Yabankent	VE–KENT

Kaynak: Teymur; *City as Education*, 1996: 17–19.

Bu kentlerin hangisinde, gönlümün çektiği çağdaş bir yaşam (eğitim) mümkündür? TC yalnız hızlı kalkınmanın değil, kolay ve kastırma yoldan çağdaşlaşma yanılığının faturasını ödemektedir. Yıllık nüfus artışı %2'nin altına inmiştir ama %5–6 hızıyla büyüyen kentlerimizi yönetecek, sorunlarını çözecek bir yerel ya da merkezi yönetim

modeli henüz bulunamamıştır. Bu model bulunsa bile, girilmesi, yaşanması sayısız tehlikelerle dolu, şantiyeler görünümündeki kentlerimizin toplum, kurumlar ve bireyler üzerindeki olumsuz etkileri kuşaklar sürecektir. Ulaşmayı hedef aldığımız Batı uygarlığı da Durkheim'ın "anomi" adını verdiği böyle bir bunalımı (yüzyılın "yabancılaşma" hastalığını) geçen yüzyılda yaşamıştı. Amerikan Mafyası'nın Orta ve Vahşi Batı'yı nasıl kasıp kavurduğunu Alkapone (Baba) filmlerinde izliyoruz.

Kentlerimiz böyle de, ekonomik durumumuz nasıl? Türk ekonomisini değerlendiren IMF Başkanını dinleyelim:

"Durum çok tehlikeli. Şu anda belki felaketi yaşamıyor ama krizin eşliğinde bulunuyorsunuz. Yüksek enflasyon yoksulları yıllardır sinsice vergilendirdi. Yedi başlı canavarın başlarını kesiniz. Denk bütçe ile, enflasyonu mutlaka düşürün. Vergi adaleti yok, kapsamlı bir reforma gerek var. Taban genişlemeli, güvenlik düzeni de değişmeli. Toplum kendine güvenmeli, yönetime inanmalı, vd."

Yani "demeçlerle umut pompalamayı bırakıp işe başlamalısınız" diyor.

Yukarıda sıralanan yapısal-kurumsal ilişki üçgenleriyle dörtgenlerini temizlemeye nereden başlanır? Sağlam zemin nerede, nasıl bulunur? Güçlükler şüpheciliği artırır, toplumsal (yaygın) bir *paranoia*'ya dönüşür:

Çete bulunamaz, bulunsa açıklanamaz, açıklansa yargılanamaz. Cumhuriyet savcıları harekete geçirilemez çünkü yargı bağımsız değildir, yargıç-savcı güvencesi yetersizdir, Yüksek Hakimler Savcılar Kurulu yürütmenin emrindedir, suçlular yargılansa karar infaz edilemez, infaz edilse bile sanıklar tutukevinden kaçır, beraat etseler kimse adaletin tecelli ettiğine inandırılmaz, vb. vb.

Bütün bu olasılıklar yasalara uygun da olabilir. Ama devletin veya mülkün temeli aslında yasa değil yargıdır, hukuktur. Daha doğrusu, yasaların, değişen toplumun değişen hukukuna (*ethos*'a) uygunluğudur. Yargının bağımsız, güvenli ve işler durumda olmadığı yer ve zamanda devlet var mıdır? (Alman Kersten Steiner.) Eğer devlet hukukun yıkılmışsa nasıl onarılabilir? Hangi toplum kesiminin hangi dünya görüşüne göre? Kanaatimca, benzer sorulara cevap arayan Türk toplumu, rüştünü (olgunluğunu da) kanıtlamış oluyor. Varlık, tarih ve sorumluluk bilinci olmayan topluluk bir ulus sayılabilir mi acaba? Ziya Gökalp de banzer sorunlarla uğraşmıştı (Güvenç 1996: §11). Onun gönlünden geçen uluslaşmaya sanki bugünlerde erişiyoruz. Öyleyse yaşanan olaylar, sebep değil sonuçtur.

Politikacıları, devleti eleştirerek, yargıyı sorumlu tutarak kendimizi avutmak yerine, politikacıları ne istediğimizi söylemeli, gerçekleri söylemekten korkmayan politikacıları seçmeliyiz. Refahiyol hükümeti büyük Türkiye'ye umut paketlerini sıralarken, TÜSİAD da yeni bir "Anayasa Paketi"ni tartışmaya açmış bulunuyor: Hükümet ve Seçim Sistemi, Sivilleşme, Kürt Sorunu, Laiklik ve İnsan Hakları (demokrasi) vb. gibi.

Anayasayı değiştirmek temizliğe yetmez ama tek bir sanığı beraat ettirebilsek sağlıklı bir başlangıç olabilir. Yeni anayasa, yasal önlemler kuşkusuz gerekli fakat yeterli görünmüyor. Yurttaşlık eğitiminin verimini yükseltmek zorundayız. Toplumların "uluslaşması" adı verilen süreç budur.

Kaynaklar

- Alkan, T. (ed.); 1993, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Ankara, Bilgi.
- Durant, W. & A. 1992, *Tarihten Dersler*, İstanbul, Cem.
- Güvenç, B. 1991, *Türk-İslam Sentezi Dosyası*, İstanbul, Sarmal.
- Güvenç, B. 1993, "Türkiye'de Siyasi Ahlak Sorunu", T. Alkan (ed.) *Siyasal Ahlak ve Ahlaksızlık*, s. 400-412, Ankara, Bilgi.
- Güvenç, B. 1995, *Japon Kültürü* (5. basım), Ankara, İş Bankası.
- Güvenç, B. 1996, "Türkiye'de Yoksulluğun Yenilmesi", BM Yılı münasebetiyle Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğüne Ankara'da düzenlenen Uluslararası Seminer'de bildiri, baskıda.
- Güvenç, B. 1996, *Türk Kimliği*, İstanbul, Remzi, §11.
- Hoebel, E. A. 1971, "The Nature of Culture", *Man, Culture and Society* içinde, Oxford University Press.
- Kili, S. 1981, *Türk Devrimi*, Ankara, T. İş Bankası.
- Lange, O. 1965, *Wholen and Parts*, Londra, Pergamon Press.
- Teymur, N. 1996, *City as Education*, Habitat II edition, ?uestion Press.
- Wilson, G. 1945, *The Analysis of Social Change*, Cambridge University Press.

Siyasal Süreçte Kamu Güvenini Ahlak Reformu ile Geliştirmek

Elliot Levitas

ççç
çç

Rüşvet Üzerine bir Analiz Çalışması

Tınaz Titiz

ççç
ççç

TÜSİAD'ın Temiz Toplum ve Temiz Siyaset Arayışları

Haluk R. Tükel

ÇÇÇ
ÇÇÇ

III

Yolsuzluk ve Hukuk

Avukatlık Meslek Sırrı ve Yolsuzluk

Yücel Sayman

ççç
ççç

Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Rüşvet Cürmü ve Çözüm Önerileri

Emin Artuk

ççç
ççç

Yolsuzluğa Yargısal Yaklaşımlar

Luis Bates

ÇÇÇ
ÇÇÇ

Berlin'de Yolsuzluk ve Savaşımı: Yargıdaki Tepkiler ve Önlemler

Cornel Christoffel

ççç
ççç

İtalya'da Kamu Görevlilerinin Devlete Karşı İşlediği Suçlar: Reforma Bakış

Roberto Guerrini

ççç
ççç

Suç ve Ceza Politikası Açısından Yolsuzluklar

Doç. Dr. Sami Selçuk

"Baylar! Bu vesileyle saygıdeğer ulusuma şunu salık veririm ki; bağında yetişerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki asıl özü/mayayı çok iyi irdeleyip çözümlmeye özen göstermekten hiçbir zaman vazgeçmesin!"

Atatürk (1927)

"Bir ülkede namuslular en azından namussuzlar kadar yürekli olmazlarsa o ülke muhakkak batır."

İnönü (1931)

"Ülke, moral bir çöküntü içindeyken susan o yansızlar için cehennemde özel bir bölüm hazırladım."

Dante

Giriş

Nerede yeni bir kurum/olgu ortaya çıkmışsa, sevaplarıyla günahlarını kendisiyle birlikte getirmiştir. Devlet de böyle. Vazgeçilmez bir kurum. Güvenlik için, adalet vb. için zorunlu. Ama, devletin örgütlendiği her toplumda yeni suç tipleri türemiştir. Çünkü devlet, güvenliği sağlamak, adaleti dağıtmak için insanları kullanacak. Bu insanlara görevlerini yapabilmek için yetkiler verilecek, onlar da bu yetkilerini zaman zaman fırsat buldukça kötüye kullanacaklardır. Kimileri de bu yetkileri kullananlara karşı suç işleyecektir.

Demek, nerede bir devlet ya da benzeri örgüt varsa, orada devlet yetkisini kullanan görevliler olacak; bu görevliler zaman zaman devlet hazinesini yiyecekler (zimmet), özel kişilerden para alacaklar (yiyicilik, rüşvet), yasa dışına çıkacaklar (görevde yetkiyi kötüye kullanma), üçüncü kişiler ise bu yetkileri kullananlara zaman zaman karşı çıkacaklardır (görevliye direnme, sövme vb.)

Özetle, devlet/yönetim hem vazgeçilmez ve hem de suç üreten bir olgudur.

Geçmişte

Eski Hintte M.Ö. 400 yıllarına ait bir hukuk kitabına göre, zimmet, devlet parasını çalma, cezalandırılmış. İngiliz yönetimine kadar hükümdarlar, memurluk makamlarını satmışlardır. Parayı en çok veren makamı almıştır. Rüşvet üzerine kurulan bu devlette, halk yoksullaşmıştır.

İlkçağ İnanında da aynı. Bölge valileri (satraplar), Osmanlı'daki gibi, saraya armağanlar sunarlardı. Kendileri de rüşvet/armağan alırlardı. Yargıçların rüşvet alması ağır suçtu. II. Kambises (529–522), rüşvetçi yargıç Sisamnes'in derisini yüzdürerek öldürmüş ve Sisamnes'in oğlu Ottanes'i aynı göreve atamış, atarken eski yargıcın derisini yargıçlık sandalyesinin üzerine gerdirmiş ve yeni yargıca da "nasıl bir sandalye üzerine oturduğunu unutmamalısın" demiştir (M.S. 24). Eski İran'da "Kralın gözü" diye adlandırılan memurlar, yolsuzlukları denetlemişlerdir.

Gelişmiş bir yargıya sahip olan Sümerler'de, ayrıca Asur ve Babilliler'de rüşvet cezalandırılmıştır (Hamurabi yasasının 5. maddesi).

Tevrat'ta rüşvet yasaktır, büyük günahdır.

Eski Mısır'da da rüşvet yaygındı. Belgeler bunu kanıtlamaktadır. II. Ramses döneminde de, bu sürüyor. Mısır'da bilgiler, İmparatorlara, memurlara bol maaş verilmesini öğütlemişlerdir.

Mısır'da daha sonraları da yolsuzluklar sürmüş, memurluklar satılmıştır.

Eski Yunan'da iyi yurttaş zengin olmalıydı. Bu ise rüşveti, iyiciliği kıskırttı. Rüşvete karşı savaş açan Demosten, rüşvetten hüküm giydi. Platon bu suça karşı ölüm cezasını önermiştir. Memur ayrıldığında hesap vermiş, bir günde biten davalara hangi yargıçların katılacağı da belli olmamıştır.

Eski Roma'da, yolsuzluklar "crimen repetundarum" kavramıyla açıklanmıştır.

Roma'da rüşvetin cezası ölümdür. Ancak, makamlar satın alan görevliler, yaptıkları giderleri geri almak peşindeydiler. Toprak aristokrasisi rüşvetle iş yaptırmaktaydı.

Germen hukukunda da yolsuzluklar vardı. Bunlara karşı ölüme kadar varan cezalar öngörülmüştür.

Kilise hukukunda da durum aynıdır.

Fas'ta ve Sudan'da, Venedik'te, İngiltere'de, Rusya'da, Macaristan'da, Avusturya'da, İspanya'da, İtalya'da, Fransa'da (özellikle gümrükçüler), Prusya'da da durum aynıdır. İngiltere'de Kral I. James bir Venedik elçisine "rüşvet alanları cezalandırmaya kalksam, cezalandırılmadık uyruğum kalmaz" demiştir. O dönemde Bacon rüşvetle suçlanmış, tantanalı yaşamanın ve armağan almanın bedelini 1621'de hüküm giyerek ödemiş, 1624'de kral kendisini bağışlamıştır.

Kuran'da bu tür suçlara pek değinilmemiştir. Ancak peygamberce lanetlenmiş, Halife Ömer ve Ali de bu suçlara karşı savaş açmışlardır. Osman ise armağanlara düşkün bir halife olmuştur. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de rüşvet çoktur.

Eski Çin'de ise, yöneticiler birbirlerine bile rüşvet vermişlerdir. Moğollar'da da, Selçuklular'da da yolsuzluklar vardır.

Osmanlılar'da ise memur atamalarında, hizmetler satılmıştır. Veziri azamlık bile satın alınmıştır. Askeri kişiler, görevleri ile ilgili rüşvetler almışlardır. Mali işlerde defterdarlar yolsuzluklar yapmışlardır. Bayındırlık ve sağlık işlerinde, ülkede gezmek ve zulümden kurtulmak için rüşvet verilmiştir. Çandarlı Kara Halil Paşa, oğlu Ali Paşa, Rüstem Paşa, Sokullu Mehmet Paşa'ların rüşvetçilikleri ünlüdür.

Osmanlılarda yargıda kadıların rüşvet öyküleri ünlüdür. Çünkü kadılar, yalnız adalet dağıtmazlar, maliye, ordu ve belediye hizmetlerinde de önemli görevler üstlenmişlerdir.

Osmanlı'da, yöneticiler sultanın önünde bile zaman zaman birbirlerini rüşvetçilikle

suçlamışlardır.

Osmanlı sultanları yolsuzluklarla elbette savaştılar. I. Beyazıt, III. Osman, III. Selim gibi 16. yüzyılda Lütü Paşa, 17. yüzyılda Koçi Bey ve Hezarfen Hüseyin Efendi, 18. yüzyılda Sarı Mehmet Paşa yolsuzluklarla savaşı önermişlerdir. Savaş kısmen sonuç vermiştir. Tanzimatta, görevli göreve başlarken, rüşvet almayacağına dair Kuran'a el basıp ant içmiştir.

Çandarlı, Hadım Hasan Paşa, Hafız Beşir Ağa rüşvet nedeniyle öldürülmüşlerdir.1

Mahmut Şevket Paşa, sadrazamlığı sırasında günlük tutmuştur.2 13 Şubat 1913'te sunlar yazılıdır: "Aynı gün hükümetçe 20 maden imtiyazının verilmesini kabul ettik. Bu maden imtiyazlarını isteyen iş sahipleri uzun zamandan beri oyalanıyordu. Bizden önceki hükümetlerin bu oyalamadan maksatları, iş sahiplerini müracaata mecbur bırakıp para almakmış."

"Yani aynen Sultan Hamit devrinde olduğu gibi. Beyazıt-Şişli arasında tünel yapılması projesi de bu suretle uyutulmuştu. Bu tünel projesi hükümetçe tasdik edilmiş, padişahın iradesi bile alınmış olduğu halde, harekete geçilemiyordu. Eski sadrazam Sait Paşa bu imtiyazı vermek için Deutsche Bank'tan 15.000 altın rüşvet istemiş. Bunu Almanya Büyükelçisi Baron Von Wangenheim bizzat bana söyledi. Gene Alman Büyükelçisi dedi ki: 'Bunun üzerine Alman, İngiliz ve Fransız maliye grupları, Türkiye'ye borç vermemek üzere karar aldılar. Bu mesele üzerinde tahkikat yaptım. Öğrendim ki, bir Fransız firmasının temsilcisi de, bu Beyazıt-Şişli tüneli imtiyazının Almanlara değil, kendilerine verilmesi için Osmanlı hükümetine üç milyon altın teklif etmiş.' "

Bu konularda örnekler saymakla bitmeyecek denli çoktur. Geçelim ve günümüze gelelim.

Günümüzde

Günümüzde de yolsuzluklar sürüyor. Demokratik ülkelerde de var, tümelci ülkelerde de. Ancak bir farkla. Birincilerde koku çabuk duyuluyor.

Hindistan başbakanlarından Rao'nun bir adı da "Bay Temiz"dir. Ama 1991 seçim kampanyasında işadamı Harsan Mehta, "Bay Temiz"e 4 milyar lira para; bir başkası yine "Bay Temiz"e, Rao'ya içinde telefon numaralarını içeren kasetin de olduğu para çantasını 4.11.1991'de verdiğini açıklamıştır. Rajiv Gandhi döneminde ise, İsviçreli bir tacir, pazar kapmak için başbakanın yakın çevresine 100 milyar rüşvet dağıttığını söylemiştir.

Gonzales, İspanya'da artan yolsuzluklar nedeniyle iktidarını yitirmiştir.

Yunanistan'da Kostakos skandalı o dönemin iktidarını yıpratmıştır.

Güney Kore'de 1980'lerin sonlarında mal bildirim zorunlu kılındı. 77 yüksek görevli görevlerinden ayrılmıştır. Yolsuzlukları inceleyen kurulun üyesi Lee Chung Boon'un adı da yolsuzluğa karışmış, yüksek düzeyde avukatlık ücreti aldığından (1,23 milyon dolar) kuruldun ayrılmak zorunda kalmıştır. Devlet başkanı Kim Young-Sam, yolsuzluklara karşı savaş açmış; eski devlet başkanları Chun-Doo-Hvan ve Rob Tae-Woo hakkında da soruşturma başlatmıştır.

Fransa'da geçen yüzyılda nüfuz ticareti eylemi cezalandırılmıyordu. Yasalarda bu konuda bir hüküm yoktu. Milletvekilleri, bürokratlar bundan yararlanarak çıkar sağlıyorlardı. Derken, Cumhurbaşkanı Grevi'nin damadı milletvekili Wilson'un nüfuz

ticareti yaparak nişan dağıttığı kanıtlandı. Ancak, eylemini cezalandıracak bir madde olmadığından Wilson aklandı. Bu skandal üzerine 4.7.1889'da nüfuz ticaretini cezalandıran yasa çıkmıştır.

1990'ların başında yaşanan Tapie olayı Fransa'da çalkantılara yol açmış; bir evi ucuza satın aldığı dedikoduları üzerine Başbakan Beregovov kendini öldürmüştür.

Amerika'da 1951'de yapılan bir inceleme, 608 olayda 759 suçlunun yüksek konumda olduğunu, 1941'de bankalarda çalışan yüz kişiden yirmisinin suç işlediğini ortaya koymuştur.

İtalya Örneği

İtalya'da yaşananlar bütün dünyada heyecanla izlenmiştir. Bunun üzerinde biraz duralım.

Bu ülkedeki "temiz eller (mani pulite)" eyleminin başladığı tarih 17.2.1992'dir. 17 Şubat günü Sosyalist Parti'nin ortaboy bir yöneticisi olan Mario Chiesa'nın eşi, tuttuğu evin kirasını, nafakayı ödemeyen kocasının rüşvet yediğini Milano Savcılığı'na duyurdu. Öğrenciliğinde park bekçiliği, garsonluk, işçilik yapan 42 yaşındaki cumhuriyet savcısı Di Pietro, şirketinin yöneticisi Magni'yi kullanarak, Chiesa'yı önce numaraları belirlenen 7 milyon lireti rüşvet olarak alırken suçüstü yakalattı. Chiesa'nın bilgisayarında aralarında ünlü politikacıların da bulunduğu 7000 ad, rüşvet zincirinin halkaları olarak görülüyordu. Di Pietro o anda ellerini rüşvetler, yolsuzluklar kovanına soktuğunu gördü. Çünkü rakamlar astronomik miktarlara ulaşıyordu ve Chiesa aldığı rüşvetleri, Milano Belediye Başkanı Pilliteri'ye parti adına veriyordu. Pilliteri ise, Sosyalist Parti Genel Sekreteri Craxi'nin kayınbabasıydı. Zira Chiesa aldığı rüşvetleri Craxi'nin banka hesabına yatırdığını söylüyordu. Yargıçlar ve savcılar, Di Pietro, Colombo, Barrelli ve d'Ambrosio'lar Ağustos 1993'e değin 2400 kişi hakkında yolsuzluk davaları açtılar. Bunlardan, aralarında AS Roma kulübü başkanı Ciaropico'nun da bulunduğu 1400'ü tutuklanmıştır. 344 dava da, siyasetçiler hakkında açılmıştır. Eski Başbakan ve Sosyalist Parti Genel Sekreteri Craxi için açılan dava onaltıya ulaşmıştır. Beş eski başbakan, aralarında Amato hükümetinin Adalet Bakanı Martelli, Sağlık Bakanı De Lorenzo, Maliye Bakanları Gorla ve Reviglio, Tarım Bakanı Fontana'nın da bulunduğu otuz bakan, Liberal Parti Genel Başkanı Altissimo ve yardımcısı, Bastranini, parlamentonun dörtte birini oluşturan 40 senatör, 150 milletvekili hakkında dava açılmıştır. Ortaya çıkan gerçekler çok şaşırtıcı olmuştur. İlaç stoklarından tiyatrolara, ihalelere dek yolsuzluğun girmediği kurum kalmamış, rüşvetler koalisyondaki ağırlık ve oy oranına göre üleşilmiştir (lottizzazione). KİT'ler sağılmış, parti adına çalışanların %60'ı kendi kişisel hesaplarının ardına düşmüştür. Olivetti'nin patronu Carlo da Benedetti PTT'ye kendi iletişim kuruluşunu satabilmek için rüşvet verdiğini söylemiştir. Craxi'nin aldığı rüşvet 525 milyar TL. tutarındadır. Başbakan yardımcısı Martelli ve Dışişleri Bakanı Michelis de rüşvetin içindedir.

Koalisyonun Hıristiyan Demokrat kanadı ise, hem rüşvete ve hem de mafyaya bulaşmıştır. 33 kez bakanlık 7 kez başbakanlık yapan Andreotti hakkında adam öldürmeye azmettirme ve mafyaya suç işletme eylemlerinden dava açılmıştır. Andreotti kendisini öldürmeye kalkışmıştır. Bu kirlenme nedeniyle partinin adı Temmuz 1993'te İtalyan Halk Partisi diye değiştirilmiştir. Bu arada iki iş adamı kendini öldürmüştür. ENI

(kömür ve enerji işletmesi) skandalı nedeniyle bu partinin eski Genel Sekreteri Forlani ile Maliye Bakanı Pomicine hakkında rüşvet soruşturması açılmıştır. ENI'nin sırtından 245 milyar lira rüşvet yenmiştir. Ağustos 1993'te, ENI Genel Müdürü Gagliari, Paiermolu işadamı Magro'nun ve Agnelli, De Benedetti, Berlusconi ile birlikte çizmenin ilk dört zengininden biri olan Gardini'nin ölümü toplumu şaşırtmıştır. Kimya sanayicisi Gardini ENI'yi ele geçirmek için en astronomik rüşveti vermiştir. ENI bütün rüşvetlerin odağı olmuştur ve 300 milyar liralık rüşvet iki partiye eşit dağıtılmıştır.

Bu arada, Cumhuriyet Savcısı Di Pietro işi hızlandırmış, iş adamlarına yönelmiştir. Politikacıların çoğunun dokunulmazlığı, iş adamlarında yoktu, çünkü. Tutuklama önlemleri işadamlarını konuşmaya itmiştir. 800 işadamı konuşmuş, Fiat, Olivetti, Fininvest –ki Berlusconi'ye aittir– gibi büyük kuruluşlar yara almıştır. De Benedetti 1989–1991 arasında ihaleler nedeniyle 9 milyar liralık dağıtmıştır. Bu arada, Gardini, "Hiç kimse suçsuz değil, herkes sistemden sorumlu" diyerek kendini öldürmüştür.

Kuşkusuz İtalya'nın ve İtalyan sanayinin saygınlığı bu olaylar nedeniyle çok örselemiştir. Tekstil patronu Luciano Benetton, "Şu durumumuza bakınız. Latin Amerika'nın muz cumhuriyetlerinden daha köyüüz. Yolsuzluk ve mafya batağında çırpınıyoruz," diyerek kazaklarında "made in Italy" etiketlerini kaldırmış, "made in Europe" etiketini koymuştur.

İtalya'da kurumlaşan bu yolsuzluğun üstesinden yargı gelmiştir. Böylece bağımsız yargının önemi bir kez daha kanıtlanmıştır. Devlet yönetiminde temizlik için dünyada "yargıçlar dönemi", politikada "arındırıcı yargıçlar" çağı başlamıştır.³

Bir ara İtalya'da, soruşturmanın gizli yürütülmesi, gözaltı ve tutuklama sürelerinin uzatılması (sözgelimi Milano'da 850 kişiden 315'inin süreleri uzatılmamış, 11'inin uzatılmıştır), ENI Genel Müdürü Gagliari'nin 134 gün süren gözaltı ve tutukluluk yaşamının 20 Ağustos 1992'de kendini çorapla boğarak öldürmesiyle sona ermesi ve ailesine yazdığı mektupta Cumhuriyet Savcılarını 45 gün anlatımını almadan tutmakla suçlaması; tarım işletmesi Feruzzi'nin yöneticisi Gardini'nin eski yardımcısınca suçlanması üzerine anlatımı alınmadan kendini tabancasıyla öldürmesi, Sicilyalı Magro ile intihar sayısının 12'ye, yürek durmasından ölenlerin 2'ye yükselmesi bir ara İtalya'da Cumhuriyet Savcıları terörünün estirildiği sanısını uyandırmışsa da bu kalıcı olmamıştır.

Yolsuzluk Ayrıktır, Güzel Örnekler de Var

Düş kırıklığına gerek yok. Suç işleme kural değil, kural dışıdır (istisnadır). Her ülkenin tarihinde parlak örnekler de vardır.

Rüşveti, yolsuzluğu hiçbir halk icat etmemiştir. Devletin bulunduğu her yerde vardır. Orhun Yazıtları'nda, rüşvet nedeniyle verilen armağana "ağı" denmiş, Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lugat-it Türk'ünde "oruç" rüşvet sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Ama bu, her devlet yetkilisinin rüşvet aldığı anlamına elbette gelmez. Bu nedenle rüşvetin/yolsuzluğun ayrıklığını gözeterek çok uyanok olmak, ivedi yargılardan kaçınmak gerekir. Şu olay ders vericidir. Eski diplomatlardan Kütahya milletvekili, Maliye Bakanı Ahmet Ferit Tek hakkında dört Ermeniye İstanbul'a dönüş izni vermesi nedeniyle soruşturma açılır. İç İşleri Komisyonu'na göre Bakanın ceza-i değil siyasal sorumluluğu vardır bu olayda. Ferit Bey 18 Şubat 1925'te Meclis'e şöyle konuşur: "Efendiler! Devlet işinde memleketi idareye memur ettiğiniz adamların na-

musları, bir servet-i milliyedir. Bunları muhafaza ediniz."⁴ Elbette bu, sorunun bir yüzüdür. Ülke yönetimini her yönden yeterli ve yetenekli insanlara vermek ise bir hünerdir. Öbür yüzünde de bu vardır. Yüce Atatürk "Söylev"inde bunu şöyle dile getirmektedir: "Efendiler! Bu vesileyle muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki; sinesinde yetişerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki cevher-i asli'yi, çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an feragat etmesin!"⁵

Parlak örnekler hep bu soylu kanlar, vicdanlar sayesinde sergilenmiştir.

Atatürk, Paris'teki Büyükelçi Münir Ertegün'den Rene Grousset'nin iki ciltlik "Uzak Doğu Tarihi" adlı yapıtını göndermesini ister. Büyükelçi kitabı gönderir ve tutarı olan 571,80 franklık faturayı da ödenmek üzere Dış İşleri Bakanlığı'na yollar. Bunu öğrenen Atatürk Dış İşleri Bakanlığı'ndan faturayı hemen aldırıp parayı kendisi öder.

Bir başka örnek de İnönü'den. Başbakan bir akşam Atatürk'ün yanına gelir. Çok sınırlıdır. Atatürk anlar ve ne olduğunu sorar. Türk Hava Kurumu Yönetim Kurulu toplantısında hesaplar yapılmış, ancak 40 paranın, yani bir kuruşun, oynadığı görülmüş. Uzun araştırmalardan sonra bunun yanlış yazımdan kaynaklandığı anlaşılmış ve Başbakan İnönü rahatlamış. Ancak bu sırada çok yorulmuş, üzülmüş. Atatürk, "Demek mesele bu, 40 paranın hesabı seni bu kadar yorup üzdü. Haklısın, 40 para günün birinde 40 lira, 40 lira da 400 lira olur," demiş.

Yıllarca elçilik, Dış İşleri Bakanlığı yapmış olan Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey Berlin'de Askeri Akademi'yi bitirir ve kardeşi Ali Nuri Beyle birlikte Kayzer Wilhelm'in hassa alayına girer. İsmail Hakkı Beyin Almanca yazdığı bir yapıt çok beğenilir ve ödüle hak kazanır. Durumu öğrenen Sadrazam Tevfik Paşa oğluna yazdığı 9 Mart 1914 tarihli mektubunda, yazılan yapıtın iyi karşılanması onuruyla yetinmesini, bir Osmanlı subayının yabancı bir hükümetten, ne adla olursa olsun, para almasının onur kırıcı olduğunu bildirir.

Alman Başbakanı Helmut Kohl'un oğlu ve eşi İtalya'da bir kaza geçirir. Kohl Alman Hava Kuvvetleri'ne ait küçük bir uçakla Milano'ya gider. Bir süre sonra Kohl'e Hava Kuvvetleri'nden 72.000 marklık bir fatura gelir. Başbakan faturayı yüksek bulur ve özel firmalara ücreti sorar. Yanıt 15.000 marktır. Durumu Hava Kuvvetleri'nden sorar. Komutanlık, devlet adamlarına sunulan hizmet nedeniyle kimi önlemler alındığından fiyatın fazla çıktığını bildirir. Başbakan parayı hemen öder.

Bir başka örnek de İsveç'ten. İsveç Sosyal Demokrat Parti Genel Sekreteri Mona Sahlin, bir dükkandan çocuk bezi ve birkaç çikolata alır. Ancak yanında özel kartı ya da para cüzdanı yoktur. Zorunlu olarak devletin verdiği resmi kredi kartını kullanır. Ertesi gün de parayı hemen öder. Bu masum olayı bir gazeteci kamuoyuna duyurunca kıyamet kopar. Kamuoyuna göre böyle birine güvenilemez. Çünkü ahlaki değerleri yıkılmıştır. Geleceğin başbakan adayı Bayan Sahlin'in yatları, yalıları, hamamları, arazileri, arsaları, yazlıkları, Amerika'da otelleri yoktur. Örtülü ödeneği de kullanmamıştır. Bayan Sahlin'in politik yaşamının noktalanması için yetmiştir bu olay.

Elbette bu örnekleri de çoğaltmak olanaklıdır.

Yolsuzluklar Çağında mıyız?

Ne var ki, bir İtalyan uzmanın 1960'larda söylediği şu sözler, 1990'larda "temiz eller" eylemiyle kanıtlanmıştır: "Eskiden mafya yalnızca Güney İtalya'da ve Sicilya'da, kırsal

kesimde yol kesen, kentlerde kimi işyerlerinden haraç alan suçlu örgütlerinden ibaretti. Oysa günümüzde mafya siyasal partilerdedir, parlamentodadır, hükümettedir; devleti ele geçirmiştir. Bu yüzden de mafyayla savaşmak hemen hemen olanaksızlaşmıştır. Çünkü mafyayla savaşacak güçler mafyalaşmıştır."

"Temiz eller" sonrası 1994'te tekstilci Luciano Benetton'un ve reklamcı Olivero Toscani'nin sağ kolu Paolo Landi, "Halkın/Yığınların utanmazlığı" (Il cinismo di massa) adlı bir yapıt yazdı. Landi, bir düşünür değil, iş dünyasının iç yüzünü bilen bir gözlemcidir. İş dünyasındaki ahlak değerlerinin çöküşünü, kurnazlıkla uyanıklığın, köşe dönmeçiliğinin nedenlerini sorguladı. Duyarsızlık, acımasızlık, insafsızlık, bananecilik ve cüretkarlığın temsilcilikle atbaşı gittiği bu utanmazlık düzeninde yükselen uygitsinci, çanta-taşıyıcı ona buna dirsek atarak kendine yer açan ikiyüzlülerin, yalancılardan portrelerini çizdi. Bir yazarımız da buna başarılı bir ad buldu: "yersen" ahlakı, "yersen" düzeni.⁶

Mills, yüzyılımızın ortalarında, bu suç patlamasını "demokrasinin yapısal hastalığı" olarak görmüştür. Gerçi, Durkheim, belli oranda suçlusu olmayan toplumun da hasta olduğunu söylüyordu. Maria Magdelea'ya ilk taşı atacak günahsız birini bulamamıştı İsa. Ama, görünen o ki, çağımızda bu oran çok aşılmıştır. Bilinenler, gizlenenlerin bir bölümüdür. Çünkü, yolsuzluklarda karanlık sayı her zaman büyüktür. Avrupa Konseyi üyesi otuziki devletin Adalet Bakanlarının 1990'lı yıllarda Malta'da yaptıkları toplantıda konulan tanı bunu kanıtlamaktadır: Çağımızın hastalığı yolsuzluklardır.

Peter Eigen, Dünya Bankası'nda Afrika ve Güney Amerika ülkeleriyle ilişkilerden sorumludur ve bu ülkelerdeki yolsuzlukların boyutunu yakından bilmektedir. 1990'lar da değişik ülkelerin işadamlarını, politikacılarını, uzmanlarını bir araya toplar ve yolsuzluklarla nasıl savaşılabileceğinin tartışmasını başlatır.

1993'te Berlin'de "Uluslararası Saydamlık Örgütü / Transparency International" kurulur. Amaç her ülkedeki yolsuzlukları izleyerek bir "uluslararası yıllık" düzenlemek. 1992-1994 yıllarına ait yıllığa göre, 41 ülkede inceleme yapılmıştır. Yolsuzluk olayının en az rastlandığı ülkeler sırasıyla Yeni Zelanda, Danimarka, Singapur. ABD bu sıralamada 14, Hong Kong 16, Fransa 17ncidir. Türkiye 26uncudur. En çok yolsuzluk yapılan ülkeler sıralamasında ise başta Endonezya gelmekte, onu Çin, Pakistan izlemektedir. Türkiye'nin bu sıralamadaki yeri 13'tür ve hiç de parlak değildir. Sanırım 1995 ve 1996 yıllarında Türkiye'nin yeri daha da kötüleşmiştir. Çünkü devletin bekçiliğine soyunan kimse kalmamıştır.

Çağımızda yaşanan olayları "yolsuzluk" olarak nitelendirmek, kanımca yetersizdir. Yaşanan olgu "çürüme"dir. Rüşvet, zimmet, yiyicilik g,b, yolsuzlukların yanısıra, siyasal partilerin iktidara gelince yandaşlarını kayırmaları, üst düzey bürokratların siyasal korumacılık (patronaj) eğilimleri, akraba ve dost kayırmacılığı (nepotizm ve kronizm), yeniden seçilme kaygısıyla devlet olanaklarını seçim bölgelerine aktarmacılık, bürokrasiyi ve iktidarı kendi çıkarları için etkilemecilik (lobicilik), devletin yarattığı yapay ekonomik aktarmaları elde etmek (rant kollamacılığı), kamusal sırları içeren bilgileri/belgeleri sızdırma ve buna dayalı vurgunculuk, yandaşlarını gönlünü yapma ve sözcükler ve yalanlarla siyasal manipülasyon, kurumlaşan bu çürümenin/politik kleptokrasinin dışı vuran göstergeleridir.⁷

Fuzuli'nin "selam verdim rüşvet değildir deyu almadılar" ve Ziya Paşa'nın "Mil-

yonla çalan mesnedi-i izzete şerefbaz / Birkaç kuruşu mürtekibin cay-ı kürekdir" mısralarını, Ali Yüce'nin dürüstlüğü ayırık bir olgu gibi gösteren şiiri tamamlıyor: "Çamaşır yıkar gibi / Sıcak su ve sabunla / Yıkadım namus sözcüğünü / Kaynattım fokur fokur / Bana mısın demedi / Günlerce tokaçladım / Çıkmadı kirleri".

Çöl ve yeşil alan ilişkisinde gözleme dayanan bir yasa vardır; eğer yeşil alan büyükse onun potansiyeli çölü yeşertir. Çöl büyükse onun iklim potansiyeli yeşili öldürür. Toplumda namuslularla namussuzlar çarpışmasında da bence bu ilişki vardır.

İşte Calvino'nun kısa öyküsü, bu ilişkinin öyküsüdür:⁸

Italo Calvino, "Kara Koyun" adlı öyküsünde, bir toplumda yasadışı, yolsuzluk kurumsallaşmışsa, kimsenin kimseden hesap sormayacağını başarıyla anlatır. Öykü elbette bir kurgudur. Herkesin hırsız olduğu, birbirlerini soyduğu uyumlu bir ülke tasarımlamıştır, yazar. Günün birinde dürüst bir adam gelir ve onun dürüstlüğü bu uyumu ve düzeni altüst eder. Çünkü herkes geceleyin birbirinin evini soymakta ve ertesi gününü güvenceye bağlamaktadır. Ancak dürüst adamın soyması gereken ev soyulmadığı için öbürlerine göre zenginleşir. Evleri soyulmayanlar zenginleştiklerini görünce çalmak istemezler; dürüst adamın evini soymaya gelenler ise elleri boş döndükleri için yoksullaşır. Zenginler yoksulların en yoksullarına mallarının korunması karşılığı para verirler. Böylece kolluk güçleri kurulur, cezaevleri açılır. Sonuçta zenginler, yoksullar ve de biraz hırsız kalır geride. Dürüst adam ise açlıktan ölmüştür. Çünkü böyle bir ortamda yaşamak isteyenler araziye uymak zorundadırlar; eğer açlıktan ölmek istemiyorlarsa.

Calvino kimi ipuçlarını veriyor, ama şimdi yolsuzlukların nedenlerini bilimsel temele oturtmaya çalışalım.

Toplumun Değer Yargıları

Yolsuzlukların elbette nedenleri pek çok.

İlkin, Türk toplumu, yolsuzlukları özendiren bir ahlak anlayışına sahip. "Balığın baştan koktuğu", "devlet malının deniz, yemeyenin domuz" sayıldığı, "bal tutanın parmağını yaladığı", "gemisini kurtaranın kaptan" olduğu bir toplumda.

Bu elverişli ortamda, bir üst yönetici, "Devlet adına kurşun atan da, kurşun yiyen de bizim için saygıyla anılır; onlar bizim için şerefli, derse, o devletin görevlisinin adam öldürmesine şaşmamak gerekir. Bir başkası, "Benim memurum işini bilir" ya da "ne olmuş yani, verdiysem ben verdim" derse, yolsuzluklar çoğalır. Şiddet ve yolsuzluk kültürünün böylesine özendirildiği, sorumluların bu denli yolsuzluk/yasasızlık taşıyıcısı işlevini üstlendikleri bir toplumda Bahriye Vekili Topçu İhsan'ların çoğalmasına ve bunun olağanlaşmasına şaşırın yazara, bindiği araba sürücüsünün, "Normaldir bey, adam oraya kadar gelmiş, çalmaz mı?" demesine neden şaşıyoruz ki?⁹

Demek, toplumumuz yalnızca belleksiz değil. Duyarsız da. Onu bu duruma getiren de gene biziz. Çünkü suç işleyenin karlı çıktığı bir toplumda duyarsızlık, bulaşıcı bir hastalıktır. Devletlilerin yukarıdaki sözleri T.C. Yasasının 314. maddesine giren tipik eylemlerdir. Kovuşturuluyor mu? Hayır.

Eğer kamuoyu, her tür çapsizliğe, yozlaşmaya, yolsuzluğa, çürümeye tepkisiz ise, o toplumun ahlakı, "doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar", "bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın" ölçütlerinde dokutulacaktır. Böyle bir toplumda, eski bir bakanın

vergi kaçırmakla övünmesini, bir işadammın "Kazıkladıysam devleti kazıkladım, ne var bunda?" demesini yadırgamamak gerekir.

Bu insanların yüksek sesle kınanması bizi aldatmasın. Böylelerine karşı bilinçaltında gizlenen bir hayranlık duygusu toplumda yaygınlaşmıştır. Öfkelenenler ise, aynı fırsatı yakalayamamanın kahredici beceriksizliklerinin öcünü alamamanın hıncından mı öfkeleniyorlar yoksa dürüst toplum özleminden mi? Bu bile belli değil.

Toplumda boy veren bu yeni aklakin ahlaksızlığını nasıl özetlemeli?

Evet, çürümede herkes birleşiyor. Öyle ki mafya liderleri bile ahlak dersi veriyor, timsah gözyaşlarıyla.

Yolsuzluk dolarlaştıkça toplumda ilgisizlik artıyor. Yakında ondan da vazgeçecek. Yolsuzluğu küçük memur, karısına ilaç, kolye almak için yapmışsa, önemsiz. İlle de yukarı katlarda olacak. Manipülasyon ahlak kuralı olmuş. Toplum roman bilir okumuyor, okuma özürsü. Yaşanan serüveni medyada seyrediyor. Seyrettikçe de yüzeyselleşiyor, derinlere inemediğinden gelişemiyor. Tıkanyor/kilitleniyor, toplum. Köşe dönme-cilik, üretmenin; kurnazlık, çalışmanın; bencil bireycilik, bireyselciliğin; duygusal yaklaşım, duyarlılığın; slogancılık, düşüncenin/düşünme yetisinin; başıbozluk ve karmaşa, özgürlüğün; aktarmacılık ve şarlatanlık, bilimin; silah ve zorbalık, hukukun; anamalcı sınıfın tek yanlılığı, çoğulculuğun yerini almış ve bu sınıf "mutlak iktidar, mutlaka yozlaştırır" ilkesince çürümeye durmuş. Çünkü, kullandığı teknikleri özenle rafineleştirmiş. Referanslarını bencil ahlaka yapıyor. Zenginler demokrasisi (plutodemokrasi –Duverger), sağlıksız dev kentlere (megapollere) itilen işgücünü dilediğince manipüle ediyor. Toplumsal doku ve örgü bozulmuş. Çünkü onu kirli eller dokuyor ve örüyor. Kara servet bu koşullarda oluşuyor, yolunu buluyor. Yolluluk mu bu, yolsuzluk mu, diye soruyor bir yazar (Enis Batur). Sülük insanların soykütüğünde kimler yok ki Sadrazam Sokullu'dan bu yana! Şimdilerde kilit noktadakiler banka tahsildarlarıdır.

Peki ya yönetenler ne yapıyor? Onu hiç sormayın. Yönetenlerin aralarındaki savaşım; öğrenmek, üretmek, katkıda bulunmak yarışı yerine; "sen çok yedin, biraz da ben yiyeyim" kavgasına dönüşmüş. Yeraltındaki bu alan paylaşımı kavgası kendi iç yasalarına ve güvene göre yürütülmezse ve bu yüzden dışa yansır, kamuoyu ancak o zaman yağmayı öğrenebilir. İletişim araçları bunları bir cinayet/serüven romanıymış gibi sunuyor ve sıradan insanın merakını sömürü pazarında yeterince kullanıyor. Böylelikle sıradan insanın yönetime/rejime inancı sarsılıyor. Anomizm başlıyor. Özveriden uzaklaşıyor. Ailesine bağlı ve inançlı, topluma karşı ise bencil ve ürkek biri oluyor.

Düzende, enflasyon koşutunda ekonominin %50'si rant ve yazım dışı ekonomi ise, üretime dayanmadığı için, köşeyidönme ahlakı elbette kamçılanır. Bu, yolsuzluğa alt-yapılık eden bir ahlak anlayışının kurumlaşmasıdır. O nedenle temiz toplum amacını rüşvetle, yolsuzlukla sınırlayamayız. Bunlar neden değil, sonuçtur. Toplum şunu iyi algılamalıdır: İnsan olmaklık, bireysel değil, toplumsal bir olgudur. Çünkü dayanışma ahlakı gereğince, toplumun her bireyi ötekilerin insanca yaşamasından sorumludur. Ama bir toplumda, "iş bilen, kılıç kuşananın" mantığı egemense, daha önce belirttiğim gibi, köşeyi bir çırpıda beceriyle dönenleri kınamak şöyle dursun, bilinçaltında hayranlık, imrenme varsa, beceremeyen namuslular, "kalkamadığından oturuyor" diye küçümseniyorsa, aldırmaçlık, duyarsızlık popülizmle ittifak yapıyor, kurnazlık daha çok sayılıyorsa, toplumsallık düşüncesi gözden düşmüşse, bireysel çıkar kutsanmış, say-

gınlığın ölçütü para olmuşsa, kara para Marquis de Sade'a taş çıkartırcasına diskoteklerde ve düğünlerde aklanmışsa, bundan daha iyi yolsuzluk ortamı bulunmaz. Türkiye bugün bu olguyu yaşıyor. Yaşam biçimi ve felsefesi bu olunca tepkisi ne olur toplumun?

Sürgit kirlenmekten utanma duygusunu yitirmiş toplumun fotoğrafı bu. Fırsatları değerlendirme kurnazlığı erdem pazarında. Yeraltı gerçekleri başarılı olma sanatının kurallarını topluma öğretiyor. Toplumsal dayanışma belvermiş. Yeraltındakiler, öte yakanın kurallarını yerüstündeki beri yakadakilere zorluyor. Onlar, aslında öte yakadakilere lanetlerken bile, kendi iç sesleriyle barışık değiller; daha önce de dediğim gibi, hayrandırlar onlara. Bunu itiraf etmeliyiz. Çünkü böyle olmasa, "Engin Civan'ların, Selim Edes'lerin aşkları söz konusu olduğunda dinleyecek onca kulak olur muydu? O-lumsuzların ahlakı kurumlaşmıştır." Buzdağının görüneniyle yetinen sokağın insanı, umudunu yitirmiştir. Son Tanrı rolündeki medya, pazarı kullanırken, olanları hem kimileyin abartıyor, kınamanın ötesinde yargıç gibi yargılayıp mahkum ediyor ve hem de bunu paraya dönüştürerek, gerçekleri metalaştırıyor. Geriye bir tek vicdan kalıyor. Tek sığınak o. Ben ondan umudu kesmedim. Eğer, bir yazarın dediği gibi, maymundan umudu kesen Tanrı insanı yaratmışsa, keserci mantığının ürünü yabancı kapitalizmden umudu kesen insan da, saydam/çoğulcu demokrasiyi yaratmıştır. Vicdan, o rejimde yö-rüncesine oturacaktır. İnsan yeniden yaratılacaktır ve "en yumuşak yastık olan vicdana" başını koyup huzurlu dinlenecektir. Ama uyumayacaktır.

Kamıuooyu, her tür çapsızlığa, yozlaşmaya seyirci ise bu da bir etken. Eski bakanlardan rahmetli Kahveci, rüşvetin akçalı portresinin 25 trilyon olduğunun belirlendiğini söylemişti.

Gallup'un araştırmalarına göre; toplumun %51'i ekonomik iyileşmeden, %27'si zengin olmadan yana. " 'Su akarken küpü doldur' sözü yerinde mi?" sorusuna %62 evet diyor. "Çalışmadan köşeyi dönmek mi?" sorusuna %74 doğru diyor. "İnsan gönüllü olarak devlet memuruna bağış yapar mı?" sorusuna %44 evet diyor. Toplum ayıbı alkışlıyor.

Bir toplum, otobüse arkadan binene, yere tükürene, gürültü edene, adam sendecilikle, neme gerekçilikle tepki göstermezse, ödediği verginin de hesabını elbette sormayacaktır. Sağda solda görünen dağınık birkaç tepkici de, direnişinden vazgeçecektir. Kimseden kahramanlık istemeyelim. Dikkat ederseniz, toplumun yaşam biçimi ve düzen anlayışıyla tepkisizlik olgusu birbirine denk düşüyor. Tepkisizliğin bir nedeni de herkesin biraz kural dışı yaşaması ve paronaya içinde olmasıdır. Bir kısır döngü içindeyiz. Çevrenize bakınız. Çoğu insan hazine arazisindeki kaçak inşaatta oturuyor. Çoğu kaçak elektrik hırsızlığını işliyor. Herkes trafik kurallarını çiğniyor.

Böyle bir toplumda tepki olur mu? Olsa ne yazar? Kim kimi denetleyecek, kovalayacak?

Unutmayalım, tepkisizlik bir suç nedenidir.

Devlet Etkeni

Yukarıda da belirttiğim gibi, demokretik/çagcıl toplum devletten vazgeçemez. Çünkü devlet kamusal gereksinimler için zorunludur. Devletin olduğu her yerde, kamusal etkinliklerin yürütülebilmesi için üç öğeye gerek vardır.

Birincisi, bu etkinlikleri yürütecek insanlar/görevliler. Bunların ağız vardır, yemek için. Bedenleri vardır, giyinmek ve korunmak için.

İkincisi, kamusal etkinlikleri yürütmek için görevlilerin kullandıkları yetkiler vardır.

Üçüncüsü, bunların buyruğuna verilen malvarlığı/paralar vardır.

İnsan, yetki, malvarlığı. İşte suç işleyen ve işletmeye elverişli üç öge.

Böyle bir devletin ekonomi alanında da işler yaptığını düşününce, yolsuzluğun akı almaz boyutlara ulaşması kaçınılmazlaşır. Fonlar, döner sermayeler, vakıflar, ihaleler yolsuzluğa elverişli ortamlar yaratır. Böyle bir devlette kuralları, yasakları aşabilmek, ne pahasına olursa olsun işi bitirmek için, becerikliler türeyecektir. Evinde kaçak elektrik kullanan, hazine toprağında bina yapan açık gözler başarılı görülecek, namusluluk saflıkla eşanlamlı sayılacaktır. Büyüyen "devlet kırk kuplu kazan, bir kulpundan da sen tut kazan" devletidir, bir suç kışkırtıcısıdır.

Her yasak, yolsuzluk üretir. Ormanda tarla açmak, odun kesmek yasaksa, rüşvet nedeni var demektir. O zaman ya insanlara ekecek bir arazi verilmeli ve ısınacak çare gösterilmeli ya da bu yasaklardan vazgeçilmelidir. Rüşvetin oranı her ülkede yasaklara göre değişir.

Böyle bir devlette, toplumda, kısaca ortamda olacaklar bellidir.

Her şeyden önce siyasal örgüt ve onun işleyişinin bireyler üzerindeki baskısı saygın kişileri armağan adı altında rüşvete zorluyor. Kentlerde, devletlerde, "ak yaka suç" denilen pasta parçasının büyük bölümü, sözleşmeler gereği malzeme alım-satımına ilişkin kararlarda söz konusudur. Rüşvet birçok resmi görevlinin sosyo-ekonomik düzeyini yükseltmeye katkıda bulunuyor. Kuşkusuz hem ak yaka hem de mavi yaka suçlarını işleyenler her yerde azınlıktadır. Ama her ikisi de bir gerçektir. Ayrıca her meslek, her makam, suçlar tablosuna bir fırça darbesiyle katılıyor.

İşte karamsarlık doğuran tablo bu.

Oysa yüzyılım başında Fransız Adalet Bakanlarından de Lanessan şöyle diyordu: "Görevliler arasında, suçlu pek azdır. Çünkü onlar, belli günlerde maaş alır, sonra emekli olurlar; mütevazı bir yaşama alışmışlardır". Ardından da şöyle ekliyordu: "Ne var ki, kimi yönetimlerde suç işlemedeki kolaylık nedeniyle suçlulukta artışlar görülüyor".

Öyleyse neler değişti de her ülke yolsuzluklardan dertli?

Yukarıda da söyledim. Durkheim, belli oranda suçlusu olmayan toplumu, dinamizmini yitirdiği için sağlıksız diye niteliyor ve Sokrates örneğini veriyordu. Ona göre Sokrates gerçekten suçlu idi ve yasalara göre hükümlülüğü yerinde idi. Ama onun suçu, yeni bir ahlak geliştirmişti. O nedenle Durkheim'ın gözünde suçlu, toplumsal yaşamı düzenleyen bir ajandır.

Ama bizim ajanlarımız, Durkheim'ın öngördüğü sayı duvarını çoktan aştılar, toplum barışını tehdit etmeye başladılar. Üstelik, bilinmeyen karanlık sayı bu suçlarda oldukça önemli.

Peki bu suçları kim, ne zaman, nerede, nasıl işliyor?

Yolsuzluk suçlarını işleyenler genelde görevlilerdir. Her kademedен.

İşledikleri yerler, belli makamlardaki nüfuzun ya da yetkinin kötüye kullanımıyla oluyor.

Ne zaman ve nasıl işliyor? Yetkilerinin verdiği olanaklardan yararlanarak, yetkiyi kötüye kullanarak.

Peki hangi ortamda işliyorlar? Lacassagne, suçlulukta çevre etkisini şu sözlerle özetlemiştir: "Toplumlar, müstahak oldukları suçlulara sahip olurlar". "Toplumsal çevre, suçluluğun ekilip biçildiği sulak, kaynayan bir bölgeyi bulduğu anda önem ve güç kazanır." Her insanda bir suçluluk potansiyeli bulunduğu gözlemlenirse, rastlantı suçlularının böyle bir ortamda suç etiğini hemen aşacakları muhakkak. Roma'daki ünlü bir kilisenin çevresinde geceleri fuhuş yapılıyordu. Kolluk güçleri, baskınlar bunu önlemeye yetmiyordu. Ferri belediyeye, o yöreyi aydınlatmalarını öğütledi. Öğüde uyuldu. Fuhuş orada bitti. Çünkü suç mikrobi aydınlıktan ürker.

Devlette gizlilik, "hikmet-i hükümet" geleneğinin çağdışı bir kalıntısıdır. Öyle ki, Çernobil olayından sonra ülkemizde esen yelin yönü yabancı elçiliklere bildiriliyor, ama halktan gizleniyordu. Böyle bir ülkede yolsuzluk elbette olur.

Demek bu tür suçlar ilkin devlet denilen örgütte işleniyor. Eğer bu devlet, hem en büyük işveren, hem de en büyük alıcı/müşteri ise ortam yolsuzluğa daha da elverişlidir. Çünkü harcama ekonomisi bunu ister istemez yaratacaktır.

Ticaret, sanayi ve kentleşmenin gelişmesi, bürokratik yapıyı olabildiğince karmaşıktır. Uzmanlaşmış bürokrat vazgeçilmez bir öğe olmuş ve kendini ağırdan satmıştır.

Enflasyon, tam bir hırsız. Devletin polisi onu kovalayacak yerde ona yenilen dar gelirliyi kovalıyor.

Sartre'in bir sözü vardır: "Benim Bulantı adlı yapıtım, aç insanın yanında hiç kalır". Eğer devlet düzeni, görevlisini ve çocuklarını açıklıkla namus arasında bir seçim yapmaya zorlarsa yolsuzluk, hırsızlık, fuhuş artar. Özellikle savaş, ekonomik bunalım gibi olağanüstü dönemlerde bunlarda patlama olur.

Bir Fransız yazar şöyle demiştir: "Ben Fransızım. Fransa'yı elbette severim. Hatta ona taparım. Ama Fransa beni aç bırakırsa onu satarım".

İkincisi, sermaye, görevlileri ve dolayısıyla devleti satın alır.

Üçüncüsü, gelir dağılımı bozulmuşsa yolsuzluk artar.

Dördüncüsü, kimileri, sırf sistemin yarattığı adaletsizliğe tepki olsun diye çalma çırpıya başlar.

Beşincisi, mesleki yozlaşma önemli bir etkidir.

Altıncısı, tüketimin kamçılanması yolsuzlukları da kamçılar. Almayan, "öbürü aldı, ama bir şey olmadı" deyip tüketim açlığını gidermek için rüşvete yönelir.

Böylece, toplumsal değerlerin yozlaşmasına dayalı bir düzen kurulur. Bu düzende her şeyin bir bedeli/fiyatı var, ama değeri yoktur. Çünkü saygınlık ve siyasal süreç, paraya, servete teslim olmuş, bağımlı kılınmıştır. Siyaset, ticaretten komisyon ister. Almanın da satmanın da memnun olduğu bir aile içi alışveriştir bu. Eski Yunanlılarda da (Atina'da) iyi yurttaş olmanın ölçütü zenginlikti. Gerçi memur ayrıldığında hesap veriyordu. Hangi yargıcın duruşmaya katılacağı belli değildi. Bunlar rüşveti bir ölçüde engellerken, zenginlik ölçütü rüşveti kışkırttı. Eh bugün de ölçüt bu. "Ben zenginleri severim" sözünün başka anlamı olabilir mi?

Bugün sözgelimi bağış deniyor. Ama bu bir zorunlu bağış. Bağış gönüllülük ister. Zorunluysa bu bir bağış değil, düpedüz yiyiciliktir. Devlet bunu resmen yapıyor. Ar-

mağan deniyor. Her armağanın büyüleyici, gönül alıcı, baştan çıkarıcı bir gücü vardır. En çok, görevlilere ve kadınlara verilir. O görevde olmasaydınız, o armağan size verilir mi? Hayır. Öyleyse o rüşvettir. En azından ileriye dönük olarak memuru zayıflatma girişimidir. Platon şöyle demişti: "Armağanlar, Yüce Tanrıları bile yola getirirler".

Bir kurtuluş savaşının (aynı zamanda açlık, yoksullukla da savaştır bu, yalnız düşmanla değil) destansı dürüstlüğü, bir de bugünün yöneticilerinde bile egemen olan köşeyi dönme anlayışını, yönetenlerdeki servet tutkusunu düşünelim. Balık baştan karsa, düzen çürü. Sadi'nin bir sözü vardır: "Eğer hükümdar köylünün yumurtasını alırsa, adamları/ordusu bütün tavukları yağmalar".

Politik yozlaşma yolsuzluğu sıradanlaştırır, ahlak dışı olmaktan çıkarırsa, ona bulaşmak istemeyen onurlu insanlar politikadan, ekonomiden ve devlet yönetiminden uzaklaşırlar; en azından marjinalleşme başlar. Tıpkı kötü paranın iyi parayı kovması gibidir bu olgu.

Bugünkü sistemde, Osmanlı'daki rüşvetin günümüze uyarlanması gibi bir şey de var. Osmanlı'da en iyi geçim yolu memurluktu. Memurluğu ele geçirmek için, eski Roma'da olduğu gibi, (sadrızamlık için bile) rüşvet veriliyordu. Öte yandan memurlar geleceklerinden emin değillerdi. Geleceğini, atılmadan güvenceye bağlamak için, rüşvet aldı memur. Elbette tek neden bu değil. Ama bu da var.

Görünen o ki, günümüzde de, halkın arpalık dediği yere gelen politikacı, politik yarışmada harcadıklarını bir an önce toplamaya savaşıyor. Bu yozlaşma da bir etken. Eski Roma'da da, Osmanlı'da da, bugün de aynı anlayış ve aynı sonuç: Rüşvet.

Yolsuzluklar neyi örselerler?

Bu ürkütücü tablo üzerine neden onca insan beynini yoruyor? İnsanlık yolsuzluklarla savaşınca hangi değerler, ilkeler ayakta kalacak?

Şimdi bunları görelim.

Kamu yönetimi, hem örgüt hem de işleyiş açısından, çağcıl devlette korunmaktadır. Çünkü demokratik devlette kamu yönetiminin kimi özelliklere/niteliklere sahip olması zorunludur. Eğer bu nitelikler nulunmazsa, kamu yönetimi amacından sapar/saptırılır; toplum/kamu yararına işlemez, kimi kişi ya da grupların çıkarına işler. Bunun toplumsal barışı bozacağı, ayırım gözetilmeksizin eşit ve yansız hizmet anlayışına ters düşeceği açıktır.

Bu nedenle de kamu yönetimi ve işleyişinde kimi ilkeler benimsenmiştir. Çünkü devlette görev alanlar, devlete karşı, belirlenen bu nitelikler içinde davranacak, devletin görevlileri aracılığıyla ilişkide bulunduğu halk da devlete ve görevlisine güvenecektir. Görülüyor ki, görevli, ilişki açısından halktan çok devlete yakındır.

Devlet ise bir güçtür. Görevli yönetsel görevini yaparken bu gücü temsil eder ve kullanır. Eğer görevli bunlarda sapma yaparsa, devlet onu cezalandıracaktır. Bu cezalandırmanın mantığı şudur. Devlet, bir bakıma her an kendine karşı düşman olmuş ya da olmaya aday birini cezalandırarak kendine olan güveni korumak zorundadır.

Bu yüzden her devlette/görevlerde, görevlilerin uyacağı belli değerler, ilkeler vardır.

Birincisi dürüstlüktür. Kamu yönetiminde görev alan kimse ilkin bu yönetime karşı dürüst davranmak zorundadır. O nedenle bu görevi gereğince görevde kullanılacak

para ve eşyayı, yalnızca o alanda kullanılmalıdır, kendi çıkarına değil. Zira her kamu kuruluşunun belli bir makvarlığı vardır. Bunu görevli kendi çıkarına kullanırsa, kamu görevi yapılamaz. Zimmet suçu işte bu gereksinmeyi karşılar. Ancak, Manzini ve Antolisei'nin dedikleri gibi, zimmet suçuyla korunan yarar/değer yalnızca dürüstlük, moral gelişme ve halkın siyasal yetişimi değildir. Ayrıca devletin malvarlığı da korunmaktadır. Eğer fail, görevli/memur olmasaydı suç, malvarlığına karşı suçlar arasında yer alan inancı kötüye kullanma cürmü olacaktı. O nedenle zimmet, çok konulu bir suçtur.

İkincisi yansızlıktır. Kamu görevi yapılırken herkese eşit davranmak gerekir. Yansızlık ve dürüstlük, rüşvet ve yiyicilikle bağdaşmaz. Görevlinin görevini yaparken insanlardan para alması, ayrıca kamu yönetimine güveni de sarsar. Kamu görevinin satın alınamayan kişilerce yürütüldüğüne inanılmalıdır.

Üçüncüsü disiplindir. Kamu görevini yürüten kimse, görevini yasal sınırlar içinde yapmalıdır. Tersi durumunda "keyfi davranma", "görevde yetkiyi kötüye kullanma" suçları ortaya çıkar. Zira görevli, devlet yönetiminde, özel hukuktaki hizmet/iş bağının yanlara yüklediği yükümlülüklerle oranla, daha çok ve daha katı yükümlülükler içindedir.

Dördüncüsü bağlılıktır, sadakattir. Görevli, görevinin gereği öğrendiği bilgileri görevi dışında kullanamaz. Sır saklamakla yükümlüdür.

Beşincisi kamu görevlerinde süreklilik, kesintisizliktir. Kamu görevi kesintiye uğratılırsa görevi savsama, işi bırakma suçları işlenir.

Altıncı ilke, kamu görevinin yerine getirilmesinde "özgürlüğün, barışın" sağlanmasıdır. Onu örseleyenler, ona direnenler, cezalandırılırlar.

Yedincisi, saygılığın korunması ilkesidir. Memurluk görevi gasp edilemez. Nüfuz ticareti yasaktır.

Görülüyor ki, çağcıl yasalarda, kamu/devlet yönetimiyle ilgili varlıklar/menfaatler/değer ve ilkeler hem görevlilere hem de sade kimselere karşı korunmuşlardır.

İşte bu ilkelerle/değerlerle devletin ve görevlisinin yansızlığı, güvenilirliği, satın alınmazlığı, özlü anlatımla saygılıkları korunmaktadır. Bu değerler/ilkeler öylesine önemlidir ki, doğan malvarlığı zararı pek az olsa bile, işlenen eylem suçtur ve de yakınmaya bağlı olmadan, kendiliğinden kovuşturulur.

Burada yeri gelmişken bu noktaya dikkat çekmek istiyorum.

3 Kasım 1996 Susurluk Olayı üzerine gösterilen tepkilerin yoğunluğu karşısında kimi çevreler "devleti yıpratmayalım" kaygısına düştüler.

Bu kaygı bir oranda yerindedir. Ancak, abartılmamalıdır. Devlet çok soyut bir kavramdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, yolsuzluklarla yıpratılır. Devlete olan güven duygusunun yitirilmesine yol açanlar, yetkilerini kötüye kullanarak suçu işleyenler kovuşturulmazsa, devlet daha çok yıpranır. Bu yüzden ağacı ve ormanı birlikte görmeliyiz. "Köktendevletçi" bir anlayışla devleti kutsallaştırır, eylemleri bireysel olarak nitelersenek, ormanı göremeyiz. Devletin dokunulmazlığı yoktur, olamaz. Ancak, bu dokunulmazlık peçelemesiyle işlenen suçlar örtbas edilir ya da bu izlenim yaratılırsa, yıpranan devlet iyice çökecektir. Kendimizi aldatmayalım. Deveküşü, belki de, en önemli organı olduğu için başını kuma gömer; kendini aldattığı için değil. Ancak, devlete dokunmayalım kaygısıyla suçlular yargıdan kaçırılırlarsa, devlet kavramı değil, devletin kendisi çökecektir. Kavram fetişizmi, hedef saptırmanın gerekçesi olamaz. Birlikte yaşamının

bütün bu toplumsal değerlerini korumak, son çözümlemede, aslında devleti değil insanı korumaktır, onu mutlu bir yaşama kavuşturmaktır. Bunun yollarını bulmak ise hepimize düşer.

Çözümler / Öneriler

Bu ise, bilimsel temele dayanan bir suç ve ceza politikasını gerektirir.

Suç ve ceza politikası, bir ülkede devletin suçluluk olgusuna verdiği yanıtıdır. Suç-bilime, ceza ve yargılama hukukuna, tarihsel ve bilimsel verilere göre saptanan bir disiplin, bilim ve sanattır. Türkiye, uzmanlarıyla, araştırmalara girmeli ve tezelden yolsuzlukları önleyen bir suç ve ceza politikası saptamalıdır. Böyle bir politika kulaktan dolma ve prefabrike bilgilerle, slogan boyutlu ucuz yargılarla belirlenemez.

Şunu unutmayalım. Suç ve ceza politikası terimini ilkin Feuerbach kullandı. Hem de yolsuzluklarla savaşım için.

Feuerbach, 1812'de rüşvet üzerine yazdığı bir yapıtta, devletin bu konuda izleyeceği suç ve ceza politikasını özetlemiştir. Yazara göre, görevliler maaş açısından doyurulmalıdır. Bu yapılmazsa, görevli satın alınır ve öbür suçlara da özendirilir.

Feuerbach'a göre, rüşvette kullanılan araç, maddi çıkarla sınırlanmamalıdır. Tutkular, zevkler, şehvet de bu araçlar arasına sokulmalıdır.

Bundan başka Feuerbach, rüşvet alan kişinin kamu hizmetinde yetersizliği ortaya çıktığında, yaptırımın buna göre saptanmasını ister. Ona göre, görevli, rüşvet önerisini ihbar etmese bile cezalandırılmalıdır.

Bu düşüncelerin çoğu çağcıl ceza yasalarına girmiştir.

Kanımcı, yolsuzluklara karşı uygulanacak suç ve ceza politikası, iki aşamalı olmalıdır: Önleyici ve caydırıcı önlemler.

İlkin önleyici önlemlerden başlayalım.

Burada Pareto ya da 80/20 kuralına uyulması yerinde olur. Bu kurala göre, nedenlerin %20'si sonuçların %80'ini oluşturur. Bu yüzden, nedenleri bilirsek başarı %80'e ulaşacaktır. Tek nedene bağlı çözümler ortaçağ büyücülerinin yöntemidir.

Önleyici önlemler, yolsuzluk sorununa ortam hazırlayan girdilerin/nedenlerin en alt düzeye indirilmesiyle ilgilidir. Akılcılık sivrisineklere sövmeyi değil, bataklıkları kurutmayı buyurur.

Devlet, büyük işveren ve alıcı olmaktan çıkarılmalıdır.

Bürokratik karmaşıklık sona ermelidir. Devlet böylece hantallık ve yetmezlikten kurtulacaktır. Delik deşik elbise bir süre giyilir, ama sürgit giyilemez. Devlet yeniden yapılanmalıdır. Devlet, müdahale eden değil, ölçütler getiren, kurallar koyan, denetleyen örgüt olmalıdır. Bürokratik yapı esnekleşmeli, kolaylaştırıcı olmalı, bürokrat ile politikacının ekonomik yönetimdeki etkisi azalmalıdır.

Çağ değişimi yaşıyoruz. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiyor insanlık. Tarım uygarlığından sanayi uygarlığına geçişe oranla daha derin, köklü bir dönüşümdür bu. Uyum sancıları elbette olacak. Bir ayağımız tarım toplumunda/ortaçağda, bir ayağımız bilgi çağında. Bunları eşanlı yaşamak zorundayız. Bireyi hiçleştiren merkeziyetçi devlet; bezgin, yorgun, yılgin bürokrasi, kirlenmiş siyasal yapı çözüm değildir. Bunlar kirliliği birlikte üretiyorlar.

Çevreme bakıyorum. Bu Türkiye'ye kimse razı değil. Öyleyse bu yapıyı aşmalıyız.

Devlet insanların daha iyi ve daha özgür yaşamaları için gerektiği kadar var olmalıdır. Kutsal ve mutlak değerli bir kurum diye algılanmamalı, yerinde yönetim ve iktidar olgusu yaygınlaştırılmalı, politika bir rant dağıtım aracı, arpalık merkezi olmaktan mutlaka çıkarılmalıdır.

Yönetim demokratikleşmeli ve devlet saydamlaşmalıdır. Devletin gizliliği, örtülülüğü, Osmanlıdaki gibi, rüşveti sadece özendirir.

Devletin olduğu yerde rüşvet var ve devletten vazgeçilemiyorsa, bu saydamlık gerçekleştirilmelidir. Tanzimattan sonra devlet memurları, rüşvet almayacaklarına ilişkin olarak Kuran'a el basıp andiçtiler. Ama yine rüşvet alındı. Neden? Çünkü rejim kapalıydı. Kol kırılır yen içinde anlayışı, yaranın üstünü örtmek, gizlemektir; yanıltır. Böyle bir kol kangren olmaya adaydır.

Bu nedenle, hukuk devleti, yani her dokunduğu şeyi hukuka dönüştüren devlet, bütün kurum ve kurallarıyla yerleşmelidir. "Yasaların Özü Hakkında" adlı yapıtının III. kitap III. bölümünde üç yönetim biçiminin dayandığı ilkeleri inceler Montesquieu. Demokrasinin ilkesi, ona göre erdemdir. Yazar bunu uzun uzun irdeledikten sonra şöyle sürdürür: "Erdem tükendiği anda tutkular, büyük hevesler yüreklere yerleşir. Herkeste cimrilik, pintilik başlar. İsteklerin konuları değişir, her şey ters yüz edilir". Vurgulardan sonra, "Eskiden kişilerin malı, devlet hazinesi iken, şimdi devlet hazinesi kişilerin malvarlığı olur. Cumhuriyet artık bir yağma düzenidir. Cumhuriyetin gücü yalnızca birkaç yurttaşın gücüdür," diye ekler. Montesquieu, Atina'nın İranlılara yenilgisini inceler ve sözü Annibal'e getirir; Annibal'ın yargıçların Cumhuriyeti yağmalamalarına karşı savaşına değinir.

Kanımcı köklü çözüm, hukuk devletindedir. "Daha az devlet, daha çok hukuk" formülü gerçekleştiğinde, inancımıza göre, birçok olumsuzluklar gibi, yolsuzluklar da azalacaktır.

Bilgi aktarma ve iş yapmadaki gizliliğe, yetersizliğe son verilmelidir.

Yazılı hukuk gözden geçirilmelidir.

Yolsuzluklara altyapılık eden karmaşık bir mevzuat nerede varsa, orada yığınla hata var demektir. Savaş kazanılamaz.

İlk akla gelenler şunlardır:

2886 sayılı İhale Yasası'ndaki bürokratik gizlilikler en alt düzeye inmeli, yasanın kapsamı daraltılmalı, kalitesizliğe yol açan çalgınca indirimler önlenmeli, DSİ, KİT, belediyeler gibi büyükleri de içine almalı, küçükleri dışlamalı, özelliği olan inşaat vb. gibi kötüye kullanımlara açık tanımlardan vazgeçilmelidir.

Maliye ve vergi hukuku gözden geçirilmeli, yasa enflasyonu giderilmelidir. Maliyemiz hazine, hazinesiz maliyeden vazgeçilmelidir. Bütçe birliği ilkesi getirilmelidir. Brüt bütçe anlayışı dışlanmalıdır. Vakıf, özel hesap açma, dernek kurarak gelir sağlama yolları kapatılmalıdır. Genel Muhasebe Yasası örselenmemeli, hiçbir bakan ya da yetkili ita amiri, kendisine bütçeyle verilen ödenek dışında harcama yapmamalı, bu ödeneği özel kaynakla artıramamalıdır. Ayrıca kamu hizmeti için bağış vb. bütçeye gelir gibi denetim dışı ayrık yöntemlerden vazgeçilmelidir. Partilere, devlet kuruluşlarına, kişilere bağış, armağan yapılmamalıdır.

İdare ile ilgili işlerde dağınıklığı giderilmelidir. Ödemeler ve işler, sağlam ve açık kurallara bağlanmalı, yoruma elverişli olmamalıdır.

Memurin Muhakemat Kanun-ı Muvakkatı, kesinlikle kaldırılmalıdır.

Ben bu yasayı neye benzetiyorum biliyor musunuz? Almanların Von Münchhausen adında yalancı bir baronları var. Bu yalancı baron kendi saç örgüsüne tırmanarak bataklıktan çıktığını söyler. Bu yasa da öyle. Memura suçu işletiyor. Sonra da suç ortağına diyor ki, "görevliyi denetle ve yolsuzluk batağını kurut, suçluyu adalete teslim et". Uygulamada bu böyle. Oysa böyle bir yasa ve soruşturma sistemi yeniyetme Afrika ülkelerinde bile yok. Çünkü çağdışı. Anayasanın 129/son madde ve bendiyle getirilen izin sistemi ise çağ gerisi. 1831'de Belçika, 1861'de Bolivya, 1871'de Fransa terk etmiş. Üstelik Belçika 1831 (md. 24) ve 1994 (md. 31) anayasalarıyla bu sistemin getirilmesini yasaklamış. Biz ise bu yasaktan 151 yıl sonra onu anayasal kural yapmışız. Çağın gerisinde kalmaktır bu.

İşler yerel yönetimlere kaydırılmalı ve yönetim kolaylaştırılmalıdır.

Politik ve hukuksal denetim çarkları iyi kurulmalı ve işletilmelidir. Milletvekili dokunulmazlığının çerçevesi daraltılmalıdır. Bunun yanısıra kamu yöneticileriyle politikacılar üzerindeki denetim iyi sağlanmalıdır.

Enflasyon son bulmalı, üretime dayalı ekonomi öne alınmalıdır. Tüketim ekonomisi bir ölçüde dışlanmalıdır.

Görevliler doyurulmalıdır. Doyurulmazsa devlet de suça katılmış olur.

Devlet kapısı tek gelir kapısı olmaktan çıkarılmalıdır.

Memur, hukuk güvencesine kavuşmalı, yarın kaygısı onu malı götürmeye itmemelidir.

Toplumsal değerler yozlaşmaya uğramamalıdır. Sağlam öğrenim esas olmalı, düzen köklü değişime uğramalıdır.

Halk, yolsuzluğun kendi zararına olduğu konusunda bilinçlendirilmelidir. Yolsuzluk sonucu ödediği verginin kendisine hizmet olarak dönmediğini; görevli de, devlet adına görev yaptığını bilmeli ve devlet bunun hesabını her zaman sormalıdır.

Yurttaş bilmeli ki, rüşvet gibi suçlar sayesinde görev ticareti yapılmakta, kendisi için yapılan görevler yıkıma uğramaktadır. Bal tutan parmağına balı bulaştırmamalı, bulaştırdığında yalamaya kalkmamalıdır. Bunlara uymadığı takdirde kamuoyunun yalmasına mutlaka yapışacağını bilmelidir.

Caydırıcı önlemlere gelince:

İlkin, karşılaştırmalı bir hukuk çalışması yapılmalı ve varılacak sonuca uyulmalıdır. Her bilim gibi hukuk bilimi de kumar oynamaz.

Her hukuk sisteminde az çok keyfilik vardır. Uсталık bunu en aza indirmekte, deyim yerindeyse hasenatı seyyiatına galip bir sistemi başarmaktadır.

Hukuk kuralı ve uygulaması, tilkiyi kümese girmekten caydırılmalıdır (Laurent Cohan-Tanugi). Mevzuat ve kuralda boşluk olmamalıdır.

Mevzuat açısından 3628-19.4.1990 tarihli Mal Bildiriminde Bulunma Rüşvet ve Yolsuzlukla Mücadele Yasası ve 10.8.1990 tarih ve 90/748 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla çıkarılan yönetmelik (R.G. 15.11.1990) elbette iyi bir adımdır. Ama yetmez.

Öte yandan, yaptırımların ağır olmasıyla suç önlenmez. Suçların ölüm cezasıyla önleneyeği inancı, greyder yöntemidir ve yanlıştır. Piri Reis'i Hürmüs kuşatmasını İspanyollardan rüşvet aldığı için kaldırdı diye idam etsek bile her zaman yeni Piri Reisler çıkacaktır.

Caydırıcılık, cezanın ağırlığıyla değil, muhakkaklığıyla sağlanır. Toplumda yapının yanına kar kaldığı görüşü yerleşmişse caydırıcı olamazsınız. Rambo kültürü ya da mezbaha mantığıyla suçlar önlenemez. Eski Roma'da da, Çin'de de, İran'da da, Osmanlı'da da ölüm cezası sonuç vermemiştir.

Memur tanımı iyi yapılmalıdır.

Memur kavramını geniş tutmak, memur kavramı artırıcı neden olduğundan, memurun devlete karşı işlediği suç nedeniyle cezası artar. Bu anlayış, devletten yanadır, memur zararınadır. Sonuçta memur siner.

Buna karşılık memura karşı sadece yurttaşın işlediği suçta bu ceza genişletilirse, bir ayrıcalıklı topluluk, memur korkusu yaratılır. Duyarlılık isteyen bir dengedir bu. Sözgelimi, Avrupa Birliği bu konuda çok duyarlı davranmıştır. 12 Aralık 1997 tarih ve 780 sayılı kararında, mevduat toplayan bankalar gibi özel hukuk hükümlerine göre yönetilen kuruluşların personelinin de memur gibi cezalandırılması istenmiştir ve Birlik ülkelerinin uygulamaları da bundan etkilenmiştir.

Bağımsız yargı, hızlı ve sağlam adalet, yolsuzluğun vazgeçilmez düşmanıdır.

Rüşvet suçları çok failli suçlardır. Zina gibi gizli işlenir ve her iki fail de suçludur. Kanıtama güçlüğü vardır. Karanlık sayı çoktur.

Bağımsız yargı olmazsa, suçlar iyi kovuşturulamaz. Toplumda güçlülerin yasaları delip geçtiği, güçsüzlerin örümcek ağına takılıp kaldıkları izlenimi doğarsa, yolsuzluklarla savaşım olanaksız olur. İşte o zaman birileri çıkar, birinin söylediği şu doğru sözlerle kamuoyunu avutup durur: "Bir ülkede namuslular, en azından namussuzlar kadar yürekli olmazlarsa, o ülke mutlaka batar". Ama öte yanda öbürleri yolcuların çantalarını çalmayı sürdürürler.

Esasen, hukuk ve devlet her ülkede yürekli için değil, orta boy insanlar içindir. Zaten yürekli, kahramanlar, o kadar sık çıksalar, onlara sıradışı, kahraman denmez ki!

Yargı bağımsızlığı tam olmalı ve yargıya güvenilmelidir.

Yargı da yersiz ihbarları iyi değerlendirmeli, buna göre donatılmalıdır.

Ben bu konuda yargıya Arşimed'in dünyayı kaldırarak temel desteği işlevini veriyorum. Bu destek sağlamsa, kaldırıcınızla dünyayı kaldırabilirsiniz. O nedenle bağımsız yargı, sağlam ve yeterince hızlı (çok hızlı değil) adalet için kolları sıvamalıyız. Bunu biliyorsak niye gecikiyoruz? Geciktirenler yolsuzluğa ortak olma kuşkusu altına girmezler mi?

Ülkemize ve halkımıza, yansız hukuk devletinin yerleştiği, yolsuzlukların bittiği bir yaşam diliyorum.

Notlar:

1. Ayrıntı için şu özgün ve anıt yapıta bakınız: Ahmet Mumcu, "Tarih İçinde Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet", Ankara, 1985.
2. "Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü", Arba Yayınları, İstanbul 1988.
3. "Bakır Çağlar, Türkiye'de Di Pietro'lar Üretmek Çok Zor!", Yeni Yüzyıl, 26.12.1996.
4. "TBMM Gizli Oturum Tutanakları", Cilt 4, s. 503.
5. "Nutuk", C. II, s. 607, Ankara 1952.
6. " 'Yersen' ahlakı, 'Yersen' düzeni", Sabah, 13.11.1994.

7. C. C. Aktan, "Siyasal Yozlaşma ve Kleptokrasi", Cumhuriyet, 23.6.1993. Özlü bilgi için bakınız:
C. C. Aktan, "Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi", Afa Yayınları, İstanbul 1992.
8. Adam Sanat, 1994/8, s. 24,25.
9. Melih Cevdet Anday, "Köyde Geçen Aylar", Cumhuriyet, 21.10.1996.

Yolsuzluklarla Mücadelenin Yasal ve Hukuksal Çerçevesi

İl Han Özay

Yolsuzluk ve kokuşma ile mücadelede en etkin silah “günışığında yönetim”dir. Nitekim dilimizde “güneş girmeyen yere hekim girer” diye çok güzel bir halk deyimini olduğu gibi, Amerika Birleşik Devletleri Federal Yüksek Mahkemesinin en ünlü yargıçlarından Brandeis, “eğer güneş en etkin mikrop öldürücü ise ışık da en iyi koruyucu ve kollayıcıdır” demek suretiyle bu gerçeği en öz ve anlamlı bir biçimde dile getirmiştir.

Yönetimin “kuruluş”u demokratik olabilir, yani kamu görevlilerinin hemen hemen tümü Birleşik Devletlerdeki gibi seçimle işbaşına gelebilirler, ancak bu “işleyiş”in de kendiliğinden demokratik olacağı anlamına gelmez. Öyle ise, kamu yönetiminde işleyişin de demokratik olabilmesinin ilk şartı “saydamlık”tır.¹ Ne var ki “saydamlık” herhangi bir cismin önünden arkasının görünmesi anlamını taşır ve bazen görünen “arka” hiç de güzel olmayabilir.

Kamu hukuku dış görüntüsü özenli ve tertemiz bir yapıya benzer. Bu yapının içi ise hiç bir zaman uyulmamış ilkeler ve uygulanmamış kurullarla doludur.

Antonio MARONGIU

Yönetimin kuruluşunun demokratik olması, yani kamu görevlerine seçimle gelmesi ve saydamlık, işleyişin de demokratik olabilmesinin ilk şartıdır, ancak, tek başına yeterli değildir.²

İşleyişin de demokratik olabilmesi için :

1 Yönetimin karar alma mekanizmasının, tıpkı yargı ve yasamada olduğu gibi bir usul yasası ile belirlenmesi,³

2 Karar alma mekanizmasına ilgililerin aktif bir biçimde ve yetki ile donatılmış olarak katılabilmesi için yönetimin elindeki, doğası gereği gizli kalması gerekmeyen, her türlü bilgi ve belgeye ulaşabilme hakkının sağlanması⁴ ve

3 Özellikle kurul halinde karar veren yönetim birimlerinin toplantılarının herkese açık olması ve ilgililerin söz alarak görüşlerini açıklama olanağının bulunması.⁵

Bu üç unsur, hem “demokratik” hem de “saydam”, yani tam anlamıyla bir “Günışığında yönetim”i sağlar ve gerçekleştirir.⁶

Bu teorik çerçeve içinde yapılması gereken ilk iş, idarenin karar alma mekanizma ve sürecini, tıpkı “Yargı”daki gibi bir “usul yasası” ile belirlemektir.⁷

Yukarıda değinilen Amerikan “Government in the sunshine/ Günışığında yönetim” sistemi yaklaşık otuz yıl süren bir deneyim sonucu ortaya çıkmıştır, ama bizim de böy-

le yapmamız gerekmez. Tam tersi, başkalarının deneyimini örnek alıp o tür bir yasal düzenlemeye gitmek en doğru davranış olur. Dolayısıyla, bu usul yasası mutlaka katılımı da sağlamalı ve katılımın etkili olabilmesi için de ilgililerin kamu yönetiminin e-
lindeki bilgi ve belgelere kolayca ulaşabilmesinin yollarını da öngörmelidir.⁸

Ülkemizde şimdi yürürlükteki sistemin yolsuzluklara elverişli bir zemin oluşturmasının nedeni kamu yönetiminin “kapalı kapılar ardında” tek yanlı olarak karar alıyor olmasındandır. Bu mekanizma ve sürece ilgililer ancak “gayrimeşru” yollardan katılabilmekte ve bunun adı da “rüşvet” olmaktadır. Kapalı kapılar ardında, tek yanlı olarak alınan idari kararlar karşısında tek çare yargı yoludur ki, bu da hem bir “hastalık hali” hem de masraflı, külfetli ve ülkenin global ekonomisi bakımından da “antiekonomik”tir. Nitekim, önceden gayrimeşru yollara başvurmayanların birçoğu, haklarını Yargı önünde korumaya çalışacaklarına, sonradan türlü yöntemler ve genel olarak “hediyeler” adı verilen aracı kullanıp “idare”yi karar değiştirmeye “ikna” etmeye çalışmakta ve bunda başarılı da olmaktadır. Önceden verilenle sonradan verilen arasında da aleyhte epeyi bir fark olduğu söylenmekteyse de pratik olarak böyle bir yolu hiç denemediğimden bunun doğruluğu konusunda yemin edemem. Ancak bu işin yolunun yordamının bu olduğunu Mısır’daki sağır sultan bile duymuştur.

Buna karşılık, başta da belirtildiği gibi, ilgililerin karar alma mekanizma ve sürecine izleyici olarak değil “yetkiyi paylaşan”lar olarak katılımı ve görüşünün alınması,⁹ idarenin elindeki tüm bilgi ve belgelere ulaşabilme hakkı,¹⁰ sağlandığı ve bağımsız “Yargı” güvencesi altına alındığı¹¹ taktirde, idareyi ne önceden ne de sonradan gayrimeşru yol ve vasıtalarla, belli kişisel çıkarlar doğrultusunda etkileyip, kamu yararı dışında uygulamalar yapabileceği büyük ölçüde ortadan kalkabilecektir.¹²

Böyle bir sistemi gerçekleştirebilme “demokratik” olduğunu iddia eden bir toplum için hiç de zor olmamak gerekir. Şubat 1992’de Ankara’da Milli Kütüphanede yapılan ve bu tür bir katılımcı demokratik yönetim modelini savunduğu “Anayasa Kurultayı”nda yorumculardan biri, “herkesin işi gücü mü yok ki gidip araştırsın ve görüş açıklasın” demişti. İşin garibi bu zat ünlü bir basın mensubuydu. “Belki” diye cevap verdim: “Ama bunu işgüç edinenler de çıkabilir.”

Zaten bazı düzenlerde demokrasi de “bir kaç iyi adam” sayesinde yaşamaya devam edebilmektedir.

Notlar:

1. Nitekim bir genel seçimde yazılı basında tam sayfa olarak Sayın Süleyman Demirel’in boy resmi yanında “Karakolların duvarları camdan olacak” sloganı yayımlanmıştı. Ancak, yine aynı günlerde Karadeniz kıyı kesimindeki bir kentte, emniyet görevlilerinin kendileri hakkında bir eleştiri yazısı yazmış bulunan bir kimseyi karakola çağırarak ona gazetenin o nüshasını yedirdikleri haberi de yer alıyordu. Siz duvarları camdan olan bir karakolun önünden geçerken bunu görseniz, belki de ne yedirdiklerini anlamadan adamın etrafında pervane olarak kendisine izzeti ikramda bulduklarını sanırsınız. Hani Hoca’ya “Helada sakız çiğnenir mi” diye sorduklarında verdiği cevap gibi : “Çiğnenir ama dışarı çıkınca ağzınızı oynatmayın, sonra başka bir şey yediğinizi zannederler.”
2. Bunun en güzel kanıtı ABD’dir. Nitekim orada federal düzeyde olanlar hariç yargıçların bile seçimle işbaşına gelmelerine karşın yönetimin işleyişinin de demokratik olabilmesi için çareler ara-

- tırılmış ve biraz sonra anlatacağım bir sistem oluşturulmuştur.
3. Amerika Birleşik Devletlerinde 1946 yılında çıkarılan “Administrative Procedure Act / Yönetmelik Yöntem Yasası”.
 4. “Freedom of Information Act / Bilgi Edinme Özgürlüğü Yasası”.
 5. “Sunshine Act / Güneşli Yasası”.
 6. Bizde usul yasaları, yasama ve yargı dışında her konuda ayrı ayrı olmak üzere sadece vergilendirme ve kamulaştırma ile kamusal ihale alanlarında vardır. Buna karşılık kamulaştırma ve vergi usul yasaları katılım ve açıklığı çok sınırlı bir biçimde sağlamakta, Devlet İhale Kanunu sistemi ise bu konuda biraz daha “güneşli” gibi görünmektedir.
 7. İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda İspanya, İsviçre, 1976’da Federal Almanya, daha sonra Fransa ve İtalya, Birleşik Devletler örneğini izleyerek, yargısal olmayan genel idari usul konusunda yasal düzenlemeler yapmışlardır. İtalya’nın bu kervana en sonra katılmasının nedeni ise idarenin direnmesi olmuştur, zira genel idari usule ilişkin bir yasa “keyfi” davranışa bir ölçüde engel olduğundan kamu yetkililerinin pek de hoşuna gitmemektedir.
 8. Örneğin, Sıddık Sami Onar, belediyede birden fazla imar planı bulunduğunu, eğer sizi yararlandırmak istiyorlarsa bunlardan birini, yok işinizi yokuşa sürmek istiyorlarsa diğerini uyguladıklarını söylüyor. İstanbul nazım planı üzerinde yıllarca çalışmış bulunan İtalyan şehircilik uzmanı profesör Piccinato da bana, belli ölçekli bir takım maketlerin de yapılması zorunluluğundan söz etmişti. Aksi takdirde sadece paftaların anlaşılmasının çok zor olduğunu ve plandaki bazı verilerin farklı biçimde yorumlanabileceğini anlatmıştı. Gerçi bu tür teknik bir güçlük o belgeye ulaşan ilgili için de sözkonusudur, ama hiç olmazsa güvendiği bir uzmanın görüşünü alarak idarenin gösterdiği gerekçenin doğru olup olmadığını sayabilir.
 9. Bu tür bir katılımın sadece yasadaki öngörülmesi değil, aynı zamanda bağımsız “yargı”nın da güvenesi altında olması gerekir. Örneğin Amerika’da Hudson vadisinde kurulacak bir hidroelektrik santrali için izin verilmesi üzerine, konu “Hudson Nehri Manzarasını Korumacılar Grubu” isimli bir topluluk tarafından, ilgili olarak kendi görüşleri alınmadığı gerekçesiyle, Federal Yüksek Mahkeme önüne kadar götürülebilmektedir. Supreme Court da 1966 tarihli “Scenic Hudson Preservation Conference” kararında, “kamu yararı hiç kimsenin bu arada idarenin de tekelinde değildir; her kim ki kendini bu konuda ilgili görür onun menfaatinin korunması gerekir” diyerek izni, bizim hukuk düzenimizin terimiyle “iptal” etmiştir.
 10. Pek tabii olarak askeri, siyasi ve ticari sırlar sözkonusu ise bunlara ilişkin bilgi ve belgeler herkese verilmez. Buna karşılık ihaleler, imar planları, inşaat izinleri ve benzeri gibi konulardaki bilgi ve belgelerin gizliliği sözkonusu olmamak gerekir. Ülkemizde, ilgililerin bir ölçüde kendilerinin malı olan belgelere ulaşmaları bile idarenin “ihvan”ına bağlıdır. Örneğin üniversitede başarısız olan öğrencilere sınav kağıtlarını göstermek tamamen öğretim üyesinin takdirine kalmıştır. Orta öğretimde de, sınav kağıdını göstermek değil de sadece aldığı notun yüzdesi hakkında bilgi verilmemiş. Bazı bilgi ve belgelere ulaşabilme olanağı bizde basın için bile sınırlıdır. Dikkat edilirse kamusal yaşam bakımından çok önemli ama gizli tutulan bilgi ve belgeler, zaman zaman medyanın eline geçmekte, ünlü bazı sunucular bunları açıklayıp tartışarak büyük skandallar yaratmaktadır.
 11. İtalya’nın efsane savcısı Di Pietro, İstanbul’daki bir söyleşisinde, ünlü “temiz eller” operasyonunun büyük başarıya ulaşmasında ülkedeki dinamik güçler ve kamuoyu kadar “yargı”nın bağımsızlığının da etken olduğunu vurgulamıştı.
 12. Böyle bir sisteme geçildiğinde, idarenin zaten yavaş olan karar alma mekanizmasının daha da yavaşlayacağı eleştirisi ile karşılaşmak mümkündür. Ancak bu yasal düzenlemeyle önlenemez ve hatta süreç hızlandırılabilir. Nitekim bugünlerde İtalya’da yapılan bir reform sayesinde idari muamelelerin hızlanması ve yararlananların eski sıkıntılarının kurtarılması mümkün kılınmıştır.

Yolsuzluk, Yozlaşma ve Hukuk İdesi

Hayrettin Ökçesiz

"Sapan davranışın özgün bir biçimi, yalnızca örgüt içerisinde mümkün olabilen yolsuzluktur. Yolsuzluk, fonksiyonerlerin örgütlerine olan loyalesini gayrimeşru yollarla tahrip etme biçimidir" diyor hukuk sosyoloğu Röhl.¹ Buna göre, sapan davranışların, sistemin başarısında informal davranış örnekleri olarak taşıdığı önem yanında, yine sapan bir davranış olan yolsuzluğun tasvip göremeyeceğinin önemli bir nedeni yaygınlığı derecesinde sistem fonksiyonerlerinin loyalesini ortadan kaldırmasıdır.

Loyalite sözcüğü, hukuk düzeni ve hukuk etiği alanlarıyla olan ilişkisi bakımından, bireysel edimin önemli bir yanını oluşturur. Bu bağlılığın kurulması ve sürdürülmesi açısından bakarak, artık daha dakik araştırmalarla yetkin bir tanışımın konulabildiği, görünümüne ilişkin betimlemelerin kesinlik ve zenginlik taşıdığı yolsuzluk olgusunun bağlamını bireysel, toplumsal ve hukuksal boyutlarıyla geniş anlamda *içeriksel* bir "yozlaşma" açıklaması çerçevesinde temellendirmek istiyorum.

Konuşmamın içeriğini tasarlarken anımsadığım bir tümce beni hukuk düşüncesinde aslında aşına olduğumuz bir zemine sürükledi. Bir an insancılığın o şefkatli kucağından sürekli bir düşüş içerisinde bulunduğumuzu hissettim.

Ülkelerimiz yalnızlaşmış, yabancılaşmış ve birbirine kurt olmuş² bir insan bireyi tiplemesini teşvik eden siyasi, sosyal ve hukuksal, *gizli bir karşıt yapılanma* sergilemektedir.

Bu yapılanmaya karşı toplumlarımızda ve toplumlar arası çapta önemli ve güçlü düşünce cereyanları ve eylemsel tavır almalar elbette görülmektedir. Anayasalarımız doğuştan ve devredilemez temel haklarımız ile doludur. Ama bütün bunlar bu gizli karşıt yapının hümanist hedefler yolunda değişimini henüz başaramamışlardır.

Bu gizli yapının kesintisiz güç kaynağı ise, eğitimimizde dolaylı ve dolaysız bir endokrinasyonla başlayan, sonra yerli-yersiz korkularımızla oluşup gelişen sayısız kısa devrelerimizdir. Başka bir deyişle *yozlaşmanın* bu gizli yapılanmasının bireysel ve kitlesel anlamda besleyici ortamı, "kısa devre" olarak nitelediğim psiko-sosyal körleşmelerdir.

Nihayet bu yapının bizatihi kendisi de insanlığın en büyük ve en kahredici kısa devresidir. Bu oluşum, bütün kültürümüzü, toprağımızı elimizden alan global bir erozyondur.

Birkaç kısa devre örneği vermek istiyorum:

İnsanlığın en korkunç savaş silahlarını üreten toplumların özellikle kamusal alanda yetki ve güç sahibi insanları, diğer ülkelerdeki savaşları ve insan hakları ihlallerini haklı olarak ve şiddetle sorgularken, ölüm üreten fabrikalarının yeryüzünden silinmesi için ne yaptıklarını kendilerine bir türlü soramamaktadırlar. Buralardaki ölüm, orada en azından işyeri ve mali muhasebe kaygısına dönüşmektedir.

Yoksullar ve siyasi suçlular kapımıza dayandığında en etkili rasist, elitist ve devletçi kuramları türlü mazur ve meşru gösteren kamufajlarla, fare zehiri yerleştirir gibi her gediğin ve deliğin ağzına yerleştiriyoruz. Bir temel hakkı "oportünite" ve "kamu düzeni" gibi herkesin elinde oyuncak olabilecek kavramlarla öylesine ezip bozuyoruz ki, geriye ne o temel hakka güvenimiz, ne de o hakkın taşıyıcısına bakacak yüzümüz kalıyor.

Efsanevi Yeryüzümüzü önce kısır ve can sıkıcı bir uzay gemisine dönüştürüp, sonra da batmakta olduğunu hissederek başka gezegenlere kaçmak için sanki suya filikalar indirir gibi olağanüstü derecede pahalı uzay uçuşlarıyla bir güdüsel, bilinç dışı, basma kalıp davranışı sergiliyoruz. Bununla da övünüyoruz. Uzay çalışmalarının, yeryüzünün kullanımı için ne denli yararlı olduğu birçok örneğiyle ortaya konuyor olsa da, bunların bu kaçış güdüsünü gözden kaçırmayacağını biliyoruz.

"Im neuen Reich darf es keine Tierguslerei mehr geben" (Yeni imparatorlukta hayvanlara artık eza, cefa verilemeyecektir) diyen Adolf Hitler'in³ bu vahim durum ve tutumunun uzantılarını bugün güney-kuzey ilişkisinde görmüyor muyuz? Dünya enerjisinin yüzde seksenini fütursuzca ve savurganlıkla tüketmeye kendini haklı sayan yüzde yirmilik bir gelişmiş kesimin bu tutumu, bir kısa devre değil midir? Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) yıllık ortak toplantısının açış konuşmasında bu çarpıklığı itiraf eden Dünya Bankası başkanı (James Wolfensohn), dünyada ekonomik büyüme oranlarının arttığını, sermaye akışının hızlandığını, insanların yaşam süresinin uzadığını belirttikten sonra, sözlerine şöyle devam ediyor: "Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen sefalet ve yoksulluk da artıyor. (...) Halen dünyamızda 2 milyar insan günde 2 dolarla geçinmektedir. Eğer gerekli önlemleri almazsak, 30 yıl sonra günde 2 dolarla yaşayanların sayısı 5 milyara çıkacaktır. Sadece bir dünya var. (...) Hepimiz aynı havayı teneffüs ediyor, aynı çevreyi mahvediyoruz. Aynı mali sistem içerisinde yaşıyoruz. Aynı sağlık sorunları ile karşı karşıyayız. Tek dünyayı paylaştığımızı göre zenginlerle fakirler arasındaki büyük uçurumu da kapatmaya çalışmalıyız."⁴

Kendimiz için istemediğimiz şeyleri başkaları için istiyor olsak bile, onların başına geldiğinde birşeyler yapmıyor isek, bu bir kısa devre değil midir?

Geçenlerde *Cumhuriyet* gazetesinde, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) 1997 Ticaret ve Kalkınma Raporu'nda "küreselleşme"nin ekonomide yarattığı yedi sorun, o ünlü filme⁵ nazire olarak "Küreselleşmenin 7 günakı" başlığı altında şöyle sıralandı:⁶

– Dünya ekonomisinin gerekenden çok düşük düzeyde büyümesiyle, tatminkar bir ücret temelinde, yeterli istihdam sağlanamamakta, yoksulluk azaltılamamaktadır.

– Zenginler her yerde kazançlı çıkmıştır. Bu durum sadece toplumun en yoksul kesimleri aleyhine gerçekleşmemiş olup, ülkelerin pek çoğunda gelir dağılımındaki bozulmalar orta sınıfların da durumlarının bozulmasına yol açmıştır.

– Her yerde finans, sanayinin, rantiyeler de yatırımcıların önüne geçmiştir.

– Gelir paylaşımında sermayenin payı artarken emeğin geliri düşmüştür.

– İş ve gelir güvencesi hemen her yerde azalmıştır.

– Nitelikli ve niteliksiz emek arasında ücret eşitsizlikleri genel bir sorun haline gelmektedir.

Küresel sorunların "küreselleştirme" ile çözülebileceğinin düşünülmesinin de kısa

devre olduğunun karinelerini bu raporun sonuçlarında görüyoruz.

Bu tür kısa devrelerimizin yüzlercesini saymak mümkündür. Bunlar insan ve toplum yaşamının sürmesi için işlevsel olmaktan çok patolojik ve kritik durumlardır. Her şerde bir hayrın bulunduğu düşüncesine dayalı bir tevekkülün verebileceğinden başka bir değer taşımazlar.

Öte yandan, insanlık, bu karşıt yapıya rağmen, Yeniçağ Aydınlanması'nın uzantısı olan 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin birinci maddesi gibi moral değeri yüksek ortak metinlerin ışığında seyretmektedir bu evrende.

Yukarıda sözünü ettiğim tümceye gelince... Bu birinci maddenin en doğrudan uzantısı sayabileceğimiz kaldıraç nitelikli bu tümcenin sosyal gerçekliğini ve etik değerini irdelemek sanırım yararlı olacaktır.

Ama önce, bu birinci maddeyi burada sevinerek yinelemek isterim: "Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdan ile donatılmışlardır. Birbirlerini kardeşlik ruhuyla karşılamalıdır."

Bana öyle geliyor ki, en iyi niyetler, en iyi savaşım planları, en başta atılması gereken doğru adımı bilip atmadan hiçbir anlam ifade etmezler. Hatta başkalarının, kötülüklerini gizlemek ve beslemek için sureti haktan görünme gereksinimlerine en uygun ortamı hazırlarlar. İnsanlık geldiği yerden geriye dönüp bakarak, o doğru adımın zamanında ne olması gerektiğini de bilebilir. Bu yüzden bu bilgi dogmatik, deneyimsiz ve metafizik bir esrime değil, yaşanmışın getirdiği gerek ve gerçekçi bir davranış önerisi olacaktır.

Nihayet o tümceye dönmek istiyorum. Bir hukuk filozofunun, meslektaşı G. Radbruch'un kişiliğini tanıtırken aktardığı bir nitelemeydi bu.⁷

Günümüzde hiç popüler ve çekici olmayan bu tümce şöyleydi: "Başkalarından daha iyi koşullarda olmayı istememek!"⁸

Bu tümcenin içerisinde kendi edimlerim için biraz önce sözünü ettiğim o, sürekli atılması gereken ilk adımı bulabilirim. Bu adım aslında kıyasıya ve anlamsız bir yarış, insanlığa yarasız bir yürüyüşe dönüştürmek için gerekli bulunan bir isteyiştir.

Bu tutum, bireysel edimlerin kaynaklanabileceği ve kamusal talepler alanında aksinin ancak kamu yararıyla temellendirilmesi gerektiği bir koşulsuz buyruk, bir kategorik emperatiftir. Ayrıcalıkların meşruluk temelini kamu yararı olduğunu birkaç yüzyıldan beri çok iyi biliyoruz.⁹

Başkalarından daha iyi koşullarda olmayı istememek mümkün müdür? Başkalarından daha iyi koşullarda olmayı istemek, empatiyi öldüren bu bencillik, günümüzün özelleşen ve küreselleşen postmodern dünyasında bir kabuk değişiminin itici gücü gibi görülüp gösterilmektedir. Hatta klasik deyimle bunda bir "kamu yararı"nın bulunduğunu da söyleyebilirler. Bu nasıl bir yarar olabilir? Görülüyor ki, eşitliğin değil eşitsizliğin temellendirilmesi gerekmektedir.

Eşitsizliğin kaynağı olan bu amacın anlamı ve değeri nedir? Gerçekten istemeye değer mi? Nazi toplama kamplarında kardeşlerini birkaç imtiyaz kısıntısı uğruna gaz odalarına götüren görevli tutsakların mantığı geçerli midir?

Doğal hakkımız "ayrı" olabilmekten, her zaman bir ayrıcalıklı olmak hakkını çıkaramayacağımızı elbette bilmeliyiz. Ayrı olmanın, ayrıcalıklı olmayı zorunlu kılacak değersel bir temelini bulunması aranır. Öte yandan şu geçerli görünür: Sahip olunan

olanaklar arttıkça, yükümlülüklerimiz de artar. Bunu yasayla değil, vicdanımızın sesiy-le biliriz.

Başkalarından daha iyi koşullarda olmayı istemek özünde, bu isteğin önüne çıkabi-lecek her şeyi bertaraf etmek iradesini de taşır. Bu irade, tutkusu derecesinde, karşısın-daki insanı ve onurunu göremeyecek kadar kör ve acımasız olabilir. Herkesi hiçe say-maya başlayan bu irade, bu geri saymayla nihayet kendisini de hiçe sayarak ortak bir yıkımın öznesi oluverir.

Özdeğerimizi birbirimizin zihninde ve vicdanında saklıyoruz. Daha iyi koşullarda olmayı haklı bir nedenimiz olmadan istemekle, bu emanete kötü gözle bakmış ve kötü davranmış olmuyor muyuz?

"Yozlaşma" yine bir kısa devre sayılabilecek olan bu, "başkalarından daha iyi ko-şullarda olmayı istemek" ile başlamaktadır.

Yozlaşmaya, bir Anadolu kasabasında geçen çocukluğumdan anımsadığım bir kul-lanım tarzıyla, güncel anlamını pekiştirici bir açıklama getirmek istiyorum. "Yoz" yer-leşim alanının çok uzağında, ıssız ve engin bir odak idi. Hanelerin, verimi olmayan bü-yükbaş hayvanları bütün yaz boyunca bu irak alanda kalmak üzere yoz çobanına veri-lirdi. Bu yabancı ortamda beslenmiş ve yozlaşmış, yani önceki terbiyelerini unutmuş ol-an bu hayvanlar kıştan önce hanelerine geri getirilirdi. Yoza giden ve yozlaşan bu can-lılarla ilk günlerde önemli sorunlar yaşanırdı.

Bugünkü yozlaşmayı da ben bu anlamda anlıyorum. Önceki eğitimi, insancıl te-melleri üzerinde daha da geliştirmek yerine, onu unutmak, yadsımak ve yıkmak! Yoz-dan hiç dönmek ya da yozlaşmayı getirmek, yaymak, uygulamak.

İnsanlık, özellikle birkaç bin yıldan beri hukuk kültüründe ve terbiyesinde, varlığı-nın sürmesi için oldukça temel ve verimli bilinç içerikleri yaratıp geliştirmiştir. Bu ka-zanımların sürebilmesi için her bir insan bireyinde yinelenmesi, öğrenilmesi ve uygu-lanması gereklidir. Toplum yaşamında bu gereksinimin en yoğun bir titizlikle karşıla-nabileceği alan hukuk öğretiminin, eğitiminin, araştırmalarının gerçekleştiği ve adelet-in dağıtıldığı eğitim ve adliye alt sistemleridir.

Bireysel ve toplumsal yozlaşmayı besleyen çok önemli bir davranış modeli olarak "yolsuzluk", geçerli değerler örgüsünün bilinçli bir reddine dayanır. Bu reddin yayıl-masıyla kamusal alan çözülmeye, yurttaşlık erdemleri silinmeye başlar; insan bireyi de kendi özel alanının karşısında bir kanser hücresi gibi büyümüş, ilkelerini yitirmiş, bas-kıcılaşmış ve bir çeteler konfederasyonu biçiminde varlık göstermeye başlamış resmi alanı, devleti bulur. Kamusal ve özel alanın birbirlerine yansıyan temel gereksinimle-rinden ve değerlerinden anlamını ve varlık nedenini kazanan resmi alan, kamusal ala-nın çözülmesiyle yurttaşlıklarını yitirmiş insan bireyleri karşısında, itaati alışılmışlı-ğından, gelenekselliğinden ve korkulmasından dolayı hâlâ görebilen bir yapı olarak bir süre daha ama yüksek bir kötüye kullanılma derecesinde varlığını sürdürür.

Bu kamusal alanı kuran ve "birlikte daha iyi koşullarda olmayı isteme"ye götüren, çağdaş hukuk etiğinin değerler örgüsüne geçmek istiyorum.

"Daha iyi koşullarda olmayı isteyebilmek" insansal yaşamın süreklilik kaynağıdır. Bilinçli insan edimlerinin ortak temeli olan bu amaç, bizim en temel olarak niteleyebi-leceğimiz "özgürlük" ve güvenlik gereksinimlerimizi karşılamak zorunluluğunun do-ğal sonucudur. Doğal ve toplumsal çevresinde insan bireyini kıyasıya bir kavgaya sü-

rükleyen bu, daha çok özgürlük ve güvenlik arayışı, onun üçüncü bir gereksinimi duyumsamasına götürür. Eşitlik, toplumsal bir buluş olarak, özgürlük ve güvenlik gereksinimlerini, etik yüksek değerler düzeyine yükseltir. Yüksek değerler karşısında ise tüm insanlar eşittir.

Başkalarından daha iyi koşullarda yaşamayı istemek olan yoz durumundan, birlikte daha iyi koşullarda yaşamayı istemek olan uygar duruma geçiştir bu. Şu halde uygarlığın manivelası, özgürlüğü ve güvenliği etik değerlere dönüştüren eşitliktir.

Eşitlik, özgürlüğe ve güvenliğe gereksinim duyan insan bireylerinin, bu duyguların diğerlerinin bütünlüğünde de yaşandığını düşünebilmesi, yani empati yoluyla öngörebildiği öz-deşlik'ten türetilmiş olabileceği biçimsel bir kavramdır. "Eşitliğin" kullanılmadığı bir toplum yapısı tasarlamak olanaksızdır. Günümüz uygarlığında ise tüm insanlar temel haklarda ve özgürlüklerde koşulsuz ve kayıtsız eşittir.

Eşitlik, çevre koşullarını grup üyelerinin tümü için özgürlük ve güvenlik niteliklerine bürdüren bir simyacıdır. Bu sihirli bozan insani eğilim ise bencil-bireysel: "başkalarından daha iyi koşullarda olmayı istemek" duygusudur; "daha iyi koşullarda yaşamayı istemek" böyle bir kısa devre ile yozlaşmaktadır.

"Başkalarından daha iyi koşullarda olmayı istememe"nin üniform, baskıcı, totaliter ve plan ekonomisine dayalı bir siyasi yapıya götürebileceği söylenebilir. Oysa, bu kokuları özellikle bu iradeden uzaklaşan iktisat ve siyaset kuramları karşısında duymalıdır. Bu kuramlar, üstün becerisinden dolayı şeytani işe almaktadır. Kendileri için vehmettikleri ise şeytana şeytanlık ettiremeyecek kadar "uyanık" olduklarıdır. Yeryüzü tablosu yanıldıklarına tanıklık eden sayısız örnekler ile doludur.

Oysa, siyasi yönüyle demokratik, iktisadi yönüyle sosyal ve etik yönüyle hukukun üstün ilkelerine bağlı bir devletin temelinde bu tarz, dayanışmacı bir yurttaşlık erdemi yatmaktadır. Daha çok özgürlüğe ve daha çok güvenliğe birlikte ulaşmak isteyen yurttaşlar birbirlerini araçlaştırmak, siyasi ve iktisadi baskıların nesnesi yapmak için kolaylıkla bir neden bulamazlar.

Demokratik ve sosyal olabilmenin temelinde hukuk devleti olabilme zorunluluğu yatmaktadır. Hukuk devleti olmak ise, devletin kendisiyle, bağlı olduğu hukukun idesinin¹⁰, hukuk düzeninde egemen olmasıyla olanaklıdır.

Hukuk idesinin üzerinde görüş birliği bulunan öğelerinin her birinin ve bunlar arasındaki gerilimde, getirilen çözüm önerilerinin bütününe doğrudan ve dolaylı olarak, toplum yaşamında oluşan yozlaşmanın bertaraf edilmesine yönelik olduğunu görürüz. Bu hukuk idesi kültürü, hukuk devletinin biçimsel ve içeriksel ilkeleriyle gerçekleştirilmesinde çok verimli bir zemin sunar.

Çağımızda gerçek yozlaşmanın en kesin göstergesi, toplumun bir hukuk devleti olmaktan uzaklaşmaya başladığının gözlenmesidir. Çağdaş teknolojinin ve üretim ilişkilerinin çok farklı bir dinamik ve nitelik getirdiği bireysel yolsuzluk edimlerini güçlerini ve olanaklarını bugün hukuk devleti olamayan siyasi yapılanmalarda gerektiğince bulabilirler.

"Düzen olarak hukuk, doğası gereği yozlaşmanın ve yolsuzlukların karşıtıdır" gibi genelleyci bir savda bulunamayız. Hukukun biçimsel yapısı yozlaşmanın ve yolsuzlukların önünde etkili bir engel olmaya yetmeyebilir. Hukuk güvenliği ve "bir kategorinin bütün üyelerine eşit davranmak" demek olan biçimsel adalet boyutları, bozulmaya,

çürümeye aslında hız bile kazandırabilirler. Yani yozlaşmanın da bir hukuk düzeni olabilir. Demektir ki günümüzde temel hakların ve özgürlüklerin korunmasını ve gerçekleştirilmesini amaçlamayan siyasi yapılar ile, bu amaca uygun pozitif hukuk normlarıyla donatılmamış bulunan hukuk düzenlerinin bizatihi kendileri yozlaşmanın somut kanıtları olurlar. Devlet ricalinin ve yakınlarının bireysel yolsuzluk edimleri bu yozluğun yasaların korumasında ilerleyen piyadeleridir. Kamusal alanı son mevzilerine kadar ele geçirirler.

Bölünmüş, parçalanmış, ateşte yaşayan bir toplum olmaktan çıkarak sivil toplum bilincine eriştiğimiz yerde, sivil toplum hedeflerine ulaşmakta önemli bir icra cihazi olarak devletin sosyal, demokratik, hukuk devleti sıfatlarına, en az bunlar kadar önemli başka bir sıfatın daha eklenmesi zorunludur. Bu, "kültür devleti"dir.¹¹ Yozlaşmanın önüne insanın tinsel ve duyuşsal gereksinimlerini en yüksek düzeyde gidererek geçebiliriz. İnsanın tinsel ve duyuşsal yeteneğine inanıp, güven duymadan hiçbir hedefi belirleyemeyiz. Bir takım üstün değerler tasarlayıp, gerçekleştirilmeleri yolunda dayanışmaya giremeyiz.

Yozlaşma, bu inanç ve güven çerçevesinin parçalanmasıdır. Ardından, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nin 1. maddesindeki "kardeşlik", yerini, akıl ve vicdanımızı yitirdiğimiz bir düşmanlığa bırakır.

Biraz önce değindiğim, bir yerde, "cehennem de yasaları var!" dedirten¹² olguya yeniden dönmek istiyorum: "İnsanları silahla soyarlardı. Şimdi artık yasayla soyuyorlar" kanısının altında hukuksal ve siyasal bağlamda çok önemli bir kriz yatmaktadır. Bu krizin temel taşıyıcısı "yasa" kavramıdır.

Çağdaş anlamından uzaklaştırıldığında bu kavram, yozlaşmanın ve yolsuzlukların önüne geçilebilmesi için yardımcı olmak yerine, sahibini ısırmağa başlar. Ama bu kavramın çağdaş anlamını kazanıp koruyabilmesi için ise, egemenliğin kayıtsız şartsız millette kalması insan onurunun siyasal ve hukuksal düzenin kilit taşı olarak algılanması; yatay ve farklılaşmış toplum yapısının korunması zorunludur. Ancak bu koşullar altında "yasa" yasadır.¹³

Bu nedenle haksız yasalar vardır. Bu yasalar ya yozlaşmış bir hukuk düzeninin somut delilleridir. Otoriter ve totaliter rejimlerin devlet ve hukuk yapılarında elbette bu yoz yasalar hüküm sürecektir. Ya da çağdaş hukuk devleti düzeninde, bu düzeni yansıtamayan münferit ve hatalı üretim özelliğindedir. Şu halde "yasa"ya itaatin temeli, asgari bir yurttaşlık bilinci ile, bu yasaların yukarıdaki ölçütler çerçevesinde kendisinden itaat beklenen yurttaş tarafından bir "yozluk testi"nden geçirilmesidir. "Sokrates tutumu"¹⁴ olarak nitelediğim bu yaklaşım, körü körüne itaati, sivil itaate dönüştürebilmek için, kuşucu, denetleyici ve cesur bir sivil bir itaatsizlik bilinciyle beslenmektedir.

Bu "Lex corrupta"¹⁵ durumunda birbirimizden beklediğimiz ise, "özgür, onurda ve haklarda eşit doğmuş, akıl ve vicdan sahibi" varlıklar olarak "birbirimizi kardeşlikle karşılamamız", yani yoz yasanın karşısında dayanışma göstermemizdir.

Asıl yozlaşma işte, bu kardeşliği bir türlü isteyememektir. Tüm yolsuzlukların yoluna bu yozlaşmadan, bu duyarsızlaşmadan geçerek düşülmüyor mu?

Bir düş kırıklığının etkisiyle olsa gerek, "İnsan hiçbir zaman dünyayı daha iyi kılmaya yetecek kadar uzun süre üzülemiyor. Çünkü biraz sonra yeniden karnı acıkıyor," diyen Elias Canetti'nin¹⁶ bu doğru sözüne hak vermeli miyiz?

Notlar:

1. Klaus Röhl, *Rechtssoziologie. Ein Lehrbuch*; Köln, Berlin, Bonn, München; 1987, s.431.
2. Hobbes'un burada çağrıştırmak istediğim bu "homo homini lupus" ("İnsan insanın kurdudur.") sözü özellikle son zamanlarda daha sık zikredilmektedir. Oysa bu sözün tamamı şöyledir: "Homo homini deus et homo homini lupus est" (İnsan insanın tanrısı ve insan insanın kurdudur.) Tümce- nin –daha önemli olan– ilk kısmı unutulmuştur. İnsanın insandan korkusu, kendisine ve başkalarına olan güvenini ve inancını yiyip bitirmektedir. Hukuksal pozitivizmin nasıl bir kaygıdan meşru- luğunu türettiğini görüyoruz. Yukarıdaki Latince tümce Werner Maihofer'den nakledilmiştir. (Von der Ideologie der Parbeien zur Philosophie des Rechts, b.y.: *Rocht und Ideologie, Fesgs- chrift für H. Klenner*; haz. G. Haney, W. Maihofer, G. Sprenger; Freiburg Berlin 1996, s.462.)
3. Luc Ferry, "Nazi Ekolojisi: Kasım 1993, Temmuz 1934 ve Haziran 1935 Yasaları", çev. H. Tufan, b.y. *Cogito: Kirlenen Çağ*, Güz '94, (4. baskı) 1997, s. 75.
4. *Cumhuriyet*, 24.9.1997, s.8.
5. "Seven" (Türkiye'de "Yedi Günah" olarak gösterime girdi), Yönetmen: David Fincher, 1996.
6. *Cumhuriyet*, 16.9.1994, s.10.
7. Arthur Kaufmann, "Demokratie–, Rechtsstaat–, Menschenwürde: Zur Rechtsphilosophie Gustav Radbruchs", b.y. *Über Gerechtigkeit. Dreissig Kapitel praxisorientierter Rechtsphilosophie von Arthur Kaufman*; Köln Berlin Bonn München, 1993, s.477: "Kendi zamanında bir profesör için pek alışılmış olmamakla birlikte Radbruch'u sosyal demokrasiye yönlendiren şey dogmatik bir sosyalizm değil, etik motiflerdi. Bir defasında demişti ki, 'benim sosyal duygum daima şudur: Başkalarından daha iyi koşullarda olmayı istememek.' ("Radbruch, Der innere Weg", dn.38, s.81 = *GRGA*, Bd.16, 1988, s.231) Ve bu ilkeye göre de yaşadı. Lüks yaşam koşulları ile kuşatılmış Radbruch'un bu sözü pek anlaşılır şey değildi. Başkalarından daha iyi koşullarda olmayı isteme- mek: Bu sözü yalnızca hıristiyanlığa iman etmişburjuva kapitalistlerine söylememelidir. Sayısı SPD içerisinde pek de az olmayan milyoner sosyalistler de yüreklerinin derinliklerinde bu Rad- bruch–inanışı'nı hissetmelidir."
8. Bu tutumun aşağıda saydığım genel hukuk ilkeleri (General Principles of Law) ile doğrudan ve doğrulayıcı bir ilişkisinin bulunduğunu fazla düşünmeden görebiliriz. Hatta bunların en kısa bir formülüdür. "Suum cuique tribuere" (Herkese payına düşeni vermek, Cicero). "Altın Kural: Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de kimseye yapma" (Dağ Vaazı, İncil). "Koşulsuz Buyruk: a) Genel yasalar düzeyine yükseltilmesini isteyebileceğin ilkelere göre davran. b) İnsanlığı kendinin ve başkalarının kişiliğinde daima bir amaç olarak göreceğin ve asla yalnızca bir araç olarak kul- lanmayacağın biçimde davran" (Kant). "Denkserlik İlkesi: Tüm ilgililerin nimete ve külfete eşit ola- rarak katılacakları biçimde davran" (John Rawls). "Sorumluluk İlkesi: Edininin sonuçlarının in- san yaşamını ve çevresini şu anda ve gelecekte tahrip etmeyecek, tehlikeye sokmayacak ve bu ola- nağı azaltmayacak biçimde davran" (Hans Jonas). "Hoşgörü İlkesi: Başkalarını ve düşüncelerini sana uygun düşmese bile, tanı ve saygıyla karşıla" (Artur Kaufmann). Kaufmann'a göre bu hukuk ilkeleri temellendirilmede özellikle azınlıkların ve güçsüzlerin korunması bakımından çok önemli bir düşünce ve ifade şeması –topoi– oluşturmaktadır. (Arthur Kaufmann; *Grundprobleme der Rechtsphilosophie. Eine Einführung in das rechts philosophische Denken*; Münih, 1994, s.167).
9. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 1. maddesinin ikinci cümlesi: "Toplumsal farklılıklar yalnızca ortak yarara dayanabilir."
10. Kukuk idesi kavramına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrettin Ökçesiz; *Sivil İtaatsizlik*; AFA Yayınları, İstanbul, 1994, s.101 v.d., ayrıca dn. 132'de anılan kaynaklar.
11. Hukuk devletinin aynı zamanda bir kültür devleti olması gerektiği savı hakkında bkz. Hayrettin Ökçesiz; "Bir 'Bilim Hukuku'nun Temellerini Arayış", b.y. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, S.418, 1995, s.11; kültür ve kültür devleti kavramları üzerine yoğun bir çalışma: *Kulturstaatlichkeit und Kul- turverfassungsrecht* (makaleler derlemesi), haz. Peter Heberle, Darmstadt, 1982.
12. Goethe; *Faust. Der Trögedie erster und weiter teil, Urfaust*; haz. ve yorumlayan Erich Trunz, Münih, 1978, s.49, 1413. dize: "Faust: Die Hölle selbst hat ihre Rechte?" ("Cehennem de mi ya-

saları var?").

13. Bu anlamdaki yasa kavramı için bkz. Hayrettin Ökçesiz; "Hukuk Devleti Olgusu" b.y. *Hukuksal Olgular Araştırması ve Hukuk Devleti – Rechtsstaatsachenforschung und Rechtsstaat*, haz. H. Ökçesiz, Alkım Yayınları, İstanbul, 1996, s.141.
14. Bu tutumun temellendirilmesi için bkz. Hayrettin Ökçesiz; *Sivil İtaatsizlik*, s.16 v.d.
15. Ralf Dreiter; "Recht–Staat" Vernunft. *Studien zur Rechtsstheorie* 2; Frankfurt/M, 1991, s.99.
16. Elias Canetti; "Notlar'dan" (çev. Ahmet Cemal), *COGİTO Kirlenen Çağ* (4.b.), S.2 s.147, 1994.

IV

Yolsuzluk ve Özel Sektör

Türkiye'de Devlete Rağmen Gelişen Özel Sektör

İshak Alaton

ÇÇÇ
ÇÇÇ

Şirketlerin Yolsuzlukla Mücadele Programları: En Uygun Uygulama Üzerine bir Araştırma

Nancy Zucker Boswell

ççç
ççç

Bankacılık Sektöründe Yolsuzluk Türü Olarak İçeriden Bilgi Sızdırma

Peter Koslowski

ççç

ççç

Yolsuzluğun Yatırım Kararlarını Mikro ve Makro Düzeylerde Etkileme Biçimleri

J. Benjamin H. Nye

ççç
ççç

Saygın Şirketler Yurtdışında Neden ve Nasıl Rüşvet Öderler? Bu Nasıl Engellenebilir?

George Moody–Stuart

“Yolsuzluk” kelimesinin anlamı kişiden kişiye değişir. Batı Afrika’nın Fransız kesiminde, yolsuzluk konusunda bir konferansa katıldığım zaman, tartışmaların çoğunun çalışan çocuklar ve dövülen kadınlar konusunda olduğunu keşfetmişim. Bunlar son derece önemli konulardır, ancak “yolsuzluk” kelimesinin “kötülük” kelimesi ile eşanlamlı kullanılması konusunda dikkatli olmak gerekir, yoksa dünyada yanlış olan her şeyi düzeltmeye çalışıyor olacağız ki, bu şekilde de hiçbir şey elde edemeyiz.

Bir iş adamı olarak, iyi bildiğime inandığım bir konu üzerinde durmak istiyorum. Son kırk yılın büyük kısmını Karayipler, Afrika, Asya ve Güney Pasifik’in gelişimi konusunda çalışarak geçirdim. Bu sürenin yarısı boyunca gelişmekte olan ülkelerde yaşadım ve yöneticilik yaptım. Son onaltı yıldır İngiltere’de yaşıyorum ve dünyanın dört bir tarafındaki zirai şirketlere danışmanlık yapıyorum. Her ne kadar bir danışman olarak benden veya şirketimden rüşvet ödememiz pek beklenmiyorsa da, başkalarının –yani mal temin eden şirketlerin veya müteahhitlerin– ne yaptığını çok iyi göreceğim durumdayım ve neden oldukları zararlardan dolayı çok endişe duyuyorum.

Dolayısıyla “saygın” şirketlerin –yani kendi ülkelerinde rüşvet vermeyi akıllarından bile geçirmeyecek tanınmış şirketlerin– neden yurtdışında ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluğa karışıklarını anlatmaya çalışmak istiyorum. Eğer bu nedenleri iyi anlayabilirsek, bu durumla mücadelede çok daha yüksek bir şansımız olur.

Önce bazı terimleri tanımlamak istiyorum. “Yolsuzluk” derken “kamu yetkisinin kişisel amaçlarla yanlış şekilde kullanımı” demek istiyorum. Başkaları başka tanımlamaları tercih edebilir, ancak benim için söz konusu olan budur. Tabii ki bu tanımlamaya “özel sektörden özel sektöre” rüşvetler dahil değildir.

Şimdi de Büyük Çaplı Yolsuzluk –devlet başkanlarına, bakanlara ve üst düzey yetkililere, yani karar alma yetkisine sahip olanlara verilen rüşvetler– ile, Adi Yolsuzluk –alt düzey yetkililere “tekerlekleri yağlamak” için verilen küçük miktarlar –arasındaki farka dikkat çekmek istiyorum. Adi yolsuzluğu affetmem söz konusu değildir –birçok ülkede ne kadar ciddi bir problem oluşturduğunu biliyorum– ancak bugünkü konuşmamın konusu bu değildir.

Ve nihayet, “Yurtdışında Yolsuzluk” dediğim zaman, rüşveti ödeyenin ve rüşveti kabul edenin ayrı yasal sistemlere bağlı olduğu yolsuzluk durumlarından söz ediyorum. Büyük Çaplı Yolsuzluğun büyük kısmı yurtdışında yer alır, çünkü büyük çaplı rüşvetlerle ilgilenenler, bunların yabancı bankalarda ve yabancı mevduat hesaplarına sessizce ödenmesini isterler.

Adi ve küçük çaplı yolsuzluk ile karşılaşmış olanlar “Büyük Çaplı Yolsuzluk yurtdışında ne derecede yaygındır?” diye sorabilir. Gelişmekte olan yirmi ülkeyi kişisel de-

neyimim sonucu oldukça iyi tanıdığımı söyleyebilirim; bunların onu Afrika'da, onu da başka yerlerde. Bu on Afrika ülkesinin her biri ciddi derecede büyük çaplı yolsuzluğa karışmıştır, bu da kamu sektöründe büyük işlerin, karar verme yetkisine sahip olanlara rüşvet ödenmesi yolu ile kazanıldığına dair kesin kanıtların olduğu anlamına gelir. Afrika dışında olan on ülkede ise skor onda sekizdir – dolayısıyla Yurtdışındaki Büyük Yolsuzluğun çok ciddi ekonomik anlamı olan çok büyük bir sorun olduğu söylenebilir.

Şirketler Neden Rüşvet Verir?

O halde, endüstriyel ülkelerde neden bu kadar çok şirket bu büyük rüşvetleri verir? Bunun basit bir cevabı vardır: bu rüşvetleri, aksi takdirde kendilerinden satın alınmayacak malların veya hizmetlerin satışını garantilemek için verirler; ancak başka basit cevaplar gibi bu da bu konuyu fazla aydınlatmadığı için daha derin bir incelemeye gerek vardır.

Şirketlerin rüşvet vermesinin üç ayrı nedeni olduğuna inanıyorum, ve bunların hepsi de satışın garantilenmesi ile ilgilidir:

1. İlk kategorinin ortaya çıkışının nedeni, satılacak malların veya hizmetlerin fiyatının yüksek olması veya kalitesinin standartların altında olması ve dürüst bir rekabet ortamında hiçbir zaman seçilmeyecek olmasıdır. Bu, mal temin edenin deneyimsiz veya başarısız olmasından olabilir, daha yüksek iş hacmi yaratmak amacıyla kaliteyi kısıtlı olarak düşürmesinden olabilir, veya aşırı bir kazanç elde etmek istemesinden olabilir.

Her ne kadar böyle olaylar bazen basına yansıyor da, bu kategoriye, yani standart-altı kalitede veya aşırı yüksek fiyatlı malları örtbas etmek amacıyla, veya aşırı bir kazanç elde etmek amacıyla yapılan büyük çaplı yolsuzluğa pek fazla rastlanmaz ve bütün yolsuzlukların çok küçük kısmını –ancak % 10 kadarını – oluşturur. Uzağı görmekten o kadar yoksundur ki, gelecekle ilgili umudu olan hiç bir şirket bunu yapmaya tenezzül etmez, ve ancak hükümetteki karar alma yetkisine sahip en sorumsuz görevliler böyle bir şeye yanaşır. Ancak bazı kuzeyli şirketlerin ve bazı güneyli politikacıların böyle işlerden elde ettiği kazanç şaşırtıcı düzeyde yüksektir.

2. İkinci kategori birincisinden bayağı değişiktir ve karar alma yetkisine sahip olanların, ülkelerinin ihtiyacı olmayan mal ve hizmetleri satın almaya ikna edilmesinde büyük çaplı yolsuzluğa başvurulması ile ortaya çıkar. Bunun klasik bir örneği askeri mühimmat, ve örneğin savaş uçaklarıdır. Gayrisafi Milli Hasıla'nın yüksek bir oranının bilinmeyen veya neredeyse tamamıyla silahsız bir "düşmana" karşı "savunmaya" harcandığı bazı ülkeleri düşünmekte zorluk çekmeyiz. Bu durum kuzeyde şöyle açıklanır: güneydeki birçok devlet başkanı askeri eğitim almış olup, pahalı oyuncaklarla oynamayı severler. Ancak asıl neden, yüksek teknoloji mühimmatının, gizliliğinden dolayı, başka çeşit mallara göre daha kolay "komisyon alınabilir" olmasıdır. Çok pahalı olduğu bilinir, ancak gerçek harcamaların ve kar marjlarının ne olduğu kimse tarafından kesin olarak bilinmez. Sivil uçaklar ve iletişim ekipmanı da genellikle bu kategoriye girer.

Burada kuzeydeki şirketlerin, geliştirmekte olan ülkelerin hükümetlerine ne satın alıp almamaları gerektiğini söyleme sorumluluğuna veya hakkına sahip oldukları ima edilmemektedir. Eğer bir hükümet en gelişmiş roket atarın ulusal açıdan küçük tarımsal iş-

letmeler için bir sulama projesi veya iyi bir otobandan daha önemli olduğuna karar verirse, bu o hükümetin yetkisine kalmıştır. İtiraz edilebilecek tek şey, karar verme yetkisine sahip kişinin kararının rüşvet yoluyla saptırılmış olmasıdır, ki bu da sık rastlanan bir durumdur.

3. En sık rastlanan durum olan üçüncü kategori, sık duyulan şu açıklama ile tanımlanabilir: "Ama herkes yapıyor." Bu her ne kadar çok zayıf bir bahaneyse de, benim gibi iş adamları böyle bir bahaneye biraz olsun katılmaktan kendini alamaz. Şirketlerin büyük çoğunluğu mallarını veya hizmetlerini normal bir fiyata, yani kendilerine normal bir kar marjı verecek bir fiyata satmaktan memnundur. Bir veya iki işle hemen zengin olmaya çalışmanın kısa vadeli olduğunu bilirler, ve düşük fiyatlarla şöhret yapıp müşteri güvenini kazanmayı tercih ederler. Eğer acımasız bir rekabet ortamı varsa, marjlarını düşürmeye hazır olacaklardır, ki bu da sağlıklı bir durumdur. Tabii ki peşine düştükleri her işi kazanamayacaklarını bilirler. Ancak onlara gerçekten endişe veren ve gelecekle ilgili korkuya kapılmalarına neden olan, rakiplerinden birinin karar alma yetkisine sahip olanlara rüşvet vermesi sonucu bir işin kaçırılmış olmasıdır. Bu her ne kadar üzücü bir durumsa da, bazılarının "Tamam, bu oyunun kurallarına biz de uyabiliriz" demesi şaşırtıcı değildir.

O halde mal ve hizmet temin edenler özetle üç kategoride toplanır:

- kendi mallarının düşük kalitelerini veya yüksek fiyatlarını örtbas etmek için rüşvet verenler
- istenmeyen mallarına bir pazar yaratmak için rüşvet verenler, ve
- rekabete dahil olabilmek için rüşvet verenler, yani çoğunluktakiler.

Şirketler nasıl rüşvet verir?

Ancak, gelişmekte olan bir çok ülkede –ve tabii ki bazı sanayileşmiş ülkelerde– iş yapabilmek amacıyla rüşvet vermenin gerekli olduğuna inanılıyorsa da, nasıl oluyor da son derece saygın kişilerin yönettiği son derece saygın şirketler, son derece "gayri-saygın" bir uygulamaya karışıyor? Genellikle herhangi bir iş deneyimi olmayan bazı insanlar, başlıca ticaret şirketlerindeki ve kuzeydeki uluslararası şirketlerdeki üst düzey yöneticilerin ahlaksız sahtekarlar olduğuna inanırlar, ancak kendi deneyimime göre durum böyle değildir, zira bu yöneticilerin bazılarını çok iyi tanırım. Şirketlerinin kendi ülkelerinde birilerine rüşvet vermesine izin vermek akıllarından bile geçmez. O halde nasıl oluyor da yurtdışında iş yapınca prensipleri değişime uğrayabiliyor? Böyle durumları kontrol altına almak için bunların çok iyi anlaşılması gerektiğine inanıyorum.

Burada iki ana etkenin ve bunların yanında bazen üçüncü bir etkenin olduğuna inanıyorum.

1. Birinci etken "acente" veya "temsilci" kullanımındır. Şirketler kendi çalışanlarını kullanılmış yüz dolarlık banknotlarla dolu çantalarla dünyanın dört bir tarafına göndermezler; veya karar verme yetkisine sahip olanların yanına gidip "Eğer ülkeniz bu işi bizim şirketimize verirse, biz size bir milyon dolar vereceğiz." de demezler. Bu Şirketler o ülkede kendilerine yardımcı olması için bir temsilci atar: bu temsilci bir banker, bir avukat veya bir iş adamı olabilir ve genellikle ilgili ülkede ikamet eder. Kendi şirketimden belirli bir ülkeyi ziyaret eden ilk kişi genellikle ben olduğum için, kişisel deneyimimden böyle temsilciler için tamamıyla meşru birçok görevler olduğunu bili-

yorum. Ücretler, vergiler, döviz ve gümrük sınırlamaları, banka işlemleri, güvenlik ve bunun gibi konularda bilgili bir insanın yardımına ihtiyaç vardır. Tanımadığınız bir ülkede, özellikle de o dilini bilmiyorsanız, böyle durumlarda zorluklarla karşılaşabilirsiniz. Ayrıca, hükümette görüşmek istediğiniz kişilerden randevu alabilmek için de yardıma ihtiyacınız olabilir. Bazen ülkenizin elçiliğindeki ticari departman çalışanları size yardımcı olabilir, ama genellikle "bütün gerekli insanları tanıyan" potansiyel bir temsilci ile bağlantı kurmanızı sağlamayı tercih ederler.

Buraya kadar bir sorun yok. Tabii ki temsilci bir ücret hakedecektir, bu ücret de o ana kadar yaptığı işe ve gelecekte yapması beklenen işe göre değişecektir. Bazen küçük bir ödemenin hemen yapılması uygundur: bazen sadece iyi bir yemek ve gelecekle ilgili iş vaadi yeterli olacaktır. Ancak temsilci bazen "Eğer bu iş gerçekleşirse karın % 5'ini bana ayırın" diyebilir. Özellikle söz konusu olan küçük bir işse, bu miktar mantıksız değildir. Ama ya önerilen miktar % 10, 15 veya 20 olursa? Veya işin potansiyel değeri örneğin 100 milyon dolar ise? Ne çeşit bir temsilcilik birkaç milyon dolarlık bir komisyon hakeder ki? Ziyaretçi iş adamı genellikle belirli bir işi elde etmesi gerektiğini ve gerekirse yerel temsilciye yüksek de olsa komisyon ödenmesi gerektiğine inanır. Kendi açısından kimseye rüşvet vermemiştir, sadece bir hizmetin ücretini ödemiştir.

2. Bu noktada ikinci unsur, yani yasal durum, önem kazanır, çünkü günümüzde, Amerika Birleşik Devletleri dışında, başka bir ülkedeki bir kişiye rüşvet verilmesi dünyanın hiç bir yerinde suç sayılmamaktadır. Eğer bir İngiliz vatandaşı olarak kendi belediye başkanına belediye binasının boyanması işi için 500 sterlin önerirsem, büyük ihtimal hapse girerim. Ancak, doğrudan veya dolaylı bir şekilde bir Afrika cumhuriyetine bir elektrik santralını kurmak için 5 milyon dolar ödersem, hem İngiltere'de bir suç işlemiş olmam, hem de vergi dairesi "satış komisyonu" nun yasal bir iş harcaması olduğundan ve dolayısıyla vergi indirimine tabi tutulmasından şüphe etmeyecektir. Tabii ki saygın bir şirketin üst düzey yöneticisi çalışanlarından birine "Bu işi elde etmek için ... milyon dolarlık rüşvet dağıtmanı istiyorum" demeyecektir. O, "Bulabileceğin en iyi temsilciyi görevlendir ve gerekli olan komisyon konusunda pazarlık et." diyecektir. Bazen, yüksek bir komisyon anlaşmasından haberi olduğu zaman, "Bu benim pek hoşuma gitmedi, ama yasadışı değil umarım?" diyebilir. Burada herhangi bir cezai durum söz konusu olmadığı için, iş elde edildiği takdirde, temsilcinin kazandığı komisyonu nasıl kullanacağını araştırma zorunluluğu da yoktur.

Şirketlerin hiç kimseye rüşvet vermediklerine dair kendilerine olan inancı sürdürmelerine izin veren, arada temsilcilerin olması ve kendi ülkelerinde cezai durumun söz konusu olmamasıdır. Buna bazen "Devekuşu Pozisyonu" denir, çünkü bu Afrika kuşu gibi şirket de başını kuma sokarak sorunu görmezlikten gelmeye çalışır!

3. Sanayileşmiş ülkelerde sık duyulan bir başka konudan söz etmek istiyorum: "Tabii ki kendi ülkemizde hiç bir teşvik –rüşvet demenin daha kibar bir yolu– sunmuyoruz, ancak gelişmekte olan ülkelere böyle yapmak zorundayız, çünkü bu kültürlerinin bir parçasıdır. Hatta kendi standartlarımızı başka milletlere zorla kabul ettirmek istememiz yanlış olur." Kültürel çeşitliliği onaylayan biri olarak, sınavın şu olması gerektiğine inanıyorum: eğer ne veren ne de alan bu rüşvetin ayrıntılarını bir gazetenin baş sayfasında görmekten utanmayacaksa, bu kültürel bir durumdur, yoksa rüşvettir. Tabii ki hem büyük çaplı hem de adi yolsuzluğa bazı ülkelere başkalarına göre daha sık

rastlanır ve böyle ülkelerde dürüst bir şirketin bir işi elde etmesi çok daha zordur, ama yanlış uygulamaların bir ülkenin kültürüne ait olduğunu söylemek aşağılayıcı bir saçmalaktan başka bir şey değildir.

Uluslararası Rekabetçi Teklifler

Rüşvet ödenmesi ile ilgili olarak üzerinde durmak istediğim bir nokta daha vardır, çünkü iş dünyasının dışında olanlar tarafından genellikle yanlış anlaşıldığını biliyorum, o da Uluslararası Rekabetçi Teklifler'dir. Bazı insanların "Bu ihale eleştirilemez, çünkü dünyanın dört bir tarafından tekliflere açıktı. En yüksek fiyatı veren tarafından kazanılmıştır." dediklerini duyarsınız. Buna inanmayın! Uluslararası ihalelere ne şekilde fesat karışabileceğinin detaylarına girmenin burası ne yeri ne de zamanıdır. Bunun nasıl durdurulması gerektiğini öğrenmek zorunda kaldım; yolsuzluğa karışmış bir alıcı ile bir satıcının istedikleri sonucu elde etmelerini engellemenin tek yolu bu sürecin, bütün safhaları boyunca bağımsız bir şekilde kontrol altında bulundurulmasıdır, yani şu safhalarda:

- ihale belgelerinin hazırlanması ve yayınlanması
- tekliflerin alınması ve karara varılması
- çalışmaların denetlenmesi ve belgelenmesi
- tamamlanan işin kabulü

Bir süre öncesine kadar dünyanın belli başlı kalkınma şirketleri bir ihale düzenlemekle, sermayelerinin amaçlanan hedef için kullanıldığının bir garantisini elde ettiklerine inanıyor görünüyordu. Son zamanlarda yer alan değişiklikler ise sevindiricidir.

Rüşvet Nasıl Durdurulur?

Bir iş adamı olarak konuştuğum için, karar alma yetkisine sahip kişilerin rüşvet almasını durdurma yöntemlerinden çok, şirketlerin rüşvet ödemesini önlemenin yöntemleri üzerinde duracağım. Bunlara "mal temin eden tarafın silahları" diyebiliriz.

Bunların en önemlisi hiç şüphesiz ABD'de yürürlüğe giren cesur "Yabancı Uygulamalar Yasası"na (1977) uygun olarak "cezai müeyyide getirilmesi"dir. Buna göre Amerikalı bir vatandaşın, doğrudan veya bir temsilci yoluyla dolaylı olarak yabancı bir ülkede rüşvet vermek, kendi ülkesinde vermek kadar cezai bir durum olduğuna dair hiçbir şüphesi yoktur. Eleştirmenler bu yasanın başarılı olmadığını savunmaktadır, zira bazı Amerikan şirketleri hala yurtdışında rüşvetler ödemektedir. Ancak TI(US)'un başkanı Fritz Heimann'ın dediği gibi, bu yasanın başarı göstergesi, tam bir başarı değil de, şirketlerin tavrının elle tutulur şekilde düzelip düzelmeyeceğidir, ki bu da tartışma götürmez bir durumdur, ancak başka hiçbir ülke öncülük yapan Amerika'yı izlememiştir.

1997 yılının Mayıs ayında, OECD'nin dünyanın belli başlı ihracatçı ülkelerini kapsayan yirmidokuz üyesi, 1998'in sonundan önce yurtdışında yolsuzluğun hem uluslararası bir konvansiyon hem de ulusal yasalar yoluyla suç sayılması konusunda taahhüt verdi. Yasaların vergilendirme ile ve muhasebe kuralları ile desteklenmesi, uygulamalarının da uluslararası denetlemeye tabi tutulması önerilmektedir. Bu planın zamanlama açısından başarılmasının zor olduğu ve önerilerin zayıflatılması için bazı çabaların gösterildiği görülmektedir; ancak, özellikle de hem Avrupa Birliği hem de Dünya Ticaret Organizasyonu benzer yollar izlediğinden dolayı, bu amacın sessiz bir şekilde

unutulması imkansızdır.

Ceza hukuğunun önemi vurgulanırken, medeni hukuğun sunduğu imkanlar da unutulmamalıdır. Hiç değilse İngiltere’de bir rakibiniz rüşvet yoluyla işinizi elinizden alırsa, onu dava edebilirsiniz. Bunun gibi durumları daha sık görmeyi umuyoruz, zira medeni mahkemelerde gerekli olan kanıt standardı cezai mahkemelerdeki kadar sert değildir.

Uluslararası şeffaflık son zamanlarda büyük çaplı uluslararası ihalelerde yolsuzluğa karşı –“Dürüstlük Adaları” olarak adlandırılan– anlaşmalar önermektedir. Satın alıcı ülkedeki ilgili politikacıların ve yetkililerin belirli bir ihale ile ilgili olarak hiç bir ödeme veya iltimas kabul etmeyeceğine dair imzaladığı bir beyanname karşılığında, ihaleye katılan bütün şirketler de üst yetkili düzeyinde böyle teşvikler sunmayacaklarına dair taahhüt verecektir. Bunun bariz bir eleştirisi her iki taraftaki imza sahiplerinin, zaten sunmaları gerekenden, yani dürüst olmaya söz vermekten fazlasını sunmamalarıdır, ama tek bir ihale ile ilgili olarak yapılan bir anlaşmanın, rüşvet vermeme ve almama konusunda verilen genel bir taahhütten daha ciddiye alındığı görülmektedir. Bu düşüncenin sınırlı sayıda uygulamaları son derece cesaret verici olmuştur.

Bir şirket dahilindeki yolsuzluğa ortaya çıkarma ihtimali en yüksek olan kişiler, o şirkette çalışanlardır. İç Savaş zamanından kalan bir Amerikan yasasına göre, böyle bir yolsuzluğun ortaya çıkarılması sonucu Amerikan hükümetinin elde ettiği paranın bir yüzdesi çalışana ödül olarak verilir. İngiltere’de kamuoyu böyle ödüllere karşıdır, zira bir örnekte bir çalışanın yolsuzluğun devamına izin vererek kendine verilecek ödülün bir kaç milyon dolara ulaşmasını sağladığı görülmüştür. Ancak bu “ihbarcılara” yardım edilmesi ve onların korunması yine de son derece önemli bir konudur.

Atılan bir başka önemli adım, James Wolfensohn’un yolsuzluğa karşı önlemleri ilk sıraya koyduğu Dünya Bankası’nın öncülük yaptığı kalkınma şirketlerinin tavrındaki değişikliktir. Bir zamanlar, bir iş için sermaye ayrıldıktan sonra kaynağı sağlayanlar bu sermayenin nasıl harcandığı konusundaki ayrıntılarla ilgilenmezdi. Günümüzde bir finansmanın yanlış kullanımının kalkınma işinin tamamına ne kadar kötü şöhret verdiği iyi bilinmektedir. Kalkınma şirketleri tarafından ortak finansmanı yapılan projeler için ihalelerin bağımsız denetlenmesi yakın zamanda bir kural haline gelecektir.

Son olarak, yolsuzluk hakkında dünyanın dört bir tarafında kamuoyunda sürdürülen yaygın tartışmaların büyük bir önemi vardır. Ben bir iş adamı olarak yolsuzluğu ciddi bir konu olarak ileriye sürmeye çalışalı ve iş dünyasında deli muamelesi görelili sadece beş yıl geçti. Durum artık böyle değildir, ancak sizi temin ederim ki yolsuzluğa karışanlar, yani hem ödeyenler hem de alanlar, bu çeşit tartışmaların yer almasından hoşlanmazlar, ki bu da bizim için ancak çok iyi bir haber sayılabilir.

Çeviren: Leyla Tonguç

Rüşvete Karşı Servet Vergilemesi

Orhan Şener

Ülkemizde iş adamları başta olmak üzere politikacıların ve akademisyenlerin şiddetle karşı koydukları vergilerin başında servet vergisi gelmektedir. Kamuoyu tarafından da antipatik görülen bu vergi, geçmişte uygulanan ve başarısızlıkla sonuçlanan "varlık vergisi" ile karıştırılmaktadır. Ne var ki, günümüzün gelişmiş 15 Avrupa ülkesinde, Hindistan ve Arjantin'de de uygulanmakta olan servet vergisi, oldukça başarılı sonuçlar vermiştir. Bu vergi Avrupa ülkelerinde genel ya da kapsamlı bir biçimde uygulandığından, yoksulluğun önlenmesinde ve rüşvetin en az düzeye indirilmesinde, etkin bir maliye politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Buna karşın, nüfusunun %1'inin toplam servetin %40'ını kontrol ettiği ABD'de genel bir servet vergisi uygulanmadığından, yoksulluk sınırı altında kalan insan sayısı 30 milyonu geçmektedir.¹ Bu ülkede yoksulluğun önlenmesi amacıyla fakirlik boşluğunu dolduracak biçimde, negatif gelir vergisi uygulanmasına karşın yoksul insanların sayısı azaltılamamaktadır. Gelişmiş Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, genel bir servet vergisinin uygulanmadığı ülkemizde de gelir dağılımı aşırı derecede bozulmuş olup, toplumsal, siyasal ve bürokratik kirlenmenin temel nedenlerinin başında bozuk gelir dağılımı ve yoksulluk gelmektedir. Şöyle ki, 1996 ve 1997 yıllarına ilişkin olarak Uluslararası Saydamlık Derneği'nin açıkladığı "Rüşvet Algılama Endeksi"nde de yer aldığı gibi, gelir dağılımı daha adil olan İskandinavya ülkelerinde rüşvet olgusu en alt düzeye inerken, gelir dağılımının son derece bozuk olduğu ülkemizde ve gelişmekte olan ülkelerde en üst düzeye çıkmış bulunmaktadır.²

A. Genel Bir Servet Vergisinin Rüşveti Önleyici Özellikleri

Gelişmiş ülkelerdeki uygulamaya göre, kişisel servet unsurlarının tamamı bir servet beyannamesine sokulur. Böylece, kapsamlı ya da üniter bir gelir vergisi uygulamasında olduğu gibi, maddi ve maddi olmayan (haklar gibi) her tür menkul ve gayrimenkul servet unsurları vergi matrahında yer alır. Ancak, matrah toplamından bir vergi ünitesi (aile) için bir araba, oturlan konut ve diğer kişisel eşyaların (personal belongings) değeri düşülerek net servet değeri bulunur. Net servet değerinin bulunması aynen özsermaye hesaplanmasına benzediğinden, bu vergiye "özsermaye vergisi" de denilmektedir. Almanya'da kişisel servet vergisi mükellefleri ayrıca firmalarının özsermayeleri üzerinden de "capital levy" adında bir tür ek servet vergisi öderler. Ülkemizde yakın tarihlerde uygulanan "net aktif vergisi" Almanya'da uygulanan sermaye vergisine benzetilmesine karşın, genel bir servet vergisi değildir.

Yaygın uygulamaya, servet vergisi beyannamesi veren her mükellef bu verginin mükellefi olmayabilir. Örneğin, İngiltere'de 100 ve Fransa'da 300 bin pound'un üzerin-

de net servet tutarı beyan eden kimseler servet vergisinin mükellefi olurlar.³ Ne var ki, servet vergisinin oranı gelir ve kurumlar vergilerinin oranlarıyla karşılaştırılmayacak kadar önemsizdir. Net servet vergisi matrahının üzerinden %1,5–5 arasında değişen artan oranlı ya da %2–3 gibi düz oranlı bir tarifeye göre vergi alınır.

Özelliklerini kısaca anlattığımız genel ya da kişisel bir servet vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı oldukça düşük olup, yaklaşık olarak %2 ya da 3 oranlarını geçmemektedir. Ne var ki, genel bir servet vergisinin amacı devlete gelir sağlamak (ya da mali amaç) olmayıp, daha önemli olan ekonomik ve sosyal fonksiyonlardır. Aşağıda da açıklanacağı gibi, servet vergilemesi ile ekonomik kalkınma hızlandırılmakta, gelir dağılımı iyileştirilmekte ve rüşvetle etkin bir biçimde mücadele edilebilmektedir. Şöyle ki, genel bir servet vergisi gelir dağılımını iyileştirici etkisiyle rüşvet için uygun olan ortamı ortadan kaldırmaktadır.

Genel bir servet vergisi ile mükellefin özsermayesini oluşturan unsurlar açıkça ortaya konulduğundan, bu vergi çapraz kontrol (cross check) olanağını vermektedir. Böylece, bir mükellefin özvarlığındaki değişme, başka bir mükellefin özvarlığındaki değişme ile doğrudan doğruya ilişkili olduğundan, açıklanamayan servet edinimleri ya da çıkışları rüşvet olaylarının kolayca ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Ülkemizde, genel bir servet vergilemesi olmadığından, yargı mekanizması etkin işleyememektedir. Yargının etkinsizliği ise, rüşveti teşvik edici bir rol oynamaktadır.

B. Genel Bir Servet Vergisinin Ekonomik Etkileri

Bütün diğer vergiler gibi, servet vergisinin de mükellef üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Olumsuz etkiler ödenilen servet vergisinin vergi yükünü artırmasından değil, fakat daha çok psiko–sosyal nedenlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, mükellef bu verginin ekonomik hürriyetlerini kısıtladığını düşünerek, servet unsurlarını yakınları üzerinde göstererek, vergiden kaçınabilmekte ya da vergiyi kaçırabilmektedir ya da servet unsurlarını yurtdışına kaçırılmaktadır. Ne var ki, günümüzün gelişmiş iletişim teknolojisi etkin bir biçimde kullanıldığında ya da vergi daireleri merkezi bilgisayarlarla bağlandığında, bu olumsuzluklar kolayca önenebilmektedir.

Genel servet vergilerinin bu olumsuz etkilerine karşın, olumlu etkilerinin daha da önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Kayıtdışı ekonominin kontrol altına alınması: Bilindiği gibi, kayıtdışı ekonominin varlığı nedeniyle, ülkemizde toplanması gereken vergilerin ancak yarısının toplandığı kamuoyunda önemle vurgulanmaktadır. Hükümetlerin kayıtdışı ekonomiden vergi alamamaları nedeniyle; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, toplu taşımacılık ve sosyal konut gibi sosyal hizmetler yeterli ve kaliteli bir biçimde topluma sunulamadığı gibi, diğer temel fonksiyonları da etkin bir biçimde yerine getirilememektedir. Ne var ki, kayıtdışı ekonominin vergilendirilememesi nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı, hükümetlerin kolayca uygulamaya koydukları borçlanma politikası ile giderilmektedir. Bu politika nedeniyle düşük ve orta gelir grubundaki çalışanlardan üst gelir grubundakilere bir tür gelir transferi yapıldığından, bozuk olan gelir dağılımı daha da bozulmaktadır. (Gerçekten, gelir dağılımını daha da bozacak daha etkin bir politika aracı bulunmamaktadır.) Ne var ki gelir dağılımı daha da bozulurken, politik, ekonomik ve sosyal

kirlenme de hızla artmakta ve rüşvet olgusu kurumlaşmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi otokontrola ve çapraz denetime olanak veren genel bir servet vergilemesiyle tamamen kontrol altına alınabilmektedir. Ne var ki, şimdiye kadar hükümetler bu etkin aracı uygulamadıklarından, alınan palyatif önlemlere karşın kayıtdışı ekonomi her geçen yıl hızla daha da genişlemektedir.

2. Yeraltı ekonomisinin önlenmesi: Bilindiği gibi son yıllarda silah ve uyuşturucu kaçakçılığının artması yeraltı ekonomisinin (underground economy) de kayıt dışında kalmasının bir sonucunu doğurmaktadır. Yeraltı ekonomisinde elde edilen paralar ve servetler kumarhanelerde kolayca aklandığından, bu sektör de giderek büyüyerek devletçe kontrol altına alınamayacak bir düzeye erişmiştir. Devletin adalet hizmetlerini etkin bir biçimde sunamaması da, ülkemizde çek-senet mafyalarıyla her alanda çetelerin oluşmasını ve gelişmesini endirek olarak teşvik etmektedir. Ancak, yeraltı ekonomisinin önemli boyutlara ulaşması nedeniyle ülkemizin uluslararası kamuoyunda prestij kaybına da yol açmaktadır.

Kapsamlı bir servet vergisi uygulandığında, kayıtdışı ekonomi kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Polisiye önlemlerle ve yasal düzenlemelerle yeraltı ekonomisinin önlenmesi olanağının olmadığını, gelişmekte olan bir çok ülke ve ülkemiz deneyimleri açıkça göstermektedir.

3. Vergi kaçakçılığının en alt düzeye çekilmesi: Servet vergisi beyannamesi ödenilen gelir, kurumlar, tüketim ve diğer vergilerle ilgili olarak ve matrahlarına ilişkin bilgileri de içerdiğinden, mükellefler arasında çapraz denetim olanağı sağlamaktadır. Örneğin, bir mükellefin çalıştırdığı işçi sayısına bağlı olarak ödediği sosyal sigorta ve işsizlik sigortası vergileri servet beyannamesinde yer alacağından, aynı mükellefin gelir ve kurumlar vergisi matrahlarını noksan beyan etmesi olanağı ortadan kalkacaktır. Çünkü işçiler de servet beyanı vereceklerinden, hangi mükellef tarafından istihdam edildikleri kolayca saptanabilmektedir. Benzer biçimde, A şirketinin dağıttığı kar payını alan B'nin, bu gelirini servet beyannamesinde göstermemesi durumunda, mali yönetimce yakalanması son derece kolaylaşmaktadır.

Ülkemizde vergi mükelleflerinin ancak %2-3'ü denetlenebildiğinden, vergi kaçakçılığı her yıl daha da artmaktadır. Vergi kaçakçılığının yaygınlaşması ise, vergi kaçırıcılarla rekabet edebilme amacıyla, vergi kaçırma niyetleri olmayan mükelleflerin de zamanla vergi kaçırmalarına neden olmaktadır. Genel bir servet vergilemesi çapraz denetim olanağı vermesi nedeniyle, maliyenin denetim fonksiyonunu da kendiliğinden yerine getirecektir. Böylece, kamu harcamalarından da önemli tasarruflar yapılabilecektir.

4. Vergilemede adaleti sağlaması: Ülkemizde uygulanmakta olan vergileme sistemi, vergilemede yatay ve dikey adaleti bozarak, vergi adaletini ortadan kaldırmaktadır. Toplumsal ahlak kirlenmesi nedeniyle, beyan üzerinden vergi veren bir çok serbest meslek erbabı, esnaf ve sanatkarlar ile düzenli bir nuhasebe sistemine tabi olmayan çok sayıda mükellefin ortalama olarak ödedikleri yıllık vergi toplamını yüksek derecedeki bir memurun aylık olarak ödediği vergiden daha az olduğunu geçen hafta bütün

gazeteler yayınladı ve Maliye Bakanlığı da bu olayı doğruladı. Üst gelir grubundaki mükelleflerin önemli bir bölümü ise, yararlandıkları vergisel teşvikler, hızlandırıcı amortismanlar, devlete verilen borçlardan alınan faizler ve diğer ayrıcalıklar nedeniyle reel anlamda ya hiç vergi vermezler ya da negatif vergi öderler. Böylece, gelir dağılımı vergi sistemi aracılığıyla daha da bozulmaktadır. Bozuk gelir dağılımı ve vergi adale-tinden aşırı sapmalar ise, toplumsal kirlenmeyi hızlandırarak, rüşvet için çok uygun bir ortam sağlamaktadır.

Eğer, ülkemizde genel bir servet vergilemesi uygulansaydı, devlet borçlanması bu-günkü kontrol edilemez büyüklüğüne ulaşmayacaktı. Sonuçta ise, borçlanma nedeniyle ayrıca ortaya çıkan vergi adaletsizliği de olmayacaktı. Çünkü, geçmişte uzun bir süre boyunca uygulandığı gibi, repo gelirleri ve borç faizleri üzerinden vergi alınmaması nedeniyle, çalışanlardan vergi sistemi aracılığıyla rantiyelere önemli bir gelir transferi yapılarak, vergilemede adalet ilkesinden aşırı derecede sapılmış bulunmaktadır.

5. Ekonomide verimliliği artırması: Genel bir servet vergisinin atıl tutulan kaynak-ları ekonomiye kazandırarak, ekonomik kalkınmayı hızlandıracağına ilişkin görüş, teo-ride de önemle savunulmaktadır. Kaldor'un "potansiyel hasıla" yaklaşımında da ileri sürdüğü gibi, gelir vergisinin gelir etkisinin işleyişinde olduğu gibi, mükellef servet unsurlarını atıl bırakma yerine üretime kanalize eder.⁴ Bu yaklaşıma göre, mükellef ö-dediği servet vergisini çıkaracak biçimde servet unsurlarının istihdamını sağlamaya ça-lışır. Örneğin, spekülasyon amaçla boş bırakılan arsa ve tarlanın üzerine spesifik bir vergi konulması durumunda, ödenilen vergiden daha fazla gelir elde edecek biçimde, mükel-leflerin servet unsurlarından gelir elde etmeye çalışmaları doğal karşılanmalıdır. Bu durumda, boş bırakılan arsa ya da tarlada ya ürün yetiştirilecek ya da kiraya verilerek vergiyi karşılayacak bir gelir elde edilecektir.

Kaldor'un "potansiyel hasıla" yaklaşımı genel bir servet vergisi biçiminde ülkemiz-de uygulandığında, yastık altında tutulan altın ya da döviz ile bir ya da iki ay kadar kullanılarak boş tutulan ikinci ve diğer konutlar kolayca ekonomiye ya da turizme ka-zandırılacaktır.

6. Ülke bütünlüğünü sağlamadaki olumlu rolü: Doktrinde "sosyal kontrat" yaklaşı-mını savunan Locke, Hume ve Rousseau'ya göre vergi, devletin koruması karşılığında kişilerin ödedikleri bir bedel ya da insanların organize olmuş bir toplama girmeleri karşılığında ödeme zorunda oldukları bir aidat olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım ilk kez İsveç'te uygulamaya konularak, servet vergilerinin savunma ve güvenlik hizmetle-rinin bedeli olarak alındığı vurgulanmıştır. Gerçekten, günümüzde de ülke bütünlüğü-nün sağlanması ile devletin gücü arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Öte yandan, iç ve dış güvenlik hizmetlerinin yeterli düzeyde yerine getirilememesi durumunda ser-vet sahiplerinin kaybı daha büyük olacaktır. Bu nedenle, servet sahiplerinin böyle bir vergiye karşı olmalarını anlamak mümkün değildir.

Kamu gelirleri yeterli olmayan ülkelerin silah teknolojisindeki gelişmelere uyum sağlamaları güçleşmektedir. Genel bir servet vergilemesiyle bütün diğer vergilerin de geliri artacağından, güvenlik hizmetlerinin daha da etkin bir biçimde sunulabileceğini söyleyebiliriz.

7. *Enflasyonu önleyici etkisi:* Servet vergilerinin başarılı bir biçimde uygulanması sonucu olarak, savaş sonrası Almanya'da yaşanan hiperenflasyon olgusu çok kısa bir zamanda kontrol altına alınmıştır. Benzer bir uygulama ile ülkemizde de yapısallaşan yüksek enflasyon oranını kısa bir sürede aşağı çekme olanağı bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Türk vergi sisteminin bugünkü uygulanma biçimi, spekülasyon kazançları teşvik edici ve üretimi azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Örneğin, 1990'lı yıllara ilişkin olarak, İstanbul Sanayi Odası'nın yayınladığı 500 büyük firmanın karlarının yarısının faaliyet dışı alandan ya da bono, tahvil, faiz ve repo gibi rantlardan oluştuğu görülmektedir. Bu durumun özel sektörün üretim gücünün en az %50 oranında kullanılmadığının bir göstergesidir. Kaldı ki, ekonominin altyapısını oluşturacak olan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, toplu taşımacılık ve sosyal konut gibi sosyal hizmetlere genel bütçeden ayrılan pay ise %20 dolaylarındadır. Bu oran gelişmiş ülkelerde %50'nin üstünde gerçekleştiğinden, ülkemiz ekonomisinin bu ülkelerle rekabet etme olanağı yok gibidir. Özel ve kamu sektörünün verimsizliği ise doğrudan doğruya enflasyonist etkiler yaratmaktadır. Öte yandan, spekülasyon ve rant gelirlerindeki artış ise, üretim yerine lüks tüketime kaydığından, dış ödemeler bilançosu da olumsuz yönde etkilenmektedir.

Ülkemizde genel bir servet vergisinin uygulamaya konulmasıyla devletin gelirleri artacağından, sunulan sosyal hizmetlerin kalitesi ve kantitesi de artacaktır. Spekülasyon nitelikli rant gelirlerinin azaltılması ise, kaynakların daha üretken alanlara yönlendirilmesini teşvik edecektir. Bizce, uygulanmakta olan para politikası yöntemleriyle, Türkiye'de enflasyonun kontrol altına alınmayacağı uzun yıllar boyunca kanıtlanmış bulunmaktadır.

Sonuç

Ülkemizde gelişmiş ülkelerde uygulandığı biçimde genel bir servet vergisinin uygulanması, Türk vergi sisteminin rüşvetle mücadelede son derece başarısız kalmasına yol açmıştır. Gerçekten, ülkemizde uygulanmakta olan veraset ve intikal vergisi, taşıt alım vergisi ve emlak vergisi gibi spesifik servet vergilerinin rüşveti önleyici etkileri yok gibidir. Bunlardan sadece veraset ve intikal vergisi gerçek anlamda bir servet vergisi olmasına karşın, yüksek istisna uygulaması nedeniyle, oldukça önemsiz bir vergi özelliği taşımaktadır. Taşıt alım vergisi ise, gerçekte bir özel tüketim vergisi karakterinde olduğundan, rüşveti önleme yönünden etkisi yok gibidir. Bir mülkiyet vergisi olan emlak vergisi ise, alıcı ve satıcının düşük bedel beyan etmeleri nedeniyle, rüşveti ve dolayısıyla vergi kaçakçılığını teşvik edici bir vergi niteliği taşımaktadır. Bu özelliği nedeniyle, kara paranın önemli bir bölümü emlak alım-satımı ile aklanmaktadır.

Türk vergi sistemini rüşvete karşı daha duyarlı hale getirebilmek için, gelişmiş Avrupa ülkelerinde uygulanan genel servet vergilemesinin uygulamaya sokulması gerekmektedir. Gerçekten, böyle bir verginin uygulanmasıyla gelir dağılımı iyileştirilebilir, enflasyon kontrol altına alınabilir ve rüşvet olayları minimum düzeye indirilebilir. Öte yandan, servet vergilemesiyle rüşvetin önlenmesi için bütün mükelleflerin, bürokratların ve politikacıların servet beyanında bulunması gerekmektedir. Sahip oldukları servet unsurlarının toplam net değeri örneğin, 100.000 doları geçen kimseler genel servet vergisinin mükellefi olmalıdır. Vergi oranı ise, bozuk gelir dağılımını iyileştirmek amacıyla %1 ile %5 arasında değişen artan oranlı bir tarifeye uygun olarak saptanmalı-

dır. Sisteme ayrıca ABD'de olduğu gibi hediye vergisi (gift tax) de sokularak, bürokratların ve politikacıların rüşvet olarak pahalı hediyeler almaları da önlenmelidir. Belli bir tutarın üzerindeki alacak–borç ile alım–sayım işlerinde, hamiline yazılı çek uygulamasına son vererek ada (ya da nama) yazılı çek uygulamasına geçilmelidir. Böyle bir uygulama ile hem servet vergilerinin etkinliği artırılırken, hem de idare ve mahkemelelerin rüşvet ile ilgili kararları daha kısa bir zamanda ve sağlıklı olarak almaları olanağı yaratılır.

Kaynaklar

1. Servet vergilerinin gelişmiş ülkelerdeki uygulamaları konusunda bkz. Musgrave R. ve Musgrave P: *Public Finance in Theory and Practice*, Mc Graw Hill, Tokyo 1976, Bölüm 14.
2. Transparency International, *Press Release*, Haziran 1997.
3. Prest, A. R. ve N. A. Barr; *Public Finance*; Wiedenfeld and Nicolson; Londra 1985 (7. baskı); s. 407.
4. Şener, Orhan; *Kamu Ekonomisi*; Beta; İstanbul 1996 (5. baskı); s. 276, 292.

V

Yolsuzluk ve Medya

Yolsuzluk ile Savaşımnda Medyanın Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Orhan Erinç

Sayın başkan, değerli katılımcılar,

"Devlet ve Toplum Yaşamında Yolsuzluğa Karşı Stratejiler" genel başlığı altında düzenlenen uluslararası sempozyumun bu oturumdaki konusu "Medyanın Rolü".

Konuşmamın başlığını "Yolsuzlukla Savaşımnda Medyanın Olumlu ve Olumsuz Etkileri" olarak belirledim. Konuya, medyanın geleneksel ve uluslararası görevleri açısından bakarak, "olumsuz etkiler de ne oluyor" denebilir. Ancak ülkemiz medyasında "holdingler basını" denebilecek bir yapılanmanın bulunması, konuyu bu yönden de irdelemeyi zorunlu kılıyor.

Uzunca bir süredir kitle iletişim araçlarının okura ya da izleyiciye ulaşan yüzde 70'lik bir bölümü; bankaları, pazarlama şirketleri, seyahat şirketleri ve sigortaları olan holdinglerin sahibi olduğu kitle iletişim araçlarına ait.

Yüzde 13'lük bölümü de kimi zaman koalisyon ortağı olan ama çok sayıda belediyede görev başında bulunan dinsel ağırlıklı yapılanmanın sözcüleri olarak yayın yapıyor.

Bu genel durum, kitle iletişim araçlarının yolsuzlukların üzerine gitmesi görevini olumsuz etkiliyor. Holdinglerin özel çıkarları ile dinsel yaklaşımdaki birliktelik kimi zaman kimi yolsuzlukları görmezden gelmeyi zorunlu kılıyor, kimi zaman da yolsuzlukları, doğal işlevler olarak göstererek savunma görevini üstlenen yayın organları ile karşılaşıyoruz.

Dünyanın kullanılmaya en açık ve elverişli sanayi dalının basın olduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım.

Başta siyasal iktidarlar ve önemli ekonomik kuruluşlar, medyanın kamusal görevleri kapsamında kendi istedikleri doğrultuda yayın yapmasını gerçekleştirmenin yollarını aramakta ve çoğu zaman da bulmaktadırlar.

Siyasal iktidarların yaklaşımı açısından iki somut örneği, Basın İlan Kurumu'nun yıllık raporlarından yararlanarak aktarmak istiyorum.

1994 yerel genel seçimlerinin yapıldığı mart ayında, o yılın resmi reklam tutarı olan 648 milyar liranın yaklaşık yüzde 29'u iktidar tarafından kullanılmıştır.

Milletvekili genel seçimlerinin yapıldığı 1995 yılı aralık ayında da 1995 yılı toplam resmi reklam tutarının yüzde 20 dolayındaki bölümü dağıtılmıştır.

Aralık aylarının, ödeneklerin azaldığı ve yatırımların yavaşladığı bütçe sonu ayı olmasına karşın bu oranın yüksekliği, hem iktidarların genel yaklaşımını, hem de kendilerini destekleyen medya kuruluşlarına bakışını ortaya koymaktadır.

Bu genellemeye bakarak, yolsuzluklara genelde arka çıkıldığını ya da görmezden

gelindiğini söylemek de haksızlık olur. Holdingler medyasında da gözlerini kırpmadan yolsuzluk ve usulsüzlüklerin üzerine giden, sonuç almak için direnen meslektaşlarımız vardır. Ancak bu çabalar, medya kuruluşlarının üst düzey ilişkileri nedeniyle duyulan kuşku azaltmakla birlikte gidermeye yetmemektedir.

Belki bir başka noktayı da kitle iletişim araçları açısından irdelemek yararlı olabilir diye düşünüyorum.

"Kitle iletişim araçları tarafsız olmalı" görüşüne karşı kendini "Ben tarafsızım" diye savunan kitle iletişim araçları için ne denebilir? Bildiğimiz, daha doğrusu bir kitle iletişim aracının yayın yaşamına başlarken ya da önemli yıldönümlerinde yinelediği "yayın ilkeleri"nden öğrendiklerimiz, o yayın organının kimi konularda taraf olduğudur. Demek ki tarafsızlık, yayın politikaları açısından doğrudan geçerli olamaz.

Günlük haberlerin seçilmesi açısından da tarafsızlığın kuşkulu olduğu söylenebilir. Haber merkezlerine çeşitli kaynaklardan ulaşan binden çok haber arasında kullanılacak haber sayısı 125 dolayındadır. Kalan haberlerin kullanılmamasında nasıl bir tarafsızlık ilkesi uygulanmış olabilir?

Benim gazetecilik anlayışına göre geçerli olan tarafsızlık değil bağımsızlıktır.

Ancak bağımsız bir gazete, haber seçiminde, yöneticileri ile kendi kuruluşunun ya da içinde bulunduğu yapılanmayla ilişkide bulunduğu kuruluşların çıkarlarını gözardı edebilir.

Ülkemizdeki bağımsız yayın organlarının temel işlevi olan toplumu bilgilendirme görevi, birileri adına toplumu yönlendirme işlevine dönüşebilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Ancak sorun, ülkemize özgü değildir.

Örneğin, 9 Eylül 1994 günü, Avrupa Barolar Federasyonu Akdeniz Komisyonu'nun düzenlediği toplantılar dizisinin "Demokrasi ve Basın Özgürlüğü" konulu bölümünde İspanya'da da aynı kuşku var olduğunu öğrendik. İspanyol parlamenter Galden Bragaerolas "İletişim hizmeti veren yatırımcı ve kuruluşların saydamlığının garanti edilmesini sağlayacak önlemlerin belirlenmesi" amacıyla bir yasa tasarısı sunmuştu.

Öneride üç önlem öngörülüyordu.

Birincisi her yıl malvarlıklarının açıklanmasıydı.

İkincisi, iletişim kuruluşları ile yatırımcılarının iletişim alanı dışındaki uğraşların listelerinin ve kamu kuruluşları ile olan ekonomik ilişkilerinin ayrıntılı biçimde kamuya duyurulmasıydı.

Üçüncü önlem ise, kamu kesimi ile olan geniş anlamdaki bütün ilişkileri kapsayacak bir raporun hazırlanarak yayımlanmasıydı.

Öneriler, ülkemiz açısından da önem taşıyor. Bizde de böyle bir gelişme olsa, basın saygınlığı ve güvenilirliğini üzerindeki kuşkuyla tartışmalar sona erer diye düşünüyorum.

Çünkü bu yol gerçekleşirse, kitle iletişim organlarının kamu kurum ve kuruluşlarından aldıkları kredilerin tutarı ve faiz oranları, reklamların dağılımı, sağlanan destekler ve abone olunan sayılar, dedikodu düzeyinde olmayan bilgilerle öğrenilebilecek. Yayın organları da görmezden geldikleri olayların bağlantıları açısından daha dikkatli olmak zorunluluğunu duyacaklar.

Sayın katılımcılar.

Sizlere, kısa bir süre önce elime ulaşan ve yolsuzlukla savaşımında medyaya da düşen görevleri somut biçimde gündeme getiren bir evrensel bildirge konusunda bilgi vermek istiyorum.

Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 93 ülkenin, kendilerini yolsuzluğun önlenmesi için çaba göstermekle yükümlü sayan örgütleri, Peru'nun başkenti Lima'da yaptıkları çalışmaları 11 Eylül 1997 günü bir evrensel bildirge ile açıklamışlar ve önlemleri sıralamışlardır.

"Ulusal ve uluslararası yolsuzluğun 21. yüzyılda dünyadan silinmesi ortak amacıyla" hazırlandığı açıklanan bildirge medyaya şu yükümlülükleri veriyor:

"Bağımsız bir yazılı ve sözlü basın esastır. Fakat etkin bir basın için haksız yere rahatsız edilmeme, bilgi alma hürriyeti (gerek vatandaş gerekse basın için) ve endişeleri dile getiren doğru beyanları susturmada kullanılmayan yasalara ihtiyaç vardır. Basının rolünü oynayabilmesi için hükümetleri, sivil toplum örgütlerini ve özellikle yine basını bu şartların oluşması için birlikte çalışmaya davet ediyoruz.

"Gazete editörleri, kamuoyunu yolsuzluğa karşı uyarın yayınların oynadığı rolü, bunların şikayet makamlarını nasıl harekete geçirebileceği ve halkın bunları nasıl etkin bir şekilde kullanabileceği konularında yeni fikir üretmelidirler. Ayrıca basın, ne kadar zengin ve güçlü olursa olsunlar, yolsuzluk yapanların kamuoyunda layık oldukları çirkin görüntüyü vurgulamak için halka yardımcı olmalıdır.

"Bizzat basın, kendisini rüşvete ve aşırı ikramlara karşı dikkatle korumaya almalıdır.

"Görgü tanıkları ve habercilere (aileler dahil) gerekli yasal koruma sağlanmalıdır."

Sayın Başkan, değerli katılımcılar.

Gerek İspanyol parlamenterin önerisi gerekse Lima Evrensel Bildirgesi'nin içeriği, yolsuzlukların önlenmesi ve medyanın buna katkıda bulunmasının sağlanması konusunda önemli stratejileri içeriyor.

Varsayalım ki medya, yetkilileri uyarma ve kamuoyunu bilgilendirme görevini kursesiz olarak yerine getirdi.

Sorunun çözümlendiğini varsayabilir miyiz?

Kuşkusuz hayır.

Lima Bildirgesi, altı sayfalık içeriği ile pek çok çözüm yolu önermiş. Bunlardan birinde de şu cümle yer alıyor: "Yolsuzluktan sabıkalı kişilerin politik makamlara ve kamu güvenliği ile ilgili yerlere atanmasının önlenmesi."

Sanırım, basının olumlu etkilerini yoğunlaştırmanın olumsuz etkilerini ise azaltmanın püf noktası bu cümlede yatıyor.

Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Bir Kamusal Alanın Yaratılması: Özel Ahlak Denemesinde Türk Basınının Rolü

Andrew Finkel

ççç
ççç

Bilişim Alanındaki Yeni Teknolojilerin Hukuksal Yansıması – İtalya'daki Durum

Carlo Sarzana di S. Ippolito

Giriş

Hiç kuşkusuz bilişim sistemlerinin gelişimi, hukuk alanında yeni problemler ve önemli değişiklikler meydana getirdi. Örnek olarak telif haklarında, özel hayatın korunmasında, ceza ve ceza usul hukukunda, medeni hukukta, ticaret hukukunda ve telekomünikasyon hukukunda meydana gelen değişiklikleri sayabiliriz.

Hukuk ile teknolojik gelişme arasında bir açık var. Ulusal alanların da ötesine geçen ve dünya çapındaki kompüter ağlarında gerçekleşen bazı olaylarda bu açık oldukça belirgindir. Uluslararası hukuk burada yeterli önlem alamamaktadır. Bilişim suçluluğunun gelişimiyle mücadele etmek için, yetkili yargı makamını ve operatörlerin sorumluluğunu belirlemek için uluslararası işbirliğiyle uygun araçların öngörülmesi gerekir.

Multimedia sistemlerinin (istediğin an –on demand– video, interaktif servisler, elektronik ticaret, teleödemeler vs.) kullanımına ilişkin özel hukuksal problemler bulunmaktadır.

Fransız uzman Pier Huet¹ multimedia servislerindeki problemlerden bazılarını inceledi. Kendisi söz konusu hizmetlerin hukuksal açıdan basın, telekomünikasyon, elektronik haberleşme ile duysalgörsel sistem arasında bulunduğunu saptadığı için multimedia işlemlerinin yapılması ve kullanılması, telif hakları hukuku, özel hayatın ve kişisel bilgilerin korunması, kamusal bilgilerin ticareti, haberleşmenin gizliliği, bilişim sistemlerinin güvenliği ve şifre anahtarlarının kullanılması gibi birçok alanı kapsamaktadır.

Güvenlik sistemlerinin kullanılmasına, bunların çalıştırılması ve yönetimine, programların hukuka aykırı olarak kopyalanması ve korsan yazılım (software) ticaretine ilişkin organize ve ekonomik sonuçlar olduğu muhakkak...ama bu konumuzun dışına çıkar.

Kuşkusuz, bilişim suçları kompüter kullanımına ilişkin suçlardır. Özellikle 80'li yıllarda uluslararası organizasyonların dikkatini çekti ve gelişmiş ülkelerin kanunkoyucularının, ulusal hukuk sistemlerine müdahale etmelerini sağladı.

Bu konuda özellikle İtalya'ya daha sonra döneceğim. Hukukçuların dikkatini çekmesi gereken en azından üç alan vardır.

1– Yeni Bilişim Teknolojisinin Hukuksal Alandaki Yansıması:

Bugün ve Gelecek

Kanaatime göre hukuk ile bilişim teknolojisinin gelişimi arasında üç alanda önemli et-

ki vardır ve olacaktır. Bunlar: a) çok kullanıcı sistemler, b) akıllı robotlar, c) sanal (virtuel) gerçekler.

1.1– Birinci konuda, her biri ayrı ama birbirini tamamlayan birden fazla kişinin işbirliğiyle meydana getirilen çok kullanıcı sistemlerde², bilişim sistemlerinin kötüye kullanılmasından sorumlulukların araştırılmasına ilişkin problemlerin önemli ölçüde artacaklarını göz önünde tutmak gerekir.

Sistemin kötüye kullanılması halinde sorumluluk kime yüklenecektir? Bilgi bazını oluşturan kişi veya kişiler mi? veya sebebi gerçekleştiren kişi veya kişiler mi?

Sistemin hatalarını farkedebilen veya farketmesi gereken kullanıcının sorumluluğu var mıdır? Tıp alanında teşhis veya tedavi için kullanılan çok kullanıcı sistemler veya nükleer tesislerin gözetimi vs. söz konusu olduğunda konu ciddi boyutlara varmaktadır.

Dünyanın en büyük askeri güçlerinde bulunan ve ülke savunmasında kullanılan bilişim sistemlerinin kompleksliği aynı zamanda zarar görebileceği dikkate alınırsa bilişim sistemleri alanında bulunan yazılımın yapımı ve yönetimindeki hata ve ihmallerin toplumsal sonuçlarına ilişkin endişeler artacaktır. Yapay zekanın³ kullanılması halinde bahsettiğimiz bu problemler tamamen, çözülemez gözükmektedir.

1.2– İkinci konuda ise, insan ve bilgisayar arasındaki iletişim teknolojisinin gelişimi, etik, sosyal ve hukuki alanda birçok sonuca yol açacaktır.

Birinci problem, akıllı robotların yapılması ve yönetimine ilişkindir, yani hareket etme, belirli durumlarda tepki verme, belirli uyarılara cevap vermek ve belirli durumları çözmek için yeniden programlanma kapasitesi olan robotlar. Bu alanda hukukun, özellikle ceza hukukunun çözmesi gereken problemler olacaktır.

Kuraldışı, tehlikeli veya zararlı bir durumu gerçekleştiren bu tip bir robotun hareketinden sorumluluk kime yüklenmelidir? Onu yapana mı? Sahibine mi? Ve hangi sınırlar dahilinde? Japonya’da ve Amerika’da sanayi kuruluşları içinde robots-killer halleri gerçekleşmiştir. Uzmanlar yakında robot bekçi köpekleri veya bodyguardları⁴ kullanma imkanına sahip olacağımızı söylüyorlar. Hukuki açıdan mülkiyetin korunmasında bu tip robotların kullanımıyla offencicula kullanımını mukayese etmek mümkün müdür?

Başka bir açıdan da robotların varlığı medeni hukukta, anayasa hukukunda, hukuk felsefesinde ve felsefe biliminde çözülmesi çok zor problemler getirebilecektir.

Bu konuda Amerika’da (bkz. Mc Nally ve Inyatullah’ın makaleleri, *Law and Technologie*, 1987; August’ın makalesi, *Computer and Law Journal*, 1988; Felsefeci Putman’ın eserleri, “Mente, linguaggio e realtà”, Milano, 1987, vs.) ve İtalya’da (bkz. Prof. Taddei-Elmi’nin “Una tutela degli automi implementati da programmi intelligenti” başlıklı çalışması ve Gozzano’un “ I cinque sensi dei robots” başlıklı makalesi, *Sapere*, Nisan 1990) bir tartışma bulunmaktadır.

Robotlara hukuksal şahsiyet açısından da olsa medeni hakların sağlanması aracılığıyla bir hukuksal kimlik selfdeterminasyon verilmesinin doğru veya gerekli olup olmadığı sorulmaya başlandı⁵.

1.3– Üçüncü konu sanal gerçeğe veya virtuel gerçeğe ilişkindir. Sanal uçuşlara ilişkin bu tip bir teknoloji sivil ve askeri pilotların formasyonu ve eğitimi için zaten kullanılmaktadır⁶. ABD Dayton eğitim merkezi askeri pilotlarının sanal kabinden çıkarken sanal hava muharebesi sonucunda hayatta kalmış veya ölmüş oldukları için terden su içinde kaldıkları görülmüştür. Yeni teknoloji Amerika’da Nasa’nın, Fransa’da Cea, Tolosa’nın Laas’ın ve Montpellier’deki 103 Birliği’nin çalışmaları ve denemeleri sonucunda önemli ölçüde gelişmiştir. Yeni dünya özel yön ve durum duyuları olan gözlüklerle, el ve parmak hareketlerini yöneten özel eldivenli, sesleri tanıma sistemine bağlı mikrofonlu bir bilgisayar desteğiyle yaratılmıştır; daha gelişmiş sistemlerde özel bir tulum da kullanılmıştır.

Araştırmacılara göre insan–bilgisayar ilişkisi Cyberspace denen bağlantıyla üç boyutlu görüntü, tat ve anlatım kullanılarak gerçek boyuta ulaştırmak amacıyla insan birden fazla duyuma ulaştırılmıştır. Bu gelişmiş mekanizmalar sayesinde kişi gerçeğe tıpa tıpa benzeyen bir dünyaya kavuşmuştur. Virtuel gerçeğin en büyük uzmanlarından olup, bu yeni tekniğin babası kabul edilebilecek Krueger’e göre bu yüzyılın sonunda interaktif teknoloji olağan olacak ve bu sayede insanlar tecrübelerinin en büyüğünü yaşayacaklardır (Kruger, Realtà artificiale, Addyson–Wesley, Milano, 1992). Bu sebeple de yeni ve çözülmesi zor hukuksal problemler ortaya çıkacaktır. Uzmanların da dediği gibi kişilik ve sorumluluk gibi değerler tartışma konusu olacaktır⁷.

Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya’da ticareti yapılan bu sistemlerin kullanılması bazı uyuşturucu maddelerin, özellikle LSD’nin kullanılmasıyla karşılaştırıldı.

Araştırmacılar (Kruger, op. cit., 258) suiistimallerin ve hataların olacağını öngörüyorlar ve totaliter bir toplumda bireyin düşünsel bir dünyada hapsolabileceği ve önlenemez yani mecburi deneyler aracılığıyla beyni yıkanabileceğini ileri sürüyorlar. Biz de katiller tarikatının başkanı, esrarengiz dağ yaşlısının⁸ sistemlerini teknolojik açıdan geliştirerek mecburi cehennem ve cennetler yaratılabileceğini ekleyelim. Son olarak Japonya, Tokyo’da Ask Kodamsha Company gibi bazı şirketler Video–Uyuşturucuyu piyasaya sürdüler, son ürünlerden biri olan Video–Tanrı, insanüstü olayları ve gökyüzü görüntüleri sağlamaktadır. Yasal videouyuşturucuya sahip olacak mıyız? Bu tip bir teknolojinin kullanılması uyuşturucuları ve buna ilişkin suçları azaltabilecek midir?

Sanal pornonun kullanılması cinsel suçları azaltacak mıdır? Virtuel gerçeklerin yapımı ve/veya ticareti için özel hükümler öngörülmesi midir? Bu sanal gerçeklerin kullanılmasına karşı küçüklerin korunması için tedbirler öngörülmesi midir?

Sanal gerçeklerin kullanılması genel ve siyasi suç organizasyonları tarafından gerek katillerin formasyonu ve eğitiminde gerek suikastçıların hazırlanmasında kullanılabilir⁹.

Sanal gerçeklerin sonucunda hukuki boşlukları engellemek için yeni olaylar hakkında multidisipliner bir yaklaşımla araştırmalar ve çalışmalar yapmak gerekir.

2- Ceza Kanunu ve Ceva Usul Kanununun Tamamlanması ve Yapılan Değişiklikler: 547/93 Sayılı Kanunun Analizi ve Yorumu

2.1– Öncelikle bugüne kadar bilişim suçlarıyla mücadele konusunda özel kanun yapan

hiç bir ülkede ve uluslararası boyutta bile bilişim suçlarının tanımı yapılamadığını söylemek gerekir.

Yapılan hareketlerin heterojenliği nedeniyle daha çok kriminolojik açıdan yaklaşıldı ve hareketleri sayma yoluna gidildi; bu konuya önceki yazılarımda değinmiştim. Özellikle Kara Avrupası hukuku devletleri cezacıları, özel hayatın gizliliğini tehdit eden davranışlardan yola çıkarak bilişim suçlarının değişik tiplerine geleneksel hukuk normlarının uygulanabileceğini göstermek için bilişim suçlarını incelemeye başladılar.

Bu yeni fenomenlere eldeki normların uyarlanması kolay gözükmediğinden kanun koyucular, kişisel bilgilerin korunmasıyla birlikte yavaş yavaş, diğer alanlar için de (mülkiyetin, kamu güveninin vs...korunması) özel ceza normları düzenlediler. Birçok ülkede bilişim cihazlarının gelişiminin kriminojen bir alan yarattığı gözlemlendi ve geleneksel hukuk normlarının bu yeni suç fenomenini karşılamaya yetersiz olduğu biliniyordu ve bu kanun koyucuları özel kanun reformları yapmaya zorladı. Bazı hukukçular ise hukuk sisteminin eksiksiz olduğunu düşündüklerinden reformu önlemeye çalıştılar. Onlara göre eldeki normlar, özellikle mülkiyetin, kamu güveninin korunmasına ilişkin normlar, teknolojinin getirdiği yeni suçları önlemek için yeterliydi. İtalya'da bu doktrinel eğilim kimi zaman bir içtihatla da kabul edilmiştir: hırsızlık, nası ızrar, ihkaki hak konusundaki ceza normları, yeni hukuka aykırılıklara uygulamaya çalışılırken, kanunilik ve ceza hukukunda kıyas yasağı prensibine aykırı olarak plastik hukuk cerrahlığı yapılmıştır.

Dönemin Adalet Bakanı Giuliano Vassalli, 1989 yılında başkanlığını Ceza İşleri Genel Müdürü Dr. Piero Callà'nın yaptığı bir Bakanlık Komisyonu kurdu. Hakimler, bilişim uzmanları, akademisyenlerden oluşan bu komisyon bilişim suçlarıyla mücadele etmek amacıyla ceza kanunlarını değiştirmek veya tamamlamak için kanun tasarısının bir taslağını hazırlamakla görevliydi.

Kanun tasarısının taslağı 1991 yılının ilk aylarında metni yeniden incelemekle görevli dönemin Bakanlığına teslim edildi. Ancak bürokratların özensizliği nedeniyle testin incelenmesi 1992 Kasımına kadar uzayarak dönemin Bakanına kesin metin sunuldu, ancak çekmece bekledi. Sonraki Adalet Bakanı Prof. Giovanni Conso'nun taslağı alarak önce Bakanlar Kuruluna sonra Parlamenta sunması gerekti.

Kanun taslağı önce Senatoya sunuldu ve sonra özel hayatın korunmasıyla biraraya getirilmesi için Meclise sunuldu. Meclis 1993 Temmuzda söz konusu taslağı kabul etti ve onu Ağustos ayının başında Senatoya sundu. 14 Aralık 1993'teki oturumda test kabul edildi ve 23 Aralık 1993 tarihli 547 sayılı yasa haline geldi.

2.2- Bilişim suçlarını engellemek için geleneksel ceza kanunlarını incelemek gerekmektedir. Bilişim sistemine hukuka aykırı olarak girilmesi, verilerin, bilgilerin ve programların çalınması, değiştirilmesi, tahrip edilmesi, bilişim sistemlerinin işleminin engellenmesi, bilişim iletişimine hukuka aykırı olarak girme, bilişim casusluğu, bilişim dolandırıcılığı, bilişim araçlarının hukuka aykırı kullanılması vs... öngörmek ve engellemek söz konusudur. Sonuç olarak, sanayileşmiş ülkelerde büyük ölçüde yeni hukuk normları getirildi. Böylece bilişim sahteciliği Fransa, Almanya, Portekiz, Finlandiya, Lüksemburg, Avustralyanın güneyindeki ülkelerde ve dolaylı olarak Kanada, Yunanistan ve Japonya'da düzenlenmiştir. Bilişim tahribatı Avusturya, Kanada, Fran-

sa, Almanya, İsveç, Finlandiya, Portekiz, Belçika, Lüksemburg, Güney Ülkelerinde ve İrlanda'da cezalandırılmıştır. Bilişim sabotajı, engellemesi Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Norveç, Yunanistan, İngiltere, Portekiz, Lüksemburg ve Avustralya'da düzenlenmiştir. Bilişim dolandırıcılığı altı ülkede öngörülmüştür: Avusturya, Danimarka, Norveç, Almanya, İsveç ve Finlandiya.

Bilişim casusluğu Yunanistan, Almanya, Finlandiya ve Fransa'da cezalandırılmıştır.

Suç politikası açısından en büyük problem sisteme hukuka aykırı girmenin cezalandırılmasıdır: bilişim suçlarına karşı özel normları olan ülkelerin büyük çoğunluğu bu tip bir yol izledi. Hukuka aykırı girme Danimarka, Fransa, Yunanistan, İngiltere, Portekiz, Norveç, İsveç, Güney Ülkeler, Lüksemburg, İrlanda, Avustralya'da tam olarak engellendi. Bunlara değişik özellikte olan Amerika'yı da eklemek gerekir.

Bir bilgisayarın fonksiyonlarına yetkisiz girme Kanada, Amerika, Portekiz ve Güney Ülkelerinde öngörülmüştür; bilgisayar kullanma hırsızlığı Kanada, Norveç, Finlandiya'da cezalandırılmıştır.

Bilişim ceza hukukunun en büyük problemlerinden biri, verilerin, bilgilerin ve programların çalınmasını özel normlarla engellemektir.

Özellikle İtalya, Fransa ve Almanya'da hakim olan görüşe göre bilişim şeyleri kuramsal açıdan bile ne cismi şeylerle ne de enerjiyle özdeşleştirilebilirler.

Bu kuramsal imkansızlık, sözü edilen bilişim şeylerinin taşınabilir şeyler gibi çalınmaya, elden alınmaya, yani bir mülkiyetten başka birine geçirilmeye uygun olmasından ileri gelir; bu sebepten, mülkiyeti korumaya yönelik ceza normları bunlara uygulanamaz. Bir bilgiye sahip olma o bilgiyi bilme ile gerçekleşir: şu halde sahiplenme sırf bilme ile gerçekleşir. Yürürlükteki ceza kanununun hazırlık çalışmaları hırsızlık için, başkasının taşınabilir şeyinin elde edilmesi gerektiğini, enerjiye gelince, bunların yalnızca kendi yararına veya başkasının zararına kullanılacak durumda olduğunda, taşınabilir şeyler sayılabileceğini belirtmektedir. Sonuç olarak doktrinin çoğunluğuna göre istisnai olarak, bilgiler, veriler ve programlar sui generis de olsa mülkiyet hakkının konusu olabilirler. Bu halde koruma, mülkiyeti yani fikir ve sanat mülkiyetini, endüstriyel veya bilimsel veya ticari sırları korumaya yönelik olanlardan başka normlar tarafından sağlanır.

Fikri buluşlarla enerji, özellikle elektrik enerjisi arasında yapılmaya çalışılmış da olsa ciddi bir karşılaştırma yapılamaz. Enerji, ölçülebilir ve sahip olunmaya uygundur, fizikseldir. Amerikalılar bu tartışıldığında "Elektrik enerjisinin fiziksel olup olmadığını araştırmak istiyorsanız parmaklarınızı elektrik prizine sokun" derler.

Bu sebepten bilişim suçlarını engellemeye yönelik kanunu olan ülkelerde bilişim şeyleri hırsızlığını öngören ve cezalandıran bir norm yoktur.

Verilerin veya bilgilerin veya programların hukuka aykırı olarak bilinmesini önlemenin dolaylı yolu, yetkisiz girmeyi cezalandıran bir normun düzenlenmesidir. Bu, birçok ülke tarafından tercih edilen bir yoldur.

3- Hükümlerin İncelenmesi

547/93 sayılı kanun hükümlerini kısaca yorumlayalım.

3.1– Ceza Kanunu'nun 392. maddesi

Kanun taslağındaki rapora göre 392. maddeye ikinci bir fıkra eklendi ve böylece şeyler üzerinde cebir şiddet hukuksal kavramı, bilişim veya telematik programlarına veya bir sistemin çalışmasına ilişkin bir takım hareketlere cebir şiddet olarak genişletilerek, teknolojik cebir şiddet kavramı getirildi.

Bu genişletmenin mantığı, kuşkusuz toplumsal sonuçları olan hareketleri yaptırımdan yoksun bırakmamakta aranmalıdır ve bu hareketler en azından kuramsal açıdan tahrip veya amacını değiştirme hallerine benzer görünmektedirler.

Söz konusu raporda görüldüğü gibi hakim önünde geçerli olabilecek haklar kullanmak amacıyla, bilişim programlarını değiştirme veya kısmen de olsa işe yaramaz hale getirme ve bu sayede failce başkasının yararlanabileceği programda hak ileri sürme veya bilişim veya telematik sistemlerinin işlemlerini engelleme veya değiştirme (yanlış biçimde işlemlerini sağlama) söz konusu ve bunlar nedeniyle bir çeşit kendini korumaya yani c.p. 392. maddedeki normun önlemek istediği kendini haklı göstermeye başvurulmaktadır¹⁰.

Şeyler üzerinde cebir şiddetin yeni tanımı programlara ve bilişim sistemlerine ilişkindir: hüküm, sözleşmedeki sürelerle karşılık gelen ödemeyi dolaylı olarak sağlamak için programın sahibikiralayanı tarafından gizlice virüs veya mantık bombası bağlanmasını engellemeyi amaçlamaktadır.

Söz konusu suç sulh ceza mahkemesinin yetkisindedir.

3.2– Ceza Kanununun 420. maddesi

Kanun koyucu 420. maddenin korumasını (gerek suçun basit halinde gerek ağırlaşmış halinde) bilişim veya telematik sistemlerine, verilere, bilgilere veya bunlarda bulunan programlara genişletmek istemiştir.

Söz konusu suç, kalkışma suçu veya peşinen tamamlanmış suç olarak oluşturulmuştur. Suç, zarar vermeye veya tahrip etmeye yönelik hareketin yapılmasıyla tamamlanır.

Yürürlükteki 420. maddenin birinci fıkrasındaki kamu yararı tesislerine göre verilerin araştırılması veya hazırlanması tesislerinin alternatif belirtilmesi nedeniyle bilindiği gibi kararsızlık olduğundan normun yeni şekliyle suçun maddi konusunun kesin tespiti amaçlanmıştır.

Hakim doktrine göre verilerin işlenmesi ve araştırılması tesisatını tehlikeye sokma 420. maddedeki suçun oluşabilmesi için önemli olabilir. Bu tesisat özel şahıslara ait olsa da ve özel amaçlara tahsis edilmiş olsa da onları tahrip etmeye yönelik bir hareket toplum için önemsiz olamayacağından sosyal önemi vardır. Bu komisyon tarafından izlenilen yoldur; oysaki komisyon bütün yanlışlıkları kökten kaldıracak şekilde, birinci fıkradan verilerin araştırılması ve hazırlanması tesislerine ilişkin kısmın çıkarılması gerektiği görüşündeydi: birinci halde suç, yalnızca kamu ihtiyacını karşılama amacına yönelik tesislere yani yapı, cihaz, aygıt vb. komplekslere saldırmakla sınırlanmış oluyordu.

İkinci fıkraya geçerse, özel bir suç eklendi: birinci fıkradaki fiilin aynısı yani bilişim veya telematik sistemini veya verileri, bilgileri veya onlarda bulunan programlara zarar vermeye veya tahrip etmeye yönelik hareket birinci fıkradaki cezayla cezalandı-

rılmakta; ikinci halde de tasarı kamuya veya özel şahıslara ait sistemler, veriler, vs..söz konusu olması gerektiğini saptamaktadır. Kamu düzeni veya toplumun sosyoekonomik menfaatleri için doğrudan tehlike kaynağı olarak önemlidirler.

Üçüncü fıkrada (kalkışma hareketinden) gerek tesisata zarar verilmesi veya tahrip edilmesi veya işlemesine kısmen de olsa engel olunması, gerekse bilişim veya telematik sistemlerine veya verilere, bilgilere veya onlarda bulunan programlara karşı aynı sonuçların yapılması suçun ağırlaşmış halini öngörmektedir.

Suçun basit şekli sulh ceza mahkemesinin, ağırlaşmış hali ise asliye ceza mahkemesinin yetkisine girmektedir.

3.3– 491bis maddesi

Ceza Kanununun 2. kitabının , 2. babının, 3. fasılına bilişim sahteciliği yani bilişim belgelerinde sahtecilik eklenmiştir. Norm bilişim belgesinin hukuksal kavramını da kapsamaktadır.

Rapor bunun kanuna göre, işlemcinin eseri sayılmaması gerektiğini ve c.p. 476 ve devamı maddelerinde düzenlenen kağıt belgelere girdiğini ileri sürmektedir. Artık içti-hatta da mekanik imzanın elle atılan imzayla bir tutulması gerektiği kabul edilmektedir.

Kanun koyucu hangi tür olursa olsun veri, bilgi veya program içeren bütün desteklere bilişim belgesi niteliği verme fikrindeydi. Raporunda belirtildiği gibi bu belgelerin menşeiini saptama problemi olacaktır, bilindiği gibi sahtecilik için, suç konusu belgenin onu yapan kişiye veya kuruluşa dayandırılabilmesi vazgeçilemez bir şarttır: “failin teşhisi”. Bu açıdan Bakanlık Komisyonu problemin çözümünü, kamusal veya özel alanda belgenin niteliğine veya etkili olması gerekeceği konuya göre kabul ettirilebileceği disiplinine koymayı tercih etti. Raporunda görüldüğü üzere, bilişim desteğinin suçun konusunu oluşturabileceği mutlak koşulu, onda bulunan verilerin kullanılması ve ispata etkisi veya aynı desteğe kaydedilen programların bilgisayarda kullanılmasına karşıdır. Rapora göre bu koşul kamu güveni için zarar veya tehlike yaratmaya uygun belgelerde sahtecilik ile korunan menfaate göre tamamen zararsız olan ve ceza yaptırımını uygulanmasını haklı göstermeyen, ispat değeri de olmayan belgelerde sahtecilik arasındaki değişken unsuru oluşturur.

Kanun koyucu sonuç olarak bilişim belgesiyle ilgili hallere belgelerde sahtecilik hakkındaki hükümlerin uygulanmasını hükmederek bu hükümlere atıf yapmayı tercih etti. Böylece iki amaca birden ulaşıldı: yalnızca maddi konunun farklı olması nedeniyle suç tipinin yapısını değiştirmemek ve hukuksal konu veya ihlal edilen menfaatin niteliği açısından farkı olmayan suçların aynı yaptırım rejimine tabi olması.

Yetki konusunda c.p. 477, 478, 482, 485, 489, 490.maddeleri gözönünde tutmak gerekir.

3.4– 615ter maddesi.

Madde bilişim veya telematik sistemine hukuka aykırı girme veya hak sahibinin açık veya rızası hilafına sistemde kalmayı cezalandırmaktadır.

Raporunda görüldüğü üzere, norm konut dokunulmazlığına karşı suçlar arasında yer almaktadır; çünkü bilişim veya telematik sistemleri Anayasa'nın 14. maddesince gü-

vence altına alınan ve daha önemli hallerde ceza kanununun 614. ve 615. maddelerince korunan ilgili kişiye ait saygı alanının düşünsel olarak genişletilmesini oluşturmaktadır.

Koruma, güvenlik tedbirleriyle korunan bilişim veya telematik sistemleriyle sınırlıdır; özel bir sujenin hakkını korumak gerektiğinden, raporda ileri sürdüğü gibi, sujenin bilimsel ve fiziksel koruma araçlarının hazırlanmasıyla sisteme girme ve sistemde kalmayı yalnızca kendisi tarafından yetkilendirilen kişilere bırakmak istediğini göstermesi gerekir.

Söz konusu madde gerçekte bilişim ceza hukukunun en büyük problemlerinden biriyle karşılaşmaktadır. Geçmişte kanun koyucular kötü niyet olmaksızın yani yalnızca bilgi edinmek amacıyla hukuka aykırı araçlara başvurarak (hacking) bir sisteme girmenin ceza hukukunda dikkate değer bir fiil oluşturmadığı görüşünden etkilenmişlerdir. Kamuoyunun şu ana kadar hacker'lara karşı oldukça hoşgörülü olduğunu, onları canlı hayatı seven, eğlence amacıyla hareket eden kişiler, suçlu gençler yerine uyanık gençler olarak kabul ettiğini söylemek gerekir. Öte yandan "hacker"lar "bilgi güçtür" sloganıyla bilgi kaynaklarına herhangi bir sınırlama olmaksızın girme hakları olduğunu ileri sürerek her şekilde hareketlerini rasyonelleştirmeye çalıştılar.

Sonuç olarak kamuoyunun bu eğilimi söz konusu hareketin cezalandırılmasını geciktirdi ya da zorlaştırdı. İlahi intikamdan mıdır bu normun getirilmesini reddeden ülkelerden biri olan Almanya kendi içinde, gerçekten çok tehlikeli olan "Caos Computer Club" denen hacker birliğinin oluştuğunu gördü. İşe bakın ki, hackerlar tarafından bilişim sistemlerine virüs sokulmasıyla yapılan bilişim ağlarına en büyük sızmalar ve en büyük tahripler Almanya'nın ta kendisinden başladı.

Yetkisiz girme Avrupa Konseyince hazırlanan en son tavsiye kararına eklenen "Guidelines" da (s. 89 (R) 9) öngörülmüştür. Bununla Konsey hükümetlere bilişim sistemine yetkisiz girmeyi öngörme ve cezalandırmayı tavsiye etmiştir.

Kanunun metnine dönecek olursak, üç özel ağırlaştırıcı sebep (420. maddede de) öngörülmüştür, bunlardan ikincisi netice sebebiyle ağırlaşmış suçtur.

Suçun basit hali, sulh ceza mahkemesinin, ağırlaşmış haller ise asliye ceza mahkemesinin yetkisindedir.

3.5- 615quater maddesi

615quater maddesi, güvenlik tedbirleriyle (615ter maddesinde kullanılan anlamda) korunan bilişim veya telematik sistemlerine girme kodlarını herhangi bir şekilde (bağımsız bilgisayar aracılığıyla da) hukuka aykırı olarak elde etme ve yaymayı cezalandırmaktadır.

Söz konusu suç için özel kast aranmıştır ki, bu da, kendisine veya başkalarına yarar sağlamak veya başkalarına zarar vermek amacıdır.

Bilişim veya telematik sistemine hileyle veya her ne olursa olsun hukuka aykırı olarak girme kodlarının, anahtar kelimelerinin veya diğer uygun araçların yapılması, bildirilmesi, verilmesi veya aynı amaca uygun işaret veya bilgilerin sağlanması önceki hallerle bir tutulmuştur. Bu öngörme, birinci fıkrada belirtilen cihazların veya araçların lisans olmadan üretimi, ihracı, satın alınması, satılması, taşınması, kiralanmasına ilişkin 8.4.1974 tarihli 98 sayılı kanunun 9. maddesinin üçüncü fıkrasındakiyle bir anlam-

da benzerdir.

Söz konusu suç sulh ceza mahkemesinin yetkisindedir.

3.6– 615quinques maddesi¹¹

Norm kendisi veya başkası tarafından yazılarak bir bilişim veya telematik sistemine, bunda bulunan veya buna ilişkin verilere veya programlara zarar verme veya sistemin işlemlerini tamamen veya kısmen engelleme veya bozma amaçlanarak veya bunların sonuç olarak gerçekleştirilerek bilişim programını bildiren veya veren kişinin hareketini cezalandırmaktadır.

Ulusal veya uluslararası düzeyde çok ağır bir şekilde bir bilişim sistemine zarar verebilecek yollardan biri, virüslerin yani sistemi bloke eden, hatta verileri tahrip eden veya harddiske zarar veren programların sokulmasıdır. “Virüs” hakkında söylenecek çok şey vardır; ancak burada bunu yapmak için zaman yoktur. Bilişim alanında hukuka aykırı hareketlere ilişkin olarak İtalya’da da “kötü örnekler” oldu, terörizm zamanında dendiği gibi belki bunlar üzerine dikkat çekmek gerekir. Torino’da ünlü bir politeknik profesörü bir gazetede (Stampa Sera) röportajında kurumun bilgisayarlarına da bulaşan “virüsler” hakkında “korsanlar” a hayran olduğunu açıkladı, öğrencilerinden bazılarının “sebatlı çalışmayla” yaklaşık 100 milyon değerindeki programa uygun korumalarını atlayarak bunları ele geçirdiğine değindi ve söz konusu “korsanlar” a ilişkin olarak “... bunlar saptansa da cezalandırılmaları çok zor olacaktır; hocalarından daha başarılı olduklarını gösteren öğrenciler cezalandırılmazlar” sonucuna vardı. Hocaların suçu övmemeleri gerektiğini hatırlamak kolay olabilir...

Tanınmış yazar ve gazeteci Nantas Salvalaggio 1989’da bir magazin dergisinde (Oggi) “Li voglio tutti malati da virus questi computer tanto invadenti” “Bütün bilgisayarlara virüs bulaşmasını istiyorum” başlıklı bir makalesinde “itiraf ediyorum: bilgisayarların belleklerine çok tehlikeli elektronik basillerle bulaşan gizemli bilişim bozguncularına hayranım. Hayatımın bir diskete dönüşmemesi için özgürlüğün romantik şövalyelerine güveniyorum” dedi.

Bu davranışlar karşısında, adli polis başkanı Dr. W. Paul 1989’un 5/6 sayılı RDU’da yayınlanan bir makalede “Bullettin Boards” da (elektronik gazeteler) gerçekleşen “virüs” programlarının açıkça reklamının yapılmasına değindi: “Bu durum, bütün oyuncak ve eğlence dükkanlarında avlanmamak güvencesiyle patlayıcı silahların yapımı bilgilerini serbestçe elde edebilme imkanı olmasıyla bir tutulabilir” dedi. Ve ekledi: “Sabotaj programları suç aracı olarak çok gürültülü değiller, ama bu yüzden patlayıcı silahtan daha az tehlikeli değiller”...

Şimdi söz konusu maddeye dönersek, Callà komisyonunun hazırladığı metinde bulunmayan madde Kanunlaştırma Bürosu tarafından eklendi. Kesin metni hazırlayanlara göre pratikte çok tehlikeli olan virüs programlarından birini kasten yayan kişinin hareketini de engellemek gerektiği ortaya çıktı.

Bilişim sistemlerine “virüs programları”nın girmesi sonucu oluşan zararlardan kesin olarak koruma zorunluluğu, taksirli hareketi engellemeyi gerektirdi ama bu değişiklik hakkında Kanunlaştırma Bürosu’nda kararsızlıklar saptandı.

Söz konusu suç için genel kast aranır ve sulh ceza mahkemesi yetkilidir.

3.7– 616. madde

Haberleşmenin ihlali, çalınması ve ortadan kaldırılmasına ilişkin 616. madde de kanun koyucunun dikkatini çekmiştir. Söz konusu maddenin dördüncü fıkrası bilişim ve telematik haberleşme kavramını genişletmek amacıyla değiştirilmiştir.

Bu öngörme telefax, telex, videokonferans sistemlerini vb. de kapsamaktadır.

Suç sulh ceza mahkemesinin yetkisindedir.

3.8– 617quater – quinques – sexies

Yürürlükteki ceza kanununa 617quater, 617quinques ve 617sexies maddeleri eklenmiştir.

617 quater bilişim ve telematik haberleşmelerini hukuka aykırı olarak dinleme, engelleme veya araya girmeye ilişkindir. Söz konusu haberleşmelerin içeriğini herhangi bir kitle iletişim aracıyla ifşa edenin fiili de gözönünde tutulmuştur. Suç şikayet üzerine koğuşturulabilir, ancak özel ağırlaştırıcı sebepler varsa re'sen koğuşturulabilir.

Söz konusu ağırlaştırıcı sebepler şunlardır:

1) Devlet veya kamu kurumu veya kamu hizmetini veya kamu yararını gerçekleştiren şirket tarafından kullanılan bilişim veya telematik sistemi zararına;

2) Bir memur veya kamu hizmeti gören kimse tarafından görevine veya hizmetine ilişkin yetkilerini kötüye kullanarak yahut görevine veya hizmetine ilişkin yükümlüklerine aykırı davranarak veya sistem operatörlüğü sıfatını kötüye kullanarak;

3) Özel dedektiflik mesleğini kötüye kullanarak işlenmişse.

Suç sulh ceza mahkemesinin yetkisindedir.

617quinques maddesi bilişim veya telematik sistemine veya birden fazla sistem arasında geçişlere ilişkin haberleşmeleri dinlemeye, engellemeye veya araya girmeye elverişli cihazları yerleştirmeyi cezalandırmaktadır. Hareketin tehlikeliliğinden dolayı re'sen koğuşturulması öngörülmüştür.

617quater maddesinde belirtilenlerle aynı ağırlaştırıcı sebepler öngörülmüştür.

Suçun basit hali sulh ceza mahkemesinin, ağırlaşmış hali asliye ceza mahkemesinin yetkisindedir.

617sexies maddesi bilişim veya telematik haberleşmelerinin içeriğini değiştirme, bozma veya yok etmeyi öngörmüştür. Ancak kendisine veya başkasına bir yarar sağlamak veya başkalarına zarar vermek amacı gerektiğinden, özel kast aranır. Suç, bir bilişim veya telematik sistemine veya birden fazla sistem arasında geçişlere ilişkin haberleşmelerden birinin içeriği tesadüfen dinlenilmiş de olsa tamamen veya kısmen değiştirerek veya bozarak veya yok ederek onu kullandığında veya başkasının kullanmasına izin verildiğinde oluşmaktadır

Bu suç için de 617quater maddesindeki ağırlaştırıcı sebepler öngörülmüştür.

Suçun basit hali sulh ceza mahkemesinin, ağırlaşmış hali asliye ceza mahkemesinin yetkisindedir.

3.9– 620 – 621 – 623 maddeleri

620. maddenin gizli belgelerin ifşasına ilişkin birinci fıkrasıyla ikinci fıkrası arasında, birinci fıkradaki hali, veriler, bilgiler ve programlar içeren herhangi bir bilişim desteğine genişleten yeni bir fıkra eklendi. Ticari ve endüstriyel sır oluşturan verilerin, bil-

gilerin veya programların hukuka aykırı olarak elde edilmesinin suç olması gerektiğini düşünerek, bilimsel sırların ifşasına ilişkin 623. maddeye, ticari sır kavramının eklenmesini komisyon üyesi sıfatıyla teklif etmişim. Ancak komisyonun çoğunluğu aynı fiirde olmadığından madde değiştirilmedi.

Telgraf veya telefon haberleşme ve konuşmalarına ilişkin, “Diğer haberleşme ve konuşmalar” başlıklı 623bis maddesi değiştirildi:maddeye “bilişim veya telematik haberleşmeleri” ara tümcesi eklendi ve tel veya dalgalar üzerinden yayınlara ilişkin kısım çıkarıldı. Maddeyi hazırlayan kişi 622. maddenin zinciri olarak ve bilişim casusluğu- nu¹² engellemek için bilişim alanında meslek sırrının ifşasına ilişkin 622bis maddesi eklenmesini de teklif etmişti. Ancak bu teklif de komisyon tarafından kabul edilmediğinden Bakanlığın Kanunlaştırma Bürosuna verilen metne eklenmedi.

3.10– 635bis maddesi

Bilişim ve telematik sistemlerine ilişkin özel tahrip halinin ceza kanununa eklenmesi çok önemlidir. 635bis maddesi, başkasına ait bilişim veya telematik sistemlerini veya başkalarına ait programları, bilgileri veya verileri tahrip eden veya bozan yahut tamamen veya kısmen kullanılamaz hale getiren kimsenin halini öngörmektedir.

Raporda söylediğim gibi, 635. maddedeki genel tahrip suçuna göre özel bir hükümdür. Söz konusu hal ile 420. maddedeki hal arasındaki özellikle peşinen tamamlanmış suçlardaki ilişki değişmemektedir. Tahrip suçunun netice suçu olduğu da bilinmektedir.

Hareketin tehlikeliliği ve neticenin etkenliğinin artması nedeniyle suçun basit halinde bile söz konusu suç re’sen koğuşturulabilir. 635. maddenin ikinci fıkrasındaki şekilde veya fiil bir sistem operatörünün sıfatını kötüye kullanmasıyla işlenmişse ağırlaştıracağı öngörülmüştür.

Söz konusu suç için sulh ceza mahkemesi yetkilidir¹³.

381. maddenin 2. fıkrası değiştirilmediğinden bu halde suçüstü halinde (ihtiyari) yakalama imkanı kabul edilmemiştir.

3.11– 640bis

Dolandırıcılığın özel bir hali olan bilişim dolandırıcılığının (640ter maddesi) getirilmiş olması da önemlidir.

Bilişim veya telematik sisteminin veya onunla ilgili bir sistemin (örneğin bir kütüphanede toplanmış olanları, ele geçirmek amacıyla olanları da) işlemlerini bozma hareketi cezalandırılmıştır. Başkasının zararına haksız yarar elde edilmiş olması aranmıştır.

640. maddenin ikinci fıkrasının 1. numarasındaki veya bir sistem operatörü sıfatının kötüye kullanılmasına ilişkin ağırlaştırıcı sebepler öngörülmüştür.

Suçun basit hali zarar gören kişinin şikayeti üzerine koğuşturulur ve sulh ceza mahkemesinin yetkisindedir.

Ceza Usul Kanunu’nun 7. maddesinin 2. fıkrası değiştirilmediğinden ağırlaştırılmış halde yetki asliye ceza mahkemesindedir.

4 Ceza Usul Kanunundaki Değişiklikler

Ceza Kanunu için öngörülen değişikliklerle uyum sağlamak ve Yargı Otoritesinin bilişim veya telematik sistemlerine veya birçok sistem arasında geçişlere ilişkin haberleşme akımını meşru olarak dinlemesini kabul etmek gerektiği dikkate alındığında, dinleme konusundaki usul normlarının da tamamlanması veya değiştirilmesi gerekliydi. Ceza Usul Kanunu'nun 266. maddesinden sonra aşağıdaki metnin eklenmesi öngörülmüştür:

266bis maddesi – Bilişim veya telematik sistemlerinin dinlenmesi

266. maddede belirtilen suçlarla bilişim veya telematik teknolojisinin kullanılması yoluyla işlenen suçlara ilişkin yargılamalarda bilişim veya telematik sistemlerini veya birçok sistem arasında geçişlere ilişkin haberleşme akımının dinlenmesi kabul edilmiştir.

Ceza Usul Kanunu'nun 268. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir:

Üçüncü fıkradan sonra “bilişim veya telematik haberleşmeleri dinlendiğinde savcı operasyonların özel şahıslara ait cihazlarla yapılmasına karar verebilir” diyen 3bis eklenmiştir.

6., 7. ve 8. fıkralar şu şekilde değiştirilmiştir:

6– Tarafların müdafilerine 4. ve 5. fıkralarda belirlenen süre içinde işlemleri inceleme ve kayıtları dinleme veya bilişim veya telematik haberleşme akımlarından bilgi alma hakları olduğu hemen bildirilir. Süre geçince hakim, taraflarca belirtilen bilişim veya telematik haberleşme akımlarının veya konuşmaların açıkça önemsiz oldukları ortaya çıkmayanların elde edilmesine hükmeder, kullanılması yasaklanan tutanakları ve kayıtları re'sen çıkarır. Savcının ve müdafilerin çıkarmaya katılma hakları vardır ve en az 24 saat öncesinden haberdar edilirler.

7– Hakim bilirkişilik için öngörülen şekil ve garantilere uyularak kayıtların tamamen yazıya geçirilmesini veya bilişim veya telematik haberleşme akımlarında bulunan bilgilerin anlaşılabilir şekilde basımına hükmeder. Kayıtlar ve basımlar tartışma için dosyaya eklenir.

8– Müdafiler kayıtların fotokopisini çekebilirler ve kayıtları manyetik şerit üzerine geçirebilirler. Bilişim veya telematik haberleşme akımlarının dinlenmesinde müdafiler dinlenen akımların uygun destek üzerine kopyasını veya 7. fıkrada öngörülen basımın kopyasını talep edebilirler.

266bis maddesini, değiştirilerek 7.8.1992 tarihli 356 sayılı kanuna dönüştürülen 8.6.1992 tarihli 306 sayılı kanun hükmünde kararnamenin 25ter maddesiyle birleştirmek gereklidir. Kanun tasarısının 13. maddesi, belirtilen kanun hükmünde kararnamenin 25ter maddesinin 1. fıkrasında “ve diğer telekomünikasyon şekilleri” sözcüklerinden sonra “veya bilişim veya telematik sistemlerine ilişkin komunikasyon akımı¹⁴⁷” eklenmesini öngörmektedir.

Diğer Girişimler

1988'de zamanın Adalet Bakanı Prof. Giuliano Vassalli, Bakanlığın Kanunlaştırma Bürosu nezdinde, başkanlığını prof. Antonio Pagliaro'nun yaptığı yalnızca akademisyenlerden (prof. Bricola, Mantovani, Padovani ve Fiorella) oluşan bir komisyon kurdu. Komisyona gerek genel kısım gerek özel kısım açısından yeni bir ceza kanunu çıkarıl-

ması için kanun tasarısını yönlendiren prensipleri ve kriterleri hazırlama görevi verildi.

1992'nin başında komisyon açıklamalı ve tek tek belirtilmiş bir tasarımı dönemin Adalet Bakanı'na verdi. Daha sonra bu "Documenti delle Giustizia" dergisinin 1992 Mayıs tarihli 3. sayısında yayınlandı.

Daha önce açıklanan bilişim suçlarını engellemek için ceza kanununu tamamlama kanun tasarısını düzenlemekle görevli olan Calla' Komisyonu ile Pagliaro Komisyonu arasında resmi bir birleşme maalesef şu ana kadar olmadı.

Pagliaro Komisyonu haberleşme gizliliğine karşı suçlarda, çıkarma hakkına sahip bir kimsenin açık veya örtülü rızası hilafına bilişim sistemlerine hukuka aykırı olarak girme suçlarıyla ilgilendi. Örtülü rıza hilafına hali özellikle telematik haberleşmesine girme (76. madde n.6), hileyle elde etme, içeriğini ifşa, telematik haberleşmesini yok etme ve belirtilen haberleşmelerin kesilmesi ve dinlenmesine ilişkindir (76. madde n.2, 3, 4 ve 5) .

Bundan başka, bilişim veya otomatik araçlarından hileyle yararlanarak veya bunları kötüye kullanarak başkasının zararına olarak kendisine veya başkasına haksız bir yarar sağlama olan bilişim veya otomatik araçlarının kötüye kullanılması (83. madde n.4) ve belgelerde sahtecilik amacıyla bilişim verilerinin resmi veya özel evraklarla bir tutulması öngörülmüştür (93. madde n.3) .

Başkasının fikir eserinin hukuka aykırı olarak kopya edilmesi suçu bilişim programını da kapsayacak şekilde öngörülmüştür (83. madde n.10).

Taslak kanun tasarısı haline getirilmiş ancak hiçbir zaman Parlamento'ya sunulmamıştır.

Çeviren: Vesile Sonay Daragenli

Notlar:

1. Problèmes juridiques des services multimedias, Expertises, 1995, n.189.
2. Bilindiği gibi çok kullanıcıli sistemler gün geçtikçe gelişmekte ve bugün tıp gibi bazı alanlarda özellikle mikrobik hastalıklar, iç hastalıklar ve katarakt (glaucoma) teşhis ve tedavisinde oldukça sık kullanılmaktadır. Psikoloji, mühendislik, nükleer, endüstriyel ve hava ulaşımı vb. alanlarında önemli deneyler yürütülmektedir. Çok kullanıcıli sistemin kötüye kullanılması halinde neden oluşan fiziksel veya ekonomik zararlardan ceza hukuku açısından sorumluluğu saptamak çok zordur. Hatalar, programcıların, bilginin bazını oluşturan uzmanların, dağıtıcıların, üreticilerin ve bazı hallerde bu sistemleri kullananların da hareketlerine bağlı olarak meydana gelebileceği gibi hareketlerinden ayrı olarak da meydana gelebilir. Çok kullanıcıli sistemin hava ulaşımının kontrolü için kullanılması halinde, konuyla ilgili yazar Tod M. Turley bundan meydana gelen zararların dört hata kaynağının birleşimine dayandırılabilirliğini açıkladı ve bunlar: a) programdaki hatalar (mantık veya yazım); b) bilgi bazındaki hatalar; c) programın kullanılması yetkisine ilişkin hatalar; c) donanım (hardware) yetersizlikleri. Çok kullanıcıli sistemlerin kullanılması sorumluluğu konusunda Amerikan doktrini için bakınız M. Gemignani, Potential Liability for Use of Expert Systems, Idea, cilt 29, n. 2. İtalyan doktrini için G. Corrias Lucente, "Prime considerazioni in tema di responsabilità penale e gestione di sistemi informatizzati con particolare riguardo ai sistemi esperti, "Il diritto dell'informatica" dergisi, 1989, 117vd.
3. Uzmanlara göre yapay zekanın yeni şekilleri hukuksal problemlerden öte büyük etik problemler

yaratacaktır. Yapay zeka sistemlerinin en büyük uzmanlarından biri olan ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü profesörü Alain Minsky, 50 yıl içinde “gerçek düşünen makinalar” a sahip olacağımızı, ancak bunların son derece saldırgan ve çılgın olacağını söylüyor. İlk modeller birden fazla elle üretildiğinden, öngörülemez hareketler gerçekleştireceklerdir; sonradan bu makinalar büyük bir olasılıkla düzeltilecektir ve o zaman Minsky söylüyor bilgi gücü konusunda insanın rakipleri olacaklardır.

4. Alvin Toffler’e göre”...gelişmiş askeri laboratuvarlarda bugün nöbetçi robotlar, keşifçi robotlar, hatta sanal uçuş eğitimi sırasındaki hatalarından öğrenme kapasitesinde olan pilot robotlar zaten var ve bunlar etten ve kemikten olan meslekdaşlarına göre daha iyiler.” (bu konuda bakınız Luca Neri’nin 7 Ocak 1994 tarihli L’Espresso’daki makalesi, s.27).
5. Robotların, en azından kuramsal bir açıdan, sırf modern bilimsel düşüncenin bir oluşumu olmadığını hatırlatmak isterim. Zaten İlyada da robotlardan söz edilmekteydi. Homeros XVIII. bölümde Ateş Tanrısı’nın (Vulcanus) hoş “bodyguardlar” olarak tanımlayabileceklerimizin eşliğinde görkemle yürüdüğünü söylüyordu ...”sağda ve solda korkunç efendilerinin adımını takip eden belirsiz şekil ve görünümlü hizmetçiler, hepsi altından ve canlı genç kadınlara benzer, büyük yaratan yüreklerine ses ve hayat ve akıl ve zanaat gücü vermişti, Gök Tanrıları’ndan sağduyu öğrenmişlerdi. Efendilerinin yanında çevik bir şekilde yürüyorlardı...”
Eski yahudi geleneğinde insana benzer kil makinası –Tevratın yorumlanmasına göre– Yahudi halkını korumakla görevli fantastik oluşum Golem’le robot fikri yeniden ele alınmıştır.
6. Bilimsel polis uzmanları, ENEA ile işbirliği yaparak bir suikast olayının canlandırılması için yeni bir teknik üzerinde çalışmaktadırlar. Olayı özel bir fotoğraf makinesi çekmemekte; stereo kamera, bir kompüter sayesinde mekanları üç boyutlu olarak canlandırmaktadır. Yollar, köprüler, geçitler, binalar bir virtuel gerçek oyununda olduğu gibi geometrik şekillerle canlandırılmışlardır. Bu konuda bakınız Polizia moderna, n. 2, Aralık 1993.
7. H. Rheingold İngiliz medyasının seçkin dergisi Lancet’in Ağustos 1991 sayısındaki “ Essere o credere:etica per la realtà virtuale” başlıklı makaleden söz ediyor. Bu makalede virtuel gerçeğin kullanılması psikolojik bir araç olarak gözler önüne seriliyor ve vituel gerçeğin kullanılması en azından önemli üç etik sorusunu getirdiği ileri sürülüyor ve bunlar 1) gerçek hava hücumlarıyla videoyunlar arasındaki farkı anlaşılabilir hale getiren virtuel çetenin etiği hangisidir?; 2) gerçeğe kim sahip olacaktır, onu kim kontrol edecektir, oraya kim girebilecektir?; 3) toplumun görüşlerini ve idealarını değiştirmek için virtuel gerçek teknolojisinin kullanılmasında var olan etik problemler hangileridir? (La realtà virtuale, Bologna, 1993, 6–7).
8. Bilindiği gibi (bakınız Enciclopedia Treccani, voce Assassini) Dağın yaşlısı, seçtiği gençleri uyuşturduktan sonra cennete olduklarını inanmalarını sağlayarak Tanrı’nın bütün güzellikleriyle ve çok güzel kadınlarla dolu zevk bahçesine kapatıyor. Onları yeniden uyuşturduktan sonra cennetin dışına çıkarıyor ve cennete yeniden erişmek için onun buyurduğu her işte hayatlarını feda etmek zorunda olduklarını söylüyor.
9. Basın haberlerine göre Körfez savaşı operasyonlarında bazı Amerikalı pilotlar diğer meslekdaşlarına göre daha kontrollü ve onları geride bırakan hareketler sergilediler. Pilotlar görevlerini önceden virtuel gerçek tekniğinden yararlanan eğitim programlarında gerçekleştirmişlerdi (bakınız Focus dergisi, Nisan 1994, 62). Böylece söz konusu teknikle eğitilmiş katiller normal suçlulara göre daha tehlikeli olacaktır.
10. Bilişim sistemleri sağlanan bir şirketin görevlisi ve aynı şirket tarafından kullanılan programların yapımıcısı çalışma şartlarından memnun olmayarak ve programlara ilişkin haklarını arttırarak 392. maddenin 2. fıkrasındaki fiili işlerse?
11. Bu konuda iki ayrı durum düşünülür. Birincisi, üçüncü kişilere verilecek programda belirli koşullarda sistemin işlemlerini bozabilecek büyük hataların bulunduğunu bilmesine rağmen ürünü bu şekilde veren software üreticisinin hareketine ilişkindir. Zararlı neticenin gerçekleşmesinin hukuki sonucu nedir? Muhtemel kast hali söz konusu olur mu? İkincisi, çalışma veya önleme amacıyla yani antivirüs programları yapmak için virüs programlarını başkalarına verenin hareketine ilişkin-

dir. Suçun varlığı için kast arandığı için bu halde fiilin suç oluşturmaması gerekir. Bu halde c.p. 51. maddedeki hukuka uygunluk sebebine başvurulabilir. Hiç kuşkusuz yalnızca “virüs programları” elde etme veya kopyalama halinde kastın varlığını ispatlamak çok zor olacaktır. Çalışma veya önleme araçlarının hazırlanması nedeniyle “virüs programları” elde eden ve/veya saklayan kişinin yukarıdaki suçu işleyeceğini düşünmüyorum.

12. Maddenin taslağı şu şekildeydi: 622bis Bilişim meslek sırrının elde edilmesi ve ifşası:
 - a) Endüstriyel, bilimsel veya ticari sır oluşturan bir bilişim programını durumu veya görevi veya mesleği veya sanatı nedeniyle bilen kişi onu ifşa eder veya kendisinin veya başkasının yararına kullanırsa iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
 - b) Suça iştirak hali dışında önceki fıkradaki programlara ilişkin bilgileri elde eden kişi kendisine veya başkalarına bir yarar sağlamak amacıyla yukarıdaki programlardan birini kabul eden satın alan veya saklayan veya her ne suretle olursa olsun bunları kabul etmek veya satın almak veya saklamak hususlarında aracılık eden kişi bir yıla kadar hapis ve on milyona kadar para cezası ile cezalandırılır.
 - c) n.1 ve 2'deki cürümler zarar gören kişinin şikayeti üzerine cezalandırılabilir.
13. Ağırlaştırmanın mantığı, sistem operatörlüğü yapan kişinin suçun işlenmesinde “özel elverişlilik”e sahip olmasında ve bir yabancıya göre kolaylaşmasında aranmalıdır. Özel ağırlaştırıcı sebep c.p. 61. maddenin 11. numarasında öngörülenin zincirini oluşturur.
14. C.P.P. 284. maddenin 2. fıkrasında düzenlenen evde hapis halindeki emirler çerçevesinde hakim diğer kişilerle haberleşmeyi sağlayan telefon ağlarına bağlanan bilgisayar kullanma yasağına hükmedebilir. Bu halde aynı maddenin 4. fıkrasındaki kontrolü gerçekleştirmenin son derece zor olabileceğini söylemek gerekir.

Basın ve Yolsuzluk

Peter Preston

Sayın Baylar ve Bayanlar; kendini yolsuzluğun tamamıyla dışında saymak isteyen bir ülkeden –yani İngiltere’den– örnek alınma belirli davalardan ve alınacak derslerden söz etmenin bu sempozyum için yararlı olacağını düşündüm. Yukarıdaki zan tabii ki doğru değil ve hiç bir zaman doğru olmadı. Ancak, kendi aramızda yolsuzlukla karşılaştığımız zaman buna olan tepkimiz, çevremizdeki inanç, daha doğrusu hayal kırıklığı tarafından şartlanır. Bazı ülkelerde gizli para elden ele gizli para geçmediği sürece hiç bir şeyin yürümeyeceğine inanılır. Kısa bir süre sonra Brezilya’ya bir seyahat yapacağım ve geçen hafta aldığım rehberde, yol kesilmesi durumunda polise vermek üzere yanımda hangi miktarlarda para taşımam gerektiği yazıyor. Dünya –sözümüne– bu şekilde dönüyor. Aynı şekilde, İngilizlerin İngiltere ile ilgili inancına göre bizim bakır dünyamız bambaşka bir şekilde dönmektedir. Yolsuzluğa karşı korunmanın pek bir gereği yoktur çünkü bu bizi ilgilendirmeyen bir şeydir. İngiltere’de böyle bir şey olduğu zaman, adımıza mutlaka yabancılar tarafından getirilmiştir – ya Romen işadamları, ya Çinli milyonerler, ya da ünlü Asil Nadir.

Ancak hür basının en başta gelen ve önemli rollerinden biri, böyle inançları sınavdan geçirmek ve bunlara meydan okumaktır. Kendi gazetem, The Guardian’ın son birkaç yılda bunu başardığını umuyorum.

Çok kısa bir özetle, benim başıma gelen şudur.

1993 yılının yazında daha önce sadece adını duymuş olduğum birisi ile tanıştım: Harrods mağazasının sahibi, Muhammed Al Fayed. Aslında bambaşka konularla ilgili olan sohbetimiz sırasında, 1980’lerin sonunda, yürüttüğü bir idareyi ele geçirme savaşında onun lehine olan ve Muhafazakar Parti milletvekili (ve daha sonra bakan vekili) olan iki kişi ile tanıştırıldığını anlattı. Tanıştırma siyasal lobi faaliyetleri yürüten bir firma tarafından yapılmış. Al Fayed kendisinden milletvekillerine gizli olarak elden nakit para daha doğrusu, kahverengi zarflarda nakit para vermesinin istenildiğini söyledi. Bu zarflarda 2.000 sterlin olmalıydı.

Bu hikaye beni iki nedenden dolayı etkiledi. Birincisi, herkes gibi ben de bunun gibi uygulamaların Parlamentoların anasına bulaşmadığına inanıyordum. İkincisi de, yolsuzluğa karışan birinin, bu zarfları doldurmaktaki rolünü bir gazeteciye anlatması son derece az rastlanan bir şeydi. Kendi deneyimime göre, yolsuzluk davalarında genellikle böyle açık sözlü tanıklar olmazdı. Bunun içindir ki, bu davaların takip edilmesi o kadar zor olurdu. Ayrıca Al Fayed’in tanıklığı çok yankı getirecek bir bilgi içeriyordu. Lobici ile milletvekilleri neden ona gelmişti; ve İngiltere’de iş dünyası kurallarına yabancı olan bir Mısırlı olarak o neden onlara gayrimeşru bir ödemede bulunmuştu? Dediğine göre, bunun nedeni, onların kendisine İngiltere’de işlerin böyle yürüdü-

ğünü söylemesiydi. Beklenen buydu. Skandal koştuğu zaman yapılan yorumların çoğuna göre, bu hilekar doğulu, asil ve dürüst İngiliz politikacıları baştan çıkarmıştı. Halbuki işin doğrusu, bunun tam tersiydi. Onu baştan çıkarana –ve onu kolay bir kurban sananlar– onlardı. Belki de yabancı olduğu için oldu bunlar.

Sonra ne oldu? Bir yıldan uzun bir süre elle tutulur bir şey olmadı. Bir gazeteciyle bu şekilde konuşarak kendini riske attığı için Al Fayed’in çilgin olduğunu düşünen danışmanları, suçlamalar yayınlanırken isim verilmemesi üzerinde ısrar ediyorlardı. Böylece aylarca kendi başımıza çalışıp, lobici ile milletvekilleri hakkında bilgi topladık. Şunu da söylemeliyim ki, o iki milletvekillerinden biri o anda ticaret bakanlığında şirket ahlakından sorumlu bakan yardımcısıydı.

Bu arada başka skandallar da hükümetin başını şişirmeye başladı. Bunların bazıları seks skandallarıydı – mutlulukla ifade edeyim ki bu da başka bir sempozyumun konusudur. Ancak London Sunday Times gazetesinin konu aldığı bir skandal kendi araştırmalarımızla tıpatıp aynı alandaydı, yani bakanlara soru sorulması için milletvekillerine gayrimeşru ödemelerde bulunulması ile ilgiliydi. Yani soru karşılığı nakit para. Bir Sunday Times muhabiri bir iş adamı kılığında girmiş ve Westminster’de dolanarak, kendi adına araştırma başlatacak on milletvekiline 1.000 sterlin ödemeyi teklif etmişti. İki kişi bu parayı kabul etmişti.

Sonra tuhaf bir şey oldu. Gazetelere mektup yazan ve kamuoyu araştırmaları sorularına cevap veren halk, bu olanlara çok kızdı. Ancak siyasetçiler fazla kızmadı: meslektaşlarını çok hafif bir şekilde kınamakla yetindiler. Asıl kızgınlıklarını basına sakladılar: Sunday Times muhabirlerini özel bir disiplin toplantısına çağırarak onları çok gürültülü bir şekilde azarladılar. Bu alınması gereken bir dersti. Siyaset yolsuzluğunu ortaya çıkaran basın, diğer siyasetçilerden teşekkür değil, tam tersini beklemelidir. İngiliz parlamentosu bir centilmen kulübüdür. İstenmeyen haberler getiren davetsiz misafirlere karşı kapılarını kapattı.

1994 yılının sonbaharında, Sayın Smith ile Sayın Hamilton hakkındaki suçlamaları yayınladığımız zaman, ne beklememiz gerektiğini bilmeliydik. Hiç kimse bize teşekkür etmedi. Gayriresmi olarak hakkımızda homurdanmalar oldu, resmi olarak da haksız suçlamalarda bulunmakla itham edildik. Al Fayed’e de teşekkür eden olmadı: tam tersine, Başbakan onunla ilgili şantaj suçlamalarında bulundu ve bunların soruşturulması için Scotland Yard’ı işe çağırdı. (Bu soruşturmanın sonuç vermediğini söylemeliyim; ancak suçlamaların bir temele dayanmadığı ispat edilince bile Başbakan özür dilemedi.)

Ancak çok iyi olan bir tek sonuç çıktı ortaya. Basın tarafından bilgilendirilen kamuoyu değişiklik üzerinde ısrar etti. Başbakan, sosyal hayat standartlarının her yönü ile araştırılması için Lord Nolan’ı ve komitesini atadı. Major’un kendisi de, kendi kıdemli milletvekilleri tarafından aşırı tepki göstermiş olmakla suçlandı. Smith’in bakanlıktaki görevinden hemen istifa ettiğini eklemeliyim. Her şeyi reddeden ve hala de reddetmeye devam eden Hamilton, beş gün sonra istifaya zorlandı.

Kabine üyesi ve kıdemli bir bakan yardımcısı olan ve hem en kıdemli kabine danışmanına hem de Başbakan’ın kendisine yalan söylediğine inandığım Jonathan Aitken’in davranışlarına hem The Guardian hem de El Fayed çok şaşırıldı. Bütün bu kişilerle yazışarak uzun ve zor aylar geçirdim. Gazetede hiç bir şey yayınlamadım, ama

Aitken'in davranışları hakkında Whitehall'da özel bir soruşturma başlattım. Ancak o soruşturmada yalan söylediğini biliyordum ve bunu gazetede yazdım.

Yine ne oldu? Hiç kimse teşekkür etmedi. Başbakanın özel talimatı üzerine hükümet beş aydır sessiz bir şekilde sahip olduğu, gazeteye ve bana zarar verecek bir belgeyi açıkladı. Milletvekilleri bir müzakerede benimle görüştüler ve benim için "cehen-nem köpeği" dediler. Konu olan Aitken'in değil, benim davranışlarımdı: Aitken bir beş ay daha görevinde kalmayı başardı.

Bütün bu olayları kısa kısa anlatıyorum, çünkü hem basın için hem de bu sempozyum için bir ders oluşturduklarını sanıyorum. Eğer bu iki davanın nasıl sonuçlandığını bilmiyorsanız, her ikisinin de bu yıl içinde İngiltere'de Asliye Ceza Mahkemelerinde sonuçlandığını söyleyeyim.

Hamilton'un The Guardian'a karşı açtığı hakaret davası daha ilk duruşmasından önce çöktü. Kendisi de lobici de geri çekildi. Davanın Lord Nolan'ın ilk raporundan sonra atanan Standartlar Heyeti Başkanı tarafından dinlenmesini tercih etti. Bu yaz Başkan Hamilton'u son derece açık bir şekilde kınadı.

Sayın Aitken'in durumu azıcık daha iyi sonuçlandı. Onun hakaret davası da mahkemede birkaç günden sonra çöktü ve eski bakanın defalarca yalan söylediğini itiraz kabul etmez bir şekilde kanıtladı. Evet, aylarca önce Başbakanlık Başmüsteşarı ve Başbakana da yalan söylemişti.

Olaylar böyle oldu. Ancak bunların ne gibi bir anlamı var? Bunları daha geniş çaplı bir şekilde nasıl yorumlayabiliriz?

Sadece basının rolüne değil, siyasetçilerin de rolüne dikkatinizi çekmek isterim.

Gazetemın İngiliz hükümetine hem özel olarak hem de halkın önünde sunduğu, gerçek olaylardı – daha sonra mahkemede kontrol edilmiş ve doğru olduğu kanıtlanmış bilgiler. Ancak hükümet bu bilgiyi kabul etmek istemedi. Bu bilgi istenilmiyordu. Bu alçakça araştırmaları yürüten basın bir düşmandı. Hükümetin idare ettiği muazzam bürokratik makina neredeyse içgüdüsel bir şekilde korumaya geçti. Bunu tekrar etmeliyim. Korumaya geçti.

Utanc içinde bakanlıktaki görevinden istifa eden Smith, üç ay sonra tekrar Avam Kamarası'ndaydı; hükümetteki parti içi disiplini sağlayan milletvekilleri tarafından, her çeşit kamu harcamasının parlamentodaki bekçisi olan Kamu Harcamaları Komitesine atandı. Al Fayed'den kahverengi zarfları almıştı, 24.000 sterlin aldığını ve bunu gerektiği şekilde beyan etmediğini kabul etmişti. Ancak centilmenler kulübünde bunun cezası ihraç mıydı? Hiç de değil. Kulüp onu kanatlarının altına aldı. Onu en önemli kontrol komitelerinden birine üye atadı.

Aitken'in yalanlarının soruşturulmasını istediğimiz zaman, bakanların davranışlarını kontrol etmekle görevlendirilen Başbakanlık Başmüsteşarı, kendisine verilen kanıtları okumamakla veya anlamamakla kalmadı, şikayet edilen Bakan Yardımcısı olan Aitken'in kararını tekrar yazmasına izin vererek parlamento dışından birinin bunları anlamasını büsbütün zorlaştırdı.

Ve tekrar ediyorum, bu, 1990'lı yılların İngiltere'sidir. Bu, yolsuzluğun Dover'de başladığına kesinlikle inanan ülkedir.

Bu olayda basının rolü konusunda mümkün olduğu kadar dürüst olmam gereklidir: bu da kendi rolüm hakkında dürüst olmam demektir.

Basına karşı getirilen ve büyük bir alaycılık içeren tanıdık suçlama, böyle soruştur- malarla ilgilenmemizin tek nedeninin tiraj artışı ve kar olmasıdır. Gerçekten daha uzak bir şey olamaz. Bunun gibi konularla elde edilen tiraj artışı birkaç günlük yayın boyun- ca birkaç yüzbin kadardır. Tamamıyla karsız olan harcamalar ise, avukatlarla aylar sü- ren çalışmalar, hukuk kaşeleri için harcanan bir milyondan fazla sterlin, 2 milyondan fazla sterlini bulabilecek hakaret cezaları ve bütün bunların getirdiği stress şeklinde he- saplanabilir. Hayır, hiç kimse böyle işlere neşeli bir şekilde girişmez. Kendini ve gaze- tesini büyük bir sıkıntıya sokmakta olduğunu bilerek, üzüntüyle girişir.

Ancak, Baylar ve Bayanlar, ve bunu söylerken kendimi methetmek veya gururlu görünmek istemiyorum, insan bunlara girişir, girişir çünkü bu, basın hürriyetinin rolü- nün ve varlığının üzerimize yüklediği bir zorunluluktur.

Bu hürriyetin tabiatını anlatmam lazım, çünkü anlamı değişik ülkelerde değişik şe- kilde yorumlanabiliyor.

Siyasal sistemlerin kendi kendilerini arındırma yeteneğine sahip olmadıkları –veya bu dairenin dışından basın bu değişikliğin katalisti olması gerektiğiğ her zaman doğ- ru değildir. Örneğin İtalyan devletinin muazzam elden geçirilme işi, o devletin uzak bir uzantısı olan soruşturma hakimleri tarafından başlatıldı. Hür olmasına rağmen, İtalyan basını da bir şekilde statükonun içine örülmüştü, geri çekilip de alarm borazanının ça- lamayacak kadar karışık menfaatleri vardı. Hatta, gazeteci olan bazı İtalyan arkadaşla- rım, devletteki çürüme derecesinden dolayı şaşkınlığa uğramışlardı. Bir şeylerin kötü gittiğinin farkında olup da yazmıyor değillerdi. Herşeyi çürüten yolsuzluğun ne kadar büyük çaplı ve derin olduğunu hayal bile edememişlerdi.

Aynı şekilde, dünyayı gezdikçe, borazanın sadece kesik kesik bir şekilde çaldığı başka durumlarla karşılaştım. 70’li ve 80’li yıllarda birkaç cesur Güney Afrika’lı gaze- tecinin borazan çaldığını duydum. Ancak orta çizgi Güney Afrika basını, hür olmasına rağmen, milliyetçi hükümetin korumasında tedbirli bir hayat seçmişti. Gelecek yıllar- da, basının “Güney Afrika’nın hikayesini”, yani bir halkın ve bir hükümetin herşeye rağmen elde ettiği büyük başarıya dair önceden yazılmış bir metnin anlatılmasını ısrar- la isteyen ANC hükümetinin korumasında böyle bir olayın tekrarını göreceğimize dair de ufak çaplı bir bahse girmek isterim. İstediklerini başaracaklarını umuyorum, ancak bu hikayenin, sonu önceden kararlaştırılan bir hikaye değil de, günbegün gerçekten o- lanlar şeklinde anlatılmasını isterim.

Basının toplumdaki yeri son derece önemlidir. Yer doğru ise, basın güçlü ve reka- betçi ve hükümetten uygun derecede bağımsız ise, o zaman devletin atardamarlarını te- mizlemekten, kontrol etmekten, soruşturmaktan ve olanları teşhir etmekten daha ö- nemli bir görevi olamaz. Gerçek anlamıyla basın, halkın hakimidir. Halk temiz bir hü- kümet istiyorsa, basının görevi bunun sağlanmasında yardımcı olmaktır.

Bir editör olarak yaşadığım deneyimlere dönelim. Siyasal sistemler kendi kendile- rini sorgulamazlar. Eğer The Guardian ve Sunday Times milletvekillerinin Parlamen- to’nun yasalarını ihlal eden hizmetler için para alışlarını teşhir etmemiş olsaydı, her şey eski haliyle yuvarlanıp gidecekti. Hiçbir istifa veya araştırma komitesi olmayacağı gibi Nolan da olmayacaktı. Günümüzde olduğu gibi, milletvekillerini yalancı tanıklığa teşviği cezai suç sayan yasalar planlanıyor olacaktı. Kafalarımızı kuma gömüp orada kalacaktık. Kimsenin görebildiği kadarıyla duman olmadığına göre, ateşin de olmadı-

ğını düşünecektik.

Kurumların kendilerini mükemmel sanıp kurum dışından yapılan soruşturmalara dayanıp karşı gelme eğilimlerinin abartıldığı sanılmamalıdır. Şans eseri, son aylarda The Guardian üçüncü bir hakaret davasını kazanmıştır.

Bu da, Londra polis teşkilatının bir kısmında yer alan yolsuzlukla ve bazı polis memurlarının uyuşturucu ticaretindeki suç ortaklığı ile ilgili raporumuzla başladı. Biz gerçekleri haber yaptık: bir polis bölgesinde ciddi problemler olduğunu, bir saf polisin işten alındığını veya başka bölgelere kaydırıldığını söyledik. Peki ne oldu? Daha açık bir şekilde yürütülen soruşturmalar yerine, bazı memurlar, güçlü sendikaları yoluyla hakaret davası açmaya karar verdi. Polis teşkilatı içerisinde dürüstlük bekçisi olan soruşturma memurlarını ileri gelmeleri için çok büyük bir zorlukla ikna edebildik. İngiltere’de polis kendi kendini soruşturur ve dışarıdan bir kontrol mekanizması bu müdahaleleri düzenler. Bu, polisimizin yolsuzluk içinde olduğu anlamına gelmez, ama polis kuvvetleri içerisinde bir tane ihbarcının susması için baskının çok fazla olduğu anlamına gelir. Burada bir sessizlik kültürü vardır. ihbarcı, dışlanma, terfide atlanma, hatta fiziksel tehdit korkusu ile yaşayabilir. Kapalı toplumlarda böyle olur: polis teşkilatında, Parlamento’daki Centilmenler Kulübü’nde, Glasgow gibi ülkenin tek bir partinin idaresinde olan bölgelerinde.

Yine de, kendi acı deneyimimden diyebilirim ki, hakimlerimiz böyle konular basında gözüktüğü ve açığa çıktığı zaman ne derler? Tekrar tekrar aynı basit şarkıyı söylerler: bu tür gizli şeyler yayınlanmamalıydı, soruşturma için uygun yetkililere iletilmeliydi. Yine eski bir demokrasi, yolsuzluğunun kontrolünün yolsuzluğun elinde olan kurumlara bırakılabileceği şeklinde, aynı küstah tahmini yürütmektedir.

Bunun doğru olduğuna bir an bile inanmam. Basının en önemli meziyeti, söylediklerinin herkes tarafından okunabilmesidir. Okuyucular çok kızarsa, protesto ederlerse, milletvekilleri de bu kızgınlık rüzgarını hissederlerse, o zaman bir hareketlenme olur. Bu şekilde teşhir edilme, sistemlerin temiz tutulmasına yardımcı olur. Gerçek teşhir de tamamıyla arındırılmalarını sağlar. Basının serbest olmadığı, uysal veya sindirilmiş olduğu ülkelerde yolsuzluğun bulaşıcı bir hastalık halini alması can alıcı bir noktadır. Nijerya, Pakistan, bu, uzun ve moral bozucu bir listedir. Yıllarca önce, Zülfikar Ali Butto’nun yani sözüm ona temiz hükümet adayının – Pakistan Başbakanı seçildiği günün ertesi sabahı, bir Karaçi gazetesinin editörü olan yakın bir arkadaşımın yanındaydım. Ghauri telefonun ahizesini kaldırdı ve üç dakika boyunca dinledi. Kiminle konuştuğunu sordum. “Butto” diye cevap verdi: “bu hafta bitmeden işimi kaybedeceğimi söyledi”. Öyle de oldu.

Kendini serbest sanan bir basının mükemmel bir koruma sistemi olduğuna da inanmıyorum. Bazen, belki de basın bölgesel olduğu zaman ve yolsuzluk da bölgesel olduğu zaman, gazete editörlerinin –hiç düşünmeden– dışarının saldırısına uğradıklarını sandıkları toplumlarından veya şehirlerinden yana çıktığı görülür. Hatta bazen, mülkiyet, reklam ve gelir ağı öyle sıkı bir şekilde örülüdür ki, bir gazete veya televizyon kanalı problemin çözümünden çok problemin bir unsurudur. Ve eminim ki bazen bütün bir gazete –veya o gazetenin belirli gazetecileri– rüşvet yiyebilir ve yiyordur da. Bunlar da oluyor. Bazen de, şu anda Hong Kong’da olduğu gibi, daha önce araştırma konusu olan, ancak şimdiki güçleri incitebilecek olan alanlarda ihtiyat perdelerinin indi-

ğini görürüz. Biz buna kendi kendini sansürleme diyoruz.

Bu zayıflık nakaratını devam ettirecek olursam, basının temizleme gücünün kamu oyu gücüne dayandığını da söylemem gerekir. Bir diktatörlükte olduğu gibi, kamu oyunun önemli olmadığı yerlerde, bu güç erir gider: ancak bu da, bir iki Afrika ülkesi örneğinde görüldüğü gibi, tamamıyla olmaz. Bir de uluslararası kamu oyu vardır. Ancak daha ciddi olan da şudur ki, küçük çaplı yolsuzluğun yaygın olduğu, rüşvetçilerin dünyanın dönmesini sağladığı ülkelerde, kamu oyunun yağ sürülmüş avuçlarla ilgili haberlerden ne etkilendiği ne de sarsıldığı görülür. Kısaca, teşhir edilenler gazetelerin okuyucuları olur ve onlar da hiçbir şey bilmek istemezler.

Dolayısıyla, herhangi bir duruma uyarlanabilecek geniş iddialarda bulunamayız. Ancak deneyimlerime dayanarak basın –genellikle– yolsuzluğa karşı elimizdeki en güçlü silah olduğuna inanıyorum ve iddia ediyorum. Cezai ve anti-sosyal olan, bir ülkeye, ekonomisine ve sınırları içinde yaşayan herkese zarar veren uygulamalardan söz ediyoruz. Bunlar utanç verici uygulamalardır. Utanç insanların gözlerinde okunur. Basının temel görevi insanların gözlerini açıp gerçekleri anlatmaktır. Gerçekler sizi serbest kılacaktır.

Çeviren: Leyla Tonguç

Medyada Yozlaşma: Bilgi ve Bilincin İstismarı

Umur Talu

Şimdi aslında anlatacağım bir ceket hikayesi. Gözünüzün önünde yaptığım bir şeyi size kaç yoldan farklı anlatabilirim. Gözünüzün önünde ceketimi çıkardım ama ışıktan ötürü terlediğimi söyledim. Başka bir nedenle de olabilir ve bunları da söyleyebilirdim. Sıkıldığım için diyebilirdim; cebi dolu olduğu için diyebilirdim; çirkin, yakışmıyor diyebilirdim. Yani gözünüzün önünde yaptığım bir olayı bin türlü anlatabilirdim.

Bir de gözünüzün önünde olmadığını düşünün. Ertesi gün bir gazetede pantolonunu çıkardı diye bir haberi bile görebilme ihtimalimizi düşünün.

Bir hikayeyi anlatmaya çalışacağım. Belki çoğunuzun da bildiği şeyler bunlar. Çuvaldızı kendimize batıracağım. İçerden bir eleştiri ve özeleştiri çabasına gireceğim. Biraz önce sayın hocamın kısmen teselli bulunduğu gibi ama bir teselli olarak değil, umutsuzluğumu arttıran bir neden olarak batıda da bahsedeceğim şeylerin bazı küçük örneklerle bize çok umut vermeyecek ölçüde kötüye gittiğine dair kendi bakışımı sunacağım.

Bu ceket hikayesi gibi çok sıcak bir örnek anlatayım size, doğrudan konuyla ilgili. Başka bir yayın organında, bir dergide “medya da tekelleşme” üstüne bir şey yazdım. Burada da oldukça fazla yabancı atıflar vardı. Daha sonra bunu kendi gazetemden değerli bir yazar, aynı yazıyı alıp kullanması önemli değil, aynı örnekler, aynı isimler, aynı rakamlarla benim çıkarsamamdan çok farklı bir şeyi anlatmak için kullandı. Aynı bilgi iki farklı elde farklı yoğruldu.

Söylemek istediğim tekelleşmenin kanıtlarıydı, zaten orada atıf yaptığım kişiler de benzer şeyler söylüyorlardı. Bizim diğer yazar meslektaşımızsa Türkiye’de yakınılacak hiçbir şeyin olmadığını, zaten Batıda da böyle olduğunu kanıtlamak için kullandı aynı şeyleri.

Bizim demokrasi, hukuk, trafik, eğitim gibi bir takım sorunlarımızda, sıkıntılarımızda referans aldığımız Batı örneğini, burada da yüzde yüz doğrudur, zaten bütün Batıda da bu işler böyle gidiyor diyerek olumlu bir şey olarak gösterdi. Aynı bilgiden iki farklı sonuç çıkardık.

Zaten bildiğiniz gibi şu meşhur ve meşhum bilgi çağındayız. Buna ne zaman girdik çok farkında değiliz ama en çok şu aralarda sözü ediliyor. Aslında insanlar bilgiyi hep kullandı. Savaşmak için de bilgiyi kullandı, tarım yapmak için de bilgiyi kullandı, sanayi devrimi de bilgi üstünde inşa oldu.

Fakat galiba bu dönemin farkı başka dönüştürücü herhangi bir gücü göremememiz ve sadece bilgide odaklanmamız. Aynı zamanda bilginin sayısının, çeşidinin işlenmesinin, dönüştürülmesinin, yönlendirilmesinin, dağıtılmasının araçları ve kaynaklarının çoğalması, hızlanması, yayılması.

Bilgi çağının aynı zamanda sıkı bir kuşku çağı olarak görülmesinden de yanayım.

Bilginin, bilgi iddiasının bulunduğu her yerde kuşkunun da olması gerektiğini düşünüyorum. Bir kelime oyunu yaparsak: bilgi çağının iki önemli, biri resmi, biri sivil şahsiyeti var. Bilgi kelimesinin ilk hecesiyle başlıyor isimleri: Bill. Biri Bill Clinton, biri de Bill Gates biliyorsunuz. Bill Clinton ne yapıyor? Bill Gates'in önünü açıyor. Bill Gates derken sadece onu kastetmiyorum, onların önünü açıyor. Enformasyon ve iletişim alanındaki bir takım regülasyonları kaldırıyor. 1995'teki bir yasa girişimi ile özellikle.

Aynı zamanda enformasyon otoriteleri denilen *super highway*lerle de enformasyonun artık çağımızın tek önemli, en önemli aracı ve kaynağı olduğunu söylemeye çalışıyor. Bunu gerçekleştirmeye çalışıyor. Ama aynı zamanda tabii kendi kamuoyuna verdiği bir mesaj da var: "Bilginin kaynağı bilgi gücünü elinde bulunduran en önemli ülke Amerika'dır ve Amerika olmak zorundadır" diyor. Bu bir Devlet Başkanı için anlayışla karşılanacak bir şey.

Ama yine Bill Gates'e gelirse son zamanlarda bir takım listeler yayınlanıyor. Dünyanın en zengin adamları ya da Amerika'nın en zenginleri arasında başta Bill Gates olmak üzere bilgisayarlıların olduğunu görüyoruz. Bundan hemen şu sonucu çıkararak bence aceleci davranışlarımız çıkıyor içimizden. Enformasyon o kadar değerli ki, artık servet de bilgisayarla uğraşan insanlar tarafından yapılabiliyor. Bu elbette bir sonuç ama bu "Gates"lerin yani kapıların nasıl açıldığı, bu kapılardan hangi bilgilerin çıkacağı, hangi bilgilerin kimlerin elinden yayılacağı kuşku duymamız, üstünde durmamız, sorgulamamız gereken bir süreç gibi geliyor bana.

Bu yüzden biraz daha geriye dönerek basın özgürlüğünün de temelinde olan bir kavramdan ve o kavramın bugün aynı zamanda nasıl basın özgürlüğünün önemli handikaplarından biri haline geldiğinin altını çizmek istiyorum.

Liberalizmin basın özgürlüğüne atfettiği ilk değerlerden biri mülkiyet özgürlüğü. Bu da o zaman için anlaşılır bir şey. Fikriniz var, bir fikrinizin mülkiyetine ama aynı zamanda onu basacak ve yayacak araçların mülkiyetine sahip olmakta özgür olmalısınız. Yani devlet bu sürece baskıyla ya da başka bir yolla karışmamalı, fikirler serbest piyasaya çıkmalı, fikirler serbest piyasada yarışmalı. Bunun anlaşılır bir tarafı da var. Çünkü fikri basmak, yaymak o kadar zor değil. Hem ölçekler daha küçük hem maliyetler çok düşük.

Ama bir dönem sonra tabii herşey çok hızla geliyor, bizzat basının kendisi bir endüstri haline gelince şu görülüyor: Herkes fikrini bir gazete yoluyla, bir gazete çıkarak yaymakta serbesttir ama bunu ancak çok az kişi başarabiliyor. Dolayısıyla düşünce özgürlüğü eşittir mülkiyet özgürlüğü denkleminin bir süre sonra kayboluyor. Ve bugün baktığımızda mülkiyetin aynı zamanda bu mülkiyet özgürlüğünün zaman zaman düşüncü özgürlüğünü engelleyici büyük roller oynadığını da görüyoruz.

Ben özellikle bunların üzerinde durmak istiyorum. Yani gönüllü biçimde kısıtlanılan basın özgürlüğü. Elbette biz tam anlamıyla bu lükse sahip bir ülkede yaşamıyoruz. Yani gönülümüzün dışında da, arzumuzun dışında da kısıtlamaların, baskıların, yasakların ve cezaların olduğu bir ülkedeyiz. Ama en iyi ihtimalle bunlar kalksa bile basın özgürlüğü sorununun çözülmemeyeceğini, basın özgürlüğü sorununun bundan çok daha derin ve geniş olduğunu vurgulamak için gönüllü kısıtlamalar üstüne konuşmayı tercih ettim.

Bizim mesleğin ikili bir yapısı var. Dördüncü güç denildiğine göre bütün dünyada

da kamusal bir anlamı var bu mesleğin. İster televizyoncu ister gazeteci olsun. Yani bir kamu görevi yaptığımızı düşünüyoruz, dördüncü güç ifadesi ile de zaten bu biraz da herkesin kabulü haline geliyor. Çünkü diğer üç güce baktığınızda bunların gücünü, bir şekilde birbirinin içinden de çıksa, birbirinden bağımsız gibi en ideal biçimde gözükse de, temelde halktan aldığını varsayıyoruz. Dolayısıyla basın dördüncü gücünün her ne kadar avam kamarasında basın locasına bunlarda dördüncü güç oldular gibi bir hakaretten çıkmışsa da etimolojik olarak sonunda dördüncü gücünün yani toplum adına denetim, toplumun sesi olma görevi yüklenmiş ve böyle gelmiş.

Fakat burada şu sorun çıkıyor: Diğer güçlerin bir takım kodları var ve denetim mekanizmaları var. Yani yargı zaten hukukun içinde hareket ediyor. Parlamento seçmen denetiminde. Hükümet parlamento denetiminde bir parlamenter sistemde. Peki basın kimin denetiminde? Elbette yasalar var ama bunun ötesinde ilk baştan beri bütün çaba bir basın etiği, deontolojisi oluşturma çabası. Bununla ilgili, daha çok basın özgürlüğüyle ilgili evrensel bildirgelerin hepsinde maddeler var. Basın ahlak ilkeleri de ülkeden ülkeye yayılıyor. Bir anlamda onlar da standartlaşıyorlar ama buna rağmen biz yakınıyoruz. İçinden de yakınıyoruz dışından da yakınıyoruz. Basının bilinci ve bilgiyi saptırmasında bir çok madde sıralamak istiyorum.

Bunlardan bugün başlıcası belki de en günceli: yoğunlaşma, bütünleşme, kabaca tekelleşme. Bir yandan çok sesliliği savunuyoruz bir yandan giderek daha çok sesli toplumlarda yaşadığımızı düşünüyoruz ama bir yandan da o seslerin aynı kaynaktan çıktığı, giderek daha az kaynaktan çıktığı bir gelişmenin içindeyiz. Hem gazeteler, gazete ise eğer söz konusu olan aynı gazeteler farklı gazeteler aynı gruba ait olmaya başlıyor. Sadece bununla kalmıyor. Gazete artık televizyon, yeni iletişim alanları. Yine sadece bununla kalmıyor, artık fiberoptik kablodan film arşivine, film yapımından bilgisayar chipine kadar medya dediğimiz şey giderek bunlara yayılıyor. Batıda özellikle bütün birleşmelere bakarsanız bu tür entegre kuruluşların, bu tür entegre devlerin yaratılmakta olduğu ortaya çıkıyor.

Time Warner örneğindeki gibi, hatta birbiriyle didişen Microsoft bir yerinden Apple'a ortak oldu. Aynı şirketin yönetim kurulunda da bir başka büyük bilgisayar firması Oracle'nin sahibi var. Yani yakınlaşma ve bütünleşmeler şiddetleniyor. Bunu yasalarla da engellemek çok güç. Kaldı ki hükümetler özellikle bu gelişmenin de önünü açmak zorunda hissediyorlar kendilerini.

İkinci önemli bir şey. Bu tekelleşmenin tabii Türkiye'de çok özel yansımaları da var. Dağıtım tekeli gibi. Batıda aslında diğer gazetelerin, küçük gazetelerin önüne bir sorun olarak pek çıkmayan, Türkiye'ye has, bizim içinde yaşadığımız bir sorun. İki ayrı dağıtım şirketi tek bir şirketmiş gibi bütünleşti izlemişseniz. Burada da herşey artık onların iyi niyetine kalmış durumda. Bir düzenleme yapılamıyor.

Bir yandan da işletmeyle ilgili, bir yandan da gazeteci olarak aynı çifte kimliği biz kendi içimizde hissediyoruz. Ben bir gazetenin ücretli çalışanıyım. Yani bir şirketin ücretle çalışan bir elemanıyım. Ama bir yandan da evrensel olarak mesleğimle ilgili bağlı olmak zorunda olduğum ya da kendimi bağlı hissettiğim ahlaki ilkeler var. Meslek ilkeleri var. Bu ikisinin çatıştığı yerde ben birinden birine sadakatsiz olmak durumundayım. Yani işletmenin çıkarı için meslek ilkemi çiğnemek ya da meslek ilkemi gözetererek bazen işletmenin çıkarını gözetmemek durumundayım. Bu gazetecilerin ö-

zellikle yöneticilerin gazete, televizyon yöneticilerinin çok sık yüz yüze geldiği bir sorun.

Böyle durumlarda tekil gazeteci, hele Türkiye'deki örgütsüzlüğü de göz önüne alırsak ve kariyerin çok nesnel yollarla değil, ama muteber olmaması gereken araçlar kanalıyla yapılabildiğini de düşünürsek, genellikle tercih en iyi ihtimalde bunları uzlaştıracak karşılıklı tavizler ama kötü ihtimalde de ki pek sık olur, işletmenin çıkarını mesleki ilkelere, mesleki kaygılara tercih etmek oluyor.

İşletme çıkarı birkaç biçimde karşınıza gelebilir. Doğrudan patron müdahalesi yani patron bunu size kafanıza vurarak, başınızı yararak, bir zamanlar mesela Murdoch Sunday Times'ı aldığı anda birtakım yöneticilerin başına gelen gibi olabilir. Bizde de olmuştur böyle şeyler.

Ya da doğrudan bir sosyalleşme. Nasıl çocuk doğuyor, büyüyor, büyürken sosyalleşiyor, bir ortama alışıyor. Oranın kültürünü, normlarını benimsiyor. Gazeteci ya da televizyoncu da bulunduğu şirketin içinde bir nevi bir sosyalleşme yaşıyor. Yani onun koşullarını, onun yasaklarını, onun tabularını, onun oportünizmini bir şekilde benimsiyor. En azından kendini korumak için yapıyor. Burada bir bilgi ve bilinç söz konusudur yani oportünizm olsa bile, "ben bunu kendimi korumak için yapıyorum"u itiraf edersiniz.

Ama bir derece daha ötesi, bir süre sonra onları kendi inancınız ve kendi doğrularınız olarak da görece kadar benimsersiniz. Baktığınız zaman bugün herkes inanmadığını yazmıyor gerçekten. Yani eleştirdiğim, benim rahatsız olduğum bir takım yazılarda da samimiyet dozu var. Çünkü bir süre sonra o kendi düşüncesi, kendi inancı, daha da önemlisi hayat tarzı haline geliyor.

Halktan kopuk seçkin gibi yaşayan gazeteciler bir süre sonra sadece o çevrelerin sesi oluyor.

Hem maddi yaşam anlamında, hem de o maddi yaşamın zihinsel yeniden üretilmesi. Zihnimizde canlandırdığımız doğrular, zihnimizde yarattığımız, beklentimiz olan dünya bir süre sonra zaten bizim görüşümüz, kendi inancımız, kendi yaşantımız haline geliyor. Artık orada patronun müdahale etmesine, ikide bir bunu koy, bunu koyma, bunu yaz, bunu yazma demesine de çok gerek yok. Bir süre sonra bakıyorsunuz, tabii hep bazı parantezinde söylüyorum bunları, bütün gazeteciler böyle diye değil, bazı yöneticiler, bazı gazeteciler zaten patronun birer uydusu haline geliyorlar. Artık orada zaten bu kadar büyük işletmelerde patronların hergün müdahale etme şansı yok. Bir tanesi bu. Yani işletme çıkarları.

Bunun dışında tabii işletmenin söz konusu olduğu yerde devlet de olsa, özel sektör de olsa ve gazete de olsa ister istemez bir de medya bürokrasisi oluşuyor. Medya bürokrasisinden kastım şu: Artık devletin sansürünün, devletin filtrelerinin, engellerinin ötesinde bizzat gazetenin ya da televizyonun kendi içinde bir filtre var. Bu filtre süzüyor, bu bürokrasi aracılığıyla. Dolayısıyla bireysel gazeteci, muhabir olarak değerli gördüğünüz herhangi bir şeyin o filtreden geçmeme ihtimali var. Her zaman onun neden geçmediğini, onun neden geçtiğini anlamakta da güçlük çekebilirsiniz. Özellikle Türkiye gibi çıkarların, kaygıların çok gündelik değişebildiği, oradan oraya savrulduğu bir ülkede bazen bunu, bu gazetenin ilkesi, bu gazetenin yayın politikası, bu gazetenin niteliği nedir anlamakta ve tanımlamakta bile oldukça güçlük çekersiniz.

Bahsettiğim süreç gazetecinin kendi sesini kaybetmesi, başkalarının sesiyle konuşması. Burada biri patrondu. Bir başkası siyasi yakınlıklar. Siyasi yakınlık bir inanç, düşünce birlikteliği şeklinde de olabilir ki saygın olanı hiç olmazsa budur. Bir de başka çıkarılardan dolayı siyasi yakınlıklar kurulur. Türkiye'de birtakım şeylerin seyrini hepimiz birlikte izledik zaten. Şu görüşten bu görüşe geçen, bu liderin ya da o partinin ya da o siyasetin savunulmasından birden bir başkasına transfer olan gazete ve gazeteciler epey fazla. Siyasi yakınlıkta birkaç şey daha var. Ben hep temiz, iyi niyetli şeylerin de nasıl yanılmalara yol açabileceğini göstermek için iyiniyetlerin üstünde de duruyorum.

Gazetecisiniz, haber almak zorundasınız. Haber kaynağına ihtiyacınız var. O zaman dostluklar kanalıyla haber elde etme yöntemi mesela Türkiye'de çok yaygınlaştı. Elbette kaynaklarla yakınlığı olacak gazetecinin ama onları aldıktan sonra kendisinin süzmesi, üstünde epey çalışması lazım. Onu işlemesi, check etmesi gerekiyor. Fakat bugün bakıyoruz ki Türkiye'de katip türü bir gazetecilik çok fazla yaygınlaştı. Yani mamul bilgi, mamul haber ve demeç yazdırılıyor. Köşelerden haberlere kadar. Yani bir yerde hazırlanan bir şey sunuluyor. Bunlar bazen çok değerli haberler, manşet de olabilir bazen eften püften bir köşe yazısı haline de gelebilir ama önemli değil. Burada bir imalat var sonuçta. Her imalat eğer gazetecinin kendi süzgecinden, onun araştırmacılığından, kuşkuculuğundan geçmiyorsa ve bire bir gazeteye yansıyor ya da televizyona bir görüntü olarak, bir demeç olarak yansıyor manipülasyon tehlikesini de içinde barındıran bir şeydir. Burada yani manipüle edilmesi bir takım güçler ve kaynaklar tarafından, gazetecinin bu manipülasyona ortak olması bilerek, isteyerek, taammüden ortak olması da söz konusu olabilir. Bunların hepsinin örneklerini çok sık yaşıyoruz. Siz farkediyorsunuz, içerden daha da çok farkediliyor.

Bir başkası iş dünyasına yakınlık. Yine iş dünyasıyla, hem haber alma temelinde, hem başka menfaatler, ayrıcalıklar ya da sadece itibar görmek uğruna da olabilir. Yani iyi bir yemek yemek, pohpohlanmak, ne kadar güzel yazıyorsun, aman ne hoştu çünkü yazın gibilerine tav olmak anlamında da olabilir.

Bu tür dostlukların getirdiği bir takım sakıncalar vardır:

1. Aleyhinde haber yazmakta zorlanırsınız.
 2. Lehinde allem edip kalem edip bir numara çevirirsiniz mutlaka.
- Kuşkuyla bakma yeteneğinizi yitirirsiniz.

Bir başkası en anlayışla karşılanabilecek olanı, yani gazetecinin kendi sesini kaybetmesinde iş kaygısı. Mesleki kaygılar. Örgüt yok. Gidilebilecek fazla gazete yok. Gidilebilecek gazeteler arasında geçinilebilecek gazete sayısı da az. Artı, gruplar birbiriyile anlaşılıyorlar. Artı birtakım şantajlar söz konusu oluyor, yani yeni piyasaya gazete çıkaracak bir gruba gidersen bir daha buralara dönemezsin şantajları. Bütün bunlarla gazetecinin hareket alanı, hareket kabiliyeti daralıyor. Bu gazetecinin teslim olduğu bir koşul yani belki bir *corruption* değil ama sonuçta diğer, demin bahsettiğimiz bir çok sonuca yol açıyor. O ceketin neden çıkarıldığını bir türlü doğru anlatamıyor.

Bir de milli çıkarlar var.

Bir takım güçler saptıyor milli çıkarı. Bu son dönemlerde yaşadığımız gibi askeri güç de olabilir, bazen cumhurbaşkanı olabilir, bazen patronun arkadaşlarıyla sohbetinde de milli çıkarlar ortaya çıkabilir. Akşam sohbet etmişlerdir. "Böyle bir haberi koy-

mak milli çıkarlarımıza aykırı, Türkiye rezil olur.” Ertesi gün: “Evladım sen bu haberi koyma” denebilir. Bu önemli bir tabu ama Türkiye’de alaturkalığı anlatırken, Amerika’da her yıl listeler yayınlanıyor, sansürlü haber listeleri. O özgürlük ülkesinde de milli çıkarlar adına görülmeyen, saklanılan, gizlenen yığınla haber var.

Bir başkası, gazetecinin kendi sesini ve halk adına çalışma kabiliyetini yitirmesine sebep olan bir başka şey, gazeteciliğin halkla ilişkiler ve reklamcılıkla çok fazla karışması. Bu hem işletme içinde karışık, yani gazete aynı anda kendini tanıtır, kendi reklamını yapmaya da çalışan bir şirket, bu hem gazetenin parasal kaynakları açısından karışık. Gazete, hem okuyucuya gazete satıyor hem okuyucuyu ilancıya satıyor, reklamcıya satıyor. Yani okuyucuya gazeteyi satıyorum sonra dönüp diyorum ki: “Benim beş yüz bin okuyucum var, bana daha çok ilan ver ne olur.” diyorum. Bu da bir şekilde gazetelerde bir süre sonra tanıtımla haberin, şirket haberleriyle gerçekten gazetenin kendi bulunduğu ekonomik haberlerin, ekonomi haberlerinin karışmasına yol açıyor.

Bizde ilana bağımlılık giderek artıyor, nakit paraya bağımlılık daha fazla şu anda basında. Ama, mesela Amerika’da da %86 oranda gazete (ortalama tabii) ilan gelirlerine, reklam gelirlerine bağımlı. O yüzden karşılaştırırsanız gazete fiyatı bize göre nispeten ucuzdur. Yani bizim kişi başına gelirimize göre. Kanada’da %73, Almanya’da %63, İngiltere’de %60. Bu şu demek: Gazetede belli sayfaları satıyorsunuz elbette buna ihtiyacınız var bunu reddetmiyorum. Fakat ilan potansiyeli denilen şirketlerin ve aracı reklam şirketlerinin, aracı kurumların gazeteler üzerinde bir hegemonyası doğuyor bir süre sonra. Yani büyük bir ilan müşterisi ise onunla ilgili haberleri yayınlamakta, onunla ilgili bir sorunu açığa çıkarmakta güçlük çekiyorsunuz ya da güçlük çektiriliyorsunuz.

Tam tersine birde süpresyon dediğimiz bastırma yani haber gizleme, birde tam tersine tabii publikasyon. Yani haberi verdirme var. Orada da yine ilan müşterimizdir, iyi para verecek, bu seneki bütçesinde bize şu kadar pay ayıracak gibi ikna edici gerekçelerle gazetenin haberlerini ilan bağımlı haline getirmek mümkün.

Bakın Wall Street Journal. Onunla ilgili bir araştırma okudum. Araştırmayı yapan da California Gazetecilik Okulu. Wall Street Journal’ı bir dönemde tarıyorlar. Dünyanın en ciddi, en etkili ekonomi gazetesi, sadece ekonomi gazetesi olarak kalmıyor. Amerika’nın en çok satan gazetesi olduydu. Günlük gazete olarak, ulusal gazete olarak da çok satan bir gazete. Wall Street Journal’da bir hesap yapmışlar. Haberlerin, ekonomi haberlerinin tabii ki çoğu %79’u sanıyorum ya da %75’i şirket bültenlerine dayalı. Yani demin bahsettiğim mamul, konfeksiyon haberler. Yani Wall Street Journal size sunduğu haberlerin %75’ini o dönemde doğrudan şirket kaynaklarından almış. Şirket kaynağı nedir? Bir basın bülteni mesela: Şöyle kar ettik, böyle bilmem ne yaptık, şurada şöyle başarılı yatırım yapıyoruz... Bu aynen geliyor, şirket gazetesi gibi %70 oranına varacak ölçüde haberler Wall Street Journal’da bu şekilde yayınlanıyor. Yani iki olay var burada: Birincisi, ilan müşterisine, ilan potansiyeline yaptığımız gazetecilik açısından bağımlılık ve onun karşınıza çıkardığı engeller, ikincisi de doğrudan haber yaparken de şirketlere ve imal edilmiş haberlere olan bağımlılık.

Bütün bunlar da tabii bilgi ve bilincin sapmasında çok büyük etken ama yayın kuruluşlarına şöyle bir faydası olduğu söylenebilir: Haber için daha az para harcamak. Hem muhabirden hem de haberin peşinde harcanan vakit ve nakitten tasarruf etmek.

Aynı zamanda da kimseyi ürkütmemek. Tam bir şirket gazeteciliği yaparak reklam potansiyelini sürekli diri tutmak.

Bunların ötesinde ciddi biçimde okurun manipüle edilmesinden söz ettik ama tam tersine okurun da gazeteyi ya da yayın kuruluşunu manipüle etmesi söz konusu olabiliyor. Okur baskısı dediğimiz bazen olumlu, yani yayın politikasını denetlemek, sapmalarını engellemek gibi bir kontrol işlevini gören bir şey, bazen de gazeteyi ya da televizyonu ya da dergiyi kıpırdayamaz kılıyor, hareket kabiliyetini yitirmiş, bazı zor konulara girmekten alıkoyacak ölçüde engeller çıkartıyor. Bu konulara girdiğiniz zaman, okurunuz tepki duyar. Bundan kaçınmak zorundasınız. Bazı doğrular şu kesimi rahatsız edebilir, bazıları bu kesimleri rahatsız edebilir. Hele bir tiraj ve reyting cümbüşü içinde zaman zaman bu da okur baskısıyla okurun tutuculuğu ortaya çıkar, yani tutucu derken rahatsız olmamak istemesi. Bu cinsel bir konu olabilir, politik konu olabilir, dini bir konu olabilir, gazeteleri önemli ölçüde engelliyor. Yine milliyetçilikten ötürü kaygılarınız olabilir, bir tanesi de bu.

Tabii elbette özellikle şirketlerin, iş adamlarının (Türkiye'de de söz konusu) söylediği gibi yargı tehdidi var. Yargı tehdidi derken şunu kastetmiyorum: Yasaklar, cezalar değil. "Bu haberi yazarsan sana dava açarım, bu haberi yazarsan seni mahkemeye veririm, bu haberi yazarsan seni süründürürüm..." Artı tabii hukuktaki birtakım, belki de sorunlardan ötürü de gazetenin ya da televizyonun hızlı yayın yapması ve her zaman açık verebilme ihtimalinin olmasından dolayı en doğru haberde bile, yüksek tazminatlarla karşılaşmak söz konusu. Yani sadece hapis değil aynı zamanda bunlar da söz konusu. Bu da bir tehdit. Bunun dışında tabii yine sonuçta gazete ya da televizyonun yaptığı yayını, ceketini size bin türlü ya da farklı anlatmasına sebep olan ve bizim ülkemizde çok fazla geçerli olan ama Rusya'da, Latin Amerika'da da öyle her dakika da daha fazla örneği oluyor, ölümcül tehdit dediğimiz bayağı ciddi şantajlar, tehditler, ölüm korkusu. Bu burada da çok fazla geçerli. Bu da sonuçta bazı haberlerin bu tehditlerden ötürü gizlenmesine yol açabiliyor. Ama bu bir corruption değil tabii. Yani yolsuzlukla artık çok iç içe bir sistemin sonuçta basını da etkilediği alanlardan biri.

Bütün bunların sonunda bir gazeteci olarak benim, eleştirel bakmaya da çalışarak, ürkütüğüm ve ama aynı zamanda gözlemediğim şu: Çok seslilik içinde içerik sıradanlaşıyor ve standartlaşıyor. Yani bir sanayi söz konusu karşımızda. Her ne kadar bireysel zevklerimiz, bireysel beğenilerimizi gözetiyor gibiyse de, yani kelebek koleksiyoncuları için bile özel dergiler çıkıyorsa, artık bu derece ihtisaslaşma ve incelme gözüküyorsa da, aslında verilen mesajların genel özünde bir sıradanlaşma hissediyor insanlar. Çünkü kaynaklar çok benziyor. Tekelleşme olduğu için kurumlar benziyor. Geriye bir tek görüşlerin çatışması kalıyor belki.

Ben özellikle bu çuvaldızı batırmak istedim. Elbette Türkiye'de de baktığımızda, burada da vurgulandı, yolsuzluklarla, Susurluk v.b. şeylerle mücadelede medyanın çok fazla rolü oldu. Fakat benim üstünde durmak istediğim şu: Bütün bu gördüğümüz sistem içinde temel faaliyet şudur: Seçme ve hiyerarşi belirleme. Yani bu haberi değil, bu haberi seçmek. Bu konuyu değil, bu konuyu büyütmek. Bu seçme subjektif bir davranış. Subjektifliği belirleyen bizim tek dayanağımız mesleki olarak o ilkeler dediğimiz, genel ve evrensel olduğuna inandığımız şeyler. Bunların ötesinde madde madde kısaca anlatmaya çalıştığım bütün şeyler devreye girdiğinde gazetenin, gazetecinin, gazete e-

ditörünün seçim kriterleri arasına yabancı faktörler karışmış demektir. O zaman da şu çıkıyor: Türkiye'de evet medya yolsuzlukla mücadele ediyor ama seçerek ediyor. Türkiye'de medya Susurluk v.b. gibi bir olayın üstünde duruyor ama Susurluk'un anlamını, ne ifade ediyorsa Susurluk'un kapsadığı tüm ilişkiler içinden seçerek mücadele ediyor. Artı bizzat medyanın kendisi de bu eleştirdiği sistemin bir parçası, bir çok açıdan.

Üstünde durmak istediğim bilgi ve bilincin sapmasında bir takım medya içi ve medya dışı faktörlerdi. Mesela, Pravda, biliyorsunuz Sovyetler Birliği'nin ünlü gazetesi. Pravda'nın Türkçe anlamı "gerçek" demek. Yani Pravda'nın anlamı "gerçek" olduğu için hiçbirimiz Pravda'nın gerçeği ifade ettiğini kabul etmek zorunda olmadık. Fakat Pravda'nın bir netliği vardı: Biliyorduk ki o bir partiye bağlı. O kapalı bir toplumun ürünü. İsmi ne kadar gerçek olursa olsun isterse bin defa gerçek olsun oradaki gerçekler saptırılmış, gizlenmiş ya da manipüle edilmiş gerçeklerdir. Halbuki özgür demokratik toplumlarda "Pravda"ları seçmekte zorlanıyoruz. Yani kimin neye hangi bağımlılıktan, hangi kaygıyla ve hangi amaçla bunları bu şekilde, bu kanallarla, bu hızla bize ilettiğinden ya da tam tersi iletmediğinden çok fazla haberdar olamıyoruz, çok iyi izleyemiyoruz. Bu bilgi bombardımanı arasında elimizden kayıyor. Bilincimizden kayıyor. Çok daha karmaşık bir çağ ama elbette öteki Pravda'ya göre şu avantaj var: Buraya geliyoruz ve bunları konuşabiliyoruz.

Yazarlar

Coşkun Can Aktan

İshak Alaton

Emin Artuk M.Ü. Hukuk: 349 84 00

Luis Bates

Hüseyin Batuhan

Ümit Berkman

Nancy Zucker Boswell

Sabri Büyükdüvenci

Cornel Christoffel

Betül Çotuksöken

Dieter Dölling

Orhan Erinç Cumhuriyet gazetesi

Andrew Finkel

Roberto Guerrini

Bozkurt Güvenç

Ahmet İnam

Ersin Kalaycıoğlu

Emre Kongar

Peter Koslowski

Elliot Levitas

George Moody-Stuart

J. Benjamin H. Nye

Saruhan Oluç

Hayrettin Ökçesiz Ev: 341 50 34 / M.Ü. 349 84 00

İl Han Özay İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Öğretim Üyesi;
Toplumsal Saydamlık Hareketi Derneği Yüksek İstişare Kurulu Üyesi.

Peter Preston

Stephen Riley

Carlo Sarzana di S. Ippolito

Vural Fuat Savaş

Yücel Sayman Baro:245 48 16 / kafe (eşi Hacer): 251 41 94

Sami Selçuk: Yargıtay 4. Ceza Dairesi Başkanı

Orhan Şener

Umur Talu

Tınaz Titiz

Haluk R. Tükel TÜSİAD: 249 19 29

Transparency International TIUSA@aol.com / www.transparency.de/index.html